

**HACETTEPE HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ UNIVERSITY**

Edebiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Faculty of Letters

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFD) / Journal of Faculty of Letters (JFL)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Kurulu Başkanı / Editor in Chief

Sait Uluç, *Hacettepe Üniversitesi psysait@hacettepe.edu.tr*

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Tolga Çakmak, *Hacettepe Üniversitesi tcakmak@hacettepe.edu.tr*

Yayın Kurulu / Editorial Board

Meldan Tanırsal *meldant@hacettepe.edu.tr*

Hande Seber *hande@hacettepe.edu.tr*

Erkan Zengin *ezengin@hacettepe.edu.tr*

Özlem Kasap *ozkasap@hacettepe.edu.tr*

Sercan Yandım Aydın *sercanyandim@gmail.com*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Pınar Batur, *Vassar Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri*

Prof.Dr. Gert Buelens, *Ghent Üniversitesi, Belçika*

Prof.Dr.Tülin Gençöz, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye*

Prof.Dr. Tanju İnal, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Prof.Dr. Richard Moulding, *Deakin Üniversitesi, Avustralya*

Prof.Dr. Alison Pike, *Sussex Üniversitesi, İngiltere*

Prof.Dr. Ralph J. Poole, *Salzburg Üniversitesi, Avusturya*

Prof.Dr. Gisela Procházka-Eisl, *Viyana Üniversitesi, Avusturya*

Prof.Dr. Scott Slovic, *Idaho Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri*

Prof.Dr. Yaşar Tonta, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiye*

Prof.Dr. Gülsün Umurtak, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*

Prof.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, *Koç Üniversitesi, Türkiye*

Doç.Dr. Isabel Caldeira, *Coimbra Üniversitesi, Portekiz*

Doç.Dr. Marie-Henriette Gates, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Doç.Dr. Tolga Uyar, *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye*

Doç.Dr. Luca Zavagno, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Dr. Amparo Belloch, *Valencia Üniversitesi, İtalya*

Dr. Gemma Garcia-Soriano, *Valencia Üniversitesi, İtalya*

Teknik Destek / Technical Support

Enver Güneş, *Hacettepe Üniversitesi, enver@hacettepe.edu.tr*

Dizgi / Layout

Sıdıka Kamanlı, *Hacettepe Üniversitesi, sidikakamanli@gmail.com*

ISSN: 1301-5737, e-ISSN: 2630-5976

Yayın Türü / Type of Publication: Süreli Yayın / Periodical Yayın

Yönetim Yeri / Address:

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

06800 Beytepe, Ankara, Türkiye

(Tel) +90 312 2976810-12

(Fax)+90 312 2992085

e-dergi@hacettepe.edu.tr

Basım Tarihi / Date of Publication: Aralık/December 2018

Baskı / Printed by:

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

06800, Beytepe / Ankara

Tel: 0312 207 6810-11-12

Edebiyat Fakültesi Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. EFD ULAKBİM TR Dizin Veri Tabanı, MLA (Modern Language Association of America) International Bibliography, EBSCO Host Academic Search Complete, SOBIAD ve DOAJ tarafından dizinlenmektedir. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Journal of Faculty of Letters is published semi-annually, in June and in December. JFL is indexed in ULAKBİM TR Dizin Database, MLA (Modern Language Association of America) International Bibliography, EBSCO Host Academic Search Complete, SOBIAD and in DOAJ databases. Writers are solely responsible for the content of their articles. <http://dergipark.gov.tr/huefd>

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFD) / Journal of Faculty of Letters (JFL)

Alan Editörleri/ Editors

Erkan Zengin, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Meldan Tanrısal, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü*

Ömür Dilek Erdal, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü*

Yiğit Hayati Erbil, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü*

Özgür Külcü, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*

Emine Yılmaz, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü*

Çetin Türkyılmaz, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü*

Özlem Kasap, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Zeynep Açıan Aydın, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü*

Hande Seber, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Sinem Bozkurt, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü*

Müjgan İnözü, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü*

Sercan Yandım Aydın, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*

Tuğça Poyraz Tacoğlu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü*

Resul Ay, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Hayrunisa Topçu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Nebi Özdemir, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü*

Editörden

Sevgili Okurlarımız,

Haziran sayımızla birlikte dergimizin dijitalleşme sürecinin teknik boyutları bütünüyle tamamlanmıştır. Eşgüdümlü olarak alan editörlüğü sistemine geçilmiş olması, bu teknik gelişmelerin hızlı bir biçimde makale değerlendirme süreçlerine yansımaya olanak sağlamıştır. Sistemdeki makalelerin indirilme ve okunma sıklıkları bu dönüşümün amacına ulaştığının önemli göstergeleridir. Yayın aşamasında bekleyen makalelerimizin sayısındaki artış göz önünde bulundurularak baskıya alınan makale miktarı bu sayıdan itibaren arttırılmıştır. Bu artışın okurlarımıza daha zengin ve keyifli bir okuma deneyimi sunacağına inanıyorum. Bu sayıda emeği geçen tüm yazarlarımıza, yayın kurulu üyelerimize, alan editörleri ve hakemlerimize, dizgi işlemlerimizi yürüten Sıdıka Kamanlı ve yardımcı editörüm Tolga Çakmak'a teşekkür ederim.

Doç. Dr. Sait Uluç
H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi
Genel Yayın Editörü

Editorial

Dear Readers,

With our June issue, the technical aspects of the digitalization process of our journal have been completed. By conducting field editorship and digitalization concurrently, we have been able to accelerate the article evaluation process. The frequency of downloading and reading of the articles has proved that it has achieved its aim. Due to the fact that there is an increase in the submitted articles, starting with this issue, the number of articles to be published has been increased. I believe that this will offer a rich and a more pleasant reading experience. I would like to thank all the writers who have contributed to this issue, members of the editorial board, field editors and reviewers, Sıdıka Kamanlı for typesetting and my assistant editor Tolga Çakmak.

Assoc. Prof. Sait Uluç
Journal of Faculty of Letters
General Editor

Leksikografi Nedir?

Terimin Uygulama ve Kuram Temelli Türkçe Karşılıkları ve Bu Karşılıkların Kapsamları

What is Lexicography?

The Theory and Practice Based Turkish Equivalences of the Term and Their Scopes

Fırat ERİKLİ*

Öz

Leksikografi alanında ülkemizde bir terim ve tanım belirsizliğinin bulunduğu aşikâr bir tanıdır. Bu belirsizliklerin temel nedeni de leksikografi kapsamının henüz keskin hatlarla çizilememiş ya da belirli bir çerçeveye oturtulamamış olmasıdır bana göre. Bu nedenledir ki günümüze değin leksikografinin dilimize uygun bir kavramla karşılanması konusunda oldukça farklı görüşler ortaya atılmıştır. Sözlük bilimi, sözlükbilim, sözlükbilgisi, sözlükçülük ve leksikografi gibi terimler alana ait farklı terimsel kullanımlara örnektir (Akalın, 2010, s. 164). Kullanımdaki bu farklılık ise farklı bilim insanları tarafından leksikografiye yüklenen farklı görevlere dayanmaktadır. Bu alan için hangi terim veya terimlerin kullanılabilceği, sözlükleri oluşturmak, incelemek ve araştırma konusu yapmak gibi birçok görevi yüklediğimiz ve yukarıda sıraladığımız terimlerle adlandırdığımız çalışma alanının kapsamını mümkün olduğunca açık bir şekilde belirledikten sonra mümkün olabilir ancak. Bu nedenle çalışmanın devamında alanı tanımlayana dek farklı algılara imkân vermemek adına *leksikografi* kavramı kullanılmaya devam edilecektir. Leksikografîyi tanımladıktan ve kapsamını belirledikten sonra ise bu kapsamlara uygun yeni terimler önerilecektir. Bu doğrultuda, kapsamlı çalışmalar yürüterek görüşlerini ortaya koymuş yerli ve yabancı bilim insanlarının bu konudaki çalışmaları ile terminoloji konusunda başvuru kaynağı olarak görülen terim sözlükleri yol gösterici olacaktır.

Anahtar sözcükler: Leksikografi, metaleksikografi, leksikoloji, sözlük yazımı, sözlük.

Abstract

It is obvious that there is a term and definition vagueness in our country in the field of lexicography. In my opinion, the main reason for these uncertainties is that the scope of lexicography has not yet been drawn with sharp lines or placed in a certain frame. For this reason, until now, there have been many different opinions about the Turkish term for lexicography that corresponds with the appropriate concept in our language. Terms such as “sözlük bilimi, sözlükbilim, sözlükbilgisi, sözlükçülük and leksikografi” are examples of different terminological uses in this field (Akalın, 2010, s. 164). The differences in the usage of terminology is based on the different tasks undertaken by different lexicographers. However, in order to decide on which term or terms can be used in this area, it is necessary to clearly define the scope of the research area in question to which we assign many responsibilities, such as making dictionaries, examining and researching. For this reason, until it is defined, the term lexicography will be used in order to prevent misperceptions. Once having defined lexicography and its conceptual framework is determined, an appropriate term will be suggested for this content. The works of Turkish and foreign scientists who have carried out comprehensive research on this subject, and terminological dictionaries that are considered as the sources of reference will guide us accordingly.

Keywords: Lexicography, Meta-lexicography, Lexicology, Dictionary-making, Dictionary.

*Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: firaterikli@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6807-8822

Giriş

Leksikografi sözcüğünü kökeni bakımından inceleyecek olursak “lexikón” ve “gráphein” sözcüklerinden oluşmuş yunanca kökenli bir birleşik kelime olduğunu görürüz. Birleşik kelimeyi oluşturan ilk sözcük olan “lexikón”, söylem, ifade biçimi ve sözcük anlamına gelen “léxis” ile bu sözcükten türetilen ve bir sözcükle ilgili, bir söylem biçimiyle ilgili anlamına gelen “lexikós” sıfatıyla oldukça yakındır (Pfeifer, 1997) ve sözlük anlamına gelmektedir. Birleşik sözcüğün ikinci kısmı olan “gráphein” ise kazımak, çizmek, yazmak anlamlarını karşılamaktadır (Pfeifer, 1997). Buradan hareketle leksikografi kavramının doğrudan tercümeyle sözlük yazımı karşılığını aldığı görülmektedir.

Akademik çalışmalarda ve terim sözlüklerinde ortaya konan tanımlamalar ise doğrudan tercümeyle elde edilen karşılıktan çok daha karmaşıktır şüphesiz. Ancak, akademik anlamda ortaya atılmış çokça tanım denemeleri ve kapsam belirlemeleri olmasına karşın sözlük oluşturma işiyle uğraşan ve sözlük araştırmaları yapan bilim insanları ve bu işin uzmanları leksikografi teriminin anlamı ve kapsamı konusunda tam anlamıyla hemfikir olamamışlardır. Bunun temel nedeni yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bilim insanları tarafından leksikografiye yüklenen farklı görevlere ve bu görevlere göre ortaya çıkan farklı konumlandırmalara dayanmaktadır.

Leksikografinin ne olduğu üzerine yapılan kısa bir araştırmayla terim sözlüklerinden ve akademik çalışmalardan bir dizi tanım derlemek mümkündür. Akademik alandaki bu araştırma ve saptamalarda leksikografi kimi zaman bir öğreti ya da sanat, kimi zaman dilbiliminin bir alt alanı, uygulamalı bir dilbilim alanı veya uygulamalı dilbiliminin bir kolu, kimi zaman ise leksikolojinin (sözcük biliminin) bir dalı ya da alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Leksikografi Nedir?

Alman Dilbilimci Kühn (1978) leksikografiye ilişkin tanımlamasında leksikolojik saptamaların kuram ve yöntemine vurgu yapmaktadır. Kühn (1978, s. 3) leksikografiyi *sözlük yazım öğretisi*¹ olarak tanımlarken leksikografinin kuram ve yöntem temelinde leksikolojik saptamalar ve sonuçlar da içerdiğini belirtir. Bu tanımlamadaki *leksikolojik saptama*² söyleminin temelinde ise Kühn’ün (1978, s. 3) leksikografi tarafından derlenip toplanan leksikolojik envanterin leksikoloji tarafından hazır edildiği düşüncesi yatmaktadır. Kühn’ün leksikografi tanımı içerisindeki bu yargısı leksikografiyi tartışılmaz biçimde leksikolojinin bir dalı konumuna getirmektedir.

Alman dil ve kuram bilimci Wiegand ise bu yönde bir tanımın yanlış bir açıdan ele alındığı görüşündedir. Wiegand (1998, s. 28) leksikografi uzmanlarının, etimolojik sözlüklerde de olduğu gibi, kimi sözlük oluşturma süreçlerinde leksikolojinin çalışma alanına mal edilebilecek araştırma sonuçlarından yararlandıkları yargısına katılmasına rağmen, leksikoloji uzmanlarının leksikolojik envanterlerini hazırlamak adına sözlüklere daha çok başvurdukları kanısındadır. Dahası, sözlük içeriklerinin derlenmesi esnasında leksikolojik çalışmalardan çok farklı kaynak sözlüklerden yararlanılmaktadır (Wiegand, 1998, s. 28). Wiegand leksikografinin bir öğreti olarak betimlenmesi konusuna da oldukça uzak durmaktadır. Sonuçta öğreticisi, öğrencisi, öğrenim kurumu ve ders kitapları olmayan bir olgunun öğreti olarak tanımlanması mümkün değildir (Wiegand, 1998, s. 17).

Henne de leksikografiyi leksikolojinin bir alt dalı olarak tanımlayan dilbilimcilerdendir. Henne’nin (1972, s. 35) saptamasına göre, leksikolojinin açık bir paradigma içerisinde bulunan dilsel göstergeleri anlatsal ve içeriksel yapıları bakımından tanımlayan bir dilbilim alanı olarak tanımlanması, leksikografinin, yani bu dilsel göstergelerin derlenip toplanması işleminin leksikolojinin bir alt dalı olarak tanımlanması gereğini doğurmaktadır.

Ancak, leksikografi ve leksikolojinin tarihine bakıldığında leksikolojik çalışmaların leksikografik çalışmalardan türediği gerçeği ortaya çıkmaktadır, zira kuramsal açıdan kendi ayakları üzerinde duran bir leksikoloji ancak 19. yy’da ortaya çıkmıştır (Wiegand, 1998, s. 30). Buradan yola çıkılarak sözlüklerin

¹ die Lehre von der Wörterbuchschreibung (Kühn, 1978, s. 3)

² lexikologische Erkenntnisse (Kühn, 1978, s. 3)

leksikolojik çalışmalardan daha eskiye tarihlendirilebildiği ve daha eski bir geleneğe sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Leksikografinin, leksikolojinin bir alt ya da yan dalı olamayacağını savunanlardan biri de Schippan'dır (1992). Bunu yaparken de duruma farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır ve leksikografiyle leksikolojinin dönüşlü ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Buna göre leksikografi leksikolojiye ait birçok sonuç ve araştırmayı kullanırken leksikoloji de leksikografik çalışmalardan ilham alıp araştırma alanlarını buna göre genişletmektedir (Schippan, 1992, s. 47). Leksikoloji ve leksikografi arasındaki bu yakın ilişkinin ötesinde; leksikografiye ait kapsamın daha geniş olduğu gerçeği de yadsınmaz. Zira leksikografik çalışmalarda leksikolojik araştırmaların yanı sıra dilbilgisi araştırmaları, dil tarihi, edebiyat tarihi veya lehçe araştırmaları gibi birçok alana ait araştırma sonuçları da etkin bir biçimde kullanılır (Schippan, 1992, s. 47).

Leksikografiyi uygulamalı bir bilim ya da uygulamalı dilbilim alanı olarak tanımlayan bilim insanları da azınlıkta değildir. Örneğin Quemada (1972, s. 427) leksikografinin kendi kaynakları ve sınırları olan özgün bir teknik olma yolunda ilerlemekten çok uygulamalı bir bilim olarak geliştiğini belirtmiştir. Benzer bir konumlandırma A Dictionary of Linguistics and Phonetics (Crystal, 2008) isimli sözlükte de söz konusudur. Bu terim sözlüğünde lexicography madde başı, doğrudan lexicology madde başına yönlendirmiş ve madde başı açıklamasında sözlük yapma bilimi ve sanatı olmasının dışında leksikografinin uygulamalı leksikolojinin bir dalı olarak görülebileceğini belirtilmiştir (Crystal, 2008, s. 278).

Benzer şekilde Schaefer leksikografinin sadece uygulamalı dil biliminin bir kolu değil aynı zamanda bu uygulamanın kuramı da olduğu vurgusunu yapmıştır (1981, s. 55). Liebold (1975, s. 304) ise leksikografiyi, kuramsal dil biliminin sözcük ve anlam üzerine elde ettiği tüm kazanımların kullanıldığı uygulamalı bir dilbilim alanı olarak görmektedir.

Bu yönde görüşlere karşı çıkanların başında ise Geeraerts gelmektedir. Geeraerts bir dil bilimi alanı olarak leksikografinin aykırı bir yapıya sahip olduğunu ve neredeyse herkesin leksikografinin uygulamalı bir dilbilim alanı olduğu konusunda hemfikir olabildiğini, ancak diğer taraftan bu uygulamanın hangi dilbilimsel kuramın uygulaması olduğu ya da olabileceği yönündeki bir soruya ise kimsenin tatmin edici ve gerçekçi bir cevap bulamayacağını savunmuştur (1987, s. 1).

Bu noktada, eğer leksikografiyi uygulamalı dilbilim ya da uygulamalı bir bilim olarak göreceğ olursak: leksikografinin amacı bilimsel ya da dilbilimsel kuramları basit bir şekilde uygulamak mıdır sadece?

Bu bağlamda: sınırları sadece belirli bir ya da birden fazla bilimsel kuramın kullanılmasıyla çizilen bir uygulama alanı neredeyse yoktur (Wiegand, 1998, s. 24). Benzer şekilde, herhangi bir uygulama alanını da, bir ya da birden fazla bilim dalına ait bir uygulama olarak görmek ve bu şekilde tanımlamak, bu uygulama alanına başka hiçbir unsurun etki etmediği görüşüne yönelmek doğru değildir (Wiegand, 1983, s. 95)

Bu görüşü Barnhart (1967) da desteklemektedir. Buna göre ne leksikografik eylemler ne de leksikografların eylemleri, yalnızca dilbilimsel kuram ve yöntemleri uygulamakla sınırlı değildir. Kullanıcı pazarını ve potansiyelini araştırmak, ekonomik kaygıları gözden geçirmek ve bir düzenleme planı yapmak sözlük oluşturma işi içerisinde dikkate alınması gereken hususlardan birkaçıdır. İçerisine dilbilimsel unsurların da dahil olduğu başka bilimsel yöntem ve kazanımlar, yukarıda belirttiğimiz, iktisadi bilim alanına ait işletme tabanlı eylemlerin oluşturduğu çerçevenin içerisinde yer alır (Barnhart, 1967, s. 161). Bu yüzden de belirli bir dilbilim alanı içerisine giren leksikografik eylemler, kuramların bağımsız şekilde leksikografi içerisinde uygulanması olarak değil bu kuramların leksikografi üzerinde uygulanması olarak yorumlanmalıdır (Wiegand, 1998, s. 25).

Leksikografideki kuram ve uygulama ilişkisi Henne'nin leksikografi tanımında da karşımıza çıkar. Bu tanıma göre her türlü sözlükbirim derleme biçimini kapsayan leksikografi, içerisinde üç unsur barındırır: (1) sözlük yazma sürecini; (2) bu sürecin ürününü olan sözlüğü; (3) ve sözlükbirimlerin derlenmesine ait kuram ve yöntemi (Henne, 1973, s. 590).

Bu tanımda leksikografinin devamındaki üç unsuru da kapsayan bir üst kavram olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu tanıma bir sesletim sözlüğüne uyarlamaya çalışırsak eğer sözlüğün içerisindeki

sözlükbirimlerin ve elde edildikleri kuram ve yöntemin leksikografiye mal edilmesi gerektiği sonucuna ulaşırız ki sözünü ettiğimiz örnek sözlükteki sözlükbirimler ve bunların kazanıldığı kuram ve yöntemler tümüyle ses bilimine ve ses bilgisine aittir (Wiegand, 1998, s. 44). Bu nedenle de Henne tarafından ortaya konan bu betimlemenin yeteri kadar belirgin olmadığı ortaya çıkar.

Aslında Henne'nin bu betimlemesindeki eksiklik sözlüklerin birçok farklı türünün olmasından dolayıdır. Yani oluşturulacak ya da oluşturulan sözlüğün türü o sözlüğün oluşturma sürecinde yararlanılan ilke ve yöntemleri belirlemektedir (Filipec, 1982, s. 175).

Kuramsal çalışmaların leksikografi içerisindeki yeri ve leksikografiyle karşılıklı ilişkilerine değinmeden önce leksikografinin eylem ya da uygulama tarafının biraz daha belirginleştirilmesi gerekmektedir.

Leksikografinin Uygulama Yönü

Şimdiye dek sunulan tanım ve saptamalardan yola çıkarak leksikografinin genel anlamda bir *uygulama* ve *alt dal* olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Leksikografinin uygulama yönünün ön plana çıkmasındaki temel sebep ise, genel olarak herkesin leksikografi içerisinde bir uygulamanın var olduğu konusunda görüş birliği içinde olmasıdır. Yani temel odak leksikografinin kılğı yönü olmuştur. Ancak bahsini ettiğimiz kılğı tüm sözlüklerde aynı çerçevede ve ölçüde kullanılan bir uygulama kalıbı değildir. Kast edilen şey, Filipec'in (1982) yukarıdaki tespitinden anlaşıldığı gibi, her sözlüğün kendine özgü bir kılğıya sahip olmasıdır. Bu nedenle leksikografi *özel bir kılğı* ya da *özgün bir kılğı*³ olarak tanımlanmalıdır. Yani içerisinde farklı özellikler barındıran aynı veya farklı türden her sözlük kendi oluşturulma sürecinde farklı ilke ve kurallara bağlı olarak şekillenir. Başka bir şekilde; her sözlüğün oluşma aşaması kendine özgü ve özel bir süreçtir. Sözlüğün bu özgün oluşturma süreci yani bu özgün leksikografik kılğı *bilimsel* ve *bilimsel olmayan kılğular* olarak iki kola ayrılmaktadır (Wiegand, 1998, s. 39). Bu şekilde bir ayırım yapılmasındaki temel neden ise bazı sözlüklerin bilimsel sözlüklerden, bilimsel olmayan oluşturulma süreçleri ve biçimleri bakımından ayrılmasıdır.

Bilimsel bir kılğı, leksikografinin özel bir kılğı olması özelliğiyle, her sözlük projesinde o projeye özgü bir biçimde ortaya çıkar ve şekillenir. Bilimsel bir sözlük oluşturma sürecinde başka bir projedeki ilke ve kuramlar kullanılmak zorunda değildir ve sözlük oluşturma sürecinde tercih edilecek olan bilimsel ilke ve yöntemler ile farklı bilim alanlarından ödünçlenecek bilimsel sonuçlar tamamen sürecin kendisi tarafından belirlenir. Bu nedenle de *bağımsız kılğı*⁴ olarak tanımlanır. Bu kılğının şekillenmesindeki ortak payda, sadece sözlüğün alanına özgü becerilere duyulan ihtiyaçla değil, farklı bilim alanlarından farklı ölçü ve kapsamda bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla ve yine farklı bilim alanlarından elde edilen sonuçların kullanılmasıyla oluşur (Wiegand, 1998, s. 40). Sözünü ettiğimiz kılğı bu nedenle *bağımsız ve özgün bilimsel kılğı*⁵ olarak adlandırılmalıdır.

Leksikografinin Kuramsal Yönü

Leksikografinin, bir eylemin aynı zamanda kuramını da içerdiği söylemine değinecek olursak; bu söylemle anlatılmak istenen olgunun ne olduğu üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Henne (1973, s. 590) leksikografinin üst kavram olarak içerisinde kuram ve yöntemi de barındırdığından bahsetmişti. Schaefer (1981, s. 55) ise leksikografinin aynı zamanda kendi uygulamasının kuramını da olduğunu vurgulamıştı. Aslında her ikisi de bir kuramdan bahsederken leksikografinin uygulama yani kılğı yönünün temelini oluşturan adımlarda karşılaşılan sorunların çözümlenmesi amacıyla oluşturulan kurallar bütününe kastediler. Lewkowskaja (1968, s. 266) bu görevin yürütülmesinden *kuramsal leksikografinin* sorumlu olduğunu belirterek *uygulamalı* ve *kuramsal leksikografi* ayrımını yapmıştır. Bu ayırımdaki uygulamalı

³ Spezifische Praxis (Wiegand, 1998, s. 33)

⁴ Eigenständige Praxis (Wiegand, 1998, s. 40)

⁵ Eigenständige kulturelle und wissenschaftliche Praxis (Wiegand, 1998, s. 40)

leksikografi, sözlük oluşturma sürecinde leksikoloji ve kuramsal leksikografi tarafından temin edilen bilimsel ilkelerin kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Lewkowskaja, 1968, s. 266).

Leksikografinin içerisinde, sözlüğün oluşturulma aşamasında göz önünde bulundurulacak bilimsel esasları belirleyen bir bileşenin olması gerektiği muhakkaktır. Lewkowskaja bunu kuramsal leksikografi olarak adlandırırken Wiegand bu görevi yerine getiren mekanizmaya leksikografik kılığın *dönüştürülebilir bileşeni*⁶ adını vermiştir. Bu bileşen sözlük oluşturma eyleminin sadece belirli bir bölümünde ortaya çıkan bir mekanizma olmaktan çok sürecin tamamı içerisinde yer alır (Wiegand, 1998, s. 42). Leksikografinin bu bileşenine dönüştürülebilir sıfatının eklenmesindeki neden ise, sözlük oluşturma süreci içerisindeki fikir, düşünce ve esaslar ile hedeflenen düzeltme ve iyileştirmelerin yine devam eden leksikografik sürece etki etmesidir (Wiegand, 1998, s. 42). Başka bir deyişle, mevcut bir sözlük projesi içerisinde bu sürece etki edecek her türlü çalışma ve geliştirme leksikografinin dönüştürülebilir bileşeninin kapsamı içerisinde yer alır.

Bu bilgiler ışığında, özel bir sözlük projesine ait oluşturma süreci esnasında kullanılan belirli ilkelerin leksikografinin aynı zamanda bir kuram da olduğunu göstermediği, bu kuram ve esasların eyleme geçmesinin leksikografik kılığın bir gerekliliği olduğu yönünde bir sonuca varılır. Bu noktada leksikografik çalışmalarda kullanılan kuramların ve ilkelerin nasıl kazanıldığı sorusu hala açıktır.

Genel bir bakışla bilimsel leksikografi serbest ve özgün bir kılığın bir betimlenmişti. Bu kılığın üzerinde kullanılan kuram ve ilkeler ise ancak bu kılığın bir araştırma konusu olarak incelenmesiyle elde edilebilmektedir (Wiegand, 1998, s. 46). Bu durumda leksikografiyi ve leksikografik çalışmaların ürünleri olan sözlükleri araştırma konusu olarak inceleyen bir de araştırma alanı olmalıdır ve her ikisi de birbirlerinden kavramsal olarak ayrılmalıdır (Wiegand, 1998, s. 46), zira her ikisinin de üstlendiği görevler bütünü birbiriyle ilişkili olmasına karşın farklı özelliklere sahiptir. Bu bağlamda yapılan ayırımda leksikografi, sözlük üreten bir kılığın, *sözlük araştırmaları*⁷ ise bu kılığın için gerekli kuram ve ilkeleri araştırma konusu yaptığı leksikografiden kazanan bir araştırma alanıdır (Wiegand, 1998, s. 46). Başka bir biçimde, sözlük araştırmaları sözlük oluşturma süreci içinde ve dışında bu alanla ilgili bilimsel ve bilimsel olmayan araştırmaların tamamıdır.

“Metaleksikografi” ve “Sözlük Araştırmaları”

80’li yılların ortalarından bu yana alan literatüründe yer alan ve Wiegand’ın ortaya attığı sözlük araştırmaları kavramıyla anlamsal açıdan büyük ölçüde örtüşen başka bir kavram da Hausmann tarafından ortaya atılan metaleksikografi kavramıdır. Bu kavramın ortaya çıkış amacı yukarıda bahsettiğimiz, leksikografide uygulama ve kuram ayrımının yapılması gerekliliğiyle büyük ölçüde aynıdır.

Leksikografiyi sözlük oluşturma süreci olarak tanımlayan Hausmann (1989), sözlük tasarımlarını ve sözlükler üzerine yapılan bilimsel analiz ve araştırmaları leksikografiden ayıran başka bir seviyenin var olması gerektiğini savunarak bu seviyeyi metaleksikografi olarak adlandırmıştır. Tanımlamasına göre, sözlükleri kendine araştırma nesnesi olarak seçmesine karşın sözlük oluşturma gayesi içerisinde olmayan her türlü araştırma ve inceleme eylemi metaleksikografik bir eylem sayılır (Hausmann, 1985, s. 368; 1989, s. 216). Ortaya atılan bu öneri rağbet görmüş ve alan literatüründe çokça kullanılmıştır.

Sözlük araştırmaları kavramının hangi alanlarda inceleme ve araştırma yaptığını daha yakından incelemek için, özellikle bu araştırma alanının çerçevesini belirleyen Wiegand’tan hareket etmek gerekir. Wiegand’a göre sözlük araştırmalarının en temel araştırma konusu leksikografidir. Leksikografiyle kastedilen ise sadece bitmiş leksikografik çalışmalardan ziyade sözlük oluşturma amacı gütmüş, sona erdirilmiş, iptal edilmiş veya hala sürdürülmekte olan leksikografik çalışmaların tümüdür (Wiegand, 1998, s. 77). Bu leksikografik çalışmalara, sözlüğün kendisi, sözlük oluşturma süreci içerisindeki olumlu ve olumsuz sonuçlar, çalışma yönergeleri, talimatlar, protokoller, sözlük türü tasarımlarıyla ilgili çalışmalar, madde başı yazım denemeleri, düzeltmeler, çalışma raporları v.b. de dahildir (Wiegand, 1998, s. 77).

⁶ Reflexive Komponente (Wiegand, 1998, s. 42)

⁷ Wörterbuchforschung (Wiegand, 1998, s. 46)

Sözlük araştırmalarının ikinci araştırma konusu ise sözlük kullanımınıdır (Wiegand, 1998, s. 77). Bu alan tamamıyla bireysel eylemlere dayandığı için yazılı sonuçları yoktur ve bu özelliğiyle yukarıda belirttiğimiz ilk araştırma konusundan yani leksikografiden ayrılır (Wiegand, 1998, s. 77).

Bahsettiğimiz bu iki araştırma konusu sözlük araştırmalarının iki tabakasından ilkinini oluşturmaktadır. İkinci tabaka ise bu iki araştırma konusu üzerine yapılmış araştırma ve incelemelerden yani ilk tabakaya ait *meta alanlardan*⁸ oluşmaktadır. Leksikografi ve sözlük kullanımı üzerine yapılan tematik araştırmalar, yazılan bilimsel makale ve incelemeler, leksikografiye ve sözlük kullanımına yönelen bilimsel nitelik taşımayan haber nitelikli sözlük incelemeleri, yayın evlerinin reklam çalışmaları, gazete haberleri, röportajlar, ders planları, anketler, pazar analizleri v.b. çalışmalar da bu meta alan içerisinde yer alır (Wiegand, 1998, s. 78).

Her araştırma alanı, araştırma konusunu tarihi süreç içerisinde gerçekleştirilen araştırmalar ve bu araştırmalardan elde edilmiş sonuçlar ışığında incelediği için meta alanlar olarak isimlendirilen bu çalışmaların varlığı oldukça değerli ve yol göstericidir.

Sözlük araştırmaları içerisinde araştırma yönelimlerini daha belirgin hale getiren çok sayıda soru grubu oluşturulmuştur. Bu soru gruplarından hareketle sözlük araştırmalarının araştırma konularını daha belirgin bir biçimde ortaya koymak mümkündür. Sözü ettiğimiz soru grupları (Wiegand, 1998, s. 79-80):

1. Yeni sözlüklerin tasarlanması, planlanması ve oluşturması üzerine sorular,
2. Eski sözlüklerin yeniden gözden geçirilmesi ve yenilenmesi üzerine sorular,
3. Eleştirel yaklaşımlar ve nitelik kontrolü üzerine sorular,
4. Kullanıcı gereksinimleri ve davranışları üzerine sorular,
5. Leksikografik çalışmalarda ve sözlük araştırmalarında bilgisayar kullanımı üzerine sorular,
6. Leksikografi ve sözlük araştırmaları tarihinin oluşturulması üzerine sorular,
7. Sözlüklerin dil, kültür ve bilim tarihi içerisindeki işlevinin belirlenmesi üzerine sorular,
8. Sözlüklerin sistematik biçimde incelenmesi üzerine sorular,
9. Sözlüğün dilsel kapsamının⁹ sözlüğün bazası¹⁰ ve oluşturulma diliyle¹¹ ilişkisi üzerine sorular,
10. Sözlük türlerinin belirlenmesindeki izlencelerin sistematik olarak araştırılması üzerine sorular
11. Sözlük yönergeleri üzerine sorular,
12. Sözlüklerin ve metaleksikografik çalışmaların bibliyografik dökümü üzerine sorular,
13. Genel bir leksikografi kuramının oluşturulabilirliği üzerine sorular, olarak belirlenebilir.

Yukarıda sunulan soru gruplarına bakarak sözlük araştırmalarında farklı perspektiflerin kullanıldığı görülür. Bu perspektiflerin görev ve hedeflerine göre sınıflandırılması sonucunda ise aşağıdaki altı sözlük araştırma disiplini ortaya çıkar (Wiegand, 1998, s. 98):

- Tarihsel (artzamanlı) sözlük araştırmaları
- Sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları
- Leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmalar
- Sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları
- Eleştirel sözlük araştırmaları
- Sözlük kullanımı araştırmaları

Sıralanan bu sözlük araştırma disiplinlerinin görevleri şu şekildedir (Wiegand, 1998, s. 98-99):

⁸ Metabereich (Wiegand, 1998, s. 79)

⁹ Wörterbuchgegenstand: Bir sözlük içerisinde leksikografik olarak işlenmiş, sözlükte yer alan dilsel ifadelerdeki en az bir, en çok sonlu sayıda dilsel özelliğe ait özellik biçimlerinin tümüdür (Wiegand, 1998, s. 302).

¹⁰ Wörterbuchbasis: Sözlüğün oluşturma sürecinden önce bir araya getirilen birincil, ikincil ve üçüncül kaynakların tümüdür (Wiegand, 1998, s. 139).

¹¹ Wörterbuchgegenstandsbereich: Sözlükteki dilsel ifadeler ve dilsel özelliklerin ait olduğu dildir (Wiegand, 1998, s. 303).

Tarihsel sözlük araştırmaları bir leksikografi tarihi oluşturma gayesine hizmet eder. Bu gaye doğrultusunda sözlüğe ve sözlük diline ait spesifik özelliklerin kökeni, oluşumu ve değişimine yönelik tarihsel nitelikli sorular yöneltilir.

Sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları her çeşit sözlüğün biçim özelliklerine eğilerek sözlük biçim ve tarzlarına yönelik farklı yapıların genel kuramlarını oluşturmaya çalışır.

Leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmalar, sözlük oluşturma sürecinde belirlenen organizasyon ve planlamalara ait kuramlar üretmeye yönelik araştırmaları kapsar.

Sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları, sözlük kapsamında belirlenen dilsel özellikleri ve bu özelliklerin sözlük bazası ve sözlük diliyle ilişkisini inceler. Söz konusu ilişkideki örtüşmeye dair nicelik ve nitelik odaklı tüm araştırmalar bu araştırma kapsamına dahil edilir.

Eleştirel sözlük araştırmaları, sözlük kalitesini sözlüğün birincil amacını yerine getirme ölçütüne göre değerlendirir.

Sözlük kullanımı araştırmaları ise sözlüğün doğrudan kullanımıyla ilgili araştırmaları yürütür.

Sözlük araştırmalarının bu altı alt disiplini, araştırmalarını birbirinden bağımsız olarak yürütmez. Aksine, yapılacak olan araştırmanın biçimine göre farklı araştırma disiplinleri bir arada kullanılabilir.

Yukarıda ortaya koyulan perspektiflerden yola çıkarak belirlenen altı araştırma disiplininin altısının da günümüzde aynı ölçüde geliştiği söylenemez. Bu nedenle kimi araştırma disiplinleri bilimsel araştırma alanı olarak nitelendirilemeyecek durumda kalmıştır. Wiegand (1998) tam da bu nedenle, *sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları*, *leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmaları* ve *sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları* disiplinlerini, sahip oldukları sistematik kurgulara dayanarak tek bir araştırma alanı olarak ve *sistematik sözlük araştırmaları* adı altında bir araya getirmiştir. Wiegand bu yolla, belirlediği altı araştırma disiplinini dört bilimsel araştırma alanına indirgemiştir.

- Sözlük kullanımı araştırmaları
- Tarihsel (artzamanlı) sözlük araştırmaları
- Eleştirel sözlük araştırmaları
- Sistematik sözlük araştırmaları (Wiegand, 1998, s. 114)

Farklı bilim insanlarının leksikografi konusuna ilişkin ortaya koydukları tanımlar ve kapsam belirlemeleri, beraberinde yeni kavramlar ve farklı bakış açıları da getirmiştir. Bunlara göre leksikografi kimi zaman kuramsal ve uygulamalı leksikografi olarak ikiye ayrılmış biçimde, kimi zaman ise her türlü kuramı ve uygulamayı içerisinde barındıran ancak bu kat'ı ayırımı kendi içerisinde kabul etmiş bir üst kavram olarak karşımıza çıkmıştır. En keskin ayırım ise bir eylem olarak görülen leksikografiyi incelemesi gereken bir araştırma alanının olması gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Bu ayırım doğrudan ya da dolaylı olarak neredeyse tüm leksikografi tanımlarında karşımıza çıkmıştır. Leksikografiyi inceleyerek veri ve kuramlar elde eden bu araştırma alanı kuramsal leksikografi, metaleksikografi ya da sözlük araştırmaları gibi farklı isimler olsa da çoğunlukla aynı görevi üstlenmiştir. Buradan hareketle, söz konusu leksikografi terimini eylemsel yani uygulama özelliğiyle değerlendirmek gerekir.

Sonuç

Leksikografinin kapsamı konusundaki belirsizlik sürerken Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi, 2006) leksikografi kavramının uygulama ve kuram kazanımı ile ilgili yanları belirlenmiş ve buna göre sözlükçülük ve sözlük bilimi ayırımı çoktan yapılmıştır. Buna göre *sözlükçülük* madde başı altında "Sözlükçünün yaptığı iş, sözlük hazırlama işi, lugatçılık" açıklaması verilmiştir. *Sözlük bilimi* ise "Bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin kelime hazinesini sözlük şeklinde ortaya koyma kurallarını belirleyen dil bilimi dalı, lügat ilmi, leksikografi" olarak açıklanmıştır. Sözlük biliminin madde başı açıklamasında leksikografi ile eş anlamlı tutulmuş olmasını göz ardı edersek, sözlükçülüğün sözlük oluşturma sürecini yani Lewkowskaja'nın tabiriyle (1973, s. 590) uygulamalı leksikografiyi, sözlük

biliminin ise kuram kazanımını yani metaleksikografiyi ya da sözlük araştırmalarını ortaya koymasına önemli bir ayırımdır. Buna göre sözlük bilimi kavramı ile kuramsal bir çalışma ve araştırma alanı, sözlükçülük ile ise sözlük yazma ve hazırlama işi kastedilmiştir.

Elbette bu iki ayrı çalışma alanı tek bir kavramla da karşılanabilirdi. Ancak Avrupa’da dahi iki alanın birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinden yararlanan farklı iki alan olarak kullanılması ihtiyacı duyulmuşken tek kavramda ısrar etmek nedensiz olurdu. Bununla birlikte herhangi bir bilimsel makalede sözlük bilimi ya da sözlükçülük çalışmalarından bahsedilirken kastedilen şeyin bir sözlük oluşturma eylemi mi olduğu yoksa bir sözlük üzerinde, sözlük yapma gayesi gütmeyen yürütülen araştırma ve inceleme eylemi mi olduğu belirsizliği ancak bu iki eylemin kavramsal olarak ayrılması durumunda ortadan kalkacak gibi görünmektedir.

Leksikografik çalışmalar ve metaleksikografik çalışmalar arasındaki bu fark oldukça açıktır. Aynı açıklık leksikografik çalışmalar ve sözlük araştırmaları ayırımı da vardır. Bu nedenle Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük’teki (Ayverdi, 2006) ayırımı, iki kavramın üstlendikleri farklı görevler nedeniyle birbirinden ayrılması gerektiği temelinde benimseyerek sözlükçülük ve sözlük bilimi ayırımının yapılması ve alan literatüründe bu anlamda bir terim kullanım birliğinin sağlanması bana göre oldukça önemlidir. Bu yönde bir kullanım her iki alanın kapsam bakımından bağımsız olarak gelişebilmesine katkı ve bilim insanlarının ülke dışındaki kapsam belirlemelerinden de ilham alarak farklı tespit ve ayırımlarda bulunmasına olanak sağlayacaktır.

Sözlük bilimi ve sözlükçülük ayırımındaki sorun ise, sözlükçülüğün anlamsal açıdan belirgin bir eylem özelliği içermiyor olmasıdır ki, leksikografinin bir eylem olarak görüldüğünü yazının önceki bölümlerinde belirtmiştik. Bununla birlikte *leksikografi* terimi sıfat biçimindeki kullanımlarda kolay bir kullanıma sahipken *sözlükçülük* teriminin bu yöndeki kullanımı daha zordur. Sözlükçülük terimi anlamsal boyutuyla incelendiğinde ise sözlük satıcılığı ya da sözlük koleksiyoncusu gibi anlamları da içerisinde barındırdığı gerçeği açıkça görülmektedir (Boz, 2011, s.13).

Yazının başında leksikografi kavramını köken bilgisi bakımından incelerken ortaya çıkan *sözlük yazımı*¹² karşılığı, kavramın hem eylem özelliğini belirgin biçimde ortaya çıkarmaktadır hem de sıfat biçimindeki kullanımlarda sözlükçülük terimine kıyasla daha kolay bir kullanım sağlamaktadır. Buna rağmen hem sıfat hem de isim biçimindeki en esnek kullanım şekli leksikografi teriminde mümkün olabilmektedir. Bu açıdan sözlükçülük terimi yerine bu çalışmada olgunlaşan sözlük yazımı teriminin ya da lexicography teriminin Türkçe ses ve dil bilgisi kurallarına adapte edilmesiyle ortaya çıkan biçiminin kullanılması, gerek bu yazıda çizilen kuramsal çerçeveye uygunluk açısından gerek terimin anlamsal boyutu

¹²Çalışmada “sözlük yazımı” teriminin yerine sözlüklerin yapılaş biçimini niteleyen “sözlük derlemek”, “sözlük oluşturmak” gibi güncel kullanımları da tercih edebiliriz. Ancak bu karşılıkların da tıpkı “sözlükçülük” örneğinde olduğu gibi ya bu yazıda çizilen kuramsal çerçeveye uygunlukları bakımından ya da taşıdıkları anlamsal öğeler bakımından bağlama pek uygun düşmediği görüşündeyim. Nedenlerini açıklamadan önce *sözlük derlemek/oluşturmak* biçimindeki kullanımları sadece bir terim karşılığı olarak tercih etmediğimi belirtmek isterim. Bu yöndeki kullanımlar metin içerisindeki bir bağlamı izah etmek için elbette uygun nitelikte kullanımlardır.

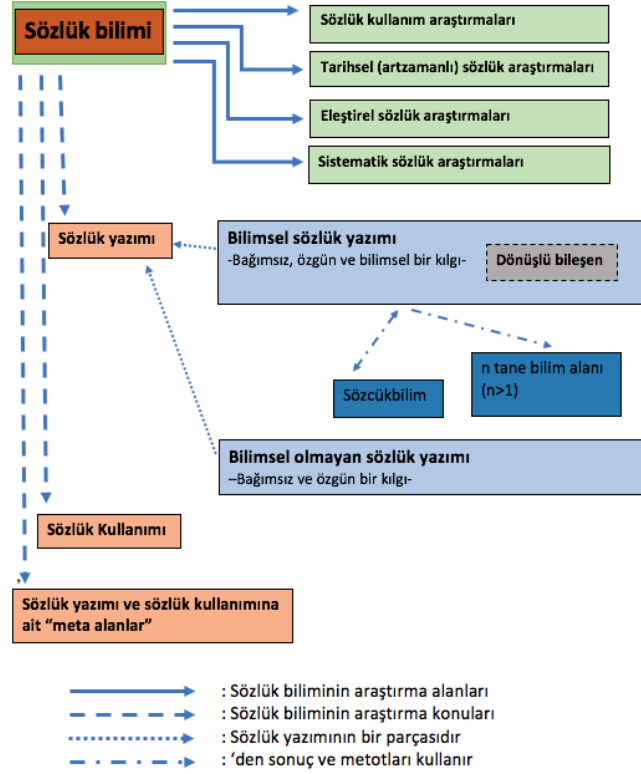
“Sözlük derlemek” ifadesi ilk etapta kulağa hoş gelse de *bir dile ait söz varlığını ya da bu varlığın bir kısmını derlemek* anlamından ziyade *birden çok sözlüğü bir araya getirmek* anlamını taşımaktadır. “Sözlük oluşturmak” biçimindeki kullanım ise temelde *var olan hazır parçalardan bir bütün elde etmek, yani teşekkül ettirmek* anlamını çağrıştırmaktadır. Bu yöndeki bir çağrışım temelde doğru gibi görünse de özünde yeterli değildir. Zira bir sözlük sadece hazır olanı içerisinde barındıran bir çalışma değildir ve çok sayıda özgün çalışmanın bir ürünüdür.

Bir sözlüğün meydana gelme aşamasında var olan bir söz varlığından yararlanılmasına karşın kendine sözlüğün gövde metninden önce yer bulan *önsöz, kullanım bilgileri, madde düzeni ile ilgili bilgiler, kapsadığı dilsel öğeler ile ilgili bilgiler, kısaltma ve işaretlere yönelik bilgiler* ve daha da çoğaltılabilir olan farklı bilgilendirmeler taşıyan metin türleri de vardır ve bunlar her sözlük için yeniden *yazılan* ya da *yazılması* gereken özgün metinlerdir. Sözlüğün hacim olarak en çok yer kaplayan kısmı olan madde başı açıklamaları ise benzer bir özgünlüğe sahiptir. Bu açıklamalar da o sözlük projesi için çalışan uzman personel tarafından yayınevini belirlediği ya da belirlenmesini istediği kalıplara (Bu kalıplar sözlüğü hacim olarak azaltmak ve sayfa tasarrufu sağlamak ya da bilgi miktarını artırarak ansiklopedik sözlük yolunda ilerlemek gibi farklı amaçlara hizmet edebilmektedir) sadık kalarak *yazılır*, zira başka bir sözlükte aynı madde başı karşısında yer alan açıklamayı devralmak belirlenen bu kalıbın dışına çıkılmasına, çıkılması dahi bu yöntemi sözlüğün geneline uygulamak telif yasası bağlamında yayınevine gelecek bir cezaya da neden olabilir.

Bu bakımdan “sözlük yazımı” terimi içerisindeki *yazmak* fiili bir sözlüğün meydana gelme aşamasında önemli bir rol üstlenen özgünlüğü en doğru biçimde yansıttığı düşüncesindeyim. *Yazmak* eyleminin günümüz şartları içerisinde sadece kâğıt ve kalem vasıtasıyla gerçekleştirilen bir eylem olmaktan çıkıp dijital dolaylımlar üzerinden de gerçekleştiğini ve bu biçimdeki varlığını büyük sözlük projelerinde de koruduğunu düşünerek sözlük yazımı teriminin etimolojik bir bağ içerisinde olduğu *lexicography* terimine şimdilik daha iyi bir alternatif olacağı düşüncesindeyim.

ve esnek kullanımı bakımından daha faydalı olacaktır. Ancak benim tercihim terimi sözlük yazımı biçiminde kullanmaktır.

Bu doğrultuda, terim ayırımı temelinde sözlük yazımı ve sözlük bilimi kullanımının Wiegand'ın çizdiği ayrıntılı sözlük araştırmaları kapsamıyla birleştirilmesi sonucunda aşağıdaki yapı belirginleşir.

Şekil 1. Sözlük yazımı ve sözlük bilimi ayırımının Wiegand'ın sözlük araştırmaları kapsamıyla birleşimi.

Bu yapıda sözlük yazımı bir sözlük meydana getirme süreci olarak görülmelidir. Bu meydana getirme süreci içerisinde sözlüğün türüne göre kullanılması gereken ilke ve esaslar yine o sözlüğün bireysel ihtiyacına göre belirlenir. Yani içerisinde farklı özellikler barındıran aynı veya farklı türden her sözlük kendi oluşturulma sürecinde farklı ilke ve kurallara bağlı olarak şekillenir. Bu süreç bağımsız ve özgün bir kılıftır. Sözlük oluşturma sürecinin bilimsel temelli olduğu varsayılırsa eğer, bu kılıfta farklı bilim alanlarından farklı ölçü ve kapsamda bilimsel kuramlar uygulanır ve yine farklı bilim alanlarından bilimsel yöntemlerle elde edilen sonuçlar kullanılır (Wiegand, 1998, s. 40). Bu durum da kılıfa bilimsel bir nitelik kazandırır. Kullanılan bilimsel yöntem ve sonuçların seçimi farklı sözlük projelerinden bağımsız olarak gerçekleşir. Dolayısıyla bilimsel sözlük yazımı bağımsız, özgün ve bilimsel bir kılıf olarak tanımlanır.

Sözlük yazımı içerisinde dönüşlü bileşen adı verilen ve sürecin özdenetimini sağlayan bir mekanizma mevcuttur. Bu mekanizma sözlük yazım kılıfı içerisindeki fikir, düşünce ve esaslar ile hedeflenen düzeltme ve iyileştirmelerin yine devam eden kılıfa etki etmesini sağlar (Wiegand, 1998, s. 42).

Sözlük bilimi ise bağımsız, özgün ve bilimsel bir kılıf olarak karşımıza çıkan sözlük yazımının ve bu eylemin ürünü olan sözlükleri araştırma konusu yaparak kılıf içerisinde kullanılan kuram ve ilkeleri elde eden araştırma alanıdır (Wiegand, 1998, s. 46). Başka bir biçimde; sözlük bilimi sözlük yazım süreci içinde ve dışında, bu alanla ilgili bilimsel araştırmaların tamamını kapsar. Sözlük biliminin doğrudan bir sözlük üretme gayesi yoktur ve elde ettiği kuramsal bilgiler ve kurallarla, bir sözlük yazım sürecini destekler. Sözlük bilimi sözlük yazım sürecinde hazır olarak sunduğu bilgileri iki temel araştırma konusundan ve bu

araştırma konuları üzerine yapılmış araştırma ve incelemelerden, yani bu konulara ait meta alanlardan kazanır: sözlük yazımı ve sözlük kullanımı (Wiegand, 1998, s. 77). Bu araştırma konularında üzerinde durulması gereken noktaları tespit etmek amacıyla belirlenen soru gruplarından yola çıkılarak da sözlük biliminin dört araştırma alanı belirlenir: Sözlük kullanımı araştırmaları, artzamanlı sözlük araştırmaları, eleştirel sözlük araştırmaları ve sistematik sözlük araştırmaları (Wiegand, 1998, s. 114).

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve Sözlükcülük. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 162-169.
- Ayverdi, İ. (2006). *Kubbealtı lugatı misalli büyük Türkçe sözlük* (Cilt 3). İstanbul: Kubbealtı.
- Barnhart, C. L. (1967). Problems in editing commercial monolingual dictionaries. F. W. Householder ve S. Saporta (Ed.), *Problems in Lexicography* içinde (s.161-181). Boomington.
- Boz, E. (2011). Leksikografi teriminin tanımı ve Türkçe karşılığı üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (4), 9-14.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Filipec, J. (1982). Sprachkultur und Lexikographie. J. Scharnhorst ve E. Ising (Ed.), *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege Tl.2* içinde (s. 174-202). Berlin: Akademie-Verlag.
- Geeraerts, D. (1987). Types of semantic information in dictionaries. R. F. Ison, *A Spectrum of lexicography* içinde (s. 1-10). John Benjamins Publishing Company.
- Hausmann, F. J. (1985). Lexikographie. C. Schwarze ve D. Wunderlich (Ed.), *Handbuch der Lexikologie* içinde (s. 367-411). Königstein im Taunus: Athenäum.
- Hausmann, F. J. (1989). Pour une histoire de la métalexikographie. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand ve L. Zgusta (Ed.), *Wörterbücher. Dictionnaires. Dictionnaires* içinde (s. 216-225). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Henne, H. (1972). *Semantik und Lexikographie*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Henne, H. (1973). Lexikographie. *Lexikon der Germanistischen Linguistik* içinde (s. 590-601). Tübingen: Niemeyer.
- Kühn, P. (1978). *Deutsche Wörterbücher: Eine systematische Bibliographie*. Tübingen: Niemeyer.
- Lewkowskaja, A. (1968). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskau: Hochschule.
- Liebold, H. (1975). Probleme des Verhältnisses von Lexikologie und Lexikographie. *Beiträge zur Romanischen Philologie 14* içinde (s. 299-304). Berlin: Rütten & Loening.
- Pfeifer, W. (1997). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. München: dtv.
- Quemada, B. (1972). Lexicology and lexicography. T. A. Sebeok (Ed.), *Current trends in linguistics* içinde (s. 395-475). Paris: Mouton.
- Schaeder, B. (1981). *Lexikographie als Praxis und Theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schippan, T. (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Wiegand, H. E. (1983). Ansätze zu einer allgemeinen Theorie der Lexikographie. J. Schildt, & D. Viehweger (Ed.), *Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen* içinde (s. 92-127). Berlin.
- Wiegand, H. E. (1998). *Wörterbuchforschung: Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie* (Cilt 1). Berlin: Walter de Gruyter.

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Hacettepe University Journal of Faculty of Letters

Haziran/June 2019 - 36(1), 11-22

doi: 10.32600/huefd.434191

Hakemli Makaleler – Refereed Articles

Geliş tarihi / Received: 15.06.2018 Kabul tarihi / Accepted: 21.10.2018

Doris Lessing's The Golden Notebook: A Critique of Socialism or the Stalinisation of Socialism?

Doris Lessing'in The Golden Notebook İsimli Eseri: Sosyalizmin mi Yoksa Sosyalizmin Stalinizasyonunun mu Eleştirisi?

Sercan Hamza BAĞLAMA*

Abstract

Even though it is a well-accepted fact that most socialists have been opposed to the one-man rule of the Stalinist regime, described as “a whole river of blood” by Trotsky (1937), the name of Stalin is deliberately manipulated and linked with socialism in order to implicitly charge Marxism with inherent despotic inclinations. In this context, the aim of this study is to unearth the fossilised hierarchal structure of the Stalinist bureaucracy, to investigate the impacts of the ideological hegemony of the Stalinist dogma on the revolutionary practices of socialist activists and to reveal that Stalinism, above all, victimised and tyrannised socialist activists, through a close reading of Anna's critical attitude towards the Communist Party in Doris Lessing's *The Golden Notebook*. This study will also focus on the role of the left-wing writer in a mid-fifties communist milieu and examine the dogmatisation of Marxism and the widening gap between theory and practice in left-wing politics during the Stalin era. This will provide a framework to discuss whether the novel is actually intended or functions more as a critique of socialism or specifically of Stalinism. Over the course of the study, some short excerpts from Lessing's interviews and autobiographical work, *Walking in The Shade: Volume Two of My Autobiography, 1949-1962*, will be used.

Keywords: Doris Lessing, The Golden Notebook, Marxism, Socialism, Stalin

Öz

Birçok Sosyalistin Stalin dönemindeki tek adam diktatörlüğüne – Trotsky (1937) bu durumu “kan deryası” olarak isimlendirir – karşı çıktığı bilinen bir gerçek olsa da Stalin figürü Marksist dünya görüşünün despotik eğilimlere sahip olduğunu belirtmek amacıyla bilinçli olarak manipüle edilip Sosyalizm ile ilişkilendirilmektedir. Bu noktada, bu çalışmanın amacı, Stalinist bürokrasinin fosilleşmiş hiyerarşik yapısını, Stalinist dogmanın Sosyalist aktivistlerin devrimci pratikleri üzerindeki ideolojik hegemonyasını ve Stalinist dünya görüşünün, her şeyden önce Sosyalistlere zulmettiğini, Doris Lessing'in *The Golden Notebook* isimli eserinde Anna'nın Komünist Parti'ye olan eleştirel yaklaşımını göz önünde bulundurarak ortaya koymaktır. Bu çalışma, aynı zamanda, 1950'lerin ortasında komünist çevrelerdeki sol kökenli yazarların eğilimleri üzerine odaklanacak ve Stalin dönemindeki Marksist dünya görüşünün dogmalaşmasını ve pratik ile teori arasındaki giderek büyüyen uçurumu inceleyecektir. Bu da romanın Sosyalizmin mi yoksa Sosyalizmin Stalinizasyonunun mu eleştirisi olup olmadığını tartışmak için teorik bir zemin oluşturacaktır. Çalışmada, Lessing'in röportajlarını da içeren otobiyografik eseri *Walking in The Shade: Volume Two of My Autobiography, 1949-1962*'den alıntılar da kullanılacaktır.

Anahtar sözcükler: Doris Lessing, The Golden Notebook, Marksizm, Sosyalizm, Stalin

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta:sercanhamza@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3361-6616

Introduction

Published in 1962, read in many translations all over the world, and considered as one of the major works of twentieth-century literature, Lessing's magnum opus, *The Golden Notebook* is perhaps the most well-known novel of her works. The novel, depicting the life of Anna Wulf, the writer of *The Frontiers of War*, a "free woman", a Communist and a single mother in her thirties who suffers from political disillusionment and "writer's block" and struggles to find a way to attain wholeness, order and a coherent vision in a chaotic, fragmented and individualised social order, explores the socio-political, cultural, economic and historical circumstances of the mid-twentieth century. It focuses particularly, in its thematic emphasis, on the rise of anti-Stalinism, nihilism, gender issues, psychoanalysis, madness, colonialism and racism. In order to capture the immediacy of mental breakdown and fragmented consciousness in British society and to express it within a new narrative framework, Lessing, in the novel, uses a form-breaking and experimental narrative organisation in which each "Free Woman" section, written in the third person and chronologically fictionalising the lives of Anna Wulf and her friend Molly Jacobs in London, is followed by excerpts from the black, red, yellow and blue notebooks, written in the first person and covering the years 1950 and 1957, but now offered with a scrambled chronological order: the black notebook, recounting Anna's interior monologues about her first novel, *Frontiers of War*, parodied as *Forbidden Love*, and her memories of Southern Africa; the red book, concerning Anna's involvement with political issues, especially with the British Communist Party, and her satire of her own political stance and the party line; the yellow notebook, narrating Anna's unpublished novel, *The Shadow of the Third*, focusing on Ella and her friend Julia; and the blue notebook, functioning as a record of Anna's personal life and relations with her daughter, Janet, and friends. As Anna explains to Mother Sugar, the therapist, in the novel: "I keep four notebooks, a black notebook, which is to do with Anna Wulf the writer; a red notebook, concerned with politics; a yellow notebook, in which I make stories out of my experience; and a blue notebook which tries to be a diary" (p. 418). This pattern of a "Free Women" section followed by the notebooks is neatly repeated four times in the novel. "The Golden Notebook" section, in which Anna puts an end to the compartmentalisation of the notebooks, attains integrity and wholeness and starts writing a new novel by getting rid of the "writer's block", comes as the penultimate section of Lessing's novel which ends with a final "Free Women" section¹ (Lightfoot, 1975, p. 279). In Lessing's words:

[Anna] keeps four [notebooks] ... not one because, as she recognizes, she has to separate things off from each other, out of fear of chaos, of formlessness – of breakdown ... In the inner Golden Notebook, things have come together, the divisions have broken down, there is formlessness with the end of fragmentation – the triumph of the second theme, which is that of unity. (Preface to *The Golden Notebook*, p. 7)

This puzzling arrangement of the novel's parts, through which Lessing renders disparate and contradictory moods, thoughts, orientations and motives, reveals the divisions in the personality of Anna, while the dialectical synthesis of disintegration and unity within the golden-coloured notebook at the end of the novel symbolises the urge to impose an order on chaos, which creates a form-content split. The intricate and linguistically fragmented and disconnected structure of the novel is, for that reason, at odds with Anna's awareness of this formlessness and desire for a unified and coherent whole: "She could feel herself, under this shape of order, as a chaos of discomfort and anxiety" (p. 343). This state of mind, allowing Anna to appreciate chaos, destruction, power, art, altruism and order at the same time, is actually a sort of postmodern consciousness: "[It] is a jumble of contradictory moods – a wrenching nostalgia for the comfort of past forms, a paralysing fear of the formlessness of the present, a despairing sense of emptiness and futility, a positive will to conform chaos" (Draine, 1980, pp. 47-8).

Despite quitting the Communist Party in 1956, Lessing served on the editorial board of the *New Reasoner* and took an active role within the *New Left*. The *New Left* – the founding figures of which included Raymond Williams, E. P. Thomson, Perry Anderson and Stuart Hall – focused on Marxist interpretations

of media, communications and literature, rejected the dominant orthodoxy in the Labour Party and the legacy of Stalinism in the Communist Party, and put forward the view that engaging with culture could enable a greater understanding of society and its culture and create political change (Hoggart and Williams, 1960, p. 29). Written during the formation of the *New Left*, *The Golden Notebook* deals with similar issues that were the focus of the *New Left*, particularly the Stalinist dogma in the Communist Party and the role of culture in terms of progressive and radical transformation. Lessing was also heavily influenced by theories regarding literary forms, Marxist aesthetics, and modes of experimentation with fictional forms. However, this article, rather than exploring Lessing's changing attitude towards form and fiction, will focus on the role of the left-wing writer in a mid-fifties communist milieu, reveal the widening gap between theory and practice in left-wing politics and investigate whether the novel is actually a critique of socialism or Stalinism.

The Role of the Left-Wing Writer in a Mid-Fifties Communist Milieu

During the Stalin era, the state maintained an extensive and strict programme of censorship by means of several stages of supervision. The functions of the General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press (Glavlit), which was established as an official censorship organ in order to secure state secret protection in 1922, were extended and tightened. In 1932, the Central Committee of the Communist Party, claiming that the unions within literary circles “might change from being an instrument for the maximum mobilization of Soviet writers ... to being an instrument for cultivating elitist withdrawal and loss of contact with the political tasks of contemporaneity” (qtd. in Wallach, 1991, p. 75), dissolved all the unions and founded the Union of Soviet Writers that aimed to achieve party and state control in literature and defined socialist realism² as the true art form. All materials to be published were first to be submitted to the Writer's Union, then to the state-appointed commissar and finally to the Central Committee of the Communist Party in order to control whether they were thematically and formally consistent with the literary line laid down by the Party (Berlin, 2000). Focusing on censorship in the Soviet Union in the 1930s and giving examples from a number of different literary translations, Samantha Sherry (2012, pp. 164-8) points out that every text in the Stalin era was read closely and that any politically ambiguous passage that contradicted the Stalinist dogma or depicted it in a negative way was removed from a work. In Joseph Freeman's *An American Testament*³, for example, the following section was removed:

At this time Baldwin was opposed ‘in principle’ to the dictatorship of the proletariat. For him it was ‘no better than’ the dictatorship of the bourgeoisie. The classless society, after the state had ‘withered away’ was very fine. But the transition period with its ‘force and violence’, its absence of civil rights, its punishment of people who had committed no ‘overt act’, was, so far as he was concerned, no better in Soviet Russia than in capitalist America. (p. 328)

In another instance, the following sarcastic extract, regarding the story of two German businessmen, one of whom makes a trip to the Soviet Union, “the proletarian paradise” (p. 388), and promises his friend to send a letter and explain his experiences, was removed from Upton Sinclair's *Dragon's Teeth*⁴ because of its mocking attitude towards the Stalinist propaganda:

“But”, objected the friend, “you won't dare to write the truth if it's unfavourable.” The other replied, “We'll fix it this way. I'll write you everything is fine, and if I write it in black ink it's true, and if in red ink the opposite is true.” So he went, and in due course his friend received a letter in black ink, detailing the wonders of the proletarian paradise. “Everybody is happy, everybody is free, the markets are full of food, the shops well stocked with goods — in fact there is only one thing I cannot find, and that is red ink.” (p. 388)

In this historical context of the mid-century, *The Golden Notebook* questions the role of the writer in the mid-fifties' communist milieu and celebrates subjectivity against reductionist commitment by giving a powerful anti-Stalinist message. In the novel, as the Communist Party is further distorted by the Stalinist atrocities, Anna becomes disillusioned with its practices and questions the pressure on writers in relation to the developments in Soviet Russia that have contributed to her writer's block: "I am back inside a nightmare which it seems I've been locked in for years ... it cancels all creative emotion" (p. 308). Anna's personal experiences in the Party, reminding the readers of the fossilised hierarchical structure of the Stalin era⁶, unfolds as a strained and skewed interrelationship of political commitment, artistic integrity and a preoccupation with the revelation of truth. In an episode in the *Blue Notebook*, Anna meets Jack, "a kind of administrator" (p. 306) in the publishing house of the Party, and John Butte, an elderly man who has been set over Jack by the Party in order to report on two books. Although Anna knows that the final decisions about what will be published have already been made in the Party HQ and that the *Daily Worker* will praise it as "an honest novel of Party life" (p. 309), they discuss whether the book, *For Peace and Happiness*, written by a young worker, should be published at all by the Party. Anna points out that the style of the book is very bad and "lifeless" and that the book does not touch upon reality because it describes all the cities of Britain as if they are all locked in deep poverty, unemployment and brutality and gives the impression that all the workers of Britain are communist and recognise the Communist Party as their leader. She observes how the content is "a very accurate recreation of the self-deceptive myths of the Communist Party" (p. 309). Feeling challenged by Anna, Comrade Butte remarks that the book is a good one – and will be published – by lifting his fist and suddenly crashing it on Jack's desk: "Publish and be damned" (p. 310). This incident, after which Anna decides to leave the Party, actually symbolises the crystallisation of the intellectual rotteness of the 'communist' bureaucracy, which defends the publication of "a lousy lying book by a Communist firm" (p. 310), and explicates how the authoritarian tendencies within the Party might either "absorb" "fresh young revolutionaries" or turn them into a group of "hardened men" with "dead" and "dry" thoughts (p. 309).

In the Party, it is explicitly dictated that art must be communal, realist and "healthy" and that it must defend "the purity of working-class values" (p. 309), by suggesting positive and optimistic solutions for the problems of society: "The pressure on writers – and artists – to do something other than write, paint, make music, because those are nothing but bourgeois indulgences, continued strong, and continues now, though the ideologies are different, and will continue because it has roots in envy" (Lessing, 1998, p. 23). For example, Anna thinks that she would be labelled as a "successful bourgeois writer" (p. 309) since her novel, *Frontiers of War*, described as an example of "the capitalist publishing racket" (p. 309), fictionalises her own personal experiences and does not follow the Party line, the "joyful communal unselfish art" (p. 312). In a similar way, communist reviewers criticise the book for being "negative" and indifferent to the struggle of freedom in Africa, and they argue that the book should have employed an African working-class heroine: "[T]his author must learn from our literature of health and progress, that no one is benefitted by despair" (p. 393). The idea that fiction must reverently be related to the "new art" (p. 312) of the century, the central philosophy of the "desperate, crazed spirit of struggle ... [of] Stalinism" (p. 306), exerts so much pressure on Anna that she even starts to have a conversation with her imaginary visitor about writing political and historical circumstances in solidarity with those comrades fighting for socialism: "It could be a Chinese peasant. Or one of Castro's guerrilla fighters. Or an Algerian fighting in the F. L. N. Or Mr. Mathiong. They stand here in the room and they say, why aren't you doing something about us, instead of wasting your time scribbling" (p. 554). For Anna, this sort of committed literature, referred to as "the oppression of decent writers by Soviet ideology" (Lessing, 1998, p. 61), destroys intellectual seriousness and individual conscience and results in "mass of dead literature" (p. 312) which is "sapless" (p. 307), "banal" (p. 315), "flat" and "tame" (p. 311). To illustrate, in one of the Party Magazines, it is declared that a company, Boles and Hartley, will publish novels as well as sociology and history books, and the Party is flooded with manuscripts all at once. As part of her "welfare work" (p. 315) in the Party, Anna, thinking that "every member of the Party must be a part-time novelist" (p.315), reads the letters

and emphasises that most of the novels are intolerably dull, “pretty bad” and “ordinarily incompetent” (p. 315) since they try to stick to the Stalinist demand for socialist realism. In one of the letters, a Party member even complains that his wife agrees with the “pundits” of King Street, the headquarters of the British Communist Party, and that a comrade is “better occupied distributing leaflets than wasting time scribbling” (p. 316), which basically unveils the position of the Party towards writing fiction: “When I began writing there was pressure on writers not to be ‘subjective’ ... ‘Bothering about your stupid concerns when Rome is burning’ is how it tends to get itself expressed, on the level of ordinary life” (*Preface*, p. 12). Rejecting this narrow Stalinist view of art, Anna, on the other hand, indicates that art without deep and intense emotion is not genuine: “[T]he flashes of genuine art all out of deep, suddenly stark, undisguisable private emotion” (p. 311).

Left-Wing Activism in The Golden Notebook

Revealing the widening gap between theory and practice in left-wing politics, *The Golden Notebook* functions as a critique of the lack of synchronisation between the ‘revolutionary’ intellectuals and the masses and condemns the superficiality of socialist reductionism as well as the dogmatisation of Marxism. In order to articulate how the steady growth of totalitarianism, centralisation and hypocrisy under the ideological hegemony of the Stalinist dogma in the 1950s changed and distorted the ‘revolutionary’ practices of socialist activists, it is first necessary to explore the stereotypical representation of the ‘revolutionary’ characters. In the first Black notebook, Anna provides a detailed account of her experiences in Rhodesia and writes about a group of ‘communist activists’ split into two after a “terrible” fight triggered by “something ... unimportant” (p. 81) in the Party. Playing the role of a communist intellectual leader at the centre of the group and coming from an upper-class family, Willi Rodde is “a master of dialectic”, subtle and intelligent as well as being “stupidly dogmatic” and “heavy minded”. Willi is also for “order”, “correctness” and the “conservation” of what exists, and has no sympathy for the “emotionally weak” or “deprived” or “for the misfits”, which, in a way, suggests the influence of the iron fist of Stalin upon ordinary socialists. Despite mastering the official socialist jargon and labelling himself as communist, Willi’s practical attitudes in everyday life contradict his ideals and enthusiasm for an egalitarian society, which basically debunks the Marxist principle of the unity of theory and practice. In one episode, Willi and Paul – a young “snobbish” (p. 111) socialist with “an upper-class arrogance” (p. 87) – treat a waiter at the Mashopi hotel “as a servant” by perpetually ordering him around and making unreasonable demands (p. 97). When Ted, who always behaves as if he lives in a “full-blown communist society” (p. 90), starts to talk intimately to the man “as a human being” (p. 98), Paul and Willi makes fun of Ted: “Do you imagine, Ted, that if you are kind enough to servants you are going to advance the cause of socialism?” (p. 98). In another instance, like a capitalist rather than a socialist, Willi, proud of having a good “business sense” (p. 94), instructs Mrs James how to run the hotel and what to invest in all over the city, and Mrs James, called “a silly goose” (p. 94) by Willi, becomes a rich woman by the time Willi leaves the hotel. Richard Portmain, the ex-husband of Molly and one of the financial powers in the country, also exemplifies the way in which a ‘revolutionary’ activist, unable to internalise true socialist values, might turn into a ruthless, “cold” and “heartless” (p. 92) capitalist. Despite being an active part of the communist movement in his youth, as a consequence of which his family cuts off his allowance, Richard decides to inherit a position in his family company, and his sudden “revulsion” (p. 36) against left-wing politics results in a radical change in his life style. He buys a cottage in the countryside, plays golf and tennis only for business reasons, organizes “posh dinner parties” (p. 46) and tries to impress girls with his new Jaguar, “high life” (p. 60) and a “bloody great mansion with two maids and three cars at Richmond” (p. 60). Meanwhile, Marion, the “unhappy” (p. 45) and “dreary” (p. 60) wife of Richard, brings up three children and assumes the role of entertaining the business friends of her ‘husband’ although Richard is “awfully mean” to her and constantly makes her “feel stupid” (p. 44).

In *The Origins of the Family, Private Property and the State* (1884), a historical materialist analysis of the institution of family and one of the most significant analyses of family economics from a

Marxist perspective, Engels provides a theory about the origin of the family by focusing on the norms of female sexual morality, pointing out that the institution of family has moved through a number of different transformations throughout its history and that the bourgeois family model is simply the latest and therefore most likely transitory family structure. As an outcome of the development of capitalism and private property, a patriarchal structure leading to the subordination of women within the constraints of traditional gender roles has been created and institutionalised within the nuclear family. Marxist ideology, in this context, questions this bourgeois family structure as part of its demand for gender equality and fight against sexism, male supremacy, discrimination, violence and the oppression and subjugation of women as part of its claim that individuals are the products of material and historical conditions, that these conditions are expressed through capitalist and patriarchal relations in society and that only a socialist revolution can eradicate gender oppression and create gender equality. The Bolshevik revolution in Russia similarly struggled to recreate a society which was based on the principles of equality and aimed to liberate women from their domestic roles and integrate them into the public sphere (Goldman, 2002). Considering this argument, Richard's misogynistic practices and moral hypocrisy such as stigmatising Molly as "immoral, sloppy and bohemian" (p. 36), because of her lifestyle; neglecting his wife, Marion; and treating her "like a housewife or a hostess, but never as a human being" (p. 41) are also fundamentally in contradiction with socialist values.

Not surprisingly, perhaps, as a communist, Anna, asserting that she fights against the colour bar and struggles for a progressive social order, exhibits contradictory behaviours. On one occasion, she thinks that she is literally and socially "more sophisticated than the Colonial girls of course", despite admiring their "colonial quality" and "good-humour" (p. 82). In another episode, she reveals her strong proprietary emotions: "Mine. Property. Possession ... my property" (p. 356). She dislikes one of her tenants, Jemie from Ceylon, but cannot "bring herself to give the notice because he [is] coloured" (p. 356), whereas she does not like her new tenants much either, partly because they are homosexuals. Anna's personality is actually fragmented across her competing emotional needs, her evidently chaotic inner self and the insights of her intellect, which is itself also unveiled at times as in voluntary submission to the prevailing concepts of masculinity and patriarchy. As a "free woman", Anna complains about the lack of "real men" (p. 356), suffers from "the housewife's disease" (p. 298), and cannot free herself from domestic routine, particularly because of her daughter, Janet, all of which consequently lead to a feeling of some sort of inescapable obstruction preventing her from enjoying her daily life. (Libby, 1974, p. 110). As "Michael's mistress" (p. 301), she sensuously enjoys buying food, cooking for Michael, sweeping the room, making the bed, changing the sheet and even rolling her tampons into her handbag and concealing them under a handkerchief:

I imagine the meat in its coat of crumbs and egg; the mushrooms, simmering in sour cream and onions, the clear strong, amber-coloured soup. Imagining it I create the meal, the movements I will use, checking ingredients, heat, textures. I take the provisions up and put them on the table; then I remember the veal must be beaten and I must do it now, because later it will wake Janet. (p. 303)

Likewise, Ella, the literary creation of Anna, teaches herself not to look at men even casually, but changes her whole personality and feels "like a protected indoors woman from a Latin country" (p. 277) with Paul who, in his unconscious fantasy, builds up a picture of an "invisible ... and a serene, calm, unjealous, unenvious, undemanding woman, full of resources of happiness inside herself, self-sufficient, yet always ready to give happiness when it is asked for" (p. 193). This dependency complex of Ella and Anna, feeling inferior and incomplete and accepting men as 'providers' in the "damned mother-ridden" (p. 37) society, is illustrative of the way in which women cannot achieve a decolonisation of their minds and thought processes without genuinely rejecting the real nature of capitalism in all its subtlety; they cannot secure their liberation from the oppressive and unjust instruments of patriarchal society without challenging the hegemony of dominant ideologies at the intersection of highly complex

and often seemingly contradictory systems of oppression. As in the case of Anna and Ella, reducing the concepts of freedom and emancipation simply to that of maintaining sexual and emotional relationships with multiple men, on the contrary, brings about superficial solutions to the problems that women experience and further creates alienated and mechanised individuals: “[S]he saw him as all flesh, a body of warm, abundant, exuberant flesh ... in bed, it was a delightful shock of warm tense flesh” (p. 290).

Some of the socialist characters, claiming that they defend the rights of the working class, behave arrogantly and keep themselves aloof from ‘ordinary people’ – another ironic example of the gap between theory and practice in the current left-wing politics laid before the reader by Lessing. Canvassing in a working-class area, “a dozen or so housewives” (p. 159) from the Communist Party, for instance, have a discussion about the right way to dress when out canvassing, and some of them fear that others turn up ‘too posh’ at front doors in “a very ugly area of uniform, small, poor houses”: “I don’t think it’s right to dress differently than usual ... it’s a kind of cheating” (p. 159). In another episode, Molly, with a patronising and haughty attitude, compares her son with that of the milkman, “one of those bloody working-class Tories” (p. 31), and becomes unhappy because her son, Tommy, “just sitting” on his bed all the time, is not better and cannot even see his way forward in life even though he has been given “all these advantages and all that education” (p. 31). Prioritising Tommy over others, at this point, also symbolises one of the functions of the institution of family in terms of legitimising the cults of capitalism such as individualism, egocentrism, private property and the culture of competition.

The Critique of Socialism or Stalinism?

There is a tendency for reactionary critics to associate characteristics such as totalitarianism, despotism, dictatorship and repression of civil liberties with socialism. However, many of these arguments against the socialist worldview derive fundamentally from responses to the atrocities of Stalinism: the Stalinist regime in the USSR was characterised by a one-party system, forced labour, iron fist policies, violent suppression of millions of people, imposed restrictions on any kind of freedom of speech, and the spreading of ‘communism’ through military occupation. In order to identify socialism with inherently despotic tendencies, the name of Stalin is intentionally manipulated and linked with socialism in spite of the fact that authentic socialists have always been opposed to the one-man rule of the Stalinist regime that was an exploitative system using the rhetoric of socialist values in order to legitimise its own tyrannical existence. Another concept intrinsically used to reveal the dictatorial inclinations of some so-called socialist leaders is the dictatorship of the proletariat. Referring to the self-government model of a potential socialist regime of the working class, in which local councillors, largely consisting of persons from a working-class background, are elected by vote and their constituents have the right to recall those elected councillors (as in the example of The Paris Commune of 1871), this ‘dictatorship’ has nothing to do with what Stalin or other so-called socialist ‘leaders’ perpetrated in the name of socialism in their own countries. It is, on the contrary, a transition period corresponding to the abolition of all classes and the creation of a classless society on behalf of ‘ordinary’ people.

Anna’s critical attitude towards the Party in the novel, in a way, justifies the above arguments since Anna, as a member of the Communist Party, advocates democratisation and self-management in the Party, direct participation in political action and socialism from below – to use Hal Draper’s concept – in contrast to Stalinism. Anna emphatically rejects the centralised and authoritarian structure of the Party, the dogmas of Stalinism⁷ and being “in the service of uniformed man” (p. 479). Becoming a communist because “the left people were the only people in the town with any kind of moral energy, the only people who took it for granted that the colour bar was monstrous” (p. 82), Anna does not become disillusioned with socialism, but instead she harshly criticises “a group of dead bureaucrats” (p. 152), running the Party in a “tight, defensive, sarcastic atmosphere” (p. 152) and accusing everyone of being an agent to communism, and the ideological hegemony and domination of the Soviet Union and Stalinism in the Party. She even struggles to start a new “really British” Communist Party as an alternative to the existing Communist Party that is “corrupted by years of work in the Stalinist atmosphere”:

I again find myself among people filled with excitement and purpose ... the plan can be summarized thus: (a) the Party, shorn of its 'old hands' who are incapable of thinking straight after so many years ... should make a statement repudiating its past ... (b) to break all ties with foreign Communist Parties, in the expectation that other Communist Parties will also be rejuvenating themselves and breaking with the past. (c) To call together the thousands ... of people who have been communist and who left the Party in disgust, inviting them to join the revitalized party. (p. 394)

Stating that there are certain types of 'socialists' who are "political out of a kind of religious reason" and act as if they are "God-seekers", Lessing implicitly denounces the religionisation of socialism on a number of different occasions in the novel. To exemplify, most of the Party members in the novel are presented as "deadly" (p. 394) loyal to Moscow, carefully educate their children in the Party line and attempt to legitimise the "old" (p. 422) arguments of the communist bureaucracy: "[W]hile most of the criticisms of the Soviet Union are true ... of course there is no Party member I could say this to" (p. 156). In an episode, Comrade Harry, one of the top academics in the Party, goes to Russia to find out what has happened to the Jews⁹ "in the black years" of Stalinism (p. 421). When he comes back with "terrible information" (p. 422), The Party does not want to publicise it in pursuance of the solidarity myth of the Soviet Union, which is, for Harry¹⁰, one of the reasons why the Communist Parties of the West have collapsed since they are not capable of telling the truth about anything, have the habit of telling lies to the world and cannot "distinguish the truth even to themselves" (p. 423). In another instance, Ted, a strictly committed and faithful comrade, is chosen to go on the teacher's delegation to the Soviet Union, the "first Worker' country" (p. 273). Feeling proud, excited and honoured, Comrade Ted is taken to the towers of the Kremlin in the middle of the night, goes up a "magnificent marble staircase with works of art on every side" and then into "a small side corridor that [is] plain and simple", stops outside "an ordinary door, a door like others" and meets "Comrade" Stalin sitting behind "an ordinary desk" (p. 274). Welcoming Ted with an "honest kindly face" and "twinkling eyes" in a kind way, Stalin, "a great man" (p. 275), expresses his regret for disturbing Ted so late and would like to take advice about the policy of the Soviet Union in Europe like a "real Communist Leader". According to Comrade Ted, such different experiences regarding the Soviet Union are actually related to the narratives in the capitalist press since the members of the Communist Party are all infected by "this poison" (p. 274). Thinking that Stalin is "mad" and "a murderer", Anna similarly remembers that "this is a time when it is impossible to know the truth about anything" (p. 273).

In the "frozen" (p. 33), "grey" and "faceless" (p. 168) streets of London, ruled by "fear" and "ignorance" (p. 168), the characters in *The Golden Notebook*, feeling "locked up" (p. 33), "empty" (p. 41), "remote" (p. 187), "alone" (p. 62), "isolated" (p. 156), "lonely" (p. 401) and like a "stranger" (p. 188) to others, run through alienation and suffer from "the emptiness of emotion" (p. 439): "Crowds of people. The man selling newspapers has no face. No nose, rather, his mouth is a rabbit-toothed hole, and his eyes are sunk in scar tissue" (260). In order to put an end to the "split, divided, unsatisfactory way [they] all live" (p. 157), to compensate for this sense of "meaninglessness" (p. 439) and unpleasantness and find "a purpose in life" (p. 161), therefore, many of the key characters in the novel have aligned themselves with the Communist Party and made it the centre of their lives; so, it is the Party itself that functions as the major outward escape mechanism through which they seek to nullify the negative impacts of such an alienated existence on their lives and assert, albeit through modes of illusionary self-actualisation, their basic recreational functions: "The Communist Party is largely composed of people who aren't really political at all, but who have a powerful sense of service ... there are those who are lonely, and the Party is their family" (p. 162). In this context, the novel suggests that the reason why the members of the Party perceive any attack on the collective ideology as absolute loss and cannot, therefore, tolerate any sort of criticism against the Party or the Soviet Union, is essentially linked with the

problematic relationship between the individual psyche and the collective dream. In other words, the fantasy of being acknowledged by a senior politician in the Party and of being recognised by Stalin inhibits the process of liberation, overwhelms the “individuated personality” and causes individual consciousness to be swallowed up by “the clutches of the collective consciousness” (Cederstrom, 1990, p. 123).

Also called the Third International, the Communist International (1919-1943), abbreviated as the Comintern, was an association of national communist parties that advocated world communism by fighting against the international bourgeoisie with all available means in order to create an international Soviet Republic as a transition stage for a classless and stateless world. Gregory Zinoviev was the first elected chairman of the Comintern; however, Zinoviev, after having served for seven years, was replaced by Nikolai Bukharin because of his support for the ideas of Leon Trotsky. In 1928, Bukharin was dismissed, and Stalin, the general secretary of The Communist Party at that time, became the head of the Comintern. In order to be part of the Comintern, the Communist Parties had to accept a number of obligations such as conducting true and collective communist propaganda through extensive dedication and consultation under the leadership of the Communist International, rejecting centrist opinions and removing reformists and traitors from the Parties:

Communist parties ... must do their utmost through major campaigns to completely overcome the influence of the social-traitor leaders over the working class and to bring the majority of the working masses under communist leadership. To unmask the social-traitor leaders, the Communist Party [must demand] ... before the proletariat an answer as to whether these leaders--with their supposedly powerful organizations--were prepared to take up the struggle together with the Communist Party against the obvious impoverishment of the proletariat. (12 July 1921)

In *The Golden Notebook*, Lessing implicitly mocks the obsession of the Third International with treachery and betrayal by revealing the paranoia in the Communist Party in the 1950s over potential traitors to communism or those who might really be capitalist spies. She explores how this paranoia was rationalised by means of reasonable explanations and arguments among the Party members, as a consequence of which the genuine communist intellectuals¹¹ had to leave the Party – as Anna does in the novel – and the Party was subsequently occupied by those full of “that awful dilettantish spite” (p. 156): “[T]he fact is that literally millions of perfectly sound human beings have left the Party (if they weren’t murdered first) and they left it because they were leaving behind murder, murder, cynicism, horror, betrayal” (p. 269). Jack Briggs, once apolitical journalist on *The Times* before the outbreak of the war, is, for example, influenced by the communists he meets, and he moves steadily to the left. Refusing several highly-paid jobs in conservative newspapers, he works instead for a left-wing journal in return for a low salary. When he wants to write an article about the circumstances in China, he is put in such a bad position that he has to resign and is unable to find another job since his name somehow comes up in the Hungarian Trial as a British agent conspiring to overthrow the communist system. Despite being regarded as a committed communist journalist, “the rumours and spiteful gossip” (p. 154) about Briggs continue to flourish in Party circles, and he is left in total isolation and treated with suspicion even by his friends. In a meeting of the writers’ group, Anna and John would like to discuss this issue with Bill; however, Bill, stating that he will “make enquiries”, remarks that anyone, including Anna, “could be an agent” (p. 154). In another episode, Michael, in search of his old friends, visits East Berlin, a “terrifying place” with a “bleak, grey, ruinous” atmosphere with “lack of freedom like an invisible poison” (157), with Anna. His ‘friends’ in East Berlin greet him with “hostility”, “fear” and “hate” because Michael has been friendly with the hanged men in Prague, which means Michael too must be a “traitor” (p. 157).

Conclusion

The Golden Notebook reveals and opens up a particular perspective on economic, social and cultural contradictions and conflicts and helps articulate the historical textures and socio-political forces of the Stalin era mediated through the represented experiences of the characters. Considering the fact that Anna does not become disillusioned with socialism and that, on the contrary, she struggles to start a new Communist Party as an alternative to the existing Communist Party, Lessing's novel, fictionalising the victimisation processes of the revolutionary characters by the Party itself and rejecting the dogmatisation of the Marxist worldview, seems to be a critique of socialist reductionism and of the centralised and authoritarian structure of the Communist Party under the ideological hegemony and domination of Stalinism. The examination of the domestic, cultural, political and social tendencies of the characters further suggests and even perhaps indirectly advocates that a progressive model, which will not suppress liberties or prevent the processes of direct participation and democratisation, should be reinforced and put into practice through a materialist articulation of left-wing politics.

Notes

¹ In *Of Grammatology*, J. Derrida focuses on the word “la brisure” and proposes that it means not only the “broken, cracked part. Cf. breach, crack, fracture, fault, split, fragment” but also the “hinged articulation of two parts of wood- or metal-work”. This term, therefore, signifies both “difference” and “articulation”, which linguistically reveals that language is articulated through the process of producing meaning by making use of a different sound (1976, pp. 65-66). In this regard, P. Schweickart (1985, p. 268) puts forward the idea that the structure of *The Golden Notebook* is similar to Derrida's concept of ‘the hinge/ la brisure’ in the sense that it is “cracked, broken in pieces, and, at the same time, hinged, held together by folding- joints” with a “relative autonomy”.

² First defined in the All-Union Congress of Soviet writers in 1934 as “the basic method of Soviet literature and literary criticism” and focusing on “the truthful [and] historically concrete representation of reality in its revolutionary development ... with the task of ideological transformation and education of workers in the spirit of socialism”, the doctrine of socialist realism is a style of realist art which promoted the glorified portrayal of communist values, the bravery of communist heroes and the emancipation of the proletariat.

³ Freeman, Joseph. *An American Testament*. New York: Farrar and Rinehart, 1936.

⁴ Upton, Sinclair. *Dragon's Teeth*. New York: Viking Press, 1942.

⁵ In an interview, Lessing, revealing the approach of ‘socialists’ to writing and literature, remarks that ‘socialist’ movements were generally sceptical of writers and that anti-intellectualism was “rife” in Stalin's Russia: “Western communists ... were hostile to intellectuals. They thought writing was inferior to political organizing, that writers should feel ashamed and apologise for writing books. They assumed that all bourgeois writers wrote trash. Active socialists who wanted to write had to make a choice, they had to decide whether they would organise the working class or write books ... I find it difficult to write well about politics. I feel that the writer is obligated to dramatize the political conflicts of his time in his fiction. There is an awful lot of bad socialist literature which presents contemporary history mechanically” (1994, p. 74).

⁶ In her autobiography, Lessing writes about her invitation to the Soviet Union. In order to participate in the Authors World Peace Appeal, Lessing goes to Russia, and her experiences there exemplify the pressure of Stalinism on every single individual and writer: “They attacked with their creed: literature must further the progress of communism, the Communist Party’s right to decide what should be written and published, the Party’s responsibility for the glorious future of all humankind ... Stalin’s name could not be used without a string of honorifics – The Great, the Glorious, and so on ... Stalin had spoken for five hours and the applause lasted for half an hour, we were incredulous” (1998, pp. 63-4).

⁷ In an interview, Lessing points out that repression has always been part of the history of Stalinism: “In the Soviet Union opposition is regularly destroyed. Also, in our time, radicals have been destroyed by their own side. Stalinism destroyed the lives of thousands of people. Every time we have a war, liberties go to hell. In the meantime, we go on battling. I’m concerned with the preservation of liberties. I realize that to you that sounds like an old-fashioned liberal bleat, but I’ve seen liberties destroyed and left-wing people suppressed too often” (1994, pp. 77-8).

⁸ In *Walking In The Shade: Volume Two of My Autobiography, 1949-1962*, Lessing similarly criticises the commitment of educated and intellectual Party members to Stalinism: [I]t was the most sensitive, compassionate, socially concerned people who became communist. (Among these were a very different kind of people, the power-lovers). These decent, kind people supported the worst, the most brutal tyranny of our time ... Hitler’s Germany ... was an infant in terror compared to Stalin’s regime ... the leadership of the Soviet Union had become corrupt ... Stalin is a monster ... I have come to think that there is something in ... communism that breeds lies, makes people lie and twist facts ... Stalin, the great deceiver, was ... responsible.” (1998, pp. 52-9).

⁹ Lessing refers to the Stalinist era as “the Black Years” because of injustices, tortures and murders: “While writing this, I read that the mass graves recently discovered and acknowledged were because Stalin, continually imprisoning hundreds of his people, was told the prisons were overcrowded, did not feel inclined to waste money on building more, and solved the problem by having the prisoners shot and then beginning again” (1998, p. 62).

¹⁰ Harry divides the truth inside the Party into two: “[O]ne, a mild truth, for the public meeting of forty, and another, a harsher truth, for a closed group” (p. 423). He also speaks of the tortures, “the beatings-up” and how the Jews are locked in cages, designed in the Middle Ages, and tortured with the instruments taken from museums (p. 422).

¹¹ In her autobiography, Lessing explains how surprised Sam Aaronivitch, the cultural commissar of the Party in King Street, Covent Garden, was upon seeing a passionate “intellectual” who wanted to join the Party since most of those intellectuals were leaving the Party at that time (1998, p. 56).

References

- Berlin, I. (2000). The arts in Russia under Stalin. *The New York Review of Books*.
- Cederstrom, L. (1990). *Fine-tuning the feminine psyche: Jungian patterns in the novels of Doris Lessing*. New York: Peter Lang.
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology* (G. C. Spivak, Çev.). Baltimore: John Hopkins UP.
- Draine, B. (1980). Nostalgia and irony: The postmodern order of *The Golden Notebook*. *Modern Fiction Studies*, 26, 31-48.
- Goldman, W. Z. (2002). *Women at the Gates: Gender and industry in Stalin’s Russia*. Cambridge: Cambridge UP.

- Hoggart, R. and Raymond W. (1960). Working-class attitudes. *New Left Review*, 1, 26-30.
- Lessing, D. (1994). *A small personal voice: Essays, reviews, interviews*. P. Schlueter (Ed.). London: Flamingo.
- Lessing, D. (1998). *Walking in the shade: Volume two of my autobiography, 1949-1962*. London: Flamingo.
- Lessing, D. (2014). *The Golden notebook*. London: Fourth Estate.
- Libby, M. V. (1974). Sex and the new woman in “The Golden Notebook”. *The Iowa Review*, 5, 106-120.
- Schweickart, P. P. (1985). Reading a wordless statement: The structure of Doris Lessing’s *The Golden Notebook*. *Modern Fiction Studies*, 31(2), 263-279.
- Sherry, S. (2012). *Censorship in translation in the Soviet Union in the Stalin and Khrushchev Eras*. PhD Dissertation, The University of Edinburgh.
- Wallach, A. (1991). Censorship in the Soviet Bloc. *Art Journal*, 50, 75-83.

Mother-Son Relationship and Identity Formation in The Moor's Last Sigh*

Mağriplinin Son İç Çekişi Romanında Ana-Oğul İlişkisi ve Kimlik Oluşumu

Kübra KANGÜLEÇ COŞKUN**

Abstract

Salman Rushdie's *The Moor's Last Sigh* revolves around the Moor who needs to record his genealogical history in order to survive at a madman's castle and restore his mother's reputation. While re-telling his family's story that originated in Granada, parallel to the history of post-independence India, the Moor makes use of his mother Aurora's magical realist paintings that combine official History with individual histories. Aurora, the oppressive mother figure, dominates the Moor's narrative through her paintings entitled "The Moor Cycle" and manipulates his story-telling and identity-formation process. In "The Moor Cycle" paintings, she extols the Moor's deformed body and associates him with the last Sultan Boabdil of Granada. Reshaping the flow of history, the mother-son relationship and its dynamics are as important as the historical backdrop of the narrative. This parallelism between individual histories and the history of India necessitates an allegorical reading, which gives the key role to 'Aurora the mother.' Rushdie's choice of Aurora as the main source of his postmodern narrative and her haunting influence on the Moor's identity-formation echo the Mother India myth promoted during the Indian nation-building process. The love-hate relationship between the Moor and Aurora, and its effects on the Moor's identity will be analyzed by referring to Julia Kristeva's theory of abjection. Rushdie's association of magical realism with the maternal semiotic chora, his metaphorical use of the Moor's grotesque body and the abject figures' potential of breaking the world order based on the law of the father will also be highlighted within the framework of Kristeva's theory. Therefore, Aurora's paintings will be read as a feminine form of history-writing that challenges the paternal discourse that writes the official History.

Keywords: Semiotic Chora, Abjection, *The Moor's Last Sigh*, Mother India, Salman Rushdie.

Öz

Salman Rushdie'nin kaleme aldığı *Mağriplinin Son İç Çekişi* Mağripli karakterinin, deli bir ressamın İspanya'daki kalesinde son nefesini vermeye çalışırken yazdığı hayat öyküsünü anlatır. Mağripli, hayatta kalabilmek için ailesinin hikayesini kayıtlara geçmek zorundadır. Yıllar önce ihanet ettiği annesinin ressam tarafından yapılmış portresini geri almak ve annesini ölümsüz kılmak için Hindistan'ın bağımsızlık sonrası dönemiyle iç içe geçen aile tarihini tekrar yazarken, annesi Aurora'nın gerçek ve fantastik öğeleri birleştiren büyülü gerçekçi tarzında yapılmış tabloları anlatısının ana kaynağını oluşturur. Mağripli kaleme aldığı hayat öyküsüyle ihanet ettiği annesinden özür dilemesinin tek yoludur. Baskıcı bir anne portresi çizen Aurora'nın "Mağripli Serisi" tabloları oğlunun anlatısına egemen olurken, onun hem anlatı hem de kimlik oluşturma sürecini şekillendirir. Tarihin akışını değiştiren ve yeniden anlamlandıran anne-oğul ilişkisi ve bu ilişkinin dinamikleri de romanın tarihi arka planı kadar önemlidir. Hindistan'ın resmi tarihine paralel ilerleyen kişisel anlatılar, romanın alegorik okunmasını zorunlu kılar ve bu kapsamda baş rolü anne rolündeki Aurora'ya verir. Rushdie'nin Aurora'yı postmodern anlatısına ana kaynak yapması ve Aurora'nın Mağripli'nin kimlik oluşturma sürecindeki baskılayıcı etkisi Hindistan'ın ulus kurma sürecinde ön plana çıkarılan 'Hindistan Ana' mitini hatırlatır. Bu bağlamda, aşk-nefret düzleminde ilerleyen anne-oğul ilişkisi ve bu ilişkinin Mağripli'nin kimliği üzerindeki etkisi psikanalist Julia Kristeva'nın iğrençlik teorisiyle açıklanacaktır. Rushdie büyülü gerçekçi tabloları anne rahmiyle özdeşleştirilen semiyotik koraya atfederken, Mağripli'nin normalden iki kat hızlı yaşanan sıradışı vücudu ve Aurora gibi ötelenmiş figürlerin baba düzenini yıkma potansiyeli Kristeva'nın teorileri çerçevesinde incelenecektir. Bu nedenle, Aurora'nın büyülü gerçekçi tabloları, babaya ait sembolik düzenin içinde yazılan tarihe bir alternatif olarak okunacaktır.

Anahtar sözcükler: Semiyotik Kora, iğrenme, *Mağriplinin Son İç Çekişi*, Hindistan Ana, Salman Rushdie.

* This article is based on a conference paper that was presented at the 9th IDEA Conference in 2015.

** Res. Asst. Dr. Kübra Kangüleç Coşkun, Gazi University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures, e-mail: kubrakangulec@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7079-2486

Introduction

The Moor's Last Sigh (1995) is not only Salman Rushdie's attempt to rewrite the history of modern India in a magical realist mode but also his character Aurora's endeavor to embody her dream of multicultural India in her son the Moor's grotesque body. As a typical Rushdie fiction, there is an intended interplay of the official History and individual histories in *The Moor's Last Sigh* since the magical intertwines with the real, claiming equal dignity. Aurora, the oppressive mother figure, dominates the Moor's narrative through her paintings entitled "The Moor Cycle" and manipulates his story-telling and identity-formation process. Reshaping the flow of history, the mother-son relationship and its dynamics are as important as the historical backdrop of the narrative. This parallelism between individual histories and the history of India necessitates an allegorical reading, which gives the key role to 'Aurora the mother' during the post-independence nation-building period. In this context, the aim of the article is to analyze the Moor character and his relationship with his mother by referring to Julia Kristeva's theory of abjection. His grotesque body symbolizing the failure of postcolonial India in the symbolic order and Rushdie's maternal representation of his dream India hosting different cultures in the colorful world of Aurora's art will be discussed psychoanalytically. Based on this allegorical interpretation, the reasons for the fall of multicultural India and the Moor's failure during his formation of the self will be associated with an infant's psychosexual development and his despair stemming from his abject status.

Main Body

The Moor, the last surviving member of the Da Gama-Zogoiby family, has to record his personal story in order to survive at his mother's lover the mad Vasco Miranda's castle. Referring to the discovery of hidden documents in addition to Aurora's painting cycle produced in the magical realist style, his retrospective narrative reveals that the history of the Da Gama-Zogoiby family starts with the fall of the Granada Emirate in the 15th century and covers the post-independence period of India. The roots of Christian Da Gammas date back to the Portuguese explorer Vasco da Gama while the Jews that were exiled from Spain after the fall of Granada in 1492 are the ancestors of the Jewish Zogoiby family. These two different families merge into each other thanks to the marriage of Aurora Da Gama and Abraham Zogoiby in the 1940s India that hosts different cultures. As the story proceeds, a hidden parchment arises a claim. Accordingly, Sultan Boabdil is an ancestor of the Zogoiby family because of his illegitimate affair with a Zogoiby woman. This historical link provides the Moor with self-esteem that is required for his identity formation, and Aurora who has an excessive maternal fondness for her son employs this ancestral lineage to excuse his son's deformed body which is ageing twice as fast as the usual. In her paintings, Aurora draws a constant parallel between the Moor and Sultan Boabdil to create an alternative world where the Moor, an abject figure rejected by society, can be the Sultan despite his deformed body. In this context, Aurora's paintings serve as a maternal womb for the Moor while her dream India ruled by the Moor is the product of maternal power, namely the Kristevan semiotic chora.

As a writer of historiographic metafiction, Rushdie aims to include marginalized characters into historical narratives to present different perspectives on History. In this context, women, one of the most marginalized groups of human history, loom large in his narratives. Spivak claims that women "seem powerful only as monsters" in Rushdie's fiction (1989, p. 83), which necessitates a clarification on Rushdie's understanding of femininity/motherhood. His dominant women characters like Sufiya in *Shame*, Boonyi in *Shalimar the Clown*, Qara Köz in *The Enchantress of Florence* are few of these "powerful monsters" that are depicted either in a grotesque or a magical way. Although these characters do not have a maternal role, they do not differ from Rushdie's portrayal of maternal characters. In other words, Rushdie does not make a distinction between motherhood and femininity in his novels that feature important matriarchs; instead, mothers in his fiction are as liberal and sexually-active as other women characters like Boonyi or Qara Köz. Drawing attention with their chaotic, powerful and witch-like nature, Rushdie's

women – regardless of their maternity – are marginal and far from fulfilling the conventional notion of motherhood. Through their marginalized identities, these women have the capacity to create an alternative discourse.

Aurora in *The Moor's Last Sigh* not only appears as a maternal figure but also as a femme fatale that commits adultery with many men and manipulates both her son and her lovers. She has a goddess-like influence over the male characters, which both fears and fascinates them. The main reason for Rushdie's use of an allegorical maternal figure in this novel is that the nineteenth-century Indian nationalist discourse revolves around the Bharat Mata or Mother India image associated with the Indian land. Bharat Mata comprises all Indian goddesses in her own body and becomes the symbol for the Indian independence movement against the British colonial rule. Starting as an icon of independence, Bharat Mata starts to be called "a purely Hindu goddess" and becomes a symbol for Hindu nationalism during the post-independence period (Shimkhada and Herman, 2008, p. x). Rushdie builds *The Moor's Last Sigh* on this mother image to reveal her inspiring role in the nation-building process. However, he deconstructs and reconstructs the image, frees her from the patriarchal patriotic discourse and interprets her "against the traditional nationalist perception of the nation as a mother or goddess" (Thiara, 2009, p. 5). Rushdie's alternative Bharat Mata embodied in the unconventional character of Aurora is neither a product of nineteenth-century Indian nationalism that promotes middle-class Indian women as the keeper of Indian traditions nor an icon for Hindu nationalism, but she is the new Mother India that envisions harmony in multiculturalism. Thus, Aurora serves as Rushdie's mouthpiece and stands as the supporter of multicultural India while criticizing the Hindu nationalism rising in the 1960s. Yet, the religious conflicts between the Hindus and the Muslims bring an end to her dream of multiculturalism, and the Moor's fall is given in parallel to the downfall of Aurora's dream India, strengthening the allegorical dimension of the mother-son relationship.

Like the conventional and ironically self-sacrificing Bharat Mata image that needs the sacrifice of her offsprings to survive under the colonial rule, Rushdie's matriarch Aurora is also janus-faced. In this respect, Rushdie employs the Jungian mother archetype "the paradoxical Kali" of India who is both destructive and creative (Jung, 1968, p. 82). While depicting Aurora's Mother India illustrated in her paintings, Rushdie explicitly explains his views on Indian motherhood that is based on Jungian archetypes:

And it was all set in a landscape that made Camoens tremble to see it, for it was Mother India herself, Mother India with her garishness and her inexhaustible motion, Mother India *who loved and betrayed and ate and destroyed and again loved* her children, and with whom the children's passionate conjoining and eternal quarrel stretched long beyond the grave [...]. (1995, p. 60-61) [emphasis added]

As can be inferred, the mother image in Rushdie's view is not a remote and passive figure but a fervent one who has huge influence on her children with her ability of love and hate at the same time. Based on the Mother India model, Aurora is also a reminiscent of the archaic mother whose breast is divided into a good and a bad one during the early phases of the Oedipus complex. At this juncture, Kristeva's theory of subjectivity, her use of the Lacanian legacy of linguistics in psychoanalysis and the significant role of the mother in a child's psychological development as different from the Freudian model must be explained.

In her work *Revolution in Poetic Language* (1984), Kristeva elaborates her psychoanalytical thesis on a linguistic basis and uses the division of the maternal and the paternal spheres, relating the semiotic realm to the mother and the symbolic realm to the father. Her theory of subjectivity draws attention by her emphasis on the mother figure that is cast out from the site of civilization and language by Freud and Lacan respectively. Reading the process of subjectivity in parallel to the process of language acquisition, she puts forth the concept of "semiotic chora" associated with the womb. Accordingly, the semiotic chora is a preparatory place for the linguistic order, because the mother regulates the infant's oral and anal drives from the very start, setting the rules and laying the foundation for civilization (p. 27). Therefore, the chora, namely the mother, is not outside the civilization but constitutes its corner stone. Kristeva also defines the chora as the place "of signs and [bodily] drives" where "the linguistic sign is not yet articulated" (p. 26-27). In other

words, the chora is not a place of fixed meaning, grammar and syntax, but it is a place with the capacity to subvert the fixed meanings created in the symbolic order by creating alternative meanings. Its deconstructivist nature makes the semiotic chora paradoxically a nurturing and a devouring place, and thus Kristeva describes it as “the place where the subject is both generated and negated” (p. 28). There is constant production in the semiotic chora, which reflects its kinetic nature that constructs and then, deconstructs to form new meanings. As a post-structuralist, Kristeva draws attention to the potential for creativity in this constant motion and relates it to the mother’s capacity to give birth, to produce. Still, without the symbolic, the chora entrapped in a perpetual construction and deconstruction cycle cannot produce the self, which means that both the semiotic and the symbolic are necessary for subjectivity in Kristeva’s theory. The significant point is that Rushdie also likes this chaotic and kinetic world of the maternal chora. His women have the capacity to establish new world orders with their generating power. In this respect, the Kristevan mother with her paradoxical role of creation and destruction is analogous to Rushdie’s Aurora. As exemplified in her character, women are like artists; they are like gods securing the right to create and to devastate, which makes Rushdie rely on women’s potential to shatter the center in a postmodern sense.

Rushdie draws a mythical portrayal for Aurora and she haunts the Moor’s narrative either with her physical or emotional existence. In the end, she gets an allegorical importance as the mother of Rushdie’s dream India; she is not only a nationally-acclaimed painter, “the giant public figure” and “the great beauty at the heart of the nationalist movement” (1995, p. 116) but also the mother of whole nation. She is the weaver of multicultural India with her Portuguese roots and appreciated almost like an Indian goddess by the locals. Aurora’s influence over her son is also visible throughout the Moor’s narrative. While recording his retrospective tale, the Moor addresses his dead mother directly as if he were in a continuous conversation with her, which proves Aurora’s lingering influence on her son. He makes abrupt exclamations like “Yes mother. My love yes” (Rushdie, 1995, p. 52) and turns his story into a kind of confession, a plea for the absolution of his betrayal of Aurora. His contradictory feelings towards his mother become evident when he addresses her as “my immortal mother”, “my Nemesis” as well as “my foe beyond the grave,” all of which signal his mother’s haunting shadow over himself (p. 45). The Moor develops a love-hate relationship with his mother, sampling Kristeva’s theory of abjection. In this context, reading the allegorical relationship between Aurora and the Moor under the Kristevan lens also helps to understand the haunting influence of the mother figure in the Indian collective conscious.

In *Powers of Horror* (1982), Kristeva argues that the infant must leave the maternal body to form its own self in the symbolic and names this process of separation from the mother as “abjection.” Yet, this leave cannot assure the total expulsion of the mother from the symbolic realm. Kristeva claims,

[w]e may call it a border; abjection is above all ambiguity. Because, while releasing a hold, it does not radically cut off the subject from what threatens it — on the contrary, abjection acknowledges it to be in perpetual danger. But also because abjection itself is a composite of judgment and affect, of condemnation and yearning, of signs and drives. Abjection preserves what existed in the archaism of pre-objectal relationship, in the immemorial violence with which a body becomes separated from another body in order to be [...]. (p. 9-10)

As can be understood, the level of abjection situated between the semiotic and the symbolic constitutes a gray area where the infant endeavors to form its subjectivity. Entrance into the symbolic is necessary to achieve a meaning even though the effects of the violent separation from the mother will haunt the infant throughout its life. Abjection proves the formation of the infant’s ego, but those who cannot manage to step into the symbolic by abjecting the mother end up as objects, themselves. Therefore, development of the self necessitates an experience of the semiotic chora, later the act of abjection and finally a creation of the self within the symbolic in Kristeva’s theory. Viefhues-Bailey summarizes the situation, stating that the child must “both lose the mother and [...] find her again in symbols – in language – thereby negating the original loss” (2007, p. 144). This act of losing and finding the mother creates the self in the symbolic, turning the psychosexual development process into an eternal commute between the semiotic and

the symbolic. Accordingly, the Moor who is craving for a separate self must abject Aurora to find her again in the symbolic realm. In order to overcome this losing and finding process, he must be accepted into the symbolic by his father, which is difficult when the Moor's deformed body is taken into consideration. Aurora's paintings, like the maternal womb, create a haven for her outcast son, but they are also destructive for his real self. The Moor illustrated in the paintings as Sultan Boabdil does not have a counterpart in the 1960s' India. Thus, he must step out of the maternal chora to form his self in the symbolic realm corresponding to India under the rule of Prime Minister Indira Gandhi.

Aurora's artistic career and her paintings lay the background for the Kristevan reading of the novel since the semiotic is associated with arts, music and poetic language which are lack of syntax and grammar. The Moor depicts Aurora's dream India painted on the canvas as "the opposition and intermingling of land and water" (Rushdie, 1995, p. 226). In relation to the depiction, Gonzalez claims that dream India is a "reminiscent of some kind of semiotic flux, for it is fluid and open, as yet unformed" (2005, p. 125). The common employment of water imagery in Aurora's paintings symbolizes the maternal womb, namely the semiotic chora in Kristeva's terminology. The chora corresponds to the pre-lingual stage of an infant when s/he is not aware of boundaries of the self/the other and exists in a flux of drives, libidinal energies (Kristeva, 1984, p. 25-30). In the same way with the semiotic chora exempt from the linguistic signs, Aurora's paintings are composed of patterns, colors and figures, and incorporate the Moor into Aurora's realm, disregarding his possible subjectivity.

Aurora's career starts during her childhood when she paints her family history on the walls by illustrating the history of India in the background. According to the detailed depictions of Aurora's paintings, her style which mixes mythical stories and historical anecdotes with family stories can be defined as hybrid, carnivalesque, anarchic and highly intertextual:

[...] she had put history on the walls, King Gondophares inviting St. Thomas the Apostle to India; and from the North, Emperor Asoka with his Pillar of Law [...]. Modern history was there too, there were jails full of passionate men, Congress and Muslim League, Nehru Gandhi Jinnah Patel Bose Azad, and British soldiers whispering rumours of an approaching war; and beyond history were the creatures of her fancy, the hybrids, half-woman half-tiger, half-man half-snake

[...]. In an honoured place was Vasco da Gama himself, setting his first foot on Indian soil, sniffing the air, and seeking out whatever was spicy and hot and made money. (Rushdie, 1995, p. 59)

Aurora's paintings are more than a childish fantasy; they make a claim on history-writing by introducing an alternative text and discourse to re-write the history of India. As can be inferred from her rhizomatic paintings, Aurora's version of history is fragmented and digressive, and always opposes the center defined by the white man's discourse. Thus, the meaning is never fixed and always in process in her paintings, which paves the way for alternative interpretations on history. As the projection of the semiotic chora, Aurora's artistic style reflected in her paintings mirrors the heterogeneous nature of the pregnant body that incorporates the other in the same body by blurring the boundaries between the self and the other.

As underlined by Kristeva, the heterogeneous maternal body and women's potential to give birth are stigmatized in patriarchal societies and considered a threat against the system founded by the symbolic. In ancient patriarchal societies, women's menstrual blood was regarded as the ultimate filth and thus, the rituals of defilement which aimed to expunge filth from the site of civilization resulted with the "[f]ear of the archaic mother" and the abjection of women, in general (1982, p. 71-77). When the function of Aurora's heterogeneous paintings is studied in line with Kristeva's argument, her paintings stand for women's ability to create alternative world systems based on alternative interpretations. Claiming an equal place for the self and the other as well as the magic and the real, they challenge the basic woman/man dichotomy established by the symbolic. The paintings also fulfill the role of a womb for the Moor and shelter his magical body from the cruelty of patriarchal order, yet they cannot secure a position for the Moor in the symbolic.

Aurora dedicates “The Moor Cycle” to the Moor as she associates him with the historical character Sultan Boabdil and portrays him as the head of her multicultural India. For Rushdie, Boabdil, the ruler of the Moorish Spain, stands for the harmony of different cultures (Cantor, 2003, p. 122). That is why Aurora crowns the Moor as Boabdil in her paintings. Further, Aurora associates herself with Sultan Boabdil’s mother in her paintings and draws attention to the key role of the maternal figure both in the Moor’s development and in the development of a new multicultural India. Aurora’s physical body which gives birth to a hybrid child (as a result of her marriage with a Jew) stands for the heterogeneous Indian land. In the eyes of Aurora, the Moor’s grotesque body that transgresses the ontological, biological, and cultural boundaries is very appropriate for ruling a multicultural kingdom. In other words, the Moor’s extraordinary body that challenges the norms of the symbolic can build a new system which enables the harmonious union of different cultures in post-independence India. It is clear that Aurora interweaves a vision around the Moor figure; that is “a romantic myth of the plural, hybrid nation” (Rushdie, 1995, p. 227).

It is noteworthy that Aurora’s rise as an artist coincides with the independence of India in 1947. In this respect, her paintings are the embodiment of a hope for multicultural India that is in peace with its past as well as with different cultures. On the day of independence, Jawaharlal Nehru, the first prime minister of India, said: “A moment comes rarely in history when we step out from the old to the new, when an age ends and when the soul of a nation long suppressed finds utterance. It is fitting that, at this solemn moment, we take the pledge of dedication to the service of India and her people and to the still larger cause of humanity” (qtd. in “Jawaharlal”, 1947). Nehru’s words herald a new Indian identity free from the colonial discourse as well as a transformation in society that supports democracy, modernization, secularism, peace and socialist economics (Tharoor, 2011, n.p.; Zachariah, 2004, p. 7-10). Moreover, his emphasis on “humanity” reveals his unifying supranational and suprareligious approach to Indian identity politics. Despite Nehru’s peaceful discourse based on Mahatma Gandhi’s legacy, the communal tension triggered by the RSS, terrorism and the India-Pakistani war ruined his projects of multiculturalism for India. It is evident that Aurora’s paintings reflect the Nehruvian enthusiasm of the first days of independence. However, Aurora cannot recover the Moor from his abject status in society in spite of her endeavor to extol his grotesque body in her paintings. As a result, the Moor’s hybrid identity and Aurora’s dream India are condemned to fall in parallel to Nehru’s India, and in the long run, none of them can find a place for themselves in the symbolic realm dominated by nationalist and religious violence.

First of all, the Moor is hybrid from birth; this hybridity comes not only from his extraordinary body but also from the fact that he is the child of Jewish Abraham and Catholic Aurora whose marriage becomes a scandal in the war-torn world of the 1940s. The Moor utters his abject position as follows: “I was both, and nothing: a jewholic-anonymous, a cathjew nut, a stewpot, a mongrel cur. I was - what’s the word these days? – atomized. Yessir: a real Bombay mix” (Rushdie, 1995, p. 104). The Moor defines his existence as the product of an illegitimate affair and associates himself with bodily excrement, which situates him outside the symbolic order in Kristeva’s terms. In other words, as an object of loathing, he cannot be accepted by the symbolic.

The Moor also records that during his birth, the midwife regards his deformed body as a tragedy while his father Abraham becomes miserable although he tries to conceal his disappointment. Aurora also feels revulsion in the face of the Moor’s deformed body, yet she expels the midwife from the room and starts to mythicize her son’s deformed body through a maternal instinct (p. 146). She says: “He is the most beautiful of our kids. And this, what is it? Nothing, na? Even a masterpiece can have a little smudge,” (p. 147). From that moment on, Aurora considers the Moor “an artist’s responsibility” and links his deformed body with the distorting nature of modern art (p. 147). However, Aurora’s tactic reduces the Moor into an object, into a mother’s artistic project which hinders his identity-formation and eventually kills his subjectivity.

Bastard: I like the sound of the word. Baas, a smell, a stinky-poo. Turd, no translation required. Ergo, Bastard, a smelly shit; like, for example, me. (Rushdie, 1995, p. 104)

Aware of his marginal status stemming from his ugliness and extraordinary body, the Moor can never abject his mother to form a separate identity and cannot step into the symbolic order. Thus, he becomes dependent on Aurora for his existence. At this juncture, Aurora’s paintings serve as a shelter for the Moor

that protects the son from the judging looks. The Moor expresses his dependence on Aurora's paintings clearly, writing: "I, too, was obliged to lead a relatively sheltered life; and it must be stressed that the two of us were thrown together more than most mothers and sons" (p. 179). The Moor's affection towards his mother is an Oedipal one, in other words, it suggests an incestuous desire for the mother, which is another reason dragging him to the edge of society and impedes his step into the paternal law. Because of the Moor's incestuous love, there appears a clear enmity between the father and the son as can be understood from his address to his father as "unforgivable" (p. 182).

The relationship between the mother and the son is a symbiotic one as each is dependent on the other in order to exist. Aurora models her multicultural India on the Moor's transgressive body that stands against the laws of the symbolic, and makes him the ruler of her dream India. Meanwhile, the Moor gets an acceptable identity only in Aurora's paintings, which makes his abjection of the mother impossible for a long time. Here, Rushdie draws an allegorical link between the Moor and the postcolonial India as the Moor's dilemma spotlights the haunting effect of Mother India myth on Indian people. The Moor explains the importance of motherhood for the Indians with the following words: "Motherness – excuse me if I underline the point – is a big idea in India, maybe our biggest: the land as mother, the mother as land, as the firm ground beneath our feet" (p. 137). The mother image is sacred for Indian people and has been associated with the land since the ancient times. Besides, she is unifying and provides the Indians with protection and national identity (Thiara, 2009, p. 122-157). As explicitly put forth by the Moor character, mother gives a secure feeling to the child; yet, abjection for a separate identity is required as well.

The Moor's desire to create a separate identity arises through Uma's appearance. Uma, a young nationalist painter standing for the rising fascism in India, is the Moor's first love. The mother-son relationship is disrupted by Uma whom the Moor meets during the time of Emergency under Indira Gandhi's rule. The Moor summarizes this historical period with these words: "Before the Emergency, we were Indians. After it, we were Christian Jews," (Rushdie, 1995, p. 235). In this context, the Moor's love affair with Uma also gets a metaphorical dimension. While Aurora represents Jawaharlal's multicultural India, Uma embodies the post-colonial India notorious for crime, racism, Hindu nationalism and bribery. Uma replaces Aurora, becoming the new star of Indian art and Aurora's dream India falls after her intervention. Uma who wants the Moor for herself necessitates his separation from the mother. She sets a trap for the Moor, triggers his narcissism and causes him to commit a blasphemy against Aurora, which angers Aurora. The Moor abjects his mother thanks to Uma, but he is also abjected by his mother, thus he is an outcast in society. Rushdie alters the process of identity-formation of the child, abjecting the child as well as the mother.

Betrayed by the Moor, Aurora starts to paint "the Dark Moors" cycle which is composed of the pictures of exile and terror. This cycle also includes the eponymous piece "The Moor's Last Sigh" illustrating the moment of Sultan Boabdil's expulsion from Granada; it symbolically stands for Aurora's banishment of the Moor from her dream India. In this unfinished painting, Aurora depicts the Moor with horror, loss and darkness, with "a face in condition of existential torment reminiscent of Edvard Munch" (p. 218). From that moment on, Aurora transforms into a revengeful mother figure. After dismissing the Moor from the protective world of her paintings, she begins to paint her rage against her son on her canvases. Thus, her late paintings lack Sultan Boabdil that was resurrected in the figure of the Moor in her earlier paintings. Now, the Moor is an orphan and condemned to suffer from an eternal loss of his mother's womb. Such an abrupt rejection confuses the Moor; as a result, he oscillates between the maternal and the paternal spheres, neither of which accepts him and he is stuck in the level of abjection.

Dismissed from the maternal sphere, the Moor tries new identities in order to be accepted by society. He acts against his mother's liberal ideology and participates in the murder of Hindus during a racist attack and his crippled hand, which was once mythicized by Aurora, is nicknamed as "Hammer" by ultra-nationalist Raman Fielding. In parallel to the inner conflicts in post-independence India, Aurora's historical paintings now record fragments and violence, more a reminiscent of Picasso's "Guernica" (Rushdie, 1995, p. 302). As the Moor takes place in Fielding's bloody projects, he feels like a man. He says in his retrospective narrative: "So, mother: in that dreadful company, doing those dreadful deeds, without need of

magic slippers, I found my own way home,” (p. 305). As can be understood from his statement, he craves for a pass into the paternal sphere by creating a separate self. At this juncture, the Moor develops a different tactic in order to exist in a different sphere and adopts all the insult directed by Aurora as a ticket to the paternal sphere. In his address to Aurora, the Moor states that his expulsion from her mother’s world makes him happy since he sees it as a transition to “manhood.” The Moor no longer needs his mother’s mythical paintings in order to exist but relies on his hammer-like hand. Yet, he is accepted into the paternal sphere ‘ostensibly’ in return for his violent services, since Raman Fielding abuses his status as an abject and grants him an identity defined by violence.

Although the Moor follows Uma and leaves his mother’s artistic world for his rebirth, he still suffers from an insatiable desire stemming from the loss of his mother, which fills him with rage against Aurora. He claims that his personal motivation for his violent political acts is actually his revenge on Aurora. He reveals his resentment in the face of Aurora’s rejection as follows:

Where you have sent me, mother – into the darkness, out of your sight – there I elect to go. The names you have given me – outcast, outlaw, untouchable, disgusting, vile – I clasp to my bosom and make my own. The curse you have laid upon me will be my blessing and the hatred you have splashed across my face I will drink down like a potion of love. Disgraced, I will wear my shame and name it pride –will wear it, great Aurora, like a scarlet letter blazoned on my breast. Now I am plunging downwards from your hill, but I’m no angel, me. My tumble is not Lucifer’s but Adam’s. I fall into my manhood. I am happy so to fall. (Rushdie, 1995, p. 296)

As can be inferred from the Moor’s venomous address, he is now at the level of abjection. In the end, he abjects his mother and fulfills the precondition of narcissism. Yet, his attempts to enter into the paternal sphere by use of his “Hammer” fists are pseudo. Above all, a clean and complete body is a must for the symbolic. In the Western tradition, the ideal body is regarded as distant from the “excesses of female embodiment” because the female body “involves the containment of potential transgressions against order and the boundaries of the self” (Magennis, 2010, p. 92). However, the Moor with his incomplete body that still carries the grotesque traces of his birth is irrevocably outside the order. Therefore, his deformed appearance stands as an intact barrier against his creation of the self. Even Fielding makes use of his grotesque nature and turns him into a criminal rather than a proper citizen of the symbolic order.

Through Uma who implies that Aurora, as an immoral woman, has even seduced her own son, the Moor becomes aware of the incest taboo of the paternal law in a Freudian sense. Thus, he cuts the psychosexual link with his mother, and also initiates the development of his morality to step into the paternal sphere. Kristeva points out Judaism to state that the male child must be purified from his maternal defilement through circumcision which marks his separation from the mother (1982, p. 100). At this juncture, it can be argued that the Moor attributes a symbolic meaning for his shame, associates it with a mark of separation from his mother and blazons it on his skin. This mark of shame turns into a mark of pride in the eye of the Moor, symbolizing the start of his individuality. Now, he is seemingly giving birth to himself as a subject; posing like free and happy and experiencing jouissance out of narcissism, he creates a pseudo-self.

Allegorically, the Moor’s abjection of his mother causes the fall of dream India. Aurora with her interracial marriage, her crippled son posing as Sultan Boabdil and with her feminine form of history-writing on canvases would embody the possibility for a carnivalesque world which blended differences in harmony as offering an alternative order. Yet, the Moor’s rejection of Aurora; metaphorically, the rise of Hindu nationalism brings about Aurora’s death, namely the death of Nehruvian India. Rushdie explicitly underlines the metaphorical importance of the mother-son relationship, stating that “[a]nd the Moor-figure: alone now, motherless, he sank into immorality, and was shown as a creature of shadows, degraded in tableaux of debauchery and crime” (1995, p. 303). These lines show the importance of the mother figure in Rushdie’s postcolonial world. Without the mother, this huge multicultural land is dragged into chaos. Suffering from the loss of the Mother India figure, the country falls into the hands of corruption and violence as symbolized

by the Moor's crime-boss father. Aurora's death signals the start of the intercommunal violence in the novel; the Hindu militants' attack and the 1993 Bombay Bombings, during which Aurora's paintings were destroyed. The destruction of Aurora's magical realist paintings hints the crush of the maternal sphere by the corrupted world of the paternal.

After her death, Aurora reappears in the novel as a ghost haunting the Moor's father Abraham; in this way, Aurora physically transgresses the borders and threatens the physical tangible world. She consolidates her status as the abject through her dead body. At the end of the novel, Abraham thinks that Aurora is restless in her grave and charges the Moor with reclaiming her portrayal from her old lover Vasco Miranda that is now settled in Spain. Fostering nostalgia, the Moor wants to perform his last duty to her and sets off for his last journey. As a result, the Zogoiby family's story ends where it starts, in Sultan Boabdil's Spain.

Re-writing her story in parallel to Indian history, the Moor tries to perpetuate the memory of Aurora in the paternal sphere. Here, the Moor's act of recording his and his mother's story can be linked to Kristeva's interpretation of the act of writing. Associating the abject with death, Kristeva argues that writing is the only way of resurrection for the abject (1982, p. 26). The paternal law makes the female "the other" by writing her into an abject. Thus, rewriting the abject mother and the abject self appears as the sole antidote for resurrection. In this context, the Moor who is about to give his last breath not only makes amends to his mother through an inclusion of her avant-garde paintings into his own narrative but also writes her and himself into immortality. In this way, he tries to restore both Aurora's and his object status. Drawing a parallel between her mythical world and the official History, he inserts the products of Aurora's semiotic sphere into the symbolic one and shatters the dichotomies. The love-hate relationship and the equal status of Aurora and the Moor as abjects in Indian society can best be summarized by the Moor's own words: "First I worshipped my mother, then I hated her. Now, at the end of all our stories, I look back and can feel – at least in bursts – a measure of compassion. Which is a kind of healing, for her son as well as her own, restless shade" (Rushdie, 1995, p. 223).

Weaving his abject mother's story into the official History, the Moor resurrects Aurora and unleashes the world of myriad meanings hidden within the artistic and chaotic world of the semiotic. In other words, the Moor manages to create a postmodern world where there is no hierarchy, binary opposition or border. With her belief in multiculturalism and pluralism, Aurora embodying a new Mother India becomes a feminist re-sketch of the 19th century Mother India figure. However, from the very start, Rushdie knows that the Moor and Aurora's dream India are condemned to fail, since the world order shaped by the discourse of the symbolic realm requires the son to abject the generating power of the mother for the sake of maintaining the status quo and hierarchy. Still, lost mothers continue to haunt the humankind as seen in the Moor's and Abraham's situation, dragging them into an endless search for the primal loss; the abject mother.

Conclusion

The Moor's Last Sigh tells an extraordinary young man's struggle to claim a place in patriarchal Indian society under the guidance of his mother Aurora. The novel uses the mother-son relationship as an allegory for the Indian post-independence identity formation process. Aurora's magical realist paintings serve as the Kristevan semiotic chora for the Moor and impose the identity of Sultan Boabdil on him. In her carnivalesque paintings, the Moor's deformed body is redeemed and celebrated for its difference. Yet, Aurora's maternal instinct for protection blocks her son's identity formation and self-realization, condemning him to a continuous negation process in the chora. To achieve a separate self in the symbolic, the Moor abjects his mother and tries on new identities, all of which prepare his downfall. The Moor's impromptu abjection of his mother under Uma's false influence and his failure to form his real identity go in parallel to the failure of democracy in the post-colonial India, which interrupts Aurora's dream for multiculturalism. Although the end of the novel hints the death of the Moor, wiping out any possibility for a peaceful nation-building process, it has still an optimistic tone. While giving his last breath, the Moor hopes to awaken into a better time — maybe into the magical time of Aurora's paintings. This means that the possibility for multiculturalism does not end. Associating the artistic and multicultural world with the

semiotic chora, Rushdie revolutionizes the Mother India image and highlights the key role of the mother figure in the nation-building process. In so doing, he simultaneously sketches his dream for a liberal and multicultural world order in the post-colonial India.

References

- Cantor, P. A. (2003). Tales of the Alhambra: Rushdie's use of Spanish History in *The Moor's last sigh*. In H. Bloom (Ed.), *Bloom's Modern Critical Views: Salman Rushdie*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Gonzalez, M. (2005). *Fiction after the fatwa: Salman Rushdie and the charm of the catastrophe*. Amsterdam: Rodopi.
- Jung, C. G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious*. (2nd ed.). (R. F. C. Hull, Trans.). New York: Princeton UP.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection*. (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia UP.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in poetic language*. (M. Waller, Trans.). New York: Columbia UP.
- Magennis, C. (2010). '...that great swollen belly': The abject maternal in some recent Northern Irish fiction." *Irish Studies Review*, 18(1), 91-100.
- Norton Topics. (2018, May 15). Jawaharlal Nehru, Tyrst with Destiny. (1947). Retrieved from https://www.wwnorton.com/college/english/nael/20century/topic_1/jawnehru.htm.
- Rushdie, S. (1995). *The Moor's last sigh*. London: Vintage.
- Shimkhada, D. and Herman, P. K. (Eds.). (2008). Preface. *The constant and changing faces of the Goddess: Goddess Traditions of Asia*. New Castle: Cambridge Scholars Publishing.
- Spivak, G. C. (1989). Reading the satanic verses. *Public Culture*, 2(1), 79-99.
- Tharoor, S. (2011). Preface. *Nehru: The invention of India*. New York: Arcade Publishing.
- Thiara, N. W. (2009). *Salman Rushdie and Indian historiography: Writing the nation into being*. London: Palgrave Macmillan.
- Viefhues-Bailey, L. H. (2007). *Beyond the philosopher's fear: A cavellian reading of gender, origin and religion in modern skepticism*. Hampshire: Ashgate.
- Zachariah, B. (2004). Introduction. *Nehru*. London: Routledge.

Toplumsesbilgisel Açından Türkçede Perde Genişliğinin Konuşma Algısı ve Belirtisellik*

The Perception of Pitch-width in Turkish and Indexicality in the Framework of Sociophonetics

Emre YAĞLI**

Öz

Labov (1966) ile başlayan klasik değişkesel toplumdilbilimde toplumsal anlam, konuşmadaki dilsel değişkenlerin (Örn. Tümce ezgisi, sözcük, ek, altses görünümleri) geniş toplumsal ulamlarla (Örn. Cinsiyet, sınıf, bölge) eşleşmesi üzerinden açıklanmaktadır. Alanda son dönemde yapılan çalışmalar ise toplumsal anlamın dinamik ve bütünlük bir bilgi birikimi olarak toplumda var olduğunu belirtmektedir (Agha, 2003; Eckert, 2008; Silverstein, 2003). ‘Belirtisel dizi’ (Silverstein, 2003) ve ‘belirtisel alan’ (Eckert, 2008) kavramlarıyla açıklanan bu ideolojik bilgi birikimi, kesin ve sabit olmayan, toplumsal yönelimler ve dönüşümler sonucu her zaman değişime açık olan dilsel birimleri içeren anlam kümeleri olarak verilmektedir. Toplumsesbilgisel ölçekteki bu çalışma, ezgideki en düşük ve en yüksek titreşim bölümleri arasındaki alanı ifade eden perde genişliğini değişken olarak ele alarak bu değişken üzerinden dinleyicilerin algısında anlam kümeleri olarak yer eden ‘belirtisel alanlara’ ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu odak ile çalışma, bireylerin ya da grupların nasıl konuştuklarına değil, üretimlerinin hangi anlamlar çerçevesinde algılandığına yoğunlaşmaktadır. Çalışmada üç aşamalı bir deney uygulanmıştır. (i) İlk aşamada ölçünlü dil kullanan konuşuculardan (N=8) mülakat ve harita yöntemleriyle ses kayıtları alınmıştır. (ii) Alınan bu ses kayıtları ikinci aşamada perde genişliği ve süre çerçevesinde güdümlenmiş ve dinleyici algısına sunulacak örnekçeler hazırlanmıştır. (iii) Belirlenen 12 örnekçe üçüncü ve son aşamada toplumdilbilimsel grup mülakatı (N=52) ve örtük eşleştirmeli anket (Lambert ve diğ., 1960) ile dinleyicilerin algısına sunulmuştur (Üç farklı oturumda N=224). Üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen ve her birinde dört katılımcının bulunduğu grup mülakatı ile elde edilen nitel bulgular örtük eşleştirmeli ankette katmansız bir gruba sunulmuş ve faktör analizi ve doğrusal/karma model ile gelen nicel bulgular üzerinden konuşma algısı verisinin üçgenlemesi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda dil konuşucularının üretimlerinde gerçekleşen perde genişliğinin konuşma algısında ‘öğrenim durumu/eğitim düzeyi’ merkezli belirtisel alanlar oluşturduğu görülmektedir. ‘Öğrenim durumu/eğitim düzeyi’ merkezli belirtisel alanın içeriğinde baskınlık, öğrenim durumu temelli mesleğe sahip olma, ölçünlü dil kullanımı, güvenilirlik ve resmîlik gibi anlamlar bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Toplumdilbilim, toplumsesbilgisi, konuşma algısı, belirtisel alan, perde genişliği.

Abstract

In variationist sociolinguistics that emerged out of the works by Labov (1966), social meaning has been defined by linking linguistic variables (i.e. Prosody, word, affix, allophones) to broad social categories (i.e. Gender, class and region). However, the studies given lately assert that the social meaning is found in the society in dynamic and cumulative ways (Agha, 2003; Eckert, 2008; Silverstein, 2003). This ideologically accumulated knowledge, which is either called as ‘indexical order’ (Silverstein, 2003) or ‘indexical field’ (Eckert, 2008), has been described as collective social meanings which are not stable and fixed and thus bearing the probability of changing according to social movements. In this regard, this study, which resides in the field of sociophonetics, aims to uncover indexical fields that emerge in the perception of pitch-width, e.g., the range between the highest and the lowest pitch in speech. With

* Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon birimince desteklenen SDK-2016-12703 numaralı *Toplumsal anlamı dizinleme: Toplumsesbilgisel değişkenler ve Türkçe üzerindeki dinleyici algısı* adlı tez projesinin pilot çalışması olan bu çalışma, 12-13 Mayıs 2017 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen 31. Ulusal Dilbilim Kurultayı’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, e-posta: yagli@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1044-9018

this aim, the study focuses on the perception of speech, and not how people speak. A tripartite experimental design has been employed: (i) In the first stage, recordings were adopted by speakers through interviews and map-task (N=8) to form speech stimuli. (ii) Then, the speech stimuli were further manipulated in terms of pitch-width and duration to create tokens. (iii) In the last stage, the 12 tokens determined were presented to the perception of the listeners through sociolinguistic group interviews (N=52) and matched-guise survey (Lambert et al., 1960) (In three sessions, N=224). The qualitative findings yielded by the sociolinguistic group interviews which were conducted with university students were later presented to random population through matched-guise survey, and the quantitative results obtained from the survey were analysed by employing factor analysis and linear/mixed effect models. As a result, it has been found that the indexical fields on the pitch-width are determined by the perceived education level of the speakers. In the indexical interpretation of 'education level', there are such implications as dominance, having a job which requires distinct education level, using standard language, reliability and formality.

Keywords: Sociolinguistics, sociophonetics, speech perception, indexical field, pitch-width

Giriş

Seslerin sesbilgisel doğası ve diğer seslerle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan söyleyiş değişkenleri, anatomik farklılıklar ve dilin sedizimi tarafından koşullandığı gibi toplumsal olgular ve yapılar tarafından da yönlendirilir (Labov, 1966). Bu söyleyiş farklılıkları toplumsal olgular ve yapılarla birlikte gerçekleştiğinde, toplumsal alanda fark edilebilir konumda bulunan dilsel değişkeler ortaya çıkar. Dilsel değişkelerin sahip olduğu bu farklılıklar, toplumdaki bilgi birikimi ile var olmalarının yanında, her iletişimde farklı anlamlarla algılanır ve iletilir. Bu doğrultuda da bir konuşucunun sahip olduğu söyleyiş farklılığı, onun nereden geldiği, hangi öğrenim geçmişine sahip olduğu, ne tür kişilik özelliği barındırdığı gibi toplumsal anlamlarla algılanmasını olanaklı kılar.

Bireylerin sergilediği konuşma farklılıklarının hangi bilgi birikimi ile yerleştiği, algılandığı ve aktarıldığı, toplumdilbilimin alt alanlarından biri olan toplumsesbilgisi alanında farklı araştırma soruları ile birlikte çalışılmaktadır. Söyleyiş farklılıklarının hangi toplumsal anlamlarla algılandığı üzerinde farklı yorumlamalar getiren bu çalışmalar, konuşma algısının toplumsal yapılarca düzenlendiğini belirtmektedir (Campbell-Kibler, 2009, 2010; Clopper ve Pisoni, 2004). Bu doğrultuda çalışma, ezgideki en düşük ve en yüksek titreşim bölümleri arasındaki alanı ifade eden perde genişliğini bir söyleyiş farklılığı olarak ele alarak alandaki kuramsal ve yöntembilimsel yaklaşımlar üzerinden bu söyleyiş farklılığının hangi toplumsal anlamlarla birlikte gerçekleştiğini ve koşullandığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri şu akışla aktarılmaktadır: Bir sonraki alt bölümde bu çalışmanın içinde bulunduğu alan olan *toplumsesbilgisi* ve kuramsal çerçeveyi oluşturan *belirtisellik* üzerinde durulmuştur. Takip edilen kuramsal çerçeve doğrultusunda çalışmanın *amacı ve araştırma sorularının* yöneltmesinin hemen ardından çalışmada benimsenen *yöntem* tanıtılmış ve sonraki bölümde *bulgular ve tartışmalar* verilmiştir. *Sonuç* bölümünde ise araştırma sorularına verilen yanıtlar aktarılmıştır.

Toplumsesbilgisi

Çağdaş sesbilgisi yöntemleri ile seslerin sahip oldukları niteliklerin nicel değerlerini yorumlayarak dil değişkesi üzerine açıklama getirmeyi amaçlayan *toplumsesbilgisi*, toplumdilbilim ve sesbilgisi arayüzünde gerçekleşen bir alandır (Baranowski, 2013; Foulkes, Scobbie ve Watt, 2010). Toplumdilbilimin de kurucusu olarak görülen William Labov'un 1963-1972 yılları arasında yaptığı çalışmalarla ortaya çıkan toplumsesbilgisi, dil ve toplum arayüzünde gerçekleşen konuşma farklılıkları üzerine betimlemelerin getirildiği bir alan olmuştur. Bu betimlemeler, toplumsal alandaki konuşucuların dil değişkelerini nasıl ürettiği ve bu değişkelerin hangi anlamlarla algılandığı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Penelope Eckert (2003) toplumsesbilgisinin gelişimini *üç dalga* yaklaşımı üzerinden açıklar. Labov'un *alışveriş merkezi* çalışması (1972) ile başlayan *birinci dalga* çalışmaları dilsel değişkenleri sınıf, yaş ve gelir düzeyi gibi geniş toplumsal ulamlarla ilişkilendirir. Toplumsal bilgi ile dilsel farklılıklar arasındaki ilişkiyi açıklamak için anket yöntemini kullanan bu çalışmalara örnek bir sonuç olarak ölçünlü

olmayan dil kullanımının sosyoekonomik düzeyi düşük olan bireylerce kullanılıyor olduğu bulgusu verilebilir.

Birinci dalga çalışmalarından daha önce ortaya çıkan *ikinci dalga* çalışmaları ise bireylerin dil kullanımlarıyla farklı küçük toplumsal ulamları/grupları yansıtabileceğini belirtmektedir. Labov'un *Martha's Vineyard* çalışması (1963) ile başlayan ikinci dalga çalışmaları, etnografik yöntemleri benimseyerek dar bir bölgede var olan konuşma topluluklarına odaklanmış ve grup kimliğinin söyleyiş farklılıkları üzerinden yansıtıldığını bulgulamıştır. Ölçünlü olmayan dil kullanımını düşük sosyoekonomik düzey ile ilişkilendiren birinci dalga çalışmalarının aksine ikinci dalga çalışmaları, ölçünlü olmayan dilin farklı amaçlar doğrultusunda yüksek sosyoekonomik düzeye sahip topluluklarca da benimsenebileceğini belirtmiştir.

Sosyal bilimlerin yapısalcı tutumdan uygulamacı esaslara geçtiği dönemlerde ortaya çıkan *üçüncü dalga* çalışmaları ise birey odaklanır ve bireyin dil kullanımının biçim ve tutum açısından bir 'toplumsal eğilim' olduğunu belirtir (Ochs, 1990, s. 2). Bu yönelimle üçüncü dalga çalışmaları, bireyin toplumsal anlamı oluşturmak, iletmek ve yorumlamak amacıyla kendi kimliğini dilsel değişkeler üzerinden nasıl kurguladığına ve bu kurgunun nasıl algılandığına odaklanır. Etnografik yöntemleri benimseyen üçüncü dalga çalışmaları, dilsel değişkeleri geniş toplumsal ulamlarla ilişkilendiren ve bu yönüyle *değişkesel toplumdilbilim* olarak da adlandırılan birinci ve ikinci dalga çalışmalarına karşı çıkararak dilsel değişkelerin bireylerin sahip oldukları toplumsal yönelimler çerçevesinde farklılaşabileceğini belirtir. Bu yönelimle üçüncü dalga çalışmaları, bir dilsel değişkenin yıllar içinde sistematik ve tahmin edilebilir bir şekilde değişeceği görüşünü reddeder ve dil değişiminin toplumsal yönelimler ve akımlarla zamandan bağımsız olarak güdümlendiğini öne sürer.

Toplumsesbilgisi alanında üç dalga üzerinden dönüşüm gösteren araştırma soruları, konuşma üretimi ve konuşma algısı çerçevesinde yanıtlanmaktadır. Bu açıdan *konuşma üretimi* çalışmaları, bireyler tarafından benimsenen söyleyiş farklılıklarının hangi toplumsal değişkenlerle etkileşim içinde bulunduğu ve üretildiğine odaklanırken *konuşma algısı* çalışmaları, yöntembilim bakımından farklı bir yol benimseyerek bireylerin söyleyiş biçimlerini hangi toplumsal değişkenlerle algılandığını merkeze alır.

Konuşma Algısı

Toplumdilbilimde üçüncü dalga çalışmaları ile ortaya çıkan *konuşma algısı* çalışmaları, toplumsal alanda var olan ve söyleyiş farklılıkları, sözcük seçimi ve dilbilgisi kullanımı gibi dil değişkelerinin hangi toplumsal anlamlarla algılandığına odaklanır. Bu açıdan bireyler, günlük iletişimlerini sırasında sadece dilsel üretim gerçekleştirip bunu ortamda bulunan diğer katılımcılara aktarmaz, dinledikleri kadarıyla iletişimsel ortamda bulunan dilsel birimleri de yorumlar.

Konuşma algısı alanyazınında etnik kimlik (Purnell, Isardi ve Baugh, 1999), cinsel yönelim (Campbell-Kibler, 2011; Levon, 2014), bölgesel kimlik (Fridland, Bartlett ve Kreuz, 2004), sosyoekonomik düzey (Labov, Ash, Ravindranath, Weldon, Baranowski ve Nagy, 2011) ve okul ve iş yeri gibi dar alanlarda konuşulan biçimler (MacFarlane ve Stuart-Smith, 2012; D'Onofrio, 2015) üzerine yapılan çalışmalar yeni araştırma soruları ortaya çıkarmıştır. Fakat bu yeniliğe rağmen bu çalışmaların büyük bölümü dilsel değişkelerin algısını geniş kitleler üzerinden genelleyerek açıklar. Konuşma sinyalinden toplumsal bilginin elde edilmesinde bireylerin nasıl farklılaştığı üzerine yapılan çalışmalar ise (Campbell-Kibler, 2009, 2010; Clopper ve Pisoni, 2004) alanda sayıca azdır.

Konuşma algısı çalışmalarının son dönemdeki araştırma sorusu, hangi toplumsal bilginin algıyı etkilediği üzerine yöneltilmektedir. Konuşma ile gelen sesbilgisel ve toplumsal bilgi birlikte düşünüldüğünde, konuşma algısının tek yönlü gerçekleşmediği belirtilmektedir (Drager, 2010). Örneğin bir konuşucunun üretim sırasında kullandığı sesbilgisel değişken (Örn. [k] sesinin [g] biçiminde üretimi) o kişinin hangi kişilik özellikleriyle algılandığını (Örn. Eğitimsiz, özgüvensiz) belirlediği gibi, o kişiye yüklenen kişilik özellikleri de sesbilgisel değişkenlerin algısını etkiler (Strand, 1999, 2000). Sesbilgisel birimler ile gelen konuşma algısında toplumsal bilginin belirleyici olduğunu bulgulayan çalışmalar; Konuşucunun lehçesinin (Niedzielski, 1999; Hay, Nolan ve Drager, 2006), sosyoekonomik düzeyinin (Hay,

Warren ve Drager, 2006), yaşının (Koops, Gentry ve Pantos, 2008; Drager, 2011) ve etnik kimliğinin (Staum Casasanto, 2008) sesbilgisel birimlerin algısını etkilediğini bulgulamıştır.

Belirtisellik

Bir göstergenin düzenlanmasının, fiziksel alanla sınırlı olan bağlamsal etmenlerce belirlendiğini söyleyen *belirtisellik kuramı* (Silverstein, 1976) bu çalışmanın kuramsal arka planını oluşturmaktadır.

Silverstein (1976), Saussure tarafından, bir göstergenin sahip olduğu anlamın onun sembolik niteliği ile sınırlı olduğu yönünde verilen gösterge tanımından (Örn. Göstergenin nedensizliği) ayrılarak Jakobson'ın (1957) *kaydırıcı* kavramını yeniden yorumlamış ve göstergenin anlamını bağlam temelli bir yaklaşımla ele almıştır. Jakobson'a göre *kaydırıcı*, konuşma ortamı içindeki farklı etmenlere göre anlamsal gösterimi değişen dilsel birimlerdir. Silverstein (1976) bu kavramı gönderim ve üretim ayrımı üzerinden ele alarak, "bir göstergenin gönderimsel anlamı bağlam ve dilsel değişken arasındaki ilişkiyle ortaya çıkar" görüşü ile yeniden sunmuştur (s. 25). Silverstein'in *belirtisellik* kavramına getirdiği bu yaklaşımda Peirce'ün üçlü ayrımını benimsediği görülebilir. Bu üçlü ayrıma göre *ikon*, göstergenin iki boyutu (gösteren ve gösterilen) arasındaki doğrudan benzerliği verir (Örn. Dildeki yansıma sözcükler, *vızz*, *pat* vb.). *Belirti*, göstergenin iki boyutu arasındaki fiziksel ilişkiyi (Örn. Dildeki anlamsal gösterimler, *burada*, *ben* vb.) verirken *sembol* ise göstergenin iki boyutu arasında nedensiz bir ilişki olduğunu söyler (Örn. Dildeki sözcükler, *kedi*, *masa* vb.).

Silverstein (2003), belirtisellik çerçevesini genişleterek en baskın belirtisel anlamdan başlamak üzere anlamın diziler halinde yapılandırıldığını belirtmiş ve *belirtisel dizi* kavramını sunmuştur. Buna göre bir dilsel birimin anlamı, en baskın anlamdan (1. ^{dizi}) hemen üzerindeki düzeyde bulunan s^{dizi}'ye, s^{dizi}'den de s+1^{dizi}'ye doğru aktarılır ve sonsuz dizi halinde yorumlanır. Varsayımsal olarak; Türkçedeki X sözcüğünün kullanımının 1. ^{dizi}'de 'Karadenizli olmak' ile ilişkilendirilmesi, bu ilişkilendirmenin s^{dizi}'ye 'bu sözcüğü tanıyorum çünkü ben de Karadenizliyim' özneliğiyle aktarılması, bu algının da s+1^{dizi}'ye 'ben Karadenizliyim ve Karadenizli güven verir' yorumlamasıyla yansıtılması örneklendirilebilir. Daha sonraki çalışmasında Silverstein (2016), önerdiği bu çerçevenin anlam değişimi, farklı söyleyiş biçimlerinin benimsenmesi ve dil değişimi gibi büyük ölçekli toplumsal olguların açıklanmasında kullanılabileceğini belirtmiştir.

Silverstein'in (2003) *belirtisel dizi* kavramını yeniden yorumlayan Eckert (2008), bir gösterge aracının (Örn. Sözcük, söyleyiş farklılığı, vb.) belirtisel anlamının farklı topluluklarda kurgulanmasında neyin belirleyici olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik tartışma getirerek *belirtisel alan* kavramını önermiştir. Eckert (2008), değişkenlerin anlamının kesin ve sabit olmadığını, anlam kümeleri olarak bir arada bulunduğunu söyler (s. 453). Bu yönüyle bir dilsel değişkenin anlamı, "ideolojik olarak ilişkili olan" *belirtisel alan* içinde seyahat eder ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda değişime açıktır (age, s. 453). Önceki paragrafta belirtisel dizi üzerine verilen örnek belirtisel alan kavramı ile yeniden yorumlandığında; Türkçedeki X sözcüğünü kullanan biri 'Karadenizli' olarak algılanabilir ve bu algı toplumdaki Karadenizlilerin dilsel üretimin gerçekleştiği zamanda nasıl bir algıya sahip olduğuna göre değişiklik gösterir. Bu çalışma, içinde bulunduğu toplumdaki perde genişliği algısının sabit olmadığını ve bir grup olası anlamı içerdiğini varsaymaktadır. Bu kuramsal öngörü ile bir sonraki alt bölümde çalışmanın amacı ve araştırma soruları verilmiştir.

Amaç ve Araştırma Soruları

Toplumsesbilgisel ölçekteki bu çalışma, ezgideki en düşük ve en yüksek titreşim bölümü arasındaki alanı ifade eden perde genişliğini dilsel bir değişken olarak ele almakta ve bu değişken üzerinden dinleyicilerin algısında anlam kümeleri olarak yer eden belirtisel alanlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları yöneltilmiştir:

1. Ezgideki en düşük ve en yüksek titreşim bölümü arasındaki alanı ifade eden perde genişliği, dinleyici algısında belirtisel alanları hangi anlam kümeleri ile oluşturmaktadır?

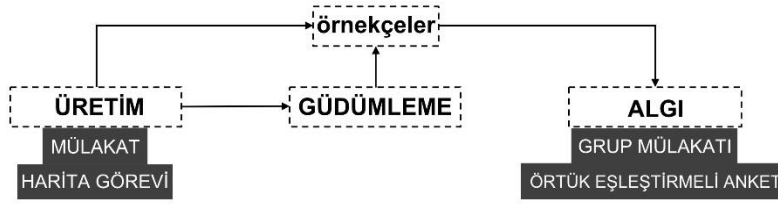
- a. Bireyler bu belirtisel alanlara ulaşırken hangi toplumsal bilgiyi/bilgileri kullanmaktadır?

Yöntem

Konuşmadaki perde genişliği değişkeninin hangi belirtisel alanlarla algılandığı üzerine verilen araştırma sorusunu yanıtlamak için üç aşamadan oluşan bir deneysel tasarı uygulanmıştır. Bu bölümde (i) deneysel tasarı ve (ii) veri çözümlemesinde kullanılacak yöntemler tanıtılmıştır.

Deneysel Tasarı

Çalışmada üçlü bir deneysel tasarı kullanılmıştır. Şekil 1’de çalışma için benimsenen deneysel tasarı görselleştirmiştir:

Şekil 1. Deneysel Tasarı

Çalışmanın (i) üretim aşamasında mülakat ve harita görevi ile katılımcılardan ses kaydı alınmıştır. Alınan bu ses kayıtları (ii) güdümlenme aşamasında odak ve dolgu örnekçeleri olarak yeniden düzenlenmiş ve son aşama olan (iii) algı aşamasında grup mülakatı ve örtük eşleştirmeli anket (Lambert, Hodgson, Gardner ve Fillenbaum, 1960) yoluyla dinleyicilerin algısına sunulmuştur.

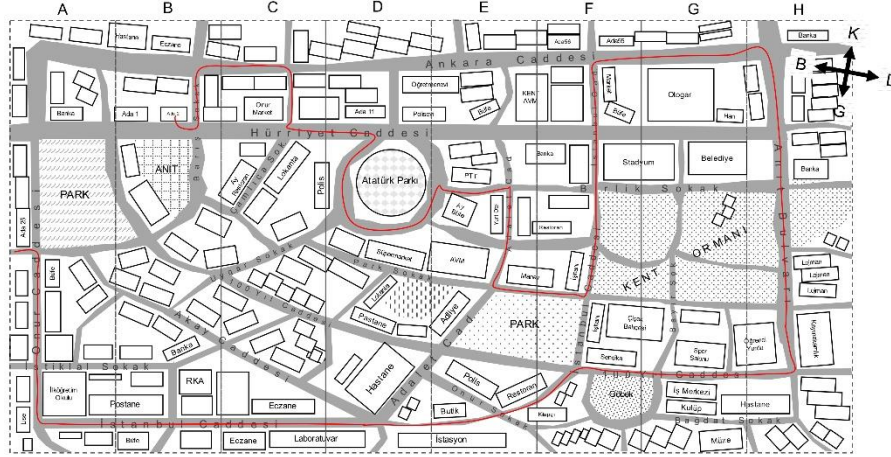
Üretim Aşaması

Deneysel tasarımın ilk basamağı olan konuşma üretimi aşamasında iki katmandan oluşan veri toplama yöntemi uygulanmıştır. Bu katmanlar sırasıyla mülakat ve harita görevidir. Katmansız olarak örneklenen 8 katılımcı ile gerçekleştirilen bu aşama öncesinde katılımcılara çalışma hakkında bilgilendirme yapılmış ve gönüllü katılım bildirimleri alınmıştır.¹ Çevresel seslerden arındırılmış bir ortamda M-Audio M-Track II ses kartı, Rode NT2-A mikrofon ve Audacity yazılımı ile alınan sesler, 44.1 kHz örnekleme hızı ile kaydedilmiştir.

Bir veri toplama yöntemi olarak mülakat, toplumdilbilim çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir söyletim yöntemidir. Günlük yaşama dair konular üzerinde gerçekleştirilen mülakatlar sırasında katılımcının herhangi bir duygusal yoğunluk yaşamaması ve söyleyiş üzerinde duygusal nitelik oluşmaması için sorular gündelik hayatla sınırlı tutulmuştur (Örn. Televizyon programları, yemek, dergiler, sabah rutinleri, vb.).

Üretim aşamasının ikinci basamağında katılımcılar ile harita görevi uygulanmıştır. Harita görevinde ses kaydı alınacak olan katılımcı, aynı ortamda bulunan diğer katılımcıya üzerinde belirli bir rota bulunan haritayı kullanarak yön tarifi yapmaktadır (Brown, Anderson, Shilcock ve Yule, 1984; Scarborough, Brenier, Zhao, Hall-Lew ve Dmitrieva, 2007). Harita görevinde dışlanma koşulu benimsenmiş ve mülakatlar sırasında sorulan “Günlük hayatta yol tarifi yaparken sorun yaşar mısınız?” sorusuna “Evet” yanıtını veren katılımcılar bu aşamanın dışında tutulmuştur. Ses kaydı alınacak olan katılımcıya sunulan harita Şekil 2’de verilmiştir:

¹ Çalışmada benimsenen deneysel tasarı, 31/03/2016 tarih ve 28297300/900/1614 sayılı yazıyla bildirilen karar ile Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından uygun görülmüştür.

Şekil 2. Harita Görevinde Kullanılan Harita

Çalışmada uygulanan harita, günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan cadde/sokak, kurum ve yer adlarını içeren gerçek dışı bir ortamdır. Harita görevinin çalışmaya dahil edilmesindeki temel etken, tüm katılımcıların aynı sözcük ve öbekleri harita anlatımı sırasında kullanabiliyor olmalarıdır (Örn. Atatürk Parkı, Hürriyet Caddesi, vb.). Harita görevi sırasında katılımcılar tarafından gerçekleştirilen dilsel üretimler 'tarif etme' ve 'yönlendirme' sözcükleriyle sınırlı tutulmuş ve çalışmanın son aşaması olan konuşma algısı aşamasında farklı sözcüklerin algı sırasında değişken olma durumu engellenmiştir.

Konuşma üretimi aşamasında yer alan katılımcılara dair katılımcı profili Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Katılımcı Havuzu

#	Arkaplan	Yaş	Ön tanım	Uygulanan söyletim yöntemi
SP01	Ankara E Öğretmen	37	Geniş	Mülakat ve Harita görevi
SP02	Ankara K Öğretmen	38	Geniş	Mülakat
SP03	Ankara E Avukat	31	Geniş	Mülakat ve Harita görevi
SP04	Ankara K Öğretmen	26	Geniş	Mülakat ve Harita görevi
SP05	Ankara E Teknisyen	24	Dar	Mülakat ve Harita görevi
SP06	Ankara E Doktor	34	Geniş	Mülakat
SP07	Ankara K Öğrenci	22	Geniş	Mülakat ve Harita görevi
SP08	Ankara K Öğretmen	27	Geniş	Mülakat

Konuşma üretimi aşamasında ses kaydı alınan 8 katılımcının (4 Kadın ve 4 Erkek) tamamı ile mülakatlar gerçekleştirilmiş olup yukarıda belirtilen dışlanma koşulunun uygulanmasının ardından sadece 5 katılımcı ile harita görevi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların bu çalışmanın araştırma soruları çerçevesinde değişken yaratacağı tek olgu geniş ve dar perde genişliğine sahip olmalarıdır.

Üretim aşamasında elde edilen ses kayıtları, tümce boyutunda kesilerek örnekçelerin oluşturulmasının ardından bu aşama sonlanmıştır. Belirlenen bu örnekçelerin çevresel koşullardan arındırılması ve perde genişliğinin dar ve geniş olarak güdümlenmesi için bir sonraki aşamaya geçilmiştir.

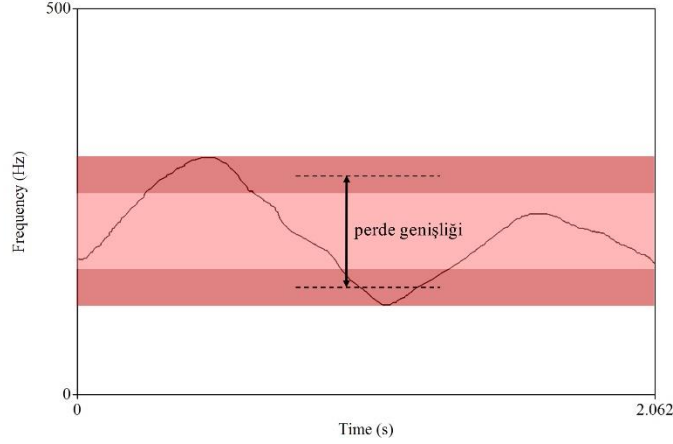
Güdümlenme Aşaması

Toplumsesbilgisi çalışmalarında güdümlenme aşaması, çalışmaların yöntembilimsel gereksinimleri doğrultusunda uygulanmakta ve bir sonraki basamak olan (iii) konuşma algısı aşamasında katılımcıların algılarına sunulan seslerin değişkenlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Konuşma güdümlenme aşaması,

örnekçelerin belirlenmesi ve bu örnekçelerin değişken ses nitelikleri üzerinden güdümlenmesini içermektedir (Örn. Dar perdeye sahip bir üretime geniş perde niteliklerinin kazandırılması).

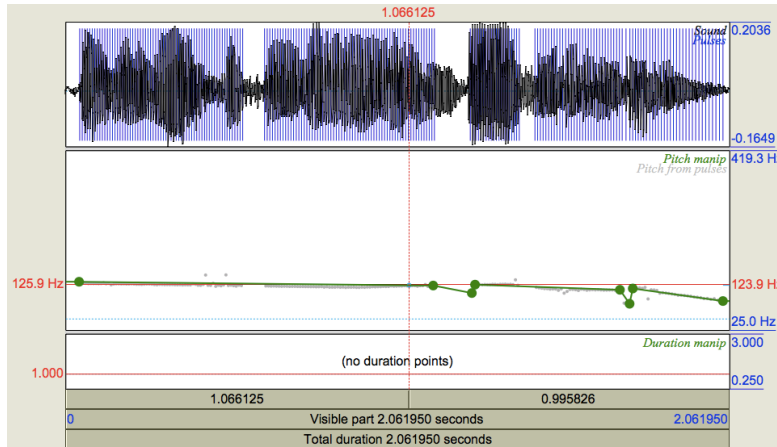
Bu aşamada gerçekleştirilen güdümlenmeler perde genişliği (Hz) ve ses şiddeti (dB) üzerine odaklanmıştır. Perde genişliği Praat (v.6.0.08), ses şiddeti ise Audacity (v.2.0.3) yazılımı kullanılarak güdümlenmiştir.

Perde sınırının belirlenmesinde, konuşma ezgisi dört çeyreğe bölünmüş ve en düşük ses perdesinin bulunduğu çeyrek ile en yüksek ses perdesinin bulunduğu çeyreğin ortasındaki titreşim (F0) referans alınmıştır. Aşağıdaki Şekil 3, bu çalışmada perde genişliğinin hangi nitelik üzerinden alındığını göstermektedir:

Şekil 3. Perde Genişliği

Şekil 3'te gösterildiği gibi belirlenen perde genişliği, en düşük ve en yüksek perdenin birbirine yaklaştırılması ile daraltılmış, uzaklaştırılması ile de genişletilmiştir. Çalışmadaki örnekçelerin perde genişlikleri bu kıstas üzerinden güdümlenmiştir. Şekil 4, ses perdesinin Praat güdümlenme penceresinde genişletildiği sırada alınan bir ekran görüntüsünü içermektedir:

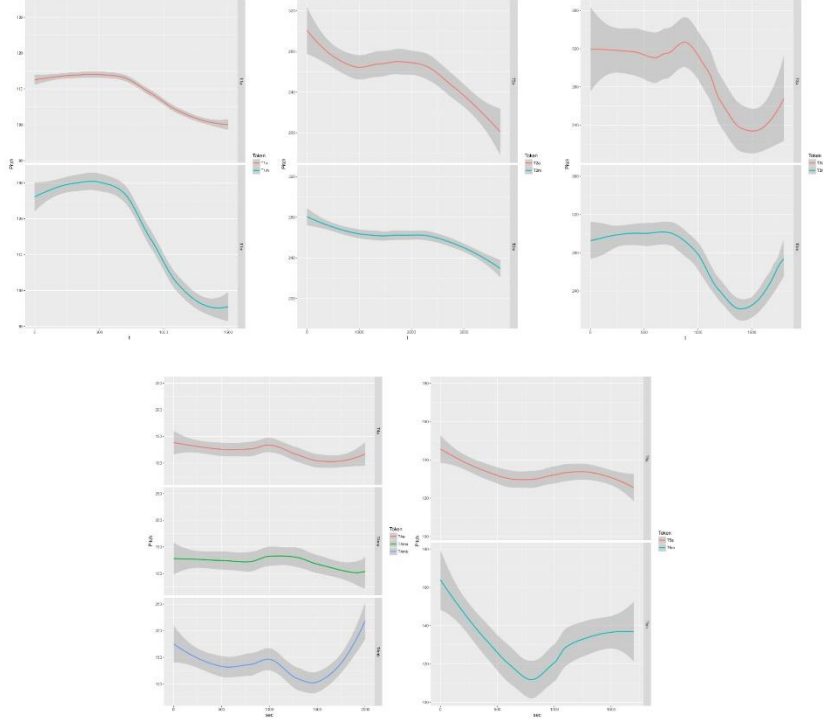

Şekil 4. Ses Perdesi Güdümlenmesi

Tümce olarak belirlenen örnekçeler perde genişliği çerçevesinde ikili gruplar halinde oluşturularak ses şiddeti üzerinde yapılacak güdümlenmeye hazırlanmıştır.

Ses şiddetinin (dB) algı sırasında değişken olmasını engellemek amacıyla belirlenen tüm örnekçeler ses şiddeti üst limitinde sabitlenmıştır. Bu sabitlemenin ardından 12 örnekçe (8 tümce ve 4 öbek) odak ve dolgu örnekçeleri olarak algı aşaması için hazır hale getirilmiştir. Odak örnekçeleri, çalışmanın odağında bulunan ve üzerinde çözümlenmelerin yapılacağı dilsel uyarılar iken dolgu örnekçeleri, katılımcıların

dikkatinin belirli bir ses biçimine yönelmesini engellemek amacıyla deneye alınan dilsel değişkenlerdir. Her iki örnekçenin tek ortak özelliği ses şiddeti bakımından eşitlenmiş olmalarıdır. Aşağıdaki Şekil 5, çalışmanın algı aşamasında kullanılacak beş odak tümceyi değişken perde genişlikleri ile birlikte sunmaktadır:

Şekil 5. Algı Aşamasında Kullanılan Tümceler ve Değişken Perde Genişlikleri

Şekil 5 takip edildiğinde, ön tanımlı özelliği geniş perdeli olan konuşmalar dar perde olarak, dar perdeye sahip konuşmalar da geniş perdeli olarak güdümlenmiştir.

Algı Aşaması

Dilsel uyaranların güdümlenmesinin ardından algı aşamasına geçilmiş ve bu aşamada toplumdilbilimsel grup mülakatı ve örtük eşleştirmeli anket (Lambert ve diğerleri, 1960) uygulanmıştır.

Her birinde dört katılımcı bulunmak üzere, 13 oturumda 52 katılımcı ile (26 kadın-26 erkek) gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış grup mülakatına üniversite öğrencileri dahil edilmiştir. Mülakat öncesinde katılımcılara sözlü ve yazılı bildirim yapılmış ve gönüllü katılım izinleri alınmıştır. Katılımcılara yapılan bilgilendirmede; Günlük konuşmalar ve harita anlatımı sırasında alınan ses kayıtları dinleyecekleri, bu ses kayıtları hakkında kendilerine bir dizi açık uçlu soru yönelteceği, bu sorulara yanıt verirken grup içerisinde fikir alışverişinde bulunabilecekleri ve kendilerini sorulara yanıt vermek zorunda hissetmemeleri gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar kendilerini mülakat aşamasına hazır hissettiklerinde (1)'deki açık uçlu sorular yöneltilmiştir:

(1) Grup mülakatında katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular:

- Sizce bu kişi;
 - Ne tür giysiler giyer?
 - Ne tür dükkanlardan alışveriş yapar?

- Hangi televizyon programlarını izler?
- Boş zamanlarında ne yapar?
- Nerelidir?
- Bu kişinin eğitim seviyesi nedir?
- Bu kişinin konuşması sırasındaki mizacı hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Bu kişinin konuşma hızı hakkında ne yorum yaparsınız?
- Bu kişiye borç verir misiniz?
- Bu kişi altı saatlik bir otobüs yolculuğunda yanınızda oturuyor ve sizinle konuşmak istiyor. Bu kişiyle konuşur musunuz?
- Bu kişinin aylık geliri ne olabilir?
- Bu kişinin dış görünümü hakkında aklınıza gelen şeyler nedir?

Yukarıda belirtilen süreç her ses parçası için tekrarlanmıştır. Mülakatlardan elde edilen nitel bulgular değerlendirildikten sonra örtük eşleştirmeli ankete geçilmiştir.

Çalışmaya nicel bulguları sağlayan örtük eşleştirmeli ankette, mülakatta kullanılan beş tümcenin üçü yer almıştır. Google Forms üzerinden bir hafta boyunca erişime açık tutulan ankete üç farklı oturumda 224 kişi katılmıştır. Aşağıdaki Tablo 2, bu aşamada yer alan katılımcıların profilini sunmaktadır:

Tablo 2: Katılımcı profili: Örtük eşleştirmeli anket

Cinsiyet	136 K – 88 E
Yaş	17-55 aralığı (Ortalama: 25.11 Standart Sapma: 6.172)
Yaşadığı şehir	Ankara=66 (29,4%), İstanbul=38 (16,9%), İzmir=24 (10,7%)
Meslek	Öğrenci=124 (55,3%), Öğretmen=41 (18,3%)
Öğrenim durumu	Lise=153 (68,3%), Lisans+Lisansüstü=71 (31,7%)

Çalışma, toplumdaki belirli bir katmanda gerçekleşen konuşma algısına odaklanmadığından, ankette yer alan katılımcılar arasında cinsiyet, yaş, şehir, meslek ya da öğrenim durumu gibi toplumsal değişkenler üzerine herhangi bir katmanlama yapılmamıştır. Bunun yanında, örtük eşleştirmeli anket sorularının hazırlanmasında mülakat ile gelen nitel bulgulara odaklanılmış ve anket üç bölüm halinde hazırlanmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcılardan demografik bilgiler alınmış, ikinci bölümde kişilik özelliklerine yönelik Likert ölçeği geliştirilmiş ve üçüncü bölümde ise onay kutusu değişkeni olarak yaş, öğrenim durumu ve meslek bilgileri sorulmuştur.

Bir sonraki alt bölüm, algı aşamasında kullanılan yöntemler ile elde edilen verinin nasıl çözümlendiğini aktarmaktadır.

Veri Çözümleme

Çalışmanın algı aşamasında yapılan mülakatlar nitel, örtük eşleştirmeli anket ise nicel bulguyu sağlamaktadır.

Mülakatlar ile elde edilen nitel bulguların çözümlenmesinde belirli bir nitel veri çözümleme yöntemi kullanılmamış olup katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlarda bulunan (i) kişilik özellikleri (Örn. Güvenilirlik, baskınlık, içe/dışadönüklük vb.) ve (ii) geniş toplumsal bağlamlarla gelen değişkenler (Örn. Öğrenim düzeyi, meslek, şehir vb.) temel içerik analizi ile çözümlenip belirtisel alanlar betimlenmiştir.

Örtük eşleştirmeli anket verisini konuşmacının kişilik özelliklerinin sorulduğu Likert ölçeği (1:5) ve öğrenim düzeyi, meslek ve şehir bilgisinin sorulduğu onay kutusu değişkenleri oluşturmaktadır.

Katılımcıların Likert ölçeğine verdikleri yanıtlar, R üzerindeki *psych* paketi (Revelle, 2007/2017) ile faktör analizi yapılarak çözümlenmiştir. Onay kutusu değişkenleri ise kişilik özelliklerini tahmin etme olasılığı göz önünde bulundurularak R *lme4* paketi (Bates, Maechler ve Bolker, 2012/2107) ile doğrusal ve karma model oluşturularak çözümlenmiştir. Başka bir deyişle katılımcıların, dinledikleri sesler üzerine getirdikleri öğrenim düzeyi, meslek, şehir ve yaş gibi geniş toplumsal ulamların kişilik özelliklerini etkileyip etkilemedikleri üzerine çözümlene yapılmıştır.

Bir sonraki bölüm çalışmanın bulgularını ve bu bulgular üzerine getirilen belirtisel alan tartışmasını içermektedir.

Bulgular ve Tartışma

Türkçe konuşucularının konuşmalarındaki perde genişliğini dilsel bir değişken alan bu çalışma, yapılan toplumdilbilimsel grup mülakatı ve örtük eşleştirme anket ile dinleyici algısında hangi anlamların bulunduğunu sorgulamakta ve bu yönelimle elde edilen nitel ve nicel bulguları *belirtisel alan* (Eckert, 2008) kavramı üzerinden tartışmaktadır. Bu bölümde (i) mülakat ile gelen nitel ve (ii) anket ile gelen nicel bulgular verilmiş ve bu bulgular toplumdilbilimin son dönemdeki kuramsal tartışmalarından biri olan belirtisel alan kavramı çerçevesinde tartışılmıştır.

13 oturumda 52 katılımcı (26 kadın ve 26 erkek) ile gerçekleştirilen grup mülakatlarında katılımcıların yanıtladıkları açık uçlu sorular konuşmacının kişilik özellikleri, öğrenim düzeyi, mesleği, yaşı ve nereli olduğu bilgilerini elde etmiştir.

Kişilik özellikleri üzerine verilen yanıtlar, geniş perdeye sahip bireylerin güvenilir, kendinden emin, baskın, sosyal ve hükmedici olduğu yönünde benzerlik göstermektedir. Benzer yönelimle, geniş perdeye sahip konuşucuların meslek profillerinde üst düzey yöneticilik, öğretmen, doktor, memur, emlakçı ve tur rehberi gibi yüksek öğrenim durumu ve iletişim becerisi gerektiren mesleklere sahip oldukları algısı bulunmaktadır.

Mülakatlar sırasında konuşucunun yüksek öğrenim durumu gerektiren mesleğe sahip olduğunu belirten katılımcılara, “Bu kişinin eğitim seviyesi nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar, konuşucunun lisans ve/ya da lisansüstü öğrenim düzeyine sahip olduğu yönünde eğilim göstermiştir.

Dinleyicilerin, konuşmacının yaşı üzerine verdiği yanıtlarda ortak bir algı bulunmamış olup, şehir algısı üzerine verilen yanıtlar şehirlilik ve büyük şehirde yaşamak yönelimine sahiptir.

Mülakatlar sırasında yapılan belirgin gözlemlerden bir öğrenim düzeyidir. Kişilik özellikleri, meslek ve şehir değişkenlerinin öğrenim düzeyi değişkeni ile ilişkisinin olduğunun bulgularında bu gözlemlerin sağlanmasının yapılması amacıyla bazı mülakatlarda deneysel tasarımın dışına çıkmış ve çalışmaya bir dizi soru eklenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlarda bulunan, “Öğretmen/doktor çünkü eğitim seviyesi yüksek geldi”, “Baskın biri çünkü öğrenim durumu yüksek”, “Öğrenim durumu yüksek insanlar şehirde yaşar” gibi ifadeler, bu olası ilişkinin sorgulanmasındaki temel belirleyicidir. Mülakatlarda elde edilen bu bulgu, sonraki aşamada uygulanan anketin tasarımını da etkilemiş ve Likert ölçeği üzerinden sorulması planlanan eğitilmiş-eğitimsiz anlamsal karşılıklı, kutu değişkeni olarak ankete eklenmiştir. Ankette yapılan bu güncelleme sonucunda, bir kutu değişkeni olan öğrenim düzeyi ile Likert değişkeni olan kişilik özelliklerinin eşgüdüllülüğü üzerine olasılık ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların, mülakat aşamasındaki algı sırasında öğrenim düzeyi temelli yaklaşım göstermeleri, alanda Clopper ve Pisoni (2004) tarafından verilen ve “dinleyiciler dilsel değişkenleri algılamak toplumsal bilgiyi kullanır” yargısını destekler durumdadır. Bu durumda, geniş perdenin algısı sırasında öğrenim düzeyi öncü bir toplumsal bilgi olarak yer etmektedir. Aşağıdaki Şekil 6, geniş perde üzerine gelen belirtisel alanları göstermektedir:

Şekil 6. Geniş Perde Üzerine Verilen Belirtisel Alanlar

Şekil 6'da geniş perde üzerine verilen belirtisel alan dinleyicilerin perde genişliğini hangi anlam kümeleri ile yorumladığını içermektedir. Belirtisel alan kavramını Silverstein'in (2003) belirtisel dizi kavramını yeniden yorumlayarak ortaya koyan Eckert (2008), üretim ve algı sırasında var olan belirtisel alanların, toplumsal yönelim ve değişimlerle eş güdümlü olarak farklılaşabileceğini söyler (s. 453). Bu yönüyle Şekil 6'da verilen belirtisel alanın, bu çalışmanın içinde bulunduğu günümüz toplumu için betimleyici olduğu söylenebilir.

Dar perde üzerine verilen belirtisel alanlara bakıldığında, konuşucunun kişilik özellikleri, öğrenim düzeyi, meslek, şehir ve yaş algısı üzerine elde edilen yanıtların geniş perdeye sahip konuşmadan farklılaştığı bulgulanmıştır. Bu bulgu ile dar perdeye sahip bir konuşucu, memnuniyetsiz, özgüvensiz, güven vermeyen ve sıradan içeriklerinde bulunan kişilik özellikleriyle algılanmaktadır. Dinleyicilerde elde edilen meslek algısında ise muhtar, veznedar, ev hanımı, işçi, polis, bakkal ve esnaf gibi meslek profili bulunmaktadır.

Yaş algısı, geniş perde üzerine elde edilen algı ile benzer yönelimi göstermiş ve herhangi bir değişken oluşturmamıştır. Bunun yanında, dar perdeye sahip bireyin yaşadığı şehir algısı Orta Anadolu, Karadeniz ve Doğu ile gelen 'kırsalda yaşar' algısıyla karşılanmıştır.

Öğrenim düzeyinin dar perde üzerinde de belirleyici olduğu bulgulanmış ve geniş perde algısı üzerine getirilen "Eğitim seviyesi yüksek" ifadesinin, dar perdeye sahip konuşuculara da verildiği gözlenmiştir. Dar perde üzerinde oluşan belirtisel alanlar Şekil 7'de görselleştirilmiştir.

Şekil 7. Dar Perde Üzerine Verilen Belirtisel Alanlar

Şekil 6 ve Şekil 7 ile görselleştirilen belirtisel alanlar, çalışmanın mülakat aşamasının bulguları olup, bu bulgular örtük eşleştirmeli anket ile üçgenlenmiştir.

Çalışmanın mülakat aşamasının önemli bir bulgusu da dinleyicilerin kendilerine sunulan sesi anlamlandırırken sosyoekonomik düzey ile gelen bilgiyi önemsememiş olmalarıdır. Çalışmadaki katılımcıların, ses parçası üzerine yaptıkları çıkarımlar sırasında kendilerine yöneltilen, “Dinleyeceğiniz bu kişi 20 bin lira maaş alıyor” ve “Bu kişi alt sınıftan geliyor” gibi toplumsal bilgileri önemsemediği ve duydukları sesi anlamlandırmada sosyoekonomik düzey ve bu düzeyle gelen sınıf gibi olguları göz ardı ettiği gözlenmiştir. Bu durum, sanayileşmiş topluluklarda yapılan algı çalışmaları (Drager, 2005; Hay, Warren ve Drager, 2006; Johnson, Strand ve D’Imperio, 1999; Strand ve Johnson, 1996) ile farklı bir yönelim göstermektedir ve Türkiye’de toplumdilbilim alanında sonraki yıllarda yapılacak konuşma algısı çalışmalarının kullanacağı toplumsal değişkenler için bir işaret sunmaktadır. Bunun yanında, algı sırasında dinleyicilerin öğrenim düzeyi üzerine yaptıkları gerekçelendirmeler (Örn. ... biri çünkü eğitim seviyesi yüksek), ses ile gelen toplumsal anlamın yorumlanmasında Türkiye toplumu özelinde farklı bir bulgu elde etmektedir. Başka bir deyişle, perde genişliğinin dilsel bir değişken olarak ele alındığı bu çalışmanın mülakat aşamasında, dinleyicilerin algısının sosyoekonomik düzeyi işaret eden anlamlarla değil de öğrenim düzeyi üzerine gerçekleşmesi, Türkiye özelinde yapılacak ve farklı dilsel değişkenlere odaklanan diğer konuşma algısı çalışmaları için gözlenebilecek bir bulgu oluşturmaktadır.

Örtük eşleştirmeli anket ile gelen nicel bulgular faktör analizi ve doğrusal/karma model ile çözümlenmiştir. Likert ölçeği ile verilen kişilik özellikleri üzerinde gerçekleşen algı faktör analizi, öğrenim durumu, yaş, meslek ve şehir bilgisi üzerine verilen onay kutusu değişkenlerinin kişilik özelliklerini ne boyutta etkilediğine yönelik olasılık ise doğrusal/karma model (R lme4 paketi) ile incelenmiştir.

Faktör analizi, veri olarak sunulan anlamsal karşılığın hangi ölçüde ortak yönelim gösterdiğini belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada, mülakatlar sonucunda elde edilen ve anlamsal olarak karşılıksızlık oluşturan kişilik özellikleri, odak ve dolgu olarak Şekil 8’de verilmiştir:

Aşağıda duyacağınız sesler kişilerden günlük konular hakkında yapılan mülakatlar ve verdikleri yol tarifleri sırasında alınmıştır. Ses parçasını dilediğiniz kadar tekrar dinleyebilirsiniz. Duyduğunuz kadarıyla;

Bu kişi..

7. yavaş konuşuyor hızlı konuşuyor
8. utangaç rahat
9. aksanlı aksanlı değil
10. eğitilmiş eğitimsiz
11. kadınsı erkeksi
12. baskın baskın değil
13. sıradan resmi
14. güvenilir güvenilirmez

Şekil 8. Çalışmada Dinleyici Algısına Sunulan Anlamsal Karşıtlar

Yürütülen faktör analizi sonucunda üç faktör bulunmuştur. Tablo 3, Şekil 8’de verilen karşılıksızlıklar üzerine gerçekleştirilen dönüştürülmüş faktör tablosunu içermektedir. Bu faktör tablosunda 0.5’ten küçük değerler göz ardı edilmiş ve hangi karşılıksızlığın algı sırasında birlikte hareket ettiği gösterilmiştir.

Tablo 3: Faktör Tablosu: Geniş Perde Algısı

Güvenilirlik	.699	
Resmîlik	.672	
Aksanlılık	.662	
Baskınlık		-.716
Öğrenim düzeyi		.595
Konuşma hızı		.810
N=130 KMO=.785		

Tablo 3 takip edildiğinde (N=130), güvenilirlik, resmîlik ve aksanlılığın birinci faktörde benzer eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, çalışmadaki katılımcıların geniş perde algısında güvenilir olmak ve resmî ve aksanlı konuşmak algısının birlikte hareket ettiği, örneğin geniş perdeye sahip bir bireyin Türkçeyi aksanlı konuştuğunun düşünüldüğü ve aksanlı konuşan bir bireyin de resmî konuşma örüntülerini gösterdiği yargısının öne çıktığı söylenebilir. Bunun yanında, geniş perde algısında baskınlığın ve öğrenim düzeyine yönelik algının birlikte hareket ettiği görülmektedir. Başka bir deyişle, geniş perde algısında dinleyiciler, yüksek öğrenim düzeyine sahip bireyleri ‘baskın kişiler’ olarak algılayabilmektedirler.

Dar perde algısı üzerine yürütülen faktör analizi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Faktör Tablosu: Dar Perde Algısı

Baskınlık	-.648	
Güvenilirlik	.631	
Öğrenim düzeyi	.624	
Aksanlılık		.706
Resmîlik		.555
Konuşma hızı		.674
N=130 KMO=.811		

Tablo 4, Tablo 3 ile benzer görünüm sergileyerek üç faktör içermektedir. Bu benzerliğin yanında, göze çarpan en önemli farkın ‘güvenilirlik’ algısı olduğu söylenebilir. Konuşucunun güvenilirliği üzerine yapılan puanlamalar geniş ve dar perdede birinci faktörde yer almaktadır. Başka bir deyişle bireyler, konuşmayı algılamak üzere konuşan kişinin güvenilir olup olmama durumuna öncelik vermektedir.

Buna ek olarak, geniş perde algısında olduğu gibi dar perde algısında da öğrenim düzeyi-baskınlık ve aksanlılık-resmîlik ikilileri benzer yönelimleri göstermektedir. Bu da geniş perde üzerine gelen algının gerçekleşimini dar perde üzerinde doğrulamaktadır. Çalışmada üçüncü faktör olarak bulguların konuşma hızı, araştırma soruları doğrultusunda bu yönelimlere dahil edilmemiştir. Faktör analizi ile elde edilen bu ikililerin perde genişliği üzerine yaptıkları doğrudan etkileri görüntülemek için etki boyutlarına bakılmıştır. Etki boyutu, katılımcıların 1’den 5’e kadar verdikleri puanlamalar ve bu puanlamaların standart sapması arasındaki farkı vermektedir. Aşağıdaki Tablo 5 ve Tablo 6, faktör analizinde kullanılan anlamsal karşıtlıkların birbirini ne boyutta etkilediklerini gösteren değerleri sunmaktadır:

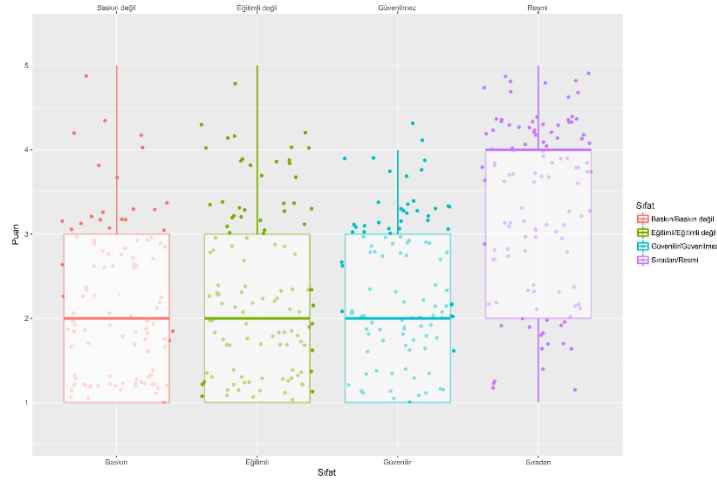
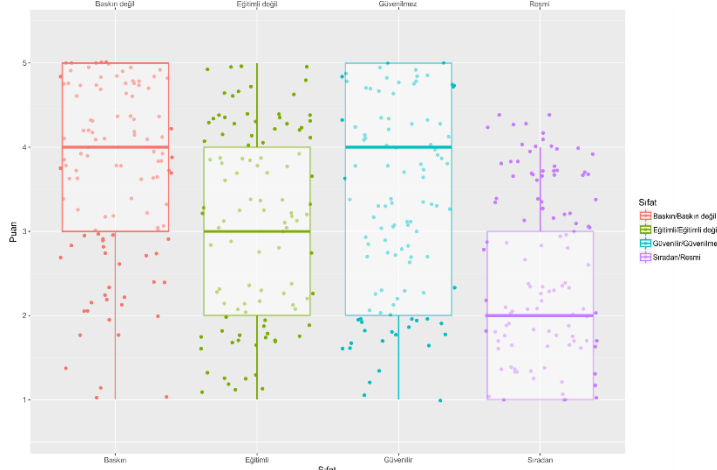
Tablo 5: Birinci Faktör: Anlamlılık

Sıfat	Büyük perde genişliği	Düşük perde genişliği	Sıfat	P değeri (tek uçlu)	Etki boyutu
Öğrenim düzeyi yüksek	2.10	3.11	Öğrenim düzeyi düşük	.000	.1,37
Baskın	2.02	3.82	Baskın değil	.000	.71

Tablo 6: İkinci Faktör: Anlamlılık

Sıfat	Büyük perde genişliği	Düşük perde genişliği	Sıfat	P değeri (tek uçlu)	Etki boyutu
Aksanlı	3.31	3.94	Aksanlı değil	.000	.32
Sıradan	3.34	2.37	Resmi	.000	.66

Tablo 5 ve 6’da verilen etki boyutları, geniş ve dar perde algısı üzerine yapılan faktör analizinde birinci faktör konumunda bulunan ‘güvenilirlik’ algısı hariç tutularak sunulmuştur. Çalışmalarda elde edilen faktör verilerinin ilişkisine odaklanan etki boyutu değeri, çalışma verilerini boyutuna göre değişkenlik gösterdiği için, yukarıdaki tabloların yorumlanmasında t-testi ile elde edilen anlamlılık değeri önem kazanmaktadır. Buna göre, tüm değerlerin anlamlı bulgulara ulaşıldığı etki boyutu, ‘aksanlı olmak’ anlamı üzerinde düşük değer vermektedir. Bu değer düşük olmasının nedeni, toplumda ‘aksanlı konuşmak’ gibi toplumsal bir anlamın bulunmaması ya da ölçek tasarımında ‘aksanlılık’ üzerine verilen karşıtlığın yetersiz sunulması olabilir. Tablo 5’ten çıkarılabilecek en güçlü yargı, öğrenim düzeyi üzerine getirilen algının etki boyutunun yüksek olmasıdır. Bu bulgu da mülakatlarda elde edilen “... biri çünkü eğitim durumu yüksek/düşük” görüşünü doğrulamaktadır. Etki boyutları da dikkate alındığında, aşağıdaki Şekil 9 ve Şekil 10 anlamsal karşıtlıklar ile elde edilen kişilik özelliklerini kutu grafiği ile vermektedir:

Şekil 9. Kutu Grafiği: Geniş Perdeli Konuşmaya Dair Kişilik Özellikleri**Şekil 10.** Kutu Grafiği: Dar Perdeli Konuşmaya Dair Kişilik Özellikleri

Şekil 9 ve 10 takip edildiğinde; (i) Geniş perdeli konuşucular baskın, eğitilmiş, güvenilir ve resmi toplumsal anlamlarıyla, (ii) dar perdeli konuşucular ise etkisiz, eğitimsiz, güvenilir ve sıradan toplumsal anlamlarıyla algılanmaktadır. Faktör analizi ile gelen bulgular, çalışmanın birinci araştırma sorusunu yanıtlamış ve toplumsal alanda geniş ve dar perdeye sahip konuşucuların hangi toplumsal anlamlarla algılandıklarını bulgulamıştır. Nicel analizin bir sonraki aşamasında ise dinleyicilerin perde genişliğine yönelik toplumsal anlamı elde ederken hangi toplumsal bilgiyi öncelendiği sorulmaktadır. Bu soruyu yanıtlamak için ise doğrusal/karma model uygulanmıştır.

Onay kutusu halinde sunulan değişkenlerin, faktör değişkenlerini tahmin etme olasılığının bulgulanmasının amaçlandığı doğrusal/karma modelde (i) öğrenim düzeyi ve (ii) şehir değişkenleri üzerine yoğunlaşmıştır. Başka bir deyişle, katılımcıların öğrenim durumu ya da şehir üzerine sundukları algıların, kişilik özelliklerinde belirli bir yönelim gösterip göstermediğinin bulgulanması amaçlanmıştır.

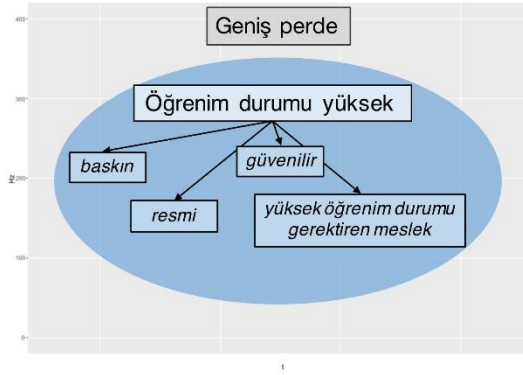
Sadece öğrenim düzeyinin geniş perde üzerinde verilen skorları ne boyutta tahmin ettiğine yönelik [Öğrenim ~ BPERDEGENİŞ (kişilik skorları_{ELE}) + ε] formülü uygulanmıştır. Bu formülde öğrenim durumu, düşük ve yüksek olarak iki uçlu duruma sokulmuş, ilköğretim ve lise düşük öğrenim profiline, lisans ve lisansüstü ise yüksek öğrenim profiline alınmıştır. Bu formül üzerine uygulanan model, öğrenim durumunun geniş perde üzerinde etkin olduğunu bulgulamıştır (F(1,86)=43,51, p<0.01 ve çoklu R²=0,71). Bu değerler yorumlandığında, anket ile elde edilen verinin %71'lik bölümünü öğrenim düzeyinin açıklayabildiği görülmektedir. Bu da perde genişliğinin algılanmasında ve toplumsal anlamlarla birlikte yorumlanmasında öğrenim düzeyinin birincil belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında, veri üzerinde açıklanamayan %29'luk alanı açıklayabilmek için öğrenim düzeyinin yanına şehir bilgisi eklenerek karma bir model uygulanmış ([Öğrenim %>% Şehir ~ BPERDEGENİŞ (kişilik skorları_{ELE}) + ε]) ve bu model anlamlı bulunmuştur (F(1,86)=41,57, p<0.01 ve çoklu R²=0,81). Şehir değişkeninin modele eklenmesinde İstanbul, Ankara ve İzmir'in büyük şehir, diğer şehirlerin ise küçük şehir olduğu varsayımı üzerine gidilmiştir. Uygulanan bu model ile konuşucunun öğrenim düzeyi ve hangi şehirde yaşadığı bilgisinin, o kişiye yüklenen toplumsal anlamları yönlendirdiği bulgulanmıştır. Bu bulgu, anket verilerinin %81'i üzerine açıklayıcılığa sahiptir.

Benzer model [Öğrenim ~ BPERDEDAR (kişilik skorları_{ELE}) + ε] düşük perde genişliği üzerine de uygulanmış ve bu model (F(1,91)=53,27, p<0.01) olarak bulgulanmıştır (Çoklu R²=0,79). Aynı şekilde, öğrenim düzeyi ve şehir bilgisi üzerinden oluşturulan karma modelin [Öğrenim %>% Şehir ~ BPERDEDAR (kişilik skorları_{ELE})] dar perde üzerine verilen kişilik skorlarının %91'inde etkin olduğu görülmektedir (Çoklu R²=0,91).

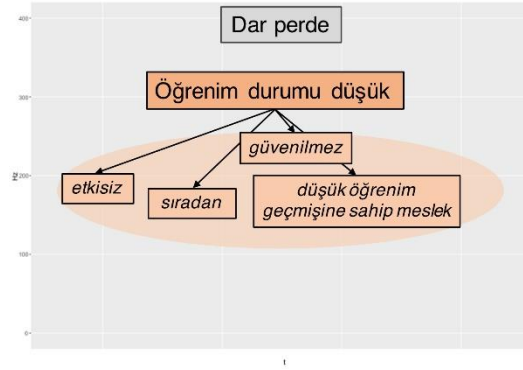
Çalışmada uygulanan doğrusal ve karma modeller herhangi bir genelleme amacı taşımamakta, başka bir deyişle, dinleyici algısında bulunan toplumsal anlamı herhangi bir toplumsal ulama yerleştirmemektedir. Bunun yanında, yapılan modellemeler dinleyicilerin perde genişliği üzerine hangi anlamları birincil düzeyde uyguladığını bulgulamayı amaçlayan araştırma sorusuna yanıt vermektedir. Modeller üzerinden gelen bu yanıt, öğrenim düzeyinin perde genişliği algısında etkin olduğu yönündedir. Fakat buna rağmen bu algıda sadece öğrenim düzeyinin etkinliğini ön plana çıkarmak mümkün değildir. Perde genişliği algısında öğrenim düzeyinin yanında, kişinin yaşadığı şehir bilgisi ve bu çalışmada bulgulanamayan farklı değişkenler de bulunmaktadır. Bu bulgu, alanda yapılacak sonraki çalışmalara tartışma sunmaktadır. Bu çalışmalarda örtük görünüme sahip değişkenlerin belirlenebilmesi için çeşitli etnografik yöntemleri takip eden mülakatlar uygulanabilir.

Mülakatlarla gelen nitel ve anketle gelen nicel bulgular birlikte yorumlandığında; (i) Konuşmadaki perde genişliği, dinleyici algısında anlam kümeleri olarak belirtisel anlamları oluşturmaktadır ve (ii) bu belirtisel alanların oluşumunda – her ne kadar tek belirleyici olmasa da – öğrenim düzeyi üzerinden yapılan çıkarımlar etkilidir. Geniş perde üzerine verilen belirtisel alan, yüksek öğrenim düzeyi merkezli olarak baskınlık, güvenilirlik, resmîlik ve yüksek öğrenim düzeyi gerektiren mesleğe sahip olmak ile gerçekleşmektedir. Aşağıdaki Şekil 11, dilsel değişken olan geniş perdenin algıda gerçekleşen belirtisel alanını sunmaktadır:

Şekil 11. Geniş Perde Üzerine Gelen Belirtisel Alanlar

Şekil 11’de verilen ve geniş perde üzerine getirilen belirtisel alanlara benzer olarak, dar perde üzerinde gerçekleşen algı Şekil 12’de verilmiştir:

Şekil 12. Dar Perde Üzerine Gelen Belirtisel Alanlar

Şekil 12 takip edildiğinde, dar perde ile gelen belirtisel alanlar öğrenim düzeyi merkezli olarak etkisiz, güvenilmez, sıradan gibi kişilik özellikleriyle ve düşük öğrenim geçmişine sahip meslekler ile ilişkilendirilmektedir.

Yukarıda ayrıntılandırılan bu çalışmanın nitel ve nicel bulguları, bir sonraki bölümde araştırma sorularına verilen yanıtlar üzerinden sunulmuştur.

Sonuç

Perde genişliği dilsel değişkeni ile toplumsal bilginin dinleyici algısında hangi anlamlarla bulunduğu odaklanan bu çalışmada, dinleyici algısını elde etmek için iki farklı algı uygulaması gerçekleştirilmiştir. Mülakat ile gelen nitel bulgular ve anket ile gelen nicel bulgular birlikte değerlendirilip araştırma sorularına yanıt verilmiştir.

Bir dilsel değişken olan perde genişliğinin dinleyicilerin algısında hangi belirtisel alanlarla bulunduğu yönünde verilen birincil araştırma sorusunun yanıtı olarak; (i) Geniş perdeye sahip konuşmanın toplumsal alanda baskın, güvenilir, resmi ve yüksek öğrenim düzeyi gerektiren meslek anlamlarıyla, (ii) dar perdeye sahip konuşmanın ise etkisiz, güvenilmez, sıradan ve düşük öğrenim geçmişine sahip meslek anlamıyla belirtisel alanları oluşturduğu bulgulanmıştır.

Bulgulanan bu belirtisel alanlara dinleyicilerin erişimi sırasında hangi toplumsal bilgi ya da bilgilerin kullanıldığına yönelik sorulan ikinci araştırma sorusunun yanıtı olarak öğrenim düzeyi öne çıkmaktadır. Elde edilen bu bulgu evrensel alanyazınla karşılaştırıldığında Türkiye toplumu özelinde farklılık görülmektedir. Bu çalışma, algının sosyoekonomik düzey üzerinden gerçekleştiğini bulgulayan toplumdilbilim alanında yapılan konuşma algısı çalışmalarından farklı olarak Türkiye bağlamında bu algının öğrenim düzeyi ile gerçekleştiğine perde algısı üzerinden kanıt sunmaktadır.

Çalışma, perde genişliği dilsel değişkeni üzerine öğrenim düzeyi bilgisi ile oluşan belirtisel alanların görüntüsünü sunmakta ve farklı dilsel değişkenlerin algısında öğrenim düzeyi toplumsal değişkeninin belirleyici olabileceği yönünde işaretler vermektedir.

Kaynakça

- Agha, A. (2003). The social life of a cultural value. *Language and Communication*, 23, 231–273.
- Baranowski, M. (2013). On the role of social factors in the loss of phonemic distinctions. *English Language and Linguistics*, 17, 271-295.
- Bates, D.M., Maechler, M., ve Bolker, B. (2012/2017). *lme4: Linear mixed-effects models using S4 classes*. R Package.
- Brown, G., Anderson, A. H., Shillcock, R. ve Yule, G. (1984). *Teaching talk: Strategies for production and assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell-Kibler, K. (2008). I'll be the judge of that: Diversity in social perceptions of (ING). *Language in Society*, 37, 637–659.
- Campbell-Kibler, K. (2009). The nature of sociolinguistic perception. *Language Variation and Change*, 21(1), 135-156.
- Campbell-Kibler, K. (2010). The effect of speaker information on attitudes toward (ING). *Journal of Language and Social Psychology*, 29(2), 214-223.
- Campbell-Kibler, K. (2011). Intersecting variables and perceived sexual orientation in men. *American Speech*, 86(1), 52-68.
- Clopper, C. G. ve Pisoni, D. B. (2004). Some acoustic cues for the perceptual categorization of American English regional dialects. *Journal of Phonetics*, 32, 111-140.
- D'Onofrio, A. (2015). Persona-based information shapes linguistic perception: Valley Girls and California vowels. *Journal of Sociolinguistics*, 19(2), 241–256.
- Drager, K. (2005). From bad to bed: The relationship between perceived age and vowel perception in New Zealand English. *Te Reo*, 48, 55-68.
- Drager, K. (2010). Sensitivity to grammatical and sociophonetic variability in perception. *Laboratory Phonology*, 1(1), 93-120.
- Drager, K. (2011). Speaker age and vowel perception. *Lang Speech*, 54, 99-121.
- Drager, K. (2013). Experimental methods in Sociolinguistics: Matched guise and identification tasks. J. Holmes ve K. Hazen (Yay. haz.), *Research methods in sociolinguistics: A practical guide* içinde. (s. 58-73). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Eckert, P. (2000). *Linguistic variation as social practice*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, P. (2008). Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics*, 12(4), 453–476.
- Eckert, P. (2012). Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, 87–100.
- Foulkes, P., Scobbie, J. M. ve Watt, D. (2010). Sociophonetics. W. J. Hardcastle, J. Laver ve F. E. Gibbon (Yay. haz.), *Handbook of phonetic sciences* içinde (s. 703-754). Oxford: Blackwell.
- Fridland, V., Bartlett, K. ve Kreuz, R. (2004). Do you hear what I hear? Experimental measurement of the perceptual salience of acoustically manipulated vowel variants by Southern speakers in Memphis, TN. *Language Variation and Change*, 16(01), 1-16.
- Hay, J., Nolan, A. ve Drager, K. (2006). From fush to feesh: Exemplar priming in speech perception. *The Linguistic Review*, 23(3), 351-379.
- Hay, J. Warren, P. ve Drager, K. (2006). Factors influencing speech perception in the context of a merger-in-progress. *Journal of Phonetics*, 34(4), 458-484.
- Hay, J., ve Drager, K. (2010). Stuffed toys and speech perception. *Linguistics*, 48(4), 269–285.
- Jakobson, R. (1957/1971). Shifters, verbal categories and the Russian verb. R. Jakobson (Yay. haz.), *Selected writings Vol. II* içinde (s. 130-147). The Hague: Mouton.
- Johnson, K., Strand, E. A. ve D'Imperio, M. (1999). Auditory-visual integration of talker gender in vowel perception. *Journal of Phonetics*, 27, 359-384.
- Johnstone, B., & Kiesling, S. F. (2008). Indexicality and experience: Exploring the meanings of /aw/monophthongization in Pittsburgh. *Journal of Sociolinguistics*, 12(1), 5-33.
- Koops, C., Gentry, E. ve Pantos, A. (2008). The effect of perceived speaker age on the perception of PIN and PEN vowels in Houston, Texas. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics: Selected papers from NWAV*, 36(14), 91-101.
- Labov, W. (1963). The social motivation of sound change. *Word*, 19, 273-309.
- Labov, W. (1966). The social stratification of English in New York City. Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Pennsylvania: University of Pennsylvania press.

- Labov, W., Ash, S., Ravindranath, M., Weldon, T., Baranowski, M. ve Nagy, N. (2011). Properties of the sociolinguistic monitor. *Journal of Sociolinguistics*, 15(4), 431-463.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C. ve Fillenbaum, S. (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60.
- Levon, E. (2007). Sexuality in context: Variation and the sociolinguistic perception of identity. *Language in Society*, 36, 533-554.
- Levon, E. (2014). Categories, stereotypes, and the linguistic perception of sexuality. *Language in Society*, 43(05), 539-566.
- MacFarlane, A. E. ve Stuart-Smith, J. (2012). One of them sounds sort of Glasgow Uni-ish. Social judgements and fine phonetic variation in Glasgow. *Lingua*, 122(7), 764-778.
- Munson, B. (2011). The influence of actual and imputed talker gender on fricative perception, revisited. *Journal of the Acoustical Society of America*, 130(5), 2631-2634.
- Niedzielski, N. (1999). The effect of social information on the perception of sociolinguistic variables. *Journal of Language and Social Psychology*, 18, 62-85.
- Ochs, E. (1990). Indexicality and socialization. J. W. Stigler, R. A. Shweder ve Herdt G. (Yay. haz.), *Cultural psychology: Essays on comparative human development* içinde (s. 287-308). Cambridge: Cambridge University Press.
- Preston, D. (1989). *Handbook of perceptual dialectology I*. Philadelphia: John Benjamins.
- Purnell, T., Idsardi, W. ve Baugh, J. (1999). Perceptual and phonetic experiments on American English dialect identification. *Journal of Language and Social Psychology*, 18(1), 10-30.
- Remez, R. E., Fellowes, J. M. ve Rubin, P. E. (1997). Talker identification based on phonetic information. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 23(3), 651.
- Revelle, W. (2017). Package 'psych'. *R Package*. Versiyon 1.7.4.21.
- Scarborough, R., Brenier, J., Zhao, J., Hall-Lew, L. ve Dmitrieva, O. (2007, August). *An acoustics study of real and imagined foreigner-directed speech*. 16th International Conference of the Phonetic Sciences (ICPhS XVI), Saarbrücken, Almanya.
- Silverstein, M. (1976). Shifters, linguistic categories, and cultural description. K. H. Basso ve H. A. Selby (Yay. haz.), *Meaning in anthropology* içinde (s. 11-55). Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Silverstein, M. (2003). Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication*, 23(3-4), 193-229.
- Staum Casasanto, L. (2008). *Experimental investigations of sociolinguistic knowledge* (Doktora Tezi). Stanford Üniversitesi, Palo Alto.
- Strand, E. (1999). Uncovering the role of gender stereotypes in speech perception. *Journal of Language and Social Psychology*, 18, 86-99.
- Strand, E. A. (2000). *Gender stereotype effects in speech processing* (Doktora tezi). Ohio State Üniversitesi, Columbus.
- Strand, E. A. ve Johnson, K. (1996). Gradient and visual speaker normalization in the perception of fricatives. D. Gibbon (Yay. haz.), *Natural language processing and speech technology* içinde (s. 14-26). Berlin: Mouton.
- Wagner, S. E. ve Hesson, A. (2014). Individual sensitivity to the frequency of socially meaningful linguistic cues affects language attitudes. *Journal of Language and Social Psychology*, 33(6), 651-666.

Posthuman Female Identities and Cyborg Alices in *Orphan Black**

Orphan Black'te İnsan Ötesi Dişil Kimlikler ve Sayborg Aliceler

Buket AKGÜN**

Abstract

This article scrutinizes the reception of Lewis Carroll's *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) and *Through the Looking Glass* (1871) in the television series *Orphan Black* (2013-2017) through the lenses of posthuman and feminist theories. It argues that, reminiscent of Alice's coming of age anxieties, in the series the self-aware female clones, called the Leda clones, go through their own identity crisis, which can be traced in their near-death experiences followed by metaphorical rebirths and in their conversations with their *sestras* through mirrors or mirror-like objects. It focuses on these clones' process of becoming self-aware with regard to the demands of the posthuman condition and the call of Rosi Braidotti for new ways of subject formation. It analyses the clones' process of becoming through Julia Kristeva's theories of the mirror phase, the symbolic, and the semiotic. It suggests that these self-aware Leda clones might be read as Donna J. Haraway's cyborg Alices, in that they explore cyborg female identities in the twenty-first century. These clones eventually overcome their existential crisis and their anxieties over shifting identities through community bonding. Meanwhile, the allusions to the Alice books serve as a source of symbolism and structure for the series. Like the guidance and council of the White Rabbit, the Caterpillar and the Cheshire Cat, they provide guideposts for the deepening, darkening, and branching *Orphan Black* universe to prevent the viewers from getting confused or lost as they follow the Leda clones deeper into the rabbit hole and through the looking glass.

Keywords: Reception studies, identity, posthumanism, cyborg, feminist theory.

Öz

Bu makale Lewis Carroll'ın *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) ve *Through the Looking Glass* (1871) adlı novellalarının *Orphan Black* (2013-2017) adlı televizyon dizisindeki alımlanışını *posthuman* ve feminist kuram merceklerinden bakarak irdelemektedir. Alice'in büyüme kaygılarına benzer şekilde, dizide Leda adı verilen ve klon olduklarının farkında olan dişil klonların da kimlik bunalımı yaşadıklarını öne sürmektedir. Bu kimlik bunalımları, klonların gerek metaforik olarak yeniden doğumlarının takip ettiği yakın ölüm tecrübelerinde gerekse ayna ve ayna benzeri objeler aracılığıyla *sestra*'larıyla konuşmalarında görülmektedir. Bu makale *posthuman* koşuluna ve Rosi Braidotti'nin özne oluşumu için yeni yollar çağrısına dayanarak, bu klonların klon olduklarının bilincine varma süreçlerine odaklanmaktadır. Bu klonların oluşum sürecini Julia Kristeva'nın ayna evresi, sembolik ve semiyotik kuramlarıyla incelemektedir. Yirmi birinci yüzyılda sayborg dişil kimliklerini keşfettiklerinden dolayı, klon olduklarının bilincinde olan bu Leda klonlarının, Donna J. Haraway'ın sayborg Aliceleri olarak okunabileceğini önermektedir. Nihayetinde bu klonlar varoluşsal krizlerini ve değişim gösteren kimliklerinden kaynaklanan bunalımlarını topluluk olarak birleşerek atlatırlar. Bu sırada, Alice kitaplarına yapılan göndermeler televizyon dizisi için sembolizm ve biçim kaynağı görevi üstlenmektedir. Beyaz Tavşan, Tırtıl ve Cheshire Kedisi'nin rehberlik ve öğütleri gibi, Leda klonlarını tavşan deliğinin derinliklerine ve aynanın öteki tarafına doğru takip ederken, izleyicilerin

* This article is a revised and extended version of a presentation given at the 2017 National Popular Culture & American Culture Conference, San Diego, USA, 2017. I would like to thank Istanbul University Scientific Research Projects Unit (Istanbul Üniversitesi BAP Birimi) for funding support. Project number BEK-2017-24200.

** Assistant Professor, Istanbul University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, akgunbuk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4317-2220

akıllarının karışmasına veya kaybolmalarına engel olmak için giderek daha derinleşip karanlıklaşarak dallanıp budaklanan *Orphan Black* evreninde işaret direkleri sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: alımlama çalışmaları, kimlik, posthumanizm, sayborg, feminist kuram.

Introduction

The reception of Lewis Carroll's *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) and *Through the Looking Glass* (1871) in the television series *Orphan Black* (2013-2017) serve as a source of symbolism and structure for the series. Reminiscent of Alice's coming of age anxieties, in *Orphan Black* the self-aware female clones, known as the Leda clones, go through their own identity crisis following their process of becoming self-aware with regard to the demands of the posthuman condition. The female human clones in the series might as well be the "cyborg Alice[s]" whose coming Donna J. Haraway heralded, in that they explore cyborg female identities in the twenty-first century (2016, p. 14). Just like the curiosity of Alice leads her down the rabbit hole and through the looking-glass, the curiosity of Sarah Manning, a con artist and a Leda clone, and the irresistible opportunity for identity theft lead her to other Leda clones, her *sestras*. Gregory E. Pence, an international expert on the ethics of human cloning, emphasizes that the Leda clones "are not identical multiples of the same ancestor, but rather 'variations under nature'" (2016, p. 128). These variations can be traced in the Leda clones Sarah meets in the very first episodes of the series. After each new encounter with another Leda clone, Sarah goes through a disassembling and reassembling process, disrupting the "dominant normative vision of the self" (Braidotti, 2013, p. 167). Rosi Braidotti believes that the posthuman condition demands that we scrutinize our identities in this process of becoming. She calls for new ways of subject formation to parallel our transformations (2013, p. 12). Julia Kristeva, too, avers that our identities are perpetually challenged and altered (2005, p. 351). So is Sarah's identity every time she meets one of her already self-aware clone sisters. Sarah's construction of the self is an example of the postmodern collective and personal self that Haraway expects feminists to code (2016, p. 33). In the opening scene of the series, Sarah comes face to face with her clone sister Beth Childs, a police detective. Reminiscent of the White Rabbit dropping his fan and gloves to be picked up by Alice, Beth leaves on the platform her jacket, purse, and shoes before jumping in front of an oncoming train. Sarah finds herself trying to fill Beth's shoes and investigating what happened to her—initially as a con artist, but then as a resourceful Clone Club member and a caring *sestra*. Like the White Rabbit initiates Alice's quest in Wonderland, Beth introduces Sarah, and thereby the viewers, to the *Orphan Black* universe. Compared to this deep, dark, and branching universe, both Wonderland and the Looking-glass world are far more familiar to the viewers. Hence the references to the Alice books, scattered throughout the series as leitmotifs, not only interweave the story arcs, but also serve as guideposts to help the viewers follow Sarah as she follows Beth. The parallels between the Alice books and the series enable the viewers to discern Sarah's encounters and experiences. Meanwhile, the self-aware Leda clones, as cyborg Alices, go through their own identity crisis, reminiscent of Alice's coming of age anxieties.

"Someone Else Sometimes": Shifting Identities, Trading Places, and Disguises

The second clone Sarah encounters, Katja Obinger, is shot to death only a few minutes after they meet. Then, Sarah meets with Alison Hendrix and Cosima Niehaus, the two remaining original members of the Clone Club. Alison is a Stepford wife and a soccer mom with two adoptive kids. Cosima is a PhD student in Experimental Evolutionary Developmental Biology at the University of Minnesota. The Clone Club includes not only the self-aware Leda clones, but also their intimate family and loved ones. Sarah unites them against Neolution, a fringe-science genetic engineering organization running human cloning projects. At the bottom of the rabbit hole, there is an allegedly Victorian scientist, P. T. Westmorland, whose work seemingly has led to Ethan Duncan and Susan Duncan's experiments on human cloning.

Ironically, while Braidotti refers to the practice of defamiliarization as a sobering process, Sarah goes through defamiliarization and connects with the other Leda clones and her daughter when she is intoxicated and in imminent danger. For instance, she sees Beth in mirrors and/or has conversations with her when she

is heavily intoxicated with alcohol, cocaine, or drugs. After being heavily drugged at the military base, in season 3, episode 6, “Certain Agony of the Battlefield,” she dreams of her daughter Kira and Charlotte Bowles, a Leda clone the same age as Kira (Nealon and Shaver, 2015, 23 May). In season 5, episode 1, “The Few Who Dare,” when Sarah falls unconscious on the island due to loss of blood, she dreams of Kira again (Manson and Fawcett, 2017, 10 June). On that note, Beth has used cocaine and abused prescription drugs; Alison is an alcoholic and a drug abuser; and Cosima smokes weed. As a matter of fact, in season 1, episode 3, “Variation Under Nature,” when Sarah and Cosima meet at a bar, reminiscent of the Caterpillar sitting on top of a giant mushroom and smoking hookah in Wonderland, Cosima is sitting on a bar stool, drinking wine, and reading Charles Darwin’s *The Origin of Species*. Matthew Dear’s (2012) song “Earthforms” is playing at the bar. The first line of the song recalls the Caterpillar’s assurance on shifting identities: “It’s alright to be someone else sometimes” (Manson and Frazee, 2013, 13 April). The Caterpillar provides Alice with the size-changing mushroom and assures her that physical change does not change who she is. Cosima, in like manner, gives Sarah answers. Beth has been trying to find out who is killing all the clones. In the meantime, Cosima is working on a cure for the fatal genetic defect of the Leda clones.

Resembling Alice’s anxieties of growth, initiation into adulthood, and self-definition, all the self-aware Leda clones struggle with their shifting identities. Alice finds the changes in her size disorienting to the point of losing her previous identity or any concept of a permanent identity. Alice’s existentialist inner quest starts with the question “Who in the world am I?” (Akgün, 2004, p. 28). The Caterpillar too asks Alice, “Who are you?” (Carroll, Tenniel and Gardner, 1974, p. 67). Alice has changed so many times since she woke up that morning that she does not know who she is anymore. Besides, in the Looking-glass world, the Red Queen warns Alice to remember who she is. On the one hand, the Gnat owns that it could be convenient to lose one’s name as nobody would be able to call you by your name to remind you of your responsibilities or chores. On the other hand, Alice imagines having to look for the creature who has got her name after entering the forest where things have no names. Likewise, in season 5, episode 3, “Beneath Her Heart,” when Alison and Cosima meet for the first time, Alison is intoxicated with magic mushrooms. Alison asks “Who are we really?” and Cosima replies by saying that that is the existential question (Levine and Wellington, 2017, 24 June, 06:18-22). The Clone Club’s riddle to identify one another also underlines their existential crisis: “Just one, I’m a few. No family, too. Who am I?” (Manson and Fawcett, 2013, 30 March, 42:36-40). The answer is “A clone.” Eventually, in the final season Alison tries to resolve her identity crisis with a Jungian she meets in California. As for the benefits of losing one’s name that the Gnat mentions, Beth, committing suicide, loses her name to Sarah, who has to take over Beth’s responsibilities along with her identity. Then, Katja, Alison, and Cosima have to try to figure out who is masquerading as Beth.

Indeed, the Leda clones conveniently disguise as one another throughout the series. Rachel Duncan, a self-aware clone working for Neolution, kidnaps Sarah’s daughter disguised as Sarah whereas in the last season Sarah does the exact opposite. Furthermore, Sarah disguises as Cosima to enter the Dyad Institute building. Sarah, Cosima, and Helena almost take turns to fill in for Alison respectively during her rehabilitation in season 2 and during her election campaign and drug-dealing career in season 3. Their disguises bring to mind the March Hare, the Mad Hatter, and the Dormouse’s constantly moving around the table sitting in one another’s place. They also mirror Alice’s disorientation due to her constantly changing in size in Wonderland when she eats cakes and mushroom, drinks potions, or uses a magic fan.

As for the clone killer mentioned above, it is Sarah’s womb-twin Helena. Helena was raised in a Ukrainian convent. She was adopted and brainwashed by the Proletheans, religious extremists, to murder the other clones. Initially, Helena is the *doppelgänger*; she is the mirror image of Sarah with her internal organs on the opposite side, mirrored from their normal positions. This reminds us of the room seen through the glass in Alice’s house, the room in the Looking-glass world, which is just the same; “only the things go the other way” (Carroll et al., p. 181). Helena often talks to herself and in season 3 with her imaginary “friend,” a scorpion named Pupok. She also cuts herself as a means of self-inflicted punishment; she carves angel wings into her back with a razor. Comparatively, in *Alice’s Adventures in Wonderland* “[e]ven the above-ground Alice speaks in two voices” (Auerbach, 1992, p. 336). It is stated that Alice:

generally gave herself very good advice (though she very seldom followed it), and sometimes she scolded herself so severely as to bring tears into her eyes; once she remembered trying to box her own ears for having cheated herself in a game of croquet she was playing against herself, for this curious child was very fond of pretending to be two people. (Carroll et al., pp. 32-33)

Unlike Alice, Helena has *sestras* who experience similar anxieties and fears. Upon her initiation into the Clone Club, Helena gradually comes to terms with her identity, stops cutting herself, and gets rid of Pupok. She even makes a habit of saving the lives of her *sestras* and their loved ones.

M.K., yet another self-aware Leda clone, acts as the White Rabbit first to Beth and then to Sarah. Thanks to her hacking skills, M.K. provides them both with crucial information and leads them further down the rabbit hole. Also reminiscent of the Cheshire Cat, she appears and disappears abruptly. Her sudden and brief appearances are most often via a computer screen, showing only her head in front of a psychedelic and kaleidoscopic background. She hides her face behind a sheep mask, which is an obvious reference to Dolly the clone sheep. Like the Cheshire Cat, she shares partial and confusing information regarding Neolution. Actually, her name is Veera Suominen, not M.K. or Mika. Her self-fashioned name is made up of the two letters in her clone genetic code 3 M.K.296. She is the sole survivor of the clones and their families in Helsinki, who were murdered upon the orders of Rachel Duncan. M.K. has a large burn scar on her right cheek from the fire she survived.

Then, there is Rachel Duncan, the ruthless businesswoman. Rachel is the first, if not the only, self-aware clone. After the supposed death of her foster parents Ethan Duncan and Susan Duncan, she was raised by Neolution. Like Helena, Rachel identifies with the self while she views the other Leda clones as the other, as mere copies. According to Cosima and Sarah's foster brother, Felix, knowing that she is a clone and thinking that she is unique might have triggered narcissism in Rachel. Rachel actually believes that she is on the other side of the scientist-subject relationship as well as the binary oppositions which encapsulate women. Haraway, however, argues that such binary oppositions in Western traditions are the very means through which women are rendered as others and dominated (2016, p. 59). Despite being a self-aware clone herself, echoing the Queen of Heart's fondness of having everyone beheaded, Rachel orders all the self-aware Leda clones to be murdered to keep Neolution's human cloning projects as a secret. Like Neolution, Rachel regards the clones as less than human and disposable bodies to use Braidotti's terms. Unlike Helena who was raised as an assassin by religious extremists, Rachel commits all her crimes of her own will despite having been raised by two loving foster parents. In season 4, episode 10, "From Dancing Mice to Psychopaths," Susan Duncan notes that Rachel betrays her mother, her clone sisters, and herself by making deals with the Dyad Institute Board, a sub-branch of Neolution, just like Evie Cho, the director of BrightBorn Industries, another sub-branch of Neolution, who wanted to dispose of the self-aware Leda clones too (Manson and Fawcett, 2016, 16 June, 29:14-20). Moreover, as mentioned earlier, Rachel kidnaps Sarah's daughter Kira. She holds both Kira and Sarah captive in the basement of the Dyad Institute building. As a matter of fact, Rachel could legally claim the custody, or rather ownership, of Sarah's daughter because all the clones are the restricted intellectual property of the Dyad Institute. The patent in their genome refers to the clones as "organism and derivative genetic material" (Manson & Fawcett, 2013, 1 June, 39:50-40:30, 41:49-57).

Through the Looking Glass, Through the Mirror Phase

Returning to Sarah, encountering her clone sisters one after another also takes her metaphorically through the mirror phase to "the symbolic"; the individual develops language and articulation skills only after the mirror phase (Kristeva, 2005, p. 352). Correspondingly, Sarah has conversations with Beth after Beth's suicide. In one of these conversations, in season 4, episode 7, "The Antisocialism of Sex," Beth convinces Sarah not to commit suicide and to unite the Leda clones (Troubetzkoy, Manson, and Frazee, 2016, 26 May). Furthermore, when Sarah and Cosima meet at a bar, Sarah sits in the bar stool next to Cosima and looks at their reflection in the mirror behind the bar (Manson and Frazee, 2013, 13 April). Also, in

season 2, episode 10, “By Means Which Have Never Yet Been Tried,” Rachel antagonizes Sarah through a one-way mirror connecting the two cells where Sarah and her daughter Kira are locked up separately. While Sarah’s daughter Kira is having a tea party with a stuffed toy animal in her cell, Rachel tries to manipulate her against Sarah. This scene recalls Alice’s entering the Looking-glass world and saying that it will be fun when they see her through the glass but cannot get at her. It is a one-way mirror through which Sarah can see Rachel as well as her own reflection on her side of the mirror whereas Rachel sees only her reflection (Manson and Fawcett, 2014, 21 June, 09:33). This demonstrates how Rachel refuses to recognize her clone siblings and thereby cannot go through the metaphorical mirror phase like Sarah does.

As opposed to Sarah's interactions with her clone sisters, fighting the Leda clones instead of networking or bonding with them takes Rachel back to “the semiotic,” to “the pre-linguistic states of childhood” (Kristeva, 2005, p. 352). Due to the brain damage she receives during Sarah’s escape from the Dyad Institute building, Rachel loses her left eye and motor functions; she suffers from apraxia of speech. Eventually, her foster mother Susan Duncan kidnaps and locks Rachel up in the House at the End of the World. She operates on, examines, and monitors Rachel to nurse her back to health.

Nevertheless, the first time Rachel meets Alison, in the final season of the series, is an exception. Alison brings the head of Aldous Leekie, a late Neolutionist and a surrogate father to Rachel, to her office at the Dyad Institute building. When the elevator doors open, Alison and Rachel see each other through the glass wall of the latter’s office, which acts as a see-through mirror (Levine and Wellington, 2017, 24 June, 34:40). Instead of the whereabouts of Helena, Alison tells Rachel about the bodies buried in her garage and threatens her with the possible consequences if they are discovered. Rachel agrees to get rid of the bodies, but she adds that she would like to strangle Alison with her bare hands. Alison responds by acknowledging that she and Rachel are apparently not that different. When they part, each has a vague smile on her face due to the mutual understanding and appreciation of their similarity.

Community Building Through Cyborg Imagery and Cyborg Writing

As both Helena and Rachel eventually realize, their assumption that they are the original positions them in “a dialectic apocalypse” (Haraway, 2016, p. 60) with the other Leda clones. Braidotti states that the hierarchical binary oppositions render the other as less than human and disposable (2013, p. 15). Haraway offers “Cyborg imagery” (2016, p. 67) as an antidote to these binary oppositions through which women define their bodies and tools. Respectively, to know more about their origins, bodies, and genetic disease, Beth has been tracking down the Leda clones and investigating Neolution while Cosima has been studying their genetic codes.

Actually, the Clone Club is “a self-consciously constructed space” that acts “on the basis of conscious coalition, of affinity, of political kinship” (Haraway, 2016, p. 18). In parallel with the significance Haraway and Braidotti attribute to networking and community bonding, in season 4, episode 7, “The Antisocialism of Sex,” Beth, as mentioned above, asks Sarah in one of her visions to bring the Leda clones together. Affirmatively, in the same episode, Felix calls Sarah the glue holding them all together (Troubetzkoy et al., 2016, 26 May). Like Alice eventually assumes responsibility, saves the Gardeners by hiding them in a flower pot, and defends the Knave who is accused of stealing cream tarts, Sarah gradually assumes the responsibilities of a mother and a sister. Sarah is reminiscent of Braidotti’s critical posthuman subject because she is defined by her relation to the multitude of Leda clones. Due to this strong sense of community building, Sarah presents “an enlarged sense of inter-connection between self and others” as opposed to Rachel’s “self-centred individualism” (2013, p. 49, p. 50). Subsequently, Rachel’s redemption follows her bonding with Charlotte and Kira. Echoing Braidotti’s affirmative bond, Alison calls the Clone Club a sisterhood. For instance, Beth has taught Alison how to use a gun. When Sarah takes over Beth’s identity, Alison, in turn, teaches Sarah how to use a gun. At the funeral of her foster mother Siobhan Sadler (Mrs. S), Sarah mentions her late mother’s network, too, which has helped the Clone Club.

Orphan Black resembles what Haraway calls “cyborg writing,” in that it “is about the power to survive, not on the basis of original innocence, but on the basis of seizing the tools to mark the world that

marked them as other” (2016, p. 55). When Kendall Malone, the genetic original for the Leda and Castor clones, is murdered, and when Cosima’s work is deleted by a virus, Cosima has to work with Susan Duncan to find a cure for the fatal genetic defect of the clones. Susan Duncan asks Cosima to share the original’s genum so they can save all the clones. They fertilize Sarah’s egg (Leda) with Ira’s sperm (Castor). However, Susan Duncan has actually been planning to use the cure to continue the Dyad Institute’s cloning experiments. Additionally, Beth’s narrative told in flashbacks in season 4, and Rachel, Sarah, Helena, Cosima, and Alison’s flashbacks in season 5 are all examples to the tools which, according to Haraway, are often retold stories that subvert the hierarchical binary oppositions of neutralized identities (2016, p. 55). Jeremy Heuslein, a Belgian scholar of phenomenology, suggests that encountering other bodies like hers “unravels Sarah’s sense of identity” and brings her past into question, including her past before her birth (2016, pp. 76-77). As Heuslein maintains, *Orphan Black* demonstrates that an analysis of identity must not be limited to one’s own personal history. On the contrary, it must take into consideration both the genetic and the generative conditions of identity (Heuslein, 2016, pp. 79-80).

Søren Kierkegaard, in like manner, asserts that “life must be lived forwards, but understood backwards” (as cited in Heuslein, 2016, p. 79). Correspondingly, the season 4 trailer of *Orphan Black*, in which Sarah, Cosima, Alice, and Helena quote passages from the first pages of *Alice’s Adventures in Wonderland*, ends with the sentence: “The only way forward is to go back.” They all say the last four words at the same time to emphasize that this season will take the viewers to the past. Actually, the series itself starts with Sarah’s coming back to town to take her daughter Kira from Mrs. S, who has been taking care of Kira for the past ten months. In season 4, Sarah, Mrs. S, and Kira move back to town, to a new safe house in the basement of a comic book shop called Rabbit Hole Comics. Cosima has a secret lab there as well. In season 5, expecting her twins in a convent, Helena is writing her memoirs for them. In the last two episodes of season 5, both Helena and Sarah have flashback scenes during Helena’s labor. Helena remembers her painful childhood and upbringing. Meanwhile, Sarah remembers almost getting an abortion and then giving birth to Kira. During Helena’s labor Sarah mimics what Mrs. S has done during Sarah’s labor. In the series finale Helena reads her memoirs to her *sestras* and Felix. It is titled *Orphan Black*. It is “an embroidery” about her *sestras* “with many beginnings and no end” (St. Cyr, Manson and Fawcett, 2017, 12 Aug, 39:36-44).

Privacy and Ownership of the Identities and Bodies of the Clones

As mentioned above, the bodies of the Leda clones are the copyrighted property of the Dyad Institute. Therefore, there is an ongoing battle between the clones and the institute over the ownership and privacy of the lives and bodies of not only the clones but also those of their children. In the meantime, the bodies and privacies of the clones and of their children, including the unborn, are penetrated in diverse ways. Haraway, appropriately, regards bodies as “maps of power and identity” (2016, p. 65). Just as Haraway and her dog, the companion species, “are subject to state regulatory identification apparatuses and biopolitical identification apparatuses and surveillance” (2016, p. 222), the Dyad Institute monitors, drugs, and examines the Leda clones on a regular basis. The monitors are planted in the lives of the unsuspecting clones most often as their partners. It is significant that the name of Project Leda originates from a rape story in classical mythology: the myth of Zeus raping Leda disguised as a swan. There is also a drawing of Leda and the Swan in the book of *Neolution*, which is allegedly written by Westmorland and dates back to the Victorian age. Accordingly, Helena has written “Swan Man” on the back of a photo of Ethan Duncan and accuses him of playing God. Ethan Duncan and Susan Duncan have been running human cloning experiments by impregnating women disguised as a couple who could not have children.

Indeed, all the scientists who are in charge of, running, or copying *Neolution*’s human cloning projects assume the role of the rapist god Zeus. This includes a divergent branch of the religious extremist group Proletheans. They kidnap Helena to extract egg cells from her. They fertilize her eggs with the sperm of Henrik Johanssen, the head of the divergent Proletheans. Then, they implant these fertilized eggs into Helena and Gracie, the daughter of Henrik Johanssen. *Neolution*, too, kidnaps Helena to take away her yet unborn

twins, to extract the mutations from them to create a cure, “the fountain of youth,” for Westmorland (St. Cyr et al., 2017, 12 Aug). To cure Cosima’s fatal genetic defect, the Dyad Institute implants stem cells from Kira’s tooth into her uterus without telling her about the source. Again supposedly to heal Cosima, they ask Kira also to donate her bone marrow. Eventually, they start injecting Kira with hormones to be able to harvest her eggs to continue to impregnate clueless women all around the world with Leda clones. Moreover, they implant a bot worm inside Sarah’s cheek to alter her DNA. Helena kills the man sent by the BrightBorn Industries before he can implant one inside Alison’s cheek as well. Dr. Virginia Coady, who runs Project Castor, Neolution’s military branch focused on male clone soldiers, abducts and experiments on Helena and Sarah to weaponize the genetic defect of the Castor clones. Coady first draws blood from Sarah to inject it into the Castor clones. She then injects Sarah with Castor blood. Being nonconsensual acts of penetration and exchanges of bodily liquids, the bot worm implantations and these blood transfusions are the strongest rape analogies in the series. Alison’s husband Donnie’s use of double entendre while he is checking his wife’s cheek for any bot worm implantations furthers this rape analogy. Upon Alison’s complaints, he claims that he will not feel anything if he does not go deep (Nealon & Girotti, 2016, 28 April).

Rachel’s attempt to remove one of Sarah’s ovaries and Sarah’s shooting Rachel with a pencil in the eye during her escape are both acts of penetration, albeit the latter is executed with poetic justice. The cybernetic eye that Rachel gets instead of the one she has lost is yet another act of penetration on many levels. Rachel wakes up with a cybernetic eye, locked up in the former office and living quarters of Westmorland on an island. She has not been informed or consulted about the operation. Her foster mother Susan Duncan tells her that she needs to be grateful for the operation and the eye. Little does Susan know that Westmorland uses the cybernetic eye for surveillance and manipulation purposes. The fish eye camera implanted inside Rachel’s cybernetic eye is known for its ultra-wide-angle lens which produces a distorted vision. It allows Westmorland to spy on everything Rachel sees with that eye, and thereby bestows upon him a god-like omniscience at the expense of Rachel’s own vision and privacy. This strengthens the analogy between the invasive scientist and the rapist god. As a manner of god-like punishment, he electrocutes Rachel via that eye when she wears an eyepatch over her cybernetic eye to blind his godlike vision.

Rachel’s Rebellion, Revenge, and Redemption

Like the White Rabbit, the white swan in the visions Westmorland shows Rachel via her cybernetic eye initiates her into another part of the island where Westmorland lives and runs his human cloning experiments. Incidentally, the code name Kira uses for the island is Wonderland. Furthermore, by continuously showing Rachel images of a white swan and then the beheaded head of that swan, Westmorland urges Rachel to kill her foster mother. Rachel cannot bring herself to actually kill Susan. Nevertheless, upon seeing the final vision of the beheaded head of the swan on the kitchen counter right next to the knives, she takes one of the knives and stabs her mother with it. This is indeed a gender-bending of the myth of Cronus overthrowing and killing his father Uranus. Susan Duncan, like Uranus, says that she regrets having created Rachel after witnessing her cruel nature and deeds. Westmorland, like Gaia, nudges Rachel into murdering her foster mother, but with a kitchen knife instead of a sickle. However, Rachel, unlike Cronus, does not attempt to kill her foster mother to save her clone siblings. She does it because she sees her mother as competition.

Right after stabbing her foster mother, Rachel has an encounter and a physical fight with Sarah. The wounds Rachel inflicts on Sarah during this physical assault are similar to the ones Rachel herself has received at Sarah’s hands during her escape from the Dyad Institute building. In return for the left eye she has lost, Rachel cuts Sarah with a kitchen knife right above her left eyebrow. In return for her paralyzed right leg, Rachel stabs Sarah’s upper right leg. This is a reversal of the scene in which Sarah shoots Helena and finds out that her internal organs are mirrored. In a manner of speaking, after Helena’s initiation into the Clone Club, Rachel assumes the role of the *doppelgänger*. It could also be interpreted as a twisted form of sibling rivalry, as Rachel’s way of recognizing Sarah as her clone sister. Rachel’s name-calling amplifies the sibling fight analogy. She calls Sarah a cockroach, for Sarah, like Helena, is immune to the genetic

defect of the clones. Reminiscent of a cockroach, Sarah has black hair, wears black smudged eyeliner and eye shadow, and dresses in black. Rachel, on the contrary, has light blonde hair, and mostly prefers to dress in shades of white although she sometimes dresses in other colors such as black and navy blue too. Furthermore, Sarah is crawling on the floor on her back like an insect while Rachel is standing over her and attacking her. Rachel points out that Sarah is not immune to her. Sarah barely escapes with her life, limping and bleeding.

Rachel's rebellion against Neolution and atonement for what she has done to her clone siblings follows her foster mother's death. While visiting her mother's grave on the island, Rachel remembers, through flashback scenes, the first time that she met Westmorland. The contract she signed with him seemingly exempted her from Project Leda and any cloning experiments; it granted her ownership over her own body and identity (St. Cyr and Frazee, 2017, 22 July). During her unscheduled and enforced medical examination with Coady, Rachel remembers, once again through flashbacks, her previous examinations with Aldous Leekie. After her examination, Rachel asks for privacy from Coady. She also demands from Westmorland to be given a prior notification and to be able to choose her own physician next time. Meanwhile, she sees that she is labelled as "A-01" in Coady's new human cloning project. Neolution has always been using her clone genetic code. Just like the rest of the clones, Rachel is but a code. Her mother has been right. She is still regarded as a disposable human clone and a test subject even though she has become a Dyad Board Member. More importantly, she realizes that she has been doing the same to Kira. Last but not least, she finds the device which gives Westmorland access to everything Rachel sees via the camera in her cybernetic eye (St. Cyr and Frazee, 2017, 22 July). Upon these existential epiphanies, following one another in the very same episode, Rachel decides to do her part to save not only herself, but also her extended clone family from sharing her fate at the hands of Neolution.

First, Rachel puts an end to Westmorland's violations of privacy by cutting out her cybernetic eye with the shard of a martini glass (St. Cyr and Frazee, 2017, 22 July). As mentioned earlier, although she mostly dresses in shades of white or sometimes black, she wears a nude-colored dress on the day that she cuts out her cybernetic eye and helps Kira escape from the Dyad Institute building with her family. The color nude symbolizes Rachel's shift of identity following her epiphanies. She is no longer under the illusion that she is the self or superior to other Leda clones. She no longer believes in Neolution or in her own righteousness for that matter. Next, she hands over confidential documents to Mrs. S to expose the Dyad Institute and by extension Neolution along with all its sub-branches. She also helps the Clone Club to find out where Neolution has taken Helena and to rescue her. Finally, she provides them with the full list of the Leda clones so that they can all be cured.

Conclusion

Joseph Campbell suggests that only birth of something new can conquer death: "Within the soul, within the body social, there must be . . . a continuous 'recurrence of birth' (*palingenesia*) to nullify the unremitting recurrences of death" (1993, p. 16). The near-death experiences of Alice and the Leda clones are followed by metaphorical rebirths too. After Alice manages to escape from the pool of tears, reminiscent of the amniotic water, she enters the garden through a tiny, narrow door, drawing a birth analogy. Her escape from the White Rabbit's house, which is reminiscent of the uterus, is another birth analogy (Akgün, 2004, pp. 40-41). In *Orphan Black* the suicide of Beth enables Sarah's metaphorical rebirth as Beth. The tunnel-shaped train platform, akin to the birth canal, also establishes this birth analogy. Moreover, Sarah has to fake her own death in order to become Beth. Accordingly, on Alice's being transported to the Looking-glass world, Lawrence Krauss maintains that, from a mathematical perspective, to enter one world is to disappear from the other (2009, p. 141). Among further examples to the continuous recurrences of birth in the series are Sarah's giving birth to Kira; Helena's giving birth to twins, which are anomalies as the clones are supposed to be infertile, "reproductively silenced females" (2016, p. 94) to put it in Haraway's words; and Susan Duncan's four hundred or so unsuccessful cloning attempts supposedly to save Rachel but primarily to continue the Leda project. Following their near-death experiences due to Coady's experiments, Helena and Sarah's escape from the military base is loaded with birth analogies as well. Charlotte and Kira show

Sarah the way out of the military base in her dreams. Both children invoke the image of the White Rabbit for they lead Sarah out of the base through tiny doors and underground tunnels, which are reminiscent of the rabbit hole. Besides, in Sarah's dream Kira is wearing a white dress and twirling a white ribbon. Respectively, Paul Dierden, Beth's former monitor who works for Neolution, and Helena help Sarah escape. To complete the metaphorical rebirth analogy, the owner of the cantina where the Sarah and Helena meet with Mrs. S after their escape tells Sarah to use her bathroom to wash off where she has been. The bathroom and the bathwater replace the womb and the amniotic fluid.

These near-death experiences and metaphorical rebirths of the Leda clones point out to their accountability and atonement for their past deeds, too. Admittedly, the Clone Club survives on Darwinian principles, sacrificing one of their own or even themselves if need be. To begin with, Alison does not want to let Sarah in the Clone Club unless she can provide them with the services Beth used to do as a police detective. Everyone in the Clone Club seems to have either the means or the skills to contribute to the survival of their community. Cosima, being a biology student, is working on a cure for the genetic defect of the clones. Alison, being a housewife, provides financial resources. Helena, being raised as an assassin, ensures their safety. M.K. offers them her surveillance skills. Krystal Goderitch is left outside and in the dark because she has already shared with the others all the information she has gathered. Even M.K. is eventually sacrificed. She is left behind to be killed by Ferdinand Chevalier, a cleaner who works for Neolution and who is responsible for the murder of the Helsinki clones and their friends and families. M.K. seems to be dispensable because she is dying of the genetic defect of the clones. Protesting that she is tired of running, M.K. herself insists on staying behind so that Sarah and Kira can escape.

Both Haraway and Braidotti discuss the use of living species in scientific experiments (Haraway, 2016, p. 271; Braidotti, 2013, pp. 7-8). Likewise, M.K.'s sheep mask invokes Dolly the sheep, another cloning experiment subject. Also, as mentioned earlier, in their first meeting with Rachel, Alison owns that she and Rachel are not that different considering what they are capable of doing to protect themselves and their loved ones (Levine and Wellington, 2017, 24 June). On that note, Mrs. S delivers Helena to Coady to protect Kira, but it should also be noted that Mrs. S does not refrain from risking her very own life to protect her "chickens" and the rest of the Clone Club, either. She is murdered by Ferdinand although she manages to kill him before she dies (Porter-Christie, Manson and Morton, 2017, 29 July). Nevertheless, the sacrifices of the Clone Club differ from the murders of Neolution. Inspired by Jacques Derrida's understanding of "structures of sacrifice," Haraway argues that it is impossible "not to inherit the structure of sacrifice." Instead she suggests not making "killable," but coming to terms with the structures of sacrifice and accepting it as our burden (2016, p. 271). The Clone Club tries to do so in the final season through the wake of M.K. and the funeral of Mrs. S, through mourning, and, at the same time, through celebrating the birth of Helena's twins.

The Leda clones, as cyborg Alices, explore female identities in a world which regards them as less than human and disposable. Echoing Alice's coming of age anxieties, they suffer from similar anxieties over shifting identities and overcome their existential crisis through community bonding. The references to the Alice books are a source of symbolism and structure for the series. Like the guidance and council of the White Rabbit, the Caterpillar and the Cheshire Cat, they provide blueprints for the deepening, darkening, and branching *Orphan Black* universe to prevent the viewers from getting confused or lost as they follow the cyborg Alices/Leda clones deeper into the rabbit hole never once worrying about how they would get out again.

References

- Akgün, B. (2004). *Wonderland and middle-earth: The mythic quest in the dream/fantasy world* (Unpublished master's thesis). Istanbul University, Istanbul.
- Auerbach, N. (1992). Alice in Wonderland: A curious child. In D. J. Gray (Ed.), *Alice in Wonderland* (pp. 334-344). New York, NY: Norton.
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Cambridge: Polity.
- Campbell, J. (1993). *The hero with a thousand faces*. London: Fontana.

- Carroll, L., Tenniel, J. and Gardner, M. (1974). *The annotated Alice: Alice's adventures in Wonderland & Through the looking-glass*. New York, NY: New American Library.
- Dear, M. (2012). Earthforms. On *Beams* [CD]. New York City, NY, U.S.A.: Ghostly International.
- Haraway, D. J. (2016). *Manifestly Haraway*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Heuslein, J. (2016). I am and am not you. In R. Greene and R. Robison-Greene (Eds.), *Orphan Black and philosophy: Grand theft DNA* (pp. 75-84). Chicago, IL: Open Court.
- Krauss, L. M. (2009). *Hiding in the mirror: The mysterious allure of extra dimensions, from Plato to string theory and beyond*. New York, NY: Viking.
- Kristeva, J. (2005). A question of subjectivity: An interview. In M. Eagleton (Ed.), *Feminist literary theory, a reader* (pp. 351-353). Malden, MA: Blackwell.
- Levine, A. (Writer), & Wellington D. (Director). (2017, 24 June). Beneath her heart [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Fawcett, J. (Director). (2013, 30 March). Natural selection [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Fawcett, J. (Director). (2013, 1 June). Endless forms most beautiful [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Fawcett, J. (Director). (2014, 21 June). By means which have never yet been tried [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Fawcett, J. (Director). (2016, 16 June). From dancing mice to psychopaths [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Fawcett, J. (Director). (2017, 10 June). The few who dare [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Manson, G. (Writer), & Frazee, D. (Director). (2013, 13 April). Variation under nature [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Nealon, A. (Writer), & Girotti, K. (Director). (2016, 28 April). The stigmata of progress [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Nealon, A. (Writer), & Shaver, H. (Director). (2015, 23 May). Certain agony of the battlefield [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Pence, G. (2016). *What we talk about when we talk about Clone Club*. Dallas, TX: Smart Pop.
- Porter-Christie, A., & Manson, G. (Writers), & Morton, A. (Director). (2017, 29 July). Guillotines decide [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- St. Cyr, R. (Writer), & Frazee, D. (Director). (2017, 22 July). Gag or throttle [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- St. Cyr, R., & Manson, G. (Writers), & Fawcett, J. (Director). (2017, 12 Aug). To right the wrongs of many [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.
- Troubetzkoy, N., & Manson, G. (Writers), & Frazee, D. (Director). (2016, 26 May). The antisocialism of sex [Television series episode]. In Schneeberg, I., Fortier, D., Manson, G., Fawcett, J. and Appleyard, K. (Executive producers), *Orphan Black*. New York City, NY: BBC America.

**Temel İnsani Değerler ile Yaşam Doyumunu Arasındaki İlişki:
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği**
A Relation Between Basic Human Values and Life Satisfaction:
The Case of Sivas Cumhuriyet University

Meral ÖZTÜRK*, Vehbi ÜNAL**

Öz

Bu çalışmanın amacı üniversite gençliğinin temel insani değerleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Schwartz'ın Değer Kuramı çerçevesinde yapılan çalışmada; “Portre Değerler Ölçeği” ile “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Tarama modelinin kullanıldığı araştırmaya Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde eğitim gören 342 kişi katılmıştır. Örneklemin belirlenmesinde “Oranlı Tabakalı Örnekleme Tekniği” ile “Tesadüfi Örnekleme Tekniği” kullanılmıştır. Veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans ve yüzde dağılımları, Mann-Whitney U Testi ve Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrenciler en çok muhafazakârlık değerine sahiptir. Bunu, kendini aşma değeri takip etmektedir. Öğrencilerin yaşam doyumları düzeyleri yüksektir. Yaşam doyumları ile değişime açıklık, muhafazakârlık ve kendini aşma temel değerleri arasında pozitif yönde ancak zayıf ilişki söz konusudur. Yaşam doyumları yüksek olan öğrenciler değişime açıklık, muhafazakârlık ve kendini aşma değerlerine daha çok önem atfetmektedir.

Anahtar sözcükler: İnsani değerler, üniversite, gençlik, Schwartz değer kuramı, yaşam doyumları

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between life satisfaction and basic human values among university students. Based on Schwartz's Theory of Values, this study utilized the “Portrait Values Questionnaire” and “The Life Satisfaction Scale.” 342 students in Sivas Cumhuriyet University participated in the research that utilized survey model. “Proportionate Stratified Sampling Technique” and “Random Sampling Technique” were used to determine the sampling. SPSS was used to analyze the data obtained. In the analysis of the data, frequency and percentage distributions were presented. In addition to this, Mann-Whitney U Test and The Pearson Moments Correlation Coefficient Test were used. According to the findings, the most widely adopted value by the students was the conservation value. This was followed by the self-transcendence value. The life satisfaction level of students was found to be high. There was a positive but weak relationship between life satisfaction and openness to chance, conservation and self-enhancement values. Those with a higher level of life satisfaction adopted the openness to change, conservation and self-transcendence more.

Keywords: Basic human values, university, youth, Schwartz Value Theory, life satisfaction

* Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7570-5361

** Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, vunal@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3827-6339

Giriş

İnsanın algı, tutum ve davranışlarına etki eden çeşitli unsurlar (inançlar, normlar vb.) vardır. Bu unsurlardan birisi de kişinin sahip olduğu değerlerdir. Değerler, olayları ve davranışları değerlendirme konusunda insanlara yardımcı olmaktadır (Kluckhohn ve diğerleri, 1951). Sahip olduğu değerler doğrultusunda bireyler bir davranışı diğerlerine tercih etmektedir (Çalışkur, 2010, s. 28).

İnsan davranışları ile ilgilenirken davranışların gerisindeki kabulleri ve inançları bulmaya ve anlamaya çalışan (Çiftçi, 2002, s. 24), böylece toplumsal yapının işleyişini analiz etmeyi hedefleyen sosyoloji disiplini doğal olarak değerlerle ilgilenmektedir. Sosyologların değerler ile ilgili görüşleri Weber (1985), Parsons (1968) ve Durkheim (1992)'ın görüşleri çerçevesinde şekillenmiş ancak sosyolojinin değerlere ilgisi dönemselsel olarak farklılaşmıştır. 1950'li ve 1970'li yıllar arasında daha çok kavramsal açıdan tartışılan değer olgusu, 1980'lerde karmaşık yapısı nedeniyle sosyolojik çalışmalarda popülaritesini kaybetmeye başlamıştır. 1990'lerden itibaren değerler üzerine yapılan alan araştırmaları yeniden hızlanmış, deneysel çalışmalar kültürlerarası değer yönelimlerinin karşılaştırılması, değerlerin davranış örüntüleriyle ilişkisinin incelenmesi ve değer çatışmaları üzerine odaklanmıştır (Wuthnow, 2008).

Değer olgusu farklı bilim dallarında yer alan araştırmacılar tarafından sıklıkla incelenmekte; fikir (Marshall, 1999, s. 133), prensip (Kluckhohn ve Strodtbeck, 1961, s. 4), inanç (Rokeach, 1973, s. 5), amaç, ölçüt (Schwartz, 1992) ve eğilim (Hofstede, 1980, s. 19) gibi kavramlarla anlamlandırılmaktadır. Sosyolojik araştırmalarda sıklıkla Rokeach ve Schwartz'ın değer kuramları ile değerleri ölçmek amacıyla geliştirdikleri ölçme araçlarından yararlanılmaktadır (Tart, 2011).

Rokeach değerleri “belirli bir sonucun ya da aracın, onun karşıtı olan sonuca ya da araca bireysel ve sosyal olarak tercih edilmesine yönelik kalıcı inanç” şeklinde tanımlamaktadır. Rokeach değerleri amaç (terminal) ve araç (instrumental) değerler olarak ikiye ayırmaktadır. Amaç değerler yaşamın genel amaçları ile ilgilidir. “Aile güvenliği”, “ahiret selameti”, “barış içinde bir dünya”, “başarı hissi”, “bilgelik”, “eşitlik”, “gerçek dostluk”, “güzellikler dünyası”, “heyecanlı bir yaşam”, “iç huzur”, “kendine saygı”, “mutluluk”, “olgun sevgi”, “özgürlük”, “rahat bir yaşam”, “sosyal onay”, “ulusal güvenlik”, “zevk” amaç değerleri oluşturmaktadır. Araç değerler ise amaç değerlere ulaşmak için kullanılan değerlerdir. “Geniş görüşlü olmak”, “temiz olmak”, “bağışlayıcı-affedici olmak”, “sorumlu olmak”, “cesaretli olmak”, “bağımsızlık”, “dürüstlük”, “entellektüellik”, “hayal gücü kuvvetli olmak”, “hırslı olmak”, “itaatkâr olmak”, “kendini kontrol edebilmek”, “kibar olmak”, “mantıklı olmak”, “muktedir olmak”, “neşeli olmak”, “sevecen olmak”, “yardımsever olmak” amaç değerler kapsamındadır (Rokeach, 1973, s. 27).

Schwartz ise değerleri “insanların eylemlerini meşrulaştırmak, seçmek, kendisini, başkalarını veya olayları değerlendirmek için kullandıkları ölçütler” olarak tanımlamakta, değerlerin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

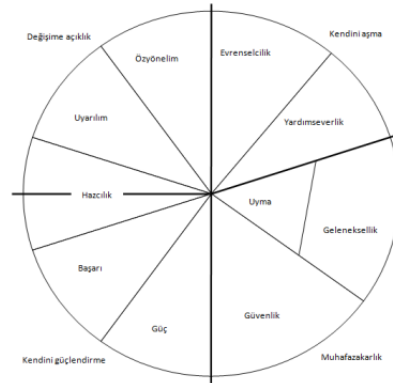
1. Değerler duygulara bağlı inançlardır.
2. Değerler insanların ulaşmaya çalıştıkları arzu edilen hedeflere atıfta bulunan motivasyonel yapılarıdır.
3. Değerler belirli eylem ve durumları aşan soyut amaçlar olduklarından belirli eylem veya durumlara atıfta bulunan norm ve tutumlardan ayrılmaktadır.
4. Değerler eylemleri, olayları, insanları ve politikaları seçmek ve değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçütlerdir.
5. Değerler önem sırasına göre hiyerarşik olarak yapılanmaktadır (Schwartz, 1994, s. 20).

Schwartz (2006) değerlerin üç insani ihtiyaçtan doğduğunu öne sürmektedir. Bunlar; bireylerin ihtiyaçları, toplumsal etkileşimle ilgili gereksinimleri ve sosyal yapının devamına yönelik olarak grupların hayatta kalma ve refah ihtiyaçlarıdır. Bu üç evrensel gereksinimi temsil eden değerler 10 evrensel değer tipinden oluşmaktadır. Bu değerler ile bu değerlere gösterilen örnekler şunlardır:

1. **Güç (Power):** Sosyal statü, otorite sahibi olma, zenginlik;
2. **Başarı (Achievement):** Başarı, yetkinlik, hırs, özsaygı, sosyal tanınma;
3. **Hazcılık (Hedonism):** Keyif, yaşamdan zevk alma, kendine yönelme;
4. **Uyarılm (Stimulation):** Girişkenlik, heyecan, yaşamda değişiklik;

5. **Özyönelim (Self-direction):** Yaratıcılık, özgürlük, bağımsızlık, merak, kendi amaçlarını seçebilme;
6. **Evrenselcilik (Universalism):** Geniş fikirli olma, bilgelik, sosyal adalet, eşitlik, dünyada barış isteme, güzel bir dünya isteme, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma;
7. **İyilikseverlik (Benevolence):** Yardımseverlik, dürüstlük, affedicilik, vefalı olma, sorumluluk;
8. **Geleneksellik (Tradition):** Alçak gönüllülük, hayatın kendine verdiklerini kabullenme, dindar olma, geleneklere saygılı olma, ılımlı olma;
9. **Uyma (Conformity):** Kibarlık, itaatkâr olma, kendini denetleyebilme, ana-babaya ve yaşlılara değer verme, sorumluluk duygusu;
10. **Güvenlik (Security):** Aile güvenliği, toplumun güvenliği, toplumsal düzenin sürmesini isteme, temiz olma, bağlılık duygusu (Schwartz, 1994, s. 22; Schwartz, 2012, s. 5-7).

Schwartz (1992, 2001), bu 10 değer tipini farklı güdüsel hedefler arasındaki karşılıklı uyumluluk veya zıtlık olup olmadığına göre 2 boyutta gruplandırmıştır. Karşıt konumlara yerleşmiş değerler arasında negatif, komşu değerler arasında ise pozitif ilişki söz konusudur (Bkz.: Şekil 1)

Şekil 1: Schwartz Değer Kuramı Şeması

Schwartz'a göre bu iki boyuttan birincisi "değişime açıklık" (openness to change) ve "muhafazakârlık" (conservation) değerinden oluşmaktadır. Bu boyuttaki değişime açıklık; muhafazakârlığın karşısında yer almakta ve uyarılma, hazcılık, öz yönelim değerlerinden oluşmaktadır. Değişime açıklık değeri daha çok bireyselci toplumlarda bulunmaktadır. Muhafazakârlık değeri ise; uyma, geleneksellik, güvenlik değerlerinden oluşmaktadır. Muhafazakârlık değerinde kişi değişime karşı direnmekte, geleneksel pratiklerin muhafazası ve istikrarın korunmasını önemsemektedir (Schwartz, 2006, s. 3) Muhafazakârlık değer eğilimi daha çok toplulukçu kültürlerde hâkim olan bir değerdir (Erkenekli, 2009). Muhafazakârlık değerlerinin özünü oluşturan "toplumsal düzenin devamı", "geleneklere saygı", "ailenin kutsallığı", "öz-disiplin" bu toplumlarda öne çıkartılan temel değerlerdir (Schwartz ve Sagie, 2000, s. 468).

İkinci boyut "kendini aşma" (self transcendence) ve "kendini güçlendirme" (self enhancement) değerlerinden oluşmaktadır. Bu boyut, kendini aşma ve kendini güçlendirme değerleri arasındaki çelişkiyi ortaya koymaktadır. *Kendini aşma*; evrenselcilik ve iyilikseverlik değerlerinden oluşmaktadır. Kendini aşma değeri başkalarının mutluluğunu önemsemeye ilgilidir. *Kendini güçlendirme ise*; güç, başarı, hazcılık değerlerinden oluşmaktadır (Schwartz, 2006, s. 3). Kendini güçlendirme değerinde güce dayalı hiyerarşi doğaldır (Smith ve Schwartz, 1997, akt.: Erkenekli, 2009). Hazcılık değer tipi, değişime açıklık ve kendini güçlendirme değerlerinin her ikisi ile de uyumlu motivasyon altyapısına sahip olması nedeniyle bu iki alanın tam ortasında yer almaktadır. Schwartz (1992) 67 ülkede yaptığı çalışmada 10 temel değer tipini evrensel olarak ortaya çıkarmıştır.

Değerler üzerinde yapılan çalışmalar toplumsal uzlaşa ve uyumda değerlerin önemli rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Değerler bireyin topluma entegrasyonunu ve grubun stabilize olmasını sağlamaktadır (Wuthnow, 2008). Bunun yanında değerler insanın yaşama bakışı ve genel olarak yaşamı hakkında ne hissettiği üzerinde de etkili olabilmektedir. Diğer bir deyişle değerler, bireylerin mutluluğunu, yaşam doyumunu ve öznel refah düzeyini etkileyen faktörlerden birisidir (Brown ve Kasser, 2005; Hellevik, 2003; Myers ve Diener, 1995; Sagiv ve Schwartz, 2000). Değerlerin davranışı motive eden, kişinin mutluluk düzeyini değiştiren (Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005) dolayısıyla öznel iyi oluş için önemli olası sonuçlarla ilişkili psikolojik yapılar olduğu düşüncesi (Brown ve Kasser, 2005) bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmalarda değerler ile yaşam doyumunu arasındaki ilişki iki temel perspektiften ele alınmıştır. Bunlardan ilki, “Sağlıklı Değerler Perspektifi”dir. Bu yaklaşımda değerler içsel yönelimli ve dışsal yönelimli olarak iki grupta ele alınmaktadır. İçsel yönelimli değerler kişisel gelişim, ilişkiler ve toplumsal bağlılığı kuvvetlendiren değerlerdir. Dışsal yönelimli değerler ise finansal başarı, görünüm ve popülerlik üzerine odaklanan değerlerden oluşmaktadır. İçsel yönelimli değerler öznel iyiliği pozitif yönde etkilerken dışsal yönelimli değerlerle öznel iyilik arasında negatif yönde bir ilişki vardır (Bobowik ve diğerleri, 2011).

Değerler ve yaşam doyumunu ile ilgili ortaya konulan diğer yaklaşım ise “birey-çevre uyumu”dur. Bu perspektifte kişinin değer öncelikleri ile çevresinde hâkim olan değerler arasındaki uyuma vurgu yapılmaktadır. Toplumun onayladığı değerlere sahip olan bireyler kendileri ile çevreleri arasında var olacak bir değer çatışması riskinden uzak duracak bu da öznel iyiliğin yükselmesine katkı sunacaktır. Birey-çevre uyumunda ayrıca bireyin kendi değerlerini açığa vurmasına izin veren çevresel bağlamın önemine de vurgu yapılmaktadır. Kişiler sahip oldukları değerleri özgürce ifade edebildikleri, amaçlarını başarmalarında engellerle karşılaşmadıkları bir çevrede yaşadıkları zaman daha mutlu olabilmektedir (Sagiv ve Schwartz, 2000).

Yukarıdaki görüşler ışığında bu çalışma üniversite gençliğinin değerleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Araştırmada “Üniversite gençliği en çok hangi değeri benimsemektedir?”, “Üniversite gençliğinin yaşam doyumunu düzeyi nedir?”, “Üniversite gençliğinin değerleri ile yaşam doyumları arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü ve kuvveti nedir?”, “Yaşam doyumunu düzeyine göre öğrenciler değerler açısından farklılaşmakta mıdır?” gibi soruların cevapları aranmıştır. Araştırma Schwartz’ın değer kuramı çerçevesinde yapılmıştır.

Değerler ile ilgili yapılan araştırmalarda gençlerin sıklıkla hedef grup olarak seçildiği görülmektedir¹ Bunun nedenlerinden birisi, değerlerin sosyalleştirildiği süreçte ergenlik ve gençliğin özel bir yerinin olmasıdır. Gençlik, çocukluktan sonraki döneme işaret etmektedir. Gençlik dönemine giren ergenler bu dönemde başta biyolojik olmak üzere psikolojik ve sosyolojik pek çok değişim yaşamakta (Görgün Baran, 2013), kendi kişiliklerini oluşturmaya, kendilerini ve sosyal dünyayı keşfetmeye başlamaktadır. Bu süreçte ailenin yanısıra gencin kendi akranlarıyla olan ilişkisi sahip olduğu değerlerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Buna karşılık gençlerde değerlerin algılanıp toplumda yeniden şekillenmesinde etkilidir (Aydın, 2003). Bu anlamda toplum ve genç arasında değerlerin şekillenmesi konusunda karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

Üniversite gençliği diğer gençlik grupları arasında özel bir öneme sahiptir. Bu önem üniversitelerin öğrencilerin yaşam tarzını, yaşama bakış açısını ve eğitimleri gibi konularda onları farklı kılmamasından kaynaklanmaktadır (Türkbay, 2005, s. 62). Yükseköğretim sürecinde bilgiyi sorgulamayı ve eleştirel düşünmeyi öğrenen gençler daha önceki inanç ve değerlerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı duymaktadır. Bu süreçte gençlerin değerleri geçmişe kıyasla değişime uğrayabilmektedir. Eğitim süreci sonrasında toplumsal hayatın her alanına katılacak olan üniversiteli gençlerin, değerleri doğrultusunda var olan yapıyı yeniden şekillendirmesi ve böylece toplumsal değişimi sağlaması kaçınılmazdır. Bu çalışmanın, üniversite gençliğinin hangi değerlere sahip olduğunu ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

¹Örnek çalışmalar için bkz.: Alleyne, Cadogan-McClean ve Harper, 2013; Çalışkur, 2010; Fatoki, 2014; Karakatiboğlu-Aygün ve İmamoğlu, 2002; Lindeman ve Verkasalo, 2005; Ryckman ve Houston, 2003. Schwartz ve Rubel-Lifschitz, 2009; Özden, 2007; Özmete, 2007; Şirin, 1986; Tarabashkina ve Lietz, 2011; Uyguç, 2003.

Ayrıca gelecekte yaşanması olası toplumsal değişimin yönü hakkında bilimsel veriler ışığında yordama yapma (tahmin etme) olanağı sunabilir. Diğer taraftan, ruh sağlığı üzerinde önemli bir etkisi bulunmasına karşın değerler konusunun literatürde yeterince incelenmediği ve konuyla ilgili sınırlı sayıda çalışma yapıldığı söylenebilir (Özdemir ve Koruklu, 2011). Özellikle Türkiye’de gençlerin mutluluk düzeyi ve değerleri arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar oldukça azdır (bkz.: Özdemir ve Koruklu, 2011; Telef, Uzman ve Ergün, 2013). Oysa kişilerin tutum ve davranışsal tepkilerinin altında yatan en önemli faktörlerden birisi olan değerler, bilimsel açıdan daha fazla ilgiyi hak etmektedir (Bobowik, Basabe, Pa’ez, Jimenez ve Bilbao, 2011). Söz konusu çalışmanın bu anlamda literatürdeki eksikliği gidermeye katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu araştırma uygulamalı bir araştırmadır ve tarama modeline uygun olarak yapılmıştır. Tarama modelleri geçmiş veya şu andaki durumu var olduğu şekliyle betimleyen araştırma modelleridir. Tarama modelleri genel ve örnek olay tarama modeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel tarama modellerinde evrenden alınacak bir örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır. Genel tarama modelleri ile tekil ya da ilişkiyel taramalar yapılabilir (Karasar, 2012). Bu çalışmada yukarıdaki amaç doğrultusunda ilişkiyel tarama modeli kullanılarak değerler ile yaşam doymu arasındaki korelasyonun var olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni Sivas Cumhuriyet Üniversitesi merkez kampüsünde bulunan ve dört yıllık eğitim veren fakültelerde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklem seçiminde olasılıklı örnekleme türlerinden “oranlı tabakalı örnekleme tekniği” kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme tekniği sınırları saptanmış bir evreni bir veya birkaç özelliği bakımından homojen alt gruplara ayırmak demektir. Bu teknik araştırmacıya evreni oluşturan her birimin örneklemeye dâhil edilmesi şansını sağlar. Tabakalı örnekleme; örnekleme hatalarını azaltmakta, örneklemin evreni temsil yeteneğini artırmaktadır. Bu teknikle basit tesadüfi örneklemeyle oranla daha küçük bir örneklem grubuyla çalışılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 133). Tabakalı örnekleme tekniği oranlı ve oransız olarak iki türlü gerçekleştirilebilmektedir. “Oranlı tabakalı örnekleme tekniğinde her bir tabakanın evrendeki oranıyla orantılı olarak örnekleme elemanı alınır. Oransız tabakalı örnekleme, tabakaların evrendeki oranına bakılmaksızın, her tabakaya eşit sayıda elemanı alınır” (Özen ve Gül, 2007, s. 403).

Bu çalışmada Cumhuriyet Üniversitesi bünyesinde bulunan fakülteler sağlık bilimleri, sosyal bilimler ve sayısal bilimler olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. Dış hekimliği, eczacılık, sağlık bilimleri, tıp ve veterinerlik fakülteleri sağlık bilimleri tabakası altında toplanmıştır. Sosyal bilimler altında turizm, iletişim, ilahiyat, iktisat, güzel sanatlar, eğitim ve edebiyat fakülteleri bulunmaktadır. Sayısal bilimler ise fen, mimarlık, mühendislik ve teknoloji fakültelerinden oluşmaktadır. Ardından “rastgele örnekleme tekniği” kullanılarak her bir tabakanın evrendeki oranıyla orantılı olacak biçimde ilk tabakadan 48, ikinci tabakadan 208, üçüncü tabakadan 86 kişi örnekleme dahil edilmiştir. Toplam 342 kişi ankete katılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalaması $\bar{X}=19.83$ ’tür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla sorulan sorular yanında **Portre Değerler Ölçeği (PDÖ)** ve **Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ)** kullanılmıştır.

Portre Değerler Ölçeği (PDÖ); öğrencilerin değer yönelimlerini ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.² Ölçek Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess ve Harris (2001) tarafından geliştirilmiş;

²Ölçek; değişime açıklık, muhafazakârlık, kendini aşma ve kendini güçlendirme esas değerlerini içeren 40 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu değerler 10 temel alt ölçeği içermektedir. Her bir alt ölçekte 2 ile 6 arasında değişen maddeler vardır. Demirutku (2007)’ye göre on değer tipi orijinal

Demirutku (2007) tarafından adapte edilmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere sosyolojik araştırmalarda Rokeach'ın değer envanteri ile ve Schwartz ve arkadaşlarının geliştirdiği Portre Değerler Ölçeği sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak Rokeach'ın değer envanterinde katılımcılara sahip oldukları değerleri birden 18'e kadar sıralamaları istenmektedir. Değerlerin sıralanmasıyla yapılacak bir ölçüm katılımcıları bilişsel açıdan zorlamakta ve envanterdeki değer listelerinin diğer değerleri ne derece temsil ettiği bilinmemektedir (Braithwaite ve Law, 1985). Oysa Portre Değerler Ölçeği cevaplanması kolay bir ölçüm aracıdır. Değerlerle ilgili çalışmalarda söz konusu ölçeğin geçerliğinin ve güvenilirliğinin evrensel düzeyde kabul gördüğü bilinmektedir. Bugüne kadar değerleri en sistematik biçimde ortaya koyan ve deneysel olarak en çok test edilen ölçek Portre Değerler Ölçeği'dir (Seddig ve Davidov, 2018).

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ); öğrencilerin yaşamları hakkındaki yargılarını ortaya koyabilmek amacıyla kullanılmıştır. Tek boyuttan oluşan YMÖ dünyada yaşam doyumunu en iyi düzeyde ölçen ölçek olarak evrensel düzeyde kabul görmektedir. Ölçek Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlamasını Köker (1991) yapmıştır.7'li Likert tipinde cevaplar içeren ölçek 5 maddeden oluşmaktadır.³

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen bilgilerin çözümlenmesi SPSS ile yapılmıştır. Verilerin öncelikle normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiş, PDÖ için yapılan normallik testi sonucunda verilerin homojen bir dağılıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle yaşam doyumunu düzeyine göre değer yönelimlerinin farklılaşp farklılaşmadığı Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Mann –Whitney U testi ikili grupların medyanlarının karşılaştırılmasında kullanılan bir testdir. Parametrik t testinin varsayımlarının karşılanmaması halinde kullanılır (Bindak, 2014).

YMÖ için yapılan normallik testinde verilerin normal dağıldığı gözlemlenmiş, parametrik testlerin kullanılabilceği görülmüştür. Bu nedenle değerler ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizi ile hesaplanmıştır.

Bulgular

Sosyo-demografik Özellikler

Araştırmaya 125 erkek (%36,5) 217 kadın (%63,5) olmak üzere toplam 342 kişi katılmıştır. Araştırmaya en çok alt gelir grubuna sahip öğrencilerin katıldığı görülmüştür. Üst gelir grubuna mensup olanlar ise örneklemin %10,52'sini oluşturmuştur. Katılımcıların %60,82'si sosyal bilimler alanındaki fakültelerde, %14,04'ü sağlık bilimleri alanında, %25,14'ü sayısal bilimler alanındaki fakültelerde eğitim görmektedir. Öğrenciler çoğunlukla İç Anadolu-Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan il, ilçe ve kasabalardan gelmektedir (%63,16). Kentlerden gelen öğrenci oranı %43,8; köy, kasaba ve ilçelerden gelenlerin oranı ise %56,2'dir.

modeldeki gibi çembersel bir konumlanma göstermiştir. 39 madde olması gerektiği alanda yerleşmiştir. Ancak, Uyuma ve Geleneksellik değer tipleri birleşmiştir. Ölçeğin birinci uygulamada iç tutarlık katsayıları ,58 ile ,82, ikinci uygulamada, 61 ile ,84'tür. Ölçüm-tekrar ölçüm güvenilirlikleri ise ,65 ile ,82 arasındadır.

³Köker (1991) tarafından yapılan test-tekrar test güvenilirlik katsayısı, 0,85 olarak hesaplananYMÖ'nün maddeanalizi çalışmasına göre ölçeğin toplam puanı ile 1. Madde=0,73; 2. Madde=0,73; 3. Madde=0,76; 4. Madde=0,75 ve 5. Madde=0,90 düzeyinde ilişkilidir. Ayrıca, ölçeğin Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısı, 0,76 olarak elde edilmiştir. Ölçekten minimum 7, maksimum 35 puan alınabilmektedir. Elde edilen puan artıkça yaşam memnuniyeti de artmaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	217	63,5
Erkek	125	36,5
Toplam	342	100
Gelir		
Alt gelir grubu	175	51,2
Orta gelir grubu	131	38,3
Üst gelir grubu	36	10,5
Toplam	342	100
Okunulan alan		
Sosyal bilimler	208	60,82
Sağlık bilimleri	48	14,04
Sayısal bilimler	86	25,14
Toplam	342	100
Gelinen Bölge		
İç Anadolu	155	45,32
Doğu ve Güneydoğu	61	17,84
Karadeniz	51	14,91
Akdeniz	52	15,21
Marmara-ege	23	6,72
Toplam	342	100
Yerleşim yeri		
Köy-kasaba	122	35,7
İlçe	70	20,5
Şehir-büyükşehir	150	43,8
Toplam	342	100

Değer Yönelimleri

Araştırma bulgularına göre öğrenciler en yüksek ortalamayı muhafazakârlık değerinden ($\bar{X}=4,54$) elde etmişlerdir. Ardından kendini aşma ($\bar{X}=4,21$) ve değişime açıklık ($\bar{X}=4,20$) değerleri gelmektedir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere öğrenciler en düşük ortalamayı kendini güçlendirme ($\bar{X}=3,80$) değer yöneliminden elde etmiştir (Bkz.: Tablo 2).

Tablo 2: Öğrencilerin Değer Yönelimlerini Gösteren Betimsel İstatistik

	N	\bar{X}	Sd.
Muhafazakârlık	342	4,54	0,50
Kendini aşma	342	4,21	0,57
Değişime açıklık	342	4,20	0,54
Kendini güçlendirme	342	3,80	0,66

Yaşam Doyumu Düzeyi

Öğrencilerin yaşam doyumundan aldıkları ortalama puan (\bar{X}) 4,39'dur. Bu öğrencilerin yaşam doyumlarının yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçek maddeleri tek tek incelendiğinde öğrencilerin "Pek çok açıdan ideallerime yakın bir yaşamım var." maddesinden en yüksek ortalamayı ($\bar{X}=4,72$) aldıkları

görülmektedir. Bunu “Yaşamım beni tatmin ediyor.” ($\bar{X}=4,69$) ve “Şimdiye kadar yaşamda istediğim önemli şeyleri elde ettim.” ($\bar{X}=4,49$) maddeleri takip etmektedir. Öğrenciler en düşük ortalamayı ($\bar{X}=3,69$) “Hayatımı bir daha yaşama şansım olsaydı hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.” maddesinden almışlardır. Tablo 3 bu konudaki verileri sunmaktadır.

Tablo 3: Öğrencilerin Yaşam Doyumunu Düzeyini Gösteren Betimsel İstatistik

	N	\bar{X}	ss.
Pek çok açıdan ideallerime yakın bir yaşamım var	342	4,72	1,69
Yaşam koşullarım mükemmeldir	342	4,34	1,66
Yaşamım beni tatmin ediyor	342	4,69	1,69
Şimdiye kadar, yaşamda istediğim önemli şeyleri elde ettim	342	4,49	1,73
Hayatımı bir daha yaşama şansım olsaydı, hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim	342	3,69	2,01
YAŞAM DOYUMU (YD) TOPLAM	342	4,39	1,34

Değerler ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki

Değerler ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı kullanılarak hesaplanmış, Portre Değerler Ölçeğinde yer alan 4 temel değer için yaşam doyumunu ile ilişkisi ayrı ayrı analize dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Yaşam Doyumu ve Değerler Arasındaki Korelasyon

		Değişime açıklık	Muhafazakârlık	Kendini aşma	Kendini güçlendirme
YD	Korelasyon	,189**	,211**	,196**	,72
	P	,000	,000	,001	,187
	N	342	342	342	342

**p<.01

Buna göre yaşam doyumunu ile değişime açıklık ($r_{(342)}=.189$, $p < ,01$), muhafazakârlık ($r_{(342)}=.211$, $p < ,01$), ve kendini aşma ($r_{(342)}=.196$, $p < ,01$), temel değerleri arasında pozitif yönde ancak zayıf bir ilişki söz konusudur. Yaşam doyumunu ve kendini güçlendirme değeri arasında bir ilişki yoktur ($r_{(342)}=0,72$, $p > ,01$).

Temel değerleri oluşturan alt değerler ile yaşam doyumunu arasındaki ilişki ayrı ayrı ele alındığında kendini güçlendirme değerini temsil eden güç ($r_{(342)}=-,41$, $p > ,05$), ve başarı ($r_{(342)}=-,064$, $p > ,05$) değerlerinin yaşam doyumunu ile ilişkileri görülmemiştir.(Bkz.: Tablo 5).

Tablo 5: Yaşam Doymu ve 10 Temel Değer Arasındaki Korelasyon

	YD	P	N
Güç	-.41	,452	342
Başarı	.064	,235	342
Hazcılık	.151**	,005	342
Yenilikçilik	.133*	,008	342
Özerklik	.143**	,008	342
Hümanizm	.166**	,002	342
Yardımseverlik	.166**	,002	342
Uyma	.149**	,006	342
Güvenlik	.172**	,001	342
Geleneksellik	.183**	,001	342

** p<.01; * p<.05

Yaşam doymu ile ilişkisi en yüksek olan iki değer muhafazakârlık değerini oluşturan geleneksellik ($r_{(342)}=.183$, $p<.05$), ve güvenlik ($r_{(342)}=.172$, $p<.05$) değerleridir. Ancak bu ilişki zayıf bir ilişkidir. Kendini aşma değerini oluşturan humanizm ($r_{(342)}=.166$, $p<.05$) ve yardımseverlik ($r_{(342)}=.166$, $p<.05$), değerinin yaşam doymu ile korelasyonu pozitif yönde ancak yine zayıftır. Değişime açıklık değerlerinden yenilikçilik ($r_{(342)}=.133$, $p<.01$), hazcılık ($r_{(342)}=.151$, $p<.05$) ve özerklik ($r_{(342)}=.143$, $p<.05$) yaşam doymu ile pozitif yönde ilişkilidir. Ama bu ilişki diğer değerlerde olduğu gibi zayıftır.

Yaşam Doym Düzeyi ile Değer Yönelimlerinin Karşılaştırılması

Yaşam doymunun bireylerin değerleri üzerinde farklılaşmaya neden olup olmadığı Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda yaşam doymu ölçeğinden alınan puanlara göre yaşamından mutlu olanlar ve olmayanlar diye iki kategori oluşturulmuştur. Ölçekten alınan puan arttıkça yaşam doymu artacağından 21 ve 35 puan arası alanlar yaşamından memnun olanlar, 5 ile 19 puan arasındakiler yaşamından memnun olmayanlar diye sınıflandırılmıştır. 20 puan alanlar ise kararsızları oluşturduğundan analize dâhil edilmemiştir. Yapılan analiz sonucunda kendini güçlendirme, temel değeri için gruplar arası bir farklılık yoktur. Ancak değişime açıklık, kendini aşma ve muhafazakârlık temel değeri için gruplar arası bir farklılık söz konusudur. Sıra ortalamaları dikkate alındığında yaşamından memnun olanların değişime açıklık değeri ile ilgili yargılarının yaşamından memnun olmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle yaşam doymu yüksek olanlar değişime açıklık değerlerine daha fazla sahiptir. Benzer şekilde yaşam doymu yüksek olanlar daha muhafazakâr değerleri benimsemektedir. Son olarak yaşamından memnun olanların kendini aşma değer yönelimleri daha kuvvetlidir denebilir.

Tablo 6: Değerlerin Doym Değişkenine Göre Mann-Withney U Testi Sonuçları

	YD	N	Sıra Top.	Sıra Ort.	U	Z	p
Değişime açıklık	Düşük	110	144	15851	9746	-1,987	0,047
	Yüksek	205	165	33919			
Muhafazakârlık	Düşük	110	139	15331	9226	-2,661	0,008
	Yüksek	205	167	34438			
Kendini aşma	Düşük	110	138	15283	9178	-2,728	0,006
	Yüksek	205	168	34486			
Kendini güçlendirme	Düşük	110	151	16687	10582	-,900	0,368
	Yüksek	205	161	33083			

* p<.05

Tartışma

Üniversite gençliğinin değerleri ile yaşam doyumu arasında ilişkinin analiz edildiği çalışmada; gençlerin en çok muhafazakârlık değerlerini benimsediği saptanmıştır. Bunu kendini aşma değeri takip etmektedir. Benzer şekilde Kıran ve Gül (2016)'de lise öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada öğrencilerin kendini aşma ve muhafazakârlık değer boyutlarında yüksek puan aldıklarını ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen bulgu şaşırtıcıdır çünkü literatürde eğitim düzeyi ile muhafazakârlık değerleri arasında negatif bir ilişki olduğu eğitim düzeyi yükseldikçe entelektüel düşünme, esneklik ve düşünce özgürlüğü gibi özelliklerin ön plana çıktığı görüşü hâkimdir. Bu özelliklere sahip olanlar rutin olmayan fikirlere ve etkinliklere açıklığı savunurken, toplumdaki hâkim normlar, beklentiler ve geleneklerin sorgulanmadan kabulünü eleştirmektedir (Schwartz ve diğerleri, 2006). Oysa bu çalışmada eğitim ile değerler arasında var olduğu söylenen negatif ilişkinin tersine üniversite düzeyinde eğitim gören gençlerin düzenin devamını önemsemekte, bireysel değerlere ise daha az önem vermekte olduğu saptanmıştır. Bu yönde bir bulgunun ortaya çıkmasında Türkiye'de halen toplulukçu kültürün hâkim olması etkili olabilir. Her ne kadar gelişmekte olan bir ülke olarak insani değerlerde bireyselliliğe doğru bir dönüşüm yaşandığı iddia edilse de (Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu, 2002), Türkiye toplulukçu kültürün özelliklerini içinde barındıran bir ülkedir (Oyserman, Coon ve Kemmelmier, 2002). Toplulukçu kültürlerde toplumsal değerlere bağlılık söz konusudur. Nitekim 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'de yapılan iki anket, Türk nüfusu arasında toplumsal değerlerin önemini göstermesi bakımından önemlidir (Bkz.: Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009). Benzer biçimde 2009'da yapılan *Kültürlerarası Eğilimler Anketi*'de toplulukçu kültürlerde görülen aile bağlarının kuvvetli olması, dini inançlara bağlılık, uyum ve itaat gibi değerlerin Türk insanı için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin anketi cevaplayan katılımcıların çok büyük kısmı (%65) çocukları yetiştirme sürecinde en önemli değer 'dini inançlar' olduğunu söylemektedir. 2012'de tekrarlanan ankette küçük bir değişimin yaşandığı görüldüğü halde halen toplulukçu değerler ön plandadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%72) çocuk yetiştirme konusunda en önemli değer 'aile bağı' olduğunu söylerken %39'u 'dini inançları' ikinci en önemli değer olarak vurgulamaktadır. Bunu %29 ile 'uyum ve itaat' değerleri takip etmektedir (Günay, 2014). Türkiye'de neden toplumsal değerlere bağlılığın arttığı sorusuna çeşitli şekillerde cevap verilebilir. Kentleşme, yoksulluk, bireysellik gibi modern değerlerin bireylerde yol açtığı yalnızlık, tatminsizlik, mutsuzluk hissi ile ülkemizde son dönemlerde devletin geleceğine yönelik tehditlerin var olduğu yönündeki algı gençlerin toplumsal değerlere bağlılığını artırmış olabilir. Bu çalışmada ortaya çıkan sonucun bir diğer muhtemel nedeni örneklemin çoğunluğunun kadınlardan oluşması olabilir. Literatürde kadınların erkeklere kıyasla muhafazakâr değerler ile kendini aşma değerlerini daha çok benimsediği belirtilmektedir. Örneğin Sarıcı Bulut (2012) ve Dacı (2013) üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmalarda kadınların daha muhafazakâr olduğunu ortaya koymuşlardır. Yine Schwartz ve Rubel-Lifschitz (2009), Lindeman ve Verkasalo (2005) araştırmalarında kadınların 'kendini-aşma' (hümanizm, yardımseverlik) temel değerine daha fazla önem verdiğini saptamışlardır. Kadın öğrencilerin örneklem içerisindeki ağırlığı muhafazakârlık ve kendini aşma değer ortalamalarını yükseltmiş olabilir. Son olarak ankete katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerinin de böyle bir sonucu ortaya çıkarmada rol oynadığı düşünülebilir. Tablo 1'de görüldüğü üzere üniversiteye gelen öğrencilerin büyük çoğunluğu geleneksel sosyal yapısıyla ön plana çıkan İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan il, ilçe veya köylerden gelmektedir (%63,16). Bunun yanında örneklemin büyük kısmı (%89,5) alt ve orta gelir grubuna mensup olduklarını ifade etmektedir. Gelir de bireylerin değer eğilimlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Schwartz ve arkadaşları (2006); gelir ve değerler arasındaki negatif ilişkiyi zenginliğin bireylere hayat tarzlarını seçme ve istedikleri aktivitelerle uğraşma fırsatı sunmasıyla açıklamaktadır. Hayatında istediğini elde eden insanların geleneksel bağları güçlü tutma ihtiyacı azalmaktadır. Buna karşın gelir düzeyi düşük olanların güvenlik ihtiyacı ile var olan durumu devam ettirme eğilimi kuvvetlidir. Bu çalışma kapsamında öğrencilerin çok büyük bir kısmının alt ve orta gelir grubuna mensup olması muhafazakâr değerleri sahiplenmelerinde bir etken olabilir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyinin yüksek çıkmasıdır. Literatürde bu çalışmanın sonuçlarına benzer bulgulara ulaşmak mümkündür. Örneğin Dorahy, Lewis, Schumaker ve arkadaşları (2000), Çivitçi (2012) Gündoğar, Sallan Gül, Uskun, Demirci ve Keçeci

(2007) yaptıkları araştırmalarda üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyinin yüksek olduğunu saptamışlardır. Üniversiteye yerleşmiş olmak gençlerin yaşamında önemli bir aşamadır. Üniversiteye gelmeden önce pek çok zorlu süreci aşmak zorunda kalan öğrenciler için eğitim sisteminin son basamağını üniversitede bir programa yerleşmek oluşturmaktadır. Üniversite; düzenli bir iş bulma, iyi bir gelire sahip olma, daha iyi bir gelecek anlamlarına da gelmektedir. Her ne kadar öğrenciler sınav sistemi nedeniyle her zaman istedikleri bir bölüme giremeseler de üniversite mezunu olmak, iş bulma ve daha iyi bir yaşam standardına sahip olabilmek için bir avantaj olarak görünmektedir. Bu umut öğrencilerin yaşam doyumu düzeyini yükseltmiş olabilir. Bunun yanında Sivas'ın küçük bir şehir olması dolayısıyla yaşam koşullarının iyi olması, ucuz, sakin ve güvenilir bir şehir olması da öğrencilerin yaşam doyumlarını yükseltmiş olabilir.

Bu çalışmada yaşam doyumu ile değişime açıklık, kendini aşma ve muhafazakârlık değerleri arasında pozitif ama zayıf yönde bir ilişki saptanmıştır. Kendini güçlendirme ve yaşam doyumu arasında ise ilişki saptanmamıştır. Literatürde değerler ve yaşam doyumunu da içeren öznel iyilik arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların yaşam doyumu ve değerler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara kıyasla daha ağırlıkta olduğu görünmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada elde edilen bulgular öznel iyilik ile değerler arasındaki ilişkiyi esas alan çalışmaları da kapsayacak şekilde karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular literatürle benzerlik göstermektedir. Örneğin İspanya hariç 22 ülkede yapılan Avrupa Sosyal Anketi (European Social Survey) sonuçlarını analiz ettikleri çalışmada Bobowik ve arkadaşları (2011) hedonik ve psikolojik iyilik haliyle bireyselci değerlerin (değişime açıklık gibi) pozitif yönde ilişkili olduğunu ancak toplulukçu değerlerin psikolojik iyiliği düşürdüğünü saptamışlardır. Ancak değerler ile iyilik hali arasındaki ilişki zayıf yönde bir ilişkidir. Benzer şekilde Telef ve arkadaşları (2013) Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesinde okuyan öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada psikolojik iyi oluş ile değerler arasında anlamlı ilişkilere ulaşmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre yeniliğe açıklık, özgüven, özgenişletim, özaşkınlık ve muhafazakârlık değerleri psikolojik iyi oluşun %16'sını açıklamaktadır ki bu iki değişken arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira psikolojik iyi oluşun %84'ü başka değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Benzer şekilde Khaptsova ve Schwartz (2016) Rusya'da yaptıkları çalışmada kişinin kendisi ve çevresindeki referans gruplarının değerleri ile uyumunun yaşam doyumu üzerindeki etkisine odaklanmışlar ve sonuçta değer uyumunun yaşam doyumunu yükselttiğini saptamışlardır. Diğer bir ifadeyle değer uyumu yaşam doyumu düzeyini hem bireysel hem de grup düzeyinde etkilemektedir. Bu etki yaş, cinsiyet, eğitim, din, bölge değişkenleri ve uyum skorunun dayandığı 19 değer kontrol altında tutulduğunda dahi vardır. Ancak bu etki bireysel düzeyde ancak %10'dur. Garvanova (2017) Bulgaristan'da yaptığı çalışmada güvenlik, uyuma, geleneksellik, yardımseverlik, evrenselcilik, özerklik ve başarı ile yaşam doyumu bilişsel iyi oluş arasında pozitif ama zayıf bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur.

Yaşam doyumunun bireylerin değerleri üzerinde farklılaşmaya neden olup olmadığı ile ilgili yapılan analizde değişime açıklık, temel değeri için gruplar arasında farklılaşmanın olduğu saptanmıştır. Yaşam doyumu yüksek olanlar değişime açıklık değerine daha fazla sahiptir. Benzer şekilde Özdemir ve Koruklu (2011) değişime açıklık değerlerinden hazcılık ile kendini aşma değerlerini oluşturan iyilikseverlik ve evrenselcilik değerlerinin gençlerin mutluluk düzeylerini anlamlı düzeyde yordadığını saptamıştır. Bireylerin bu değerlere verdiği önem arttıkça mutluluk düzeyleri artmaktadır. Bu çalışmada ortaya konan bulgu kuramsal çerçeve kısmında da belirtildiği sağlıklı (olumlu) değerlere sahip olmayla ilişkili olabilir. Sağlıklı değerler içsel değerlerden oluşmaktadır. İçsel değerler psikolojik gelişim ve kendini gerçekleştirmeyle önemserken dışsal değerler başkalarının onayı, hayranlığı veya övgüsünü kazanmaya dayalıdır. Bu açıdan içsel değerler öznel iyiliğin gelişmesine yol açan algı, tutum ve davranışları ortaya çıkarırken dışsal değerler yaşam doyumunu düşürmektedir (Bobowik ve diğerleri, 2011; Sagiv ve Schwartz, 2000). Bu noktada değişime açıklık değerleri ile (Bkz.: Bobowik ve diğerleri, 2011), kendini aşma değerlerinin içsel değerlerden oluştuğu (Sagiv ve Schwartz, 2000) göz önüne alındığında bu değerlere sahip olanların yaşam doyumlarının yüksek çıkması şaşırtıcı olmayacaktır. Burada eğitim kurumlarının önemi açığa çıkmaktadır. Değerlerin öğretilerle öğrenilmesi dolayısıyla, eğitim kurumlarına gençlerin sağlıklı değerleri öğrenip içselleştirmeleri konusunda büyük görev düşmektedir. Eğitim kurumları bu amaca ulaşmada *değerler eğitimi* daha çok önem verebilir. Sınıf içi ve okul içi faaliyetlerle, ailelerle yapılacak

iş birliği ile çocuklara ve gençlere pozitif değerleri keşfetmeleri için olanak sunan *değerler eğitimi*, böylece çocuk ve gençlerde sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturmada yardımcı olacaktır (Aydın, 2010). Bu da gençlerin daha mutlu bir yaşam sürmesine katkı sunacaktır.

Benzer şekilde kendini aşma temel değeri için gruplar arasında farklılaşma vardır. Yaşam doyumu yüksek olanlar kendini aşma değerlerine daha çok önem vermektedir. Kendini aşma değerinin bireyin kendi çıkarından çok diğer insanların refahına yönelik olması ve toplumsal odaklı değerleri içermesi; diğer insanlarla anlamlı, pozitif ve güçlü ilişkiler kurmayı getirmektedir. İlişkilerin güçlenmesinin yolu yardımsever olmak, ilişkiye sadık kalmak, dürüst olmak veya bağışlamaktan geçmektedir. Diğer insanların mutluluğu için kurulan bu yöndeki güçlü ilişkiler öznel iyilik düzeyini yükseltebilmektedir (Jarden, 2010).

Son olarak muhafazakârlık temel değeri için gruplar arasında fark vardır. Yaşamından memnun olanlar muhafazakâr değerleri daha çok benimsemektedir. Benzer bir bulgu Bilsky ve Schwrtz (1994) tarafından ortaya konmuştur. Muhafazakâr değerlerin hâkim olduğu topluluk kültürlerinde bireylerin stresli durumlar karşısında sosyal desteklerinin daha fazla olması nedeniyle yaşam doyumlarının yüksek olma ihtimali söz konusudur. Bireyselliği ön plana çıkaran ve bireyselci değerleri önceleyen toplumlarda yaşamın akışı içerisinde karşılaşılmaması muhtemel olumsuz durumlar karşısında bireyler sorunlarla kendi başına mücadele etmek zorundadır. Aile ve akraba ilişkileri gibi sosyal destek mekanizmalarından yoksun kalan bireyler bu mücadelede yalnızlaşmakta (Suh ve Oishi, 2002), yalnızlık ise yaşam doyumu ve pozitif duygulanım düzeyini düşürebilmektedir (Ryan ve Deci, 2001). Bunun yanında toplumda hâkim olan değerlerle çelişmeyen ve onları içselleştirenlerin daha mutlu olma ihtimalleri birey-çevre uyumu çerçevesinde dile getirilmektedir. Toplumun onayladığı değerlere sahip olan bireyler kendileri ile çevreleri arasında yaşanacak bir değer çatışması riskinden uzak duracak bu da öznel iyiliğin yükselmesine katkı sunacaktır.

Sonuç ve Sınırlılıklar

Bu çalışma üniversite gençliğinin değerleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Sonuçta örneklemin toplulukçu kültürün özelliklerinden olan muhafazakârlık ve kendini aşma değerlerine daha fazla önem atfettiği görülmüştür. Üniversite düzeyinde neden bu iki değer daha çok kabul gördüğü ile ilgili birtakım açıklamalar bu çalışma kapsamında ortaya konmuştur ancak ortaya çıkan bulguların nedenlerini daha doğru biçimde ortaya koyabilmek ve derinlemesine analiz yapma fırsatı elde edebilmek için bundan sonraki çalışmalarda karma araştırma deseninin kullanılması faydalı olacaktır.

Bu çalışmada değerler ile yaşam doyumu arasında zayıf ancak pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Değerler ile yaşam doyumu arasında pozitif ancak zayıf bir doğrusal ilişkinin ortaya çıkması değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin olup olmadığını akla getirmektedir. Bu çerçevede değişkenler arasında doğrusal olmayan güçlü bir ilişkinin var olup olmadığı ayrıca araştırılmalıdır.

Son olarak bu araştırma Sivas'ta gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve benzer özelliklere sahip üniversiteler için genellenebilir. Bulguların daha sağlıklı yorumlanabilmesi için büyükşehirlerde/metropollerde bulunan üniversitelerde de benzer çalışmaların yapılması gerekliliği vardır.

Kaynakça

- Alleyne, P., Cadogan-McClean, C. ve Harper, A. (2013). Examining personal values and ethical behavior perceptions between accounting and non-accounting students in the Caribbean. *The Accounting Educators' Journal*, 23, 47-70.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin değer algısı: Konya örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-144.
- Aydın, M. Z. (2010). Okulda değerler eğitimi. *Eğitime Bakış*, 6(18), 16-19.
- Bilsky, W. ve Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.
- Bindak, R. (2014). Mann-Whitney U ile student's t testinin I.tip hata ve güç bakımından karşılaştırılması: Monte Carlo simülasyon çalışması. *AKÜ FEMÜBİD*, 14, 5-11.

- Bobowik, M., Basabe, N., Pa'ez, D., Jime'nez, A. ve Bilbao, M. A. (2011). Personal values and well-being among Europeans, Spanish Natives and immigrants to Spain: Does the culture matter? *Journal of Happiness Studies*, 12, 401-419.
- Braithwaite, V. A. ve Law, H. G. (1985). Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach value survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 250-263.
- Brown, K. W. ve Kasser, T. (2005). Are psychological and ecological well-being compatible? The role of values mindfulness, and lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, 349-368. [https:// doi.org/10.1007/s11205-004-8207-8](https://doi.org/10.1007/s11205-004-8207-8)
- Çalışkur, A. (2010). *Psikolojide değerler ve gençlik*. İstanbul: Papatya.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *The rising tide of conservatism in Turkey*. Macmillan US: Palgrave.
- Çiftçi, A. (2002). *Din ve modernlik, toplumbilim yazıları I*. Ankara: Ankara OkuluYayınları.
- Çivitiçi, A. (2012). Üniversite öğrencilerinde genel yaşam doyumu ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 321-336.
- Dacı, Z. N. (2013). *Üniversite öğrencilerinde değer algılamaları: İstanbul'daki üniversitelerde uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirutku, K. (2007). *Parenting styles, internalization of values, and the self-concept* (Yayımlanmamış doktora tezi). Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction-with-life scale: A measure of life satisfaction. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-76.
- Dorahy, M. J., Lewis, C. A., Schumaker, J. F., Akuamoah-Boateng, R., Duzé, M. C. ve Sibiya, T. E. (2000) Depression and life satisfaction among Australian, Ghanaian, Nigerian, Northern Irish, and Swazi University Students. *Journal of Socail Behaviour and Personality*, 15, 569-580.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar: Toplumbilimsel bir inceleme* (Ö. Ozankaya, Çev.). Ankara: İmge.
- Erkenekli, M. (2009). *Türkiye'de sosyoekonomik statü (SES) gruplarına göre temel değerlerin farklılaşması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fatoki, O. (2014). The personal values of university students in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(23), 758-763.
- Garvanova, M. (2017, 24-30 August). *Values and life satisfaction: Empirical evidence from Bulgaria*. 4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts, Bulgaria.
- Görgün Baran, A. (2013). Genç ve gençlik: Sosyolojik bakış. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-25.
- Günay, C. (2014). The status of social values in Turkey and perspectives on regional cooperation. *The Anna Lindh report 2014* içinde (ss. 85-90). Anna Lindh Foundation.
- Gündoğar, D., Sallan-Gül, S., Uskun, E., Demirci, S. ve Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10, 14-27.
- Hellevik, O. (2003). Economy, valuesandhappiness in Norway. *Journal of HappinessStudies*, 4, 243-283.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Jarden, A. (2010). *Relationships between personal values, and depressed mood and subjective well being* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Canterbury, Christchurch, New Zealand.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. ve İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *TheJournal of Social Psychology*, 142(3), 333-351.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Khaptsova, A. ve Schwartz, S. H. (2016). Life satisfaction and value congruence: Moderators and extension to constructed socio-demographic groups in a Russian national sample. *Social Psychology*, 47, 163-173. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000268>
- Kıran, Ö. ve Gül, S. (2016). Lise öğrencilerinin değer yönelimlerinin Schwarzıt değerler ölçeği açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 487-495.
- Kluckhohn, C. K. ve Others (1951). Values and value orientations in the theory of action. T. Parsons ve E. A. Shils (Ed.), *Toward a general theory of action* içinde (ss. 388-49). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kluckhohn, F. R. ve Strodtbeck, F. L. (1961). *Variations in value orientations*. Westport, CT: GreenwoodPress.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeyinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lindeman, M. ve Verkasalo, M. (2005). Measuring values with the short Schwartz's Value Survey. *Journal of Personality Assesment*, 85(2), 170-178.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M. ve Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9(2), 111-131.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akinay ve D. Kömürçü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10-19.
- Oyserman, D., Coon, H. M. ve Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.
- Özdemir, Y. ve Koruklu, N. (2011). Üniversite öğrencilerinde değerler ve mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 190-210.
- Özden, M. S. (2007). *20-24 yaş arası üniversite öğrencilerinin ve nevrotik öğrencilerin değerler açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve eğitim bilimi araştırmalarında örneklem sorunu. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Dergisi*, 15, 394 - 422
- Özmete, E. (2007). Effect of gender on the value perception of the young: Case analysis. *College Student Journal*, 41(4), 859-871.
- Parsons, T. (1968). *The structure of social action*. New York: FreePress.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: FreePress.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.
- Ryckman, R. M. ve Houston, D. M. (2003). Value priorities in American and British female and male university students. *The Journal of Social Psychology*, 143(1), 127-138.
- Sagiv, L. ve Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30(2), 177-198.
- Sarıcı-Bulut, S. (2012). Gazi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 216-238.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (ss. 1-65). San Diego: AcademicPress.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- Schwartz, S. H. (2001). *European Social Survey core questionnaire development – Chapter 7: A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations*. London: European Social Survey, City University London.
- Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue Française de Sociologie*, 42, 249-288.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S. ve Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519-542.
- Schwartz, S. H. ve Rubel-Lifschitz, T. (2009). Cross-national variation in the size of sex differences in values: Effects of gender equality. *Journal of Personality & Social Psychology*, 97(1), 171-185.
- Schwartz, S. H. ve Sagie, G. (2000). Value consensus and importance, A cross national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 465-497.
- Seddig, D. ve Davidov, E. (2018). Values, attitudes toward interpersonal violence, and interpersonal violent behavior. *Front Psychology*, 9, 1-13. <https://doi.org/doi: 10.3389/fpsyg.2018.00604>.
- Suh, E. M. ve Oishi, S. (2002). Subjective well-being across cultures. *Online Readings in Psychology and Culture*, 10(1), 2-11. doi:10.9707/2307-0919.1076
- Şirin, A. (1986). *Gençlerin değerler sıralaması üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tarabashkina, L. ve Lietz, P. (2011). The impact of values and learning approaches on student achievement: Gender and academic discipline influences. *Issues in Educational Research*, 21(2), 210-231.
- Tart, I. (2011). Basic human values of Sweden, Finland and Estonia. I. Tart (Ed.), *Basic Human Values in Estonia and Baltic Sea Countries* (ss. 89-110). Tartu: Tartu University Press.
- Telef, B. T., Uzman, E. ve Ergün, E. (2013). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(12), 1297-1307.
- Türkbay, R. A. (2005). *Üniversite öğrencilerinin demokratik tutum ve davranışları üzerine bir araştırma: Pamukkale Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uyguç, N. (2003). Cinsiyet, bireysel değerler ve meslek seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 93-103.
- Weber, M. (1985). *Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Aruoba, Çev.). İstanbul: Hil.
- Wuthnow, R. (2008). The sociological study of values. *Sociological Forum*, 23(2), 333-343.

**Anlam Tercihi Araştırmalarının Sözcük Öğretimine Katkısı:
“fiyat/ücret/bedel” Sözcükleri Üzerine Bir Araştırma**
Contribution of Studies on Semantic Preference to Vocabulary Teaching:
A Study on the Words of “fiyat/ücret/bedel”

Ayşe Eda GÜNDOĞDU*

Öz

Bu çalışmada aynı anlamsal alanı paylaşan “fiyat/ücret/bedel” sözcüklerinin dilsel örüntüde ne tür bağlamsal farklılıklar ortaya koyduğunu, diğer bir deyişle hangi anlam bilimsel uzanımlarla kullanıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın veritabanını Türkçe Ulusal Dil Derlemi Tanıtım Sürümü oluşturmaktadır. Söz konusu derlem aracılığıyla “fiyat/ücret/bedel” sözcüklerinin bağlamli dizinlerdeki kullanımları denetlenmiş, elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Sonuç olarak, incelenen sözcükler her ne kadar aynı anlam alanını paylaşırsa da dizgesel olarak birbirinden farklı eşdizimsel öğeleri tercih etmekte ve buna paralel olarak söz konusu öğelerle farklı anlamsal uzanımlar kurabilmektedir. Çalışmanın özelde belirli bir sözcük grubunun anlamsal sınırlarını çizme ve bu sözcüklere ilişkin bağlamsal bilgiler verme açısından, genelde anlam tercihi araştırmaları doğrultusunda bir yöntembilimsel öneri ortaya konması açısından sözcük öğretimi alanına katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Anahtar sözcükler: Anlam tercihi, Türkçe öğretimi, sözcük öğretimi, derlem.

Abstract

The aim of this study is to show what kind of contextual differences the words “fiyat/ücret/bedel,” that share the same semantic field, put forth in the linguistic pattern, in other words, with which semantic extensions they are systematized. This study has benefitted from the database of the demo version of TNC (Turkish National Corpus). The use of the words “fiyat/ücret/bedel” in bound indexes has been checked by means of the aforementioned corpus, and the thematic analysis method has been used in order to interpret the findings. In conclusion, it has been observed that although the aforementioned words share the same semantic field, they prefer different systemic elements and, concordantly, constitute different semantic extensions. It is anticipated that this study will contribute to the field of vocabulary teaching in terms of drawing the semantic boundaries of a particular group of words and giving contextual information about those words in particular and putting forward a methodological proposal in line with the researches on corpus linguistics and semantic preference in general

Keywords: Semantic preference, Teaching Turkish, teaching vocabulary, corpus.

Giriş

Dilbilim çalışmaları, program geliştirme alanında dil öğretimi sürecinin planlanması, içeriğin geliştirilmesi, ölçme ve değerlendirme sürecinin tasarlanması gibi birbirinden farklı basamaklarda etkin olarak kullanılmaktadır. Dilbilimde dilsel verinin bilimsel ve sistematik olarak elde edilmesi, dil öğretimi sürecinin sağlıklı bir şekilde planlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dilbilim, kuramsal açıdan

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, e-posta: aedagundogdu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9074-7903

dilsel materyali betimlemekte kullanılırken uygulamalı açıdan söz konusu materyali öğrenme ortamına taşımaya yardımcı olmaktadır. Günümüzde bu çalışmalar birbirini destekleyici biçimde alanyazında yer bulabilmektedir. Bu çalışmada hem sözcük anlambilim hem derlem dilbilimin önemli araçlarından olan anlam tercihi araştırmalarının Türkçe öğretimine ne tür katkılarda bulunabileceği tartışılmıştır.

Derlem Dilbilimi ve Dil Öğretimi

Günümüzde dil araştırmalarının veri tabanı ve yöntem açısından önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkan derlem terimi “bir ya da birden çok dili kapsayan sözlü ya da yazılı metinlerin, belirli bir amaç doğrultusunda ve önceden belirlenmiş ilkelerle elektronik bir veri tabanında saklanan koleksiyonları” olarak tanımlanabilir (Atkins ve Clear, 1992; Leech, 1992; Baker vd., 2006; McEnery ve Hardie, 2012). Derlemler günümüzde dil öğretimi, dil edinimi, sözlükbilim gibi çeşitli alanlarda, araştırma konusu olan dile ya da dillere ilişkin geçerli ve güvenilir sonuçlar vermesi açısından büyük önem taşımaktadır (McEnery ve Hardie, 2012). Bu anlamda derlem dilbiliminin araştırmaları gerek kuramsal gerekse uygulamalı dilbilim çalışmalarında, bir ya da birden çok dili betimsel, ilişkisel veya deneysel açıdan ölçünlü bir biçimde betimlemeyi amaçlamaktadır.

McEnery (2003) dilbilim alanında, derlem çalışmalarının önem kazanması ve yaygınlaşmasının nedenlerini temelde derlemlerin geniş veritabanları gerektiren araştırmalarda büyük metin öbeklerini kapsayabilecek nitelikte olması, amaca yönelik olarak sorgulanan verilerin büyük ölçekli metinler arasından kısa zamanda ayrıştırılabilmesi, araştırma sorularına bağlı olarak biçimlendirilmeye olanak tanınması ve araştırma sonucunda elde edilen verileri geçerli ve güvenilir hale getirmeye yardımcı olmasıyla açıklamaktadır. Bu kapsamda Vardar (1998) çağın gereksinimlerine koşut bir gelişim çizgisi izleyen uygulamalı dilbilim çalışmalarının anadili ve yabancı dil öğretiminde çok başarılı sonuçlara ulaşılmasını sağladığını, dilbilim ilke ve yöntemlerini değişik türden somut veriler düzleminde sınavarak büyük ölçüde doğrulamış olduğunu belirtmekte ve dile ilişkin çeşitli sonuçlar ve genellemeler yapmaya olanak sağlayan derlem dilbiliminin çalışmalarının uygulamalı dilbilim alanına doğrudan katkı sağlayan, veri sunan ve çeşitli denenceler oluşturmaya mümkün hale getiren bir yan alan durumuna geldiğini belirtmektedir.

Günümüz dilbilim çalışmalarında derlemlerin -araştırma sorularına ya da varsayımlara bağlı olarak- sözcüksel sıklığı belirleme, *bağlamli dizinleri* (concordance) görüntüleme, belirli bir dizgedeki yapı/ları öne çıkarma gibi işlevleri vardır. Derlemlerin sözcüksel sıklık belirlemeye ilişkin işlevleri derlemin içeriğindeki metinlerin sözcük türü, anlamsal ulam, öge sayısı vb. gibi çeşitli değişkenler doğrultusunda sayısallaştırılmasını kapsamaktadır. Bu tür araştırmalar veri tabanına ilişkin istatistiksel bilgiler ortaya koyarak kuram üretme ve uygulama yapma süreçlerine büyük katkılar sağlamaktadır. Derlemlerin bağlamli dizinleri ön plana çıkarma işlevi, yine araştırmaya konu olan belirli sözcük grubunun kendinden önce ve kendinden sonra yer alan sözcükler çerçevesinde bağlamsal kullanımına ilişkin bilgi vermesi olarak açıklanabilir. Derlemlerin belirli bir dizgedeki yapı/ları öne çıkarma gibi işlevleri özellikle eşdizimlilik araştırmaları gibi sözcük grupları üzerinden yapılan araştırmalara büyük katkılar sağlamaktadır (Atkins ve Clear, 1992; McEnery ve Hardie, 2012).

Derlem çalışmaları dil öğretimi alanında “doğrudan uygulamalar” ve “dolaylı uygulamalar” olmak üzere iki başlıkta değerlendirilebilir. Bu alandaki doğrudan uygulamalar öğretici ve öğrenici merkezli; dolaylı uygulamalar araştırmacı ve materyal geliştirme uzmanı merkezli uygulamalar olarak ele alınmaktadır (Römer, 2009; McEnery ve Xiao, 2011). *Doğrudan uygulamalar* kapsamında öğreticilerin ve öğrencilerin ders içinde yararlandıkları “eğitbilimsel derlemler” ele alınabilir. Eğitbilimsel derlemler, öğrenme sürecinde öğrenici ve öğreticinin çeşitli gereksinimlerini karşılamak amaçlı tasarlanmış derlemlerdir. McEnery ve Xiao (2011) sınıf içi etkinliklerde derlem kullanımının sunum açısından, uygulama açısından ve üretimsel açıdan çeşitli katkıları olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda derlemlerin dile ilişkin doğal veriyi içermesi sunum, öğrencinin bu verileri gözlemleyebilmesi ve veriler üzerinden etkinlikler yapabilmesi uygulama, hedef dile ilişkin kendi genellemelerini oluşturabilmesi ve kendi dilsel sunumlarına doğal örnekler görmesi üretim açısından katkılarını birer örnek olabilir.

Dolaylı uygulamalar kapsamında ise derlemler öğretim programının tasarımı, ders materyallerinin tasarımı ve ders materyalinin değerlendirilmesi olmak üzere üç temel alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Derlemlerin öğretim programının tasarımı sürecinde programın “içerik” ögesinin düzenlenmesinde ölçünlü

ve bilimsel bir program hazırlamak açısından büyük önemi vardır. İçerik ögesinin düzenlenmesi sürecinde gerek sözcük bilgisi gerekse dilbilgisi alanlarında öncelikli yapıların belirlenmesi, sıradüzenin sağlanabilmesi açısından referans derlemlere gereksinim duyulmaktadır. Römer (2009) dil öğrencilerinin, alıcı ve üretici becerilerini daha kolay geliştirmeleri için hedef dilin en yaygın sözcüksel birimleri ve tipik olarak birlikte kullanılan örüntüleriyle karşılaşması gerektiğini, böylece öğrencinin dilin gerçek hayata ilişkin kullanımını daha kolay deneyimleyebileceğini belirtmektedir.

Uygulamalı derlem çalışmalarının ikinci işlevi de hedef dilin öğretilmesi sürecindeki ders materyallerinde kullanılmak üzere dilin doğal ortamından derlenmiş veriler sunmaktır. Derlemlerden elde edilen veriler, ders kitaplarında metin yazımı ile etkinliklerde sunulacak sözcüksel ve dilbilgisel yapıların belirlenmesi süreçlerinde materyallerin nesneliliği ve güvenilirliği açısından son derece işlevsel bir rol oynamaktadır. Derlemlerin dil öğretimine en büyük katkılarından biri önemli yardımcı materyallerden biri olan sözlüklerin içerik oluşturma sürecinde araştırmacılara dilsel veri sağlamalarıdır (Leech, 1997). Günümüzde özellikle öğrenci sözlüklerinin hazırlanmasında maddebaşlarının belirlenmesi, anlamların ayrıştırılması, tanık tümcelerinin sunumu gibi süreçlerde derlemlerden elde edilen verilere sıklıkla başvurulmaktadır (McEnery vd., 2011). Başta Collins COBUILD English Language Dictionary olmak üzere Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford Advanced Learner’s Dictionary, Cambridge International Dictionary of English gibi sözlükler derlem tabanlı verilerden yararlanılarak oluşturulan sözlüklere örnek olarak gösterilebilir.

Sözcük Anlambilimi ve Dil Öğretimi

Sözcük anlambilimi, sözcükleri bugün geleneksel dil çalışmalarından çok farklı bir biçimde ele almakta, onları dil dizgesi, bütünlüğü içinde, bütünün birer parçası olarak incelemektedir. Her bir göstergenin gerek yapısal gerek yorumlayıcı, gerekse üretimsel anlambilimde birtakım anlam özellikleri taşıdığı kabul edilmektedir (Aksan, 2004). Sözcüklerin niteliklerini sözcüklerarası anlam ilişkileri kapsamında betimleyen sözcük anlambilimi alanında temel olarak bir sözcüğün anlamının özgülleştirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu alan kapsamında karşımıza çıkan en önemli terimlerden biri anlam tercihidir. Sinclair (1991) anlam tercihi düzeyini sözcüksel birimlerin *birlikte kullanımı* (co-occurrence) ilişkileri kapsamında önemli bir düzey olarak ele almaktadır. Anlam tercihi araştırmaları temelde aynı sözcükle eşdizimlilik gösteren bir grup sözcüğün ortak ve farklı anlam özellikleri ile bu sözcük grubunun hangi ulamlar çevresinde daha çok yoğunlaştığını betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda anlam tercihi araştırmaları sözcüklerin belirli dizgelerdeki kullanımsal sınırlarını ve çokanlamlılık çerçevesindeki görünümünü ayrıntılı olarak ortaya koymaya yardımcı olmaktadır.

Alanyazında anlam tercihi uygulamaları, dil öğretimine doğrudan veri sunan araştırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tsui (2004) İngilizce üzerinde yaptığı bir çalışmada, derlem temelli olarak, “high” ve “tall” sıfatlarının anlam tercihi görünümünü incelemiş ve sonuç olarak “high” sıfatının daha soyut isimlerle birlikte eğretilmeli anlamda sıklıkla kullanılırken “tall” sıfatının insanlar, ağaçlar, binalar gibi somut adlarla daha çok kullanıldığına ulaşmıştır. Bu da yüzeysel bir tarama ile elde edilemeyecek anlambilimsel bulguların anlam tercihi betimlemeleriyle kapsamlı olarak ortaya konabileceğini göstermektedir. Alanyazında anlam tercihi görünümünde ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Stubbs (2001) “large” sıfatıyla yaptığı eşdizimlilik araştırmasında, söz konusu sözcüğün “number(s), scale, part, quantities, amount(s)” gibi “miktar ve boyut” bildiren sözcüksel birimlerle sıklıkla aynı dizgede yer aldığı ortaya koyan çalışmada sözcüksel birimlerin dilsel görünümünde arka planda çeşitli anlamsal alanlar oluşabileceği tezini kanıtlamaktadır. Anlamsal alan oluşturan sözcükler, çeşitli anlam ilişkileri yoluyla ortak bir işlem kurabilen sözcük grupları olarak değerlendirilebilir. Aynı doğrultuda Baker vd. (2006) British National Corpus (BNC) de “rising” sözcüğünün “incomes, prices, wages, earnings, unemployment” gibi iş ve para alanlarıyla ilgili sözcüklerle birlikte kullanıma eğiliminde olduğu vurgulamaktadır.

Alanyazında yapılan taramalarda konu alanı çerçevesinde Türkçeye ilişkin iki çalışmaya rastlanmıştır. Aksan (2011) Derlem Temelli Sözcük Anlambilimi Çalışmalarının Türkçenin Eğitime Katkısı adlı çalışmada “yurt-vatan, yollamak-göndermek, beyaz-ak” gibi yakın anlamlı sözcüklerin iki farklı derlem aracılığıyla bağlamli dizinlerine ulaşmış ve sözcük çiftlerinin yakın anlamlı olmasına rağmen çoğunlukla farklı dizgelerde kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda araştırmada okul sözlükleri ve

Türkçe kitaplarının düzenlenmesi ve gözden geçirilmesi sürecinde derlem anlambilimi çalışmalarından yararlanılması gerektiği; ayrıca eşdizim öğeleri, dilbilgisel yapılar, anlam tercihi ve dizim olanaklarının materyallerde kullanılması zorunluluğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında, alanyazındaki diğer araştırma ise Türkçede Yakın Anlamli Sözcükler: Bir Derlem Çalışması'dır. Aksan vd. (2008) bu çalışmada "aşk-sevda-sevgi" ve "Tanrı-Allah" sözcük gruplarının anlam tercihi ve söylem ezgisi görünümüne odaklanmış, söz konusu sözcüksel grupların anlam tercihleri ve yansıttıkları duygu değerlerini ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda çalışma kapsamında bazı örneklerde yer alan anlamsal özelliklerin Türkçe Sözlük'te rastlanmadığına erişilmiştir. Sonuç olarak, araştırma konusu ile paralellik sergileyen bu iki çalışma da sözvarlığı öğelerinin hangi anlamsal alanlarda, hangi ulamlar çerçevesinde ve nasıl bir tutumsal eğilimle (olumlu, yansız, olumsuz) kullanım sergilediğini ortaya koymanın sözcük anlambilimi, dil öğretimi ve sözlükbilim alanları açısından yaygın etkisinin büyük olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada "fiyat/ücret/bedel" sözcükleri üzerinden bir anlam tercihi uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Bu araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel çalışmalar bilimin betimleme amacına hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda kendinden sonraki çalışmalar için denence üretmeye yönelik öngörü sağlamaktadır (Erkuş, 2009). Araştırmada veriler içerik analizinin alt yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 22). Tematik analiz ise içerik analizi kapsamında, elde edilen veriler içerisinde tema ve örüntüler aramak amacıyla yapılan kodlamalara dayalı bir analiz yöntemidir (Glesne, 2013). Bu çalışmada tematik analiz yöntemi ile inceleme konusu adların anlambilimsel örüntüleri ortaya konmuştur.

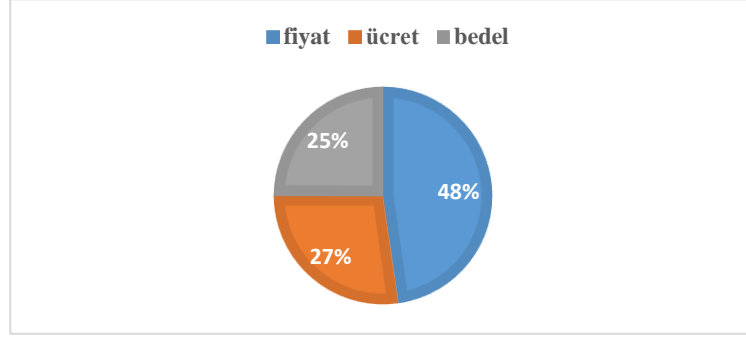
Veri Seti Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın veri seti evrenini Türkçe Ulusal Derlemi Tanıtım Sürümü (TUDTS) veritabanında yer alan metinler oluşturmaktadır. TUDTS günümüz Türkçesinin dengeli, büyük ölçekli ve genel amaçlı bir derlemi olacak biçimde tasarlanmıştır. TUDTS 50 milyon sözcükle sınırlandırılmıştır ve %98 oranında çok çeşitli türlerden ve 20 yıllık bir zaman aralığında yayınlanmış (1990-2009) yazılı metinlerden oluşmaktadır. TUDTS'nin %2'si ise yazıya aktarılmış konuşmalar ya da sözlü verileri kapsamaktadır. TUDTS metinlerinin sözcük sayıları ve dağılımları, yayın yılı, konu alanı ve metin türü ölçütlerine dayalı olarak oranlanmıştır. Böylelikle çok çeşitli konu alanlarını kapsayan Türkçe yazılı metinlerden örneklem yoluyla derlem veritabanı oluşturulmuştur.

Veri setlerinin oluşturulmasının ilk aşamasında örneklem kapsamındaki adlar belirlenmiş ve listelenmiştir. Bu aşamadan sonra araştırma konusu adlar bağlamli dizin görünümüne ulaşmak için TUDTS sorgu arayüzü kullanılmıştır. Elde edilen sorgu sonuçları kapsamında araştırma konusu adların bağlamli dizinlerdeki görünümüleri betimlenmiştir. Bağlamli dizinlerin betimlenmesinde sağ bağlam yapılarının belirgin anlamsal birliktelikler yaratmamasından dolayı yalnızca sol bağlam (n-1) yapıları göz önüne alınmıştır. Veri toplama sürecinin sonunda elde edilen veriler MS Excel'e aktarılmış, sonrasında SPSS 18.0 paket programı aracılığıyla yüzde ve sıklık ölçümleri yapılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde "fiyat/ücret/bedel" sözcüklerine ilişkin öbek yapısal eşdizimlilik görünümüleri ve anlam tercihi yönelimlerine ilişkin derlemde elde edilen bulgular ve bu bulguların yorumlanması yer almaktadır. Derlemde toplam 1.242 tanık tümce içerisinde *fiyat* sözcüğü 593, *ücret* sözcüğü 339 ve *bedel* sözcüğü 310 farklı dizgede öbek yapı görünümünde karşımıza çıkmaktadır. Grafik 1'de araştırma konusu adların derlem içerisinde dağılımları yer almaktadır.

Grafik 1: Adların Derlemdeki Dağılımları

Grafik 1 incelendiğinde derlemde karşılaşılma oranı en yüksek ögenin %48’lik dilimle *fiyat* olduğu, onu *ücret* (%27) ve *bedel* (%25) ve bedel ögelerinin izlediği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, derlemde kullanım sıklığı açısından, tanık tümcelerinin yarısına yakınının fiyat sözcüğü ile öbek yapı oluşturduğu söylenebilir.

“fiyat” Ögesine İlişkin Bulgular ve Yorum

Adın Güncel Türkçe Sözlük¹’te tanımlarına bakıldığında genel kullanım olarak “Alım veya satımda bir şeyin para karşılığındaki değeri, eder, paha.” tanımı yer almaktadır. Sözlükte ayrıca *ekonomi* alanına ilişkin iki tanıma daha yer verilmektedir: “Bir mal veya iş gücü için uygun görülen para karşılığı.” ve “Bir değer ile para birimi arasındaki ilişki.”. Genel tanım incelendiğinde uzanımsal açıdan sınırlandırılmamış bir ticari nesne ya da etkinliğe gönderimde bulunulurken ekonomiye ilişkin özel tanımların ilkinde “mal” ve “işgücü” kavramlarının kullanılması, adın işlemine ilişkin daha belirgin sınırlar çizebilmektedir. Tanımların genel olarak anlambilimsel atmosferlerine bakıldığında ise *ticaret* anlam alanının öncelendiği gözlemlenmektedir. Adın bağlamalı dizinlerde rastlanan öbek yapı eşdizimlilik görünümleri sıklık ve yüzde değerleriyle Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: “fiyat” Sözcüğünün Eşdizimlilik Görünümleri

satış (149), ürün (39), birim (37), piyasa (37), mal (29), yüzde (23), taban (19), alış (18), litre (18), petrol (18), benzin (17), çıkış (16), ihraç (15), varil (15), alım (11), dolar (11), maliyet (11), bilet (10), döviz (9), fındık (6), hizmet (6), kilo (6), kullanım (6), pazar (6), altın (5), hisse (5), kilogram (5), oda (5), sektör (5), açılış (4), beton (4), çay (4), doğalgaz (4), faiz (4), ithalat (4), metrekare (4), metreküp (4), monopol (4).

FİYATI

Tablo 1 incelendiğinde “satış fiyatı” öbeğinin diğer birimlerle karşılaştırıldığında daha yoğun biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir, bu anlamda söz konusu öbeğin diğer ögelere kıyasla daha güçlü bir eşdizimlilik sergilediği söylenebilir. Ayrıca “ürün fiyatı”, “birim fiyatı”, “piyasa fiyatı” öbekleri de sıklığı yüksek yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan adın, [... + fiyatı] öbeğinin kurulumunda, çekirdek sözcüğün uzanımlarına çok yakın bir görünümle, *ekonomi/ticaret* anlam alanına sahip adların kullanıldığı gözlemlenmektedir. Eşdizimlilik görünümleri, inceleme konusu ögenin dizgesel kullanımı ve anlambilimsel özellikleri açısından belirli düzeyde bilgiler verse de daha detaylı bir çıkarım için ögenin hangi anlambilimsel ulamları tercih ettiği de ortaya konmalıdır. Tablo 2’de “fiyat” sözcüğünün ulamsal görünümleri yer almaktadır.

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts (ET: 25.03.2018)

Tablo 2: “fiyat” Sözcüğünün Anlam Tercihi Görünümleri

ULAM	EŞDİZİMSEL ÖGE	f
TİCARİ ETKİNLİK	satış (149), alış (18), çıkış (16), ihraç (15), alım (11), hizmet (6), kullanım (6), açılış (4), ithalat (4).	229
TİCARİ EŞYA	ürün (39), mal (29), petrol (18), benzin (17), bilet (10), fındık (6), altın (5), beton (4), çay (4), doğalgaz (4).	136
BİRİM	birim (37), litre (18), varil (15), kilo (6), kilogram (5), metrekaare (4), metreküp (4).	89
TİCARİ ORTAM	piyasa (37), maliyet (11), pazar (6), oda (5), sektör (5), monopol (4).	68
ORAN	yüzde (23), taban (19), hisse (5), faiz (4).	51
PARA	dolar (11), döviz (9).	20
TOPLAM		593

“Fiyat” sözcüğünün tercih ettiği anlamsal ulamlara bakıldığında TİCARİ ETKİNLİK ve TİCARİ EŞYA ana ulamlarının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. TİCARİ ETKİNLİK ulamında en temel eylemlerden olan “satış” ögesinin diğerlerinden daha yoğun bir biçimde kullanıldığı söylenebilir. Aynı bağlamda TİCARİ EŞYA ulamı için *ürün*, *mal* gibi üst düzey ulamların yanı sıra *petrol*, *fındık*, *altın* gibi temel düzey ulamların yoğunluğu da dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo incelendiğinde, “fiyat” ögesinin tek boyutlu bir ad olduğu ve yalnızca ticari bağlamda kullanıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Ücret Ögesine İlişkin Bulgular ve Yorum

“Ücret” ögesinin Güncel Türkçe Sözlük’te yer alan ad sözcük sınıfı kapsamındaki görünümüne bakıldığında *ekonomi* özel alanı kapsamında “İş gücünün karşılığı olan para veya mal.” ve “Kiralanan veya satın alınan bir şey için ödenen para.” tanımları karşımıza çıkmaktadır. İlk tanımda “fiyat” ögesi gibi “mal” ve “işgücü” ayrımlarına yer verilmediği, yalnızca “işgücü” anlamsal alanının ön plana çıkarıldığı gözlemlenmektedir. İkinci tanım incelendiğinde ise ticari etkinlik açısından anlambilimsel sınırları daha da genişletilmiş bir tanımla karşılaşmaktadır. Tanımlar perspektif açısından ele alındığında ilk tanımın iş gücünü üreten bağlamında kurgulandığı, ikinci tanımda ise somut ya da soyut bir ticari nesnenin odağa alındığı görülmektedir. Araştırma konusu sözcüğün bağlamlı dizinlerde rastlanan eşdizimlilik görünümü sıklık ve yüzde değerleriyle Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: “ücret” Sözcüğünün Eşdizimlilik Görünümleri

telif (27), taşıma (22), giriş (20), saat (18), transfer (16), mesai (15), kullanım (14), işçi (11), ders (11), lisans (10), görüşme (10), geçiş (10), bonservis (9), öğrenim (9), konuşma (9), çalışma (9), avukatlık (8), muayene (8), katılım (8), yol (8), vekalet (8), mesaj (7), kayıt (7), sınav (6), etkinlik (6), konaklama (5), otel (5), işçi (5), abonman (4), depozito (4), sürastarya (4), abonelik (4), kontör (4), sms (4), kira (4), bilet (4), posta (4), okul (4).	ÜCRETİ

Araştırma konusu ögenin eşdizimlilik görünümü incelendiğinde, dizgelerde “telif ücreti”, “taşıma ücreti”, “giriş ücreti” gibi ticari eyleme/emeğe yönelik etkinliklerin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu

açından “ücret” ögesinin genel anlamda eyleme yönelik ticari etkinliklerde kullanıldığı söylenebilir. Araştırma konusu sözcüğün bağlamli dizinlerde rastlanan eşdizimlilik görünümleri sıklık ve yüzde değerleriyle Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: “ücret” Sözcüğünün Anlam Tercihi Görünümleri

ULAM	EŞDİZİMSEL ÖGE	f
TİCARİ ETKİNLİK	taşıma (22), giriş (20), transfer (16), kullanım (14), geçiş (10), görüşme (10), öğrenim (9), konuşma (9), çalışma (9), muayene (8), katılım (8), kayıt (7), etkinlik (6), konaklama (5), abonelik (4), abonman (4).	161
EMEK/ÇALIŞMA	saat (18), işçi (16), mesai (15), ders (11), lisans (10), bonservis (9), avukatlık (8), vekalet (8), posta (4).	99
SOYUT META	telef (27), mesaj (7), sınav (6), bilet (4), kontör (4), sms (4), okul (4), sürastarya (4).	60
UZAM	yol (8), otel (5), depozito (4), kira (4).	19
TOPLAM		339

Tablo 4 incelendiğinde adın dört farklı anlam alanını tercih ettiği gözlemlenmektedir. Ögelerin büyük çoğunluğu TİCARİ ETKİNLİK ulamı kapsamında değerlendirilebilmektedir. Söz konusu ulama ilişkin ögeler incelediğinde “taşıma ücreti”, “giriş ücreti”, transfer ücreti” gibi belirli bir çabayı-emeği gerektiren etkinliklerin yoğun olarak tercih edildiği gözlemlenmektedir. İlk bakışta “ücret” ögesinin “fiyat” ögesi gibi TİCARİ ETKİNLİK ulamıyla karşımıza çıkmasının anlambilimsel bir ortaklık gibi görünmesine rağmen her iki ögeye ilişkin uzanımlar büyük oranda farklılaşmaktadır. “Fiyat” sözcüğü *satış, alış* gibi eylemlerde emekten çok ürünün ticari değerine gönderimde bulunurken “ücret” sözcüğünün eşdizimlilik sergilediği adlarda işgücünün karşılığı olan değer uzanımı ön plana çıkmaktadır.

Bedel Ögesine İlişkin Bulgular ve Yorum

Güncel Türkçe Sözlük’te bedel sözcüğünün ad sınıfındaki tanımları kontrol edildiğinde iki farklı içerikle karşılaşmaktadır. Söz konusu öge, ilk olarak “Değer, fiyat, kıymet.”, ikinci olarak “Bir şeyin yerini tutabilen karşılık.” tanımlarıyla açıklanmıştır. Tanımlar incelendiğinde, ilk tanımda sözcüğün yakınlıklılık ilişkisinde olduğu diğer sözcüklere yer verilmiştir. Bu açıdan tanımın uzanım olarak muğlak bir görünüm sergilediği söylenebilir. İkinci tanım incelendiğinde sözcüğün anlamsal sınırlarını çizmenin güç olduğu görülmektedir. Söz konusu tanım düz anlamsal düzeyden değişmeceli anlam düzeyine değin çok farklı bağlamlara gönderim yapabilmektedir. Bu açılardan, sözcüğün bağlamli dizinlerdeki kullanımının değerlendirilmesi ön koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma konusu sözcüğün bağlamli dizinlerde rastlanan eşdizimlilik görünümleri sıklık ve yüzde değerleriyle Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: “bedel” Sözcüğünün Eşdizimlilik Görünümleri

bonservis (44), kira (33), keşif (32), maliyet (32), satış (25), mal (14), sigorta (13), ihale (11), kan (11), yatırım (10), ihraç (7), sözleşme (7), alış (6), hizmet (6), kamulaştırma (5), tapu (5), fatura (5), lisans (5), kullanım (5), tespit (5), su (5), sevme (4), nakliye (4), taşıma (4), inşaat (4), ilaç (4), çek (4).	BEDELİ

Tablo 5 incelendiğinde “bonservis bedeli”, “kira bedeli”, “keşif bedeli”, “maliyet bedeli” öbeklerinin sıklığı yüksek kullanımlardan olduğu görülmektedir. Bu açıdan “bedel” ögesi birtakım bağlamsal görünümüleriyle hem “fiyat” hem “ücret” ögelerinin anlam alanlarına yaklaşmaktadır. Öte yandan, her iki adla kabul edilebilir bir eşdizimlilik sergileyemeyen “kira bedeli” öbeğinde olduğu gibi kendi anlamsal sınırlarına özgü kullanımların da var olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 6: “bedel” Sözcüğünün Anlam Tercihi Görünümleri

ULAM	EŞDİZİMSEL ÖGE	f
TİCARİ ETKİNLİK	keşif (32), satış (25), sigorta (13), ihale (11), yatırım (11), ihraç (7), sözleşme (7), alış (6), hizmet (6), kamulaştırma (5), kullanım (5), tespit (5), nakliye (4), taşıma (4), inşaat	140
TİCARİ EŞYA	mal (14), su (5), ilaç (4).	128
TİCARİ ORTAM	bonservis (44), maliyet (32), kira (33), tapu (8), fatura (5), lisans (5), çek (4).	23
DUYGU	sevme (4).	11
SIVI	kan (11).	4
TOPLAM		310

Tablo 6 incelendiğinde “bedel” ögesinin TİCARİ ETKİNLİK ve TİCARİ EŞYA ulamlarını yoğun olarak tercih ettiği gözlemlenmektedir. TİCARİ ETKİNLİK ulamında “keşif” gibi emeğin ön plana çıktığı ve *ücret* ögesiyle aynı anlam alanını paylaşan adların yanı sıra “satış” gibi *fiyat* ögesinin anlam alanındaki adların da eşdizimsel olarak yaygın kullanıldığı gözlemlenmektedir. Öte yandan, sözcüğün kendine özgü içlemsel sınırlarına ait “su, kan, sevgi” gibi daha özel kullanımlar da dikkat çekici bulgulardandır. Örneğin ticari bir nesne olarak değerlendirilebilecek “su” için fiyat ya da ücret kullanımı kabul edilebilir öbek yapılar oluşturamamaktadır. Su, meta ile hizmet arasında konumlandırılabilen bir ticari öge olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan somut ve sınırları çizilebilen nesnelere fiyat ögesi uyum sağlarken hem hizmet hem mal bedeli olan ögelerle bedel sözcüğü kullanılmaktadır. Ayrıca “kan bedeli”, “sevme bedeli” gibi daha soyut ve değişmeceli anlama sahip uzanımlar da üç öge arasından yalnızca bedel ögesiyle eşdizimlilik sergileyebilmektedir.

Görüldüğü gibi, inceleme konusu üç sözcük yakınanlamlı olarak değerlendirilse ve ticaret/ekonomi çekirdek alanını paylaşırsa da kullanım düzleminde dikkate değer farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu üç ögenin anlamsal uzanımlarının benzerlik ve ortaklık alanlarını ortaya koyma sürecinde değiştirim testinden yararlanılabilir. Değiştirim testleri özellikle söz dizimi alanında yaygınlıkla kullanılan, belirli bir ögenin saptanan diğer ögeyle benzer bağlam koşullarını oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla başvurulan testlerdir. Söz konusu testlerin uygulanma sürecini sınanmak istenen ögenin, bağlama hiçbir şekilde müdahale edilmeksizin, diğer ögenin yerine yerleştirilerek uygunluk düzeyinin kabul edilebilir olup olmadığının denetlenmesi oluşturmaktadır. Testte aynı anlam düzeyinde karşıtlık sergileyen yapıların da ortak ulamlarla/sözcüklerle yaygın olarak kullanılması gerektiği önvarsayım olarak kabul edilebilir. Değiştirim testleri yapıldığında da adların büyük oranda birbirleri yerine kullanılamayacağı, farklı bağlamları tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Tabloda sıklığı en yüksek yapılarla değiştirim testi uygulanmıştır. Tablo 7.de değiştirim testi sonuçlarını görmek mümkündür. Tablonun en sol sütununda çekirdek sözcük, ikinci sütununda eşdizimsel sözcük ve diğer sütunlarda sözcüklerin değiştirim testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: Eşdizimsel Adlar Değiştirim Testi

EŞDİZİMSEL AD	EŞDİZİMSEL ÖGE	EŞDİZİMSEL AD FİYAT	ÜCRET	BEDEL
FİYAT	satış	+	-	+
	alış	+	-	+
	ürün	+	-	-
	mal	+	-	+
	birim	+	-	-
	litre	+	-	-
	piyasa	+	-	-
	yüzde	+	-	-
	dolar	+	-	-
ÜCRET	taşıma	-	+	+
	giriş	-	+	-
	saat	-	+	-
	işçi	-	+	-
	mesai	-	+	-
	teľif	-	+	-
	mesaj	-	+	-
	yol	-	+	-
BEDEL	keşif	-	-	+
	satış	+	-	+
	mal	+	-	+
	bonservis	-	+	+
	sevme	-	-	+
	kan	-	-	+

Tablo 7 incelendiğinde çekirdek sözcüklerin büyük oranda, diğer sözcüklerle eşdizimlilik sergileyen ögelerle kabul edilebilir öbek yapılar kuramadığı gözlemlenmektedir. *Fiyat* ve *bedel* sözcüklerinin “satış, alış, mal”; *ücret* ve *bedel* sözcüklerinin “taşıma”; *fiyat* ve *bedel* sözcüklerinin “bonservis” ögeleriyle anlamlı öbekler kurabildiği, diğer ögelerin uyuşma göstermediği söylenebilir. Bu açıdan, söz konusu üç sözcüğün ortak anlam alanları olmasına rağmen büyük oranda farklı uzanımlarla kullanıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç

Dil öğretimi alanında sözcük öğretimi önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern öğretim yaklaşımları doğrultusunda, dil öğrencisinin doğal dili örnekleyen betimlemelerle karşılaşması sürecin daha sağlıklı işlemesini ve dil kullanımının daha pratik ve işlevsel bir düzeye ulaşmasına yardımcı olacaktır. Bu düzlemde çalışmada ilk olarak dilbilimin alt alanlarından derlem dilbilimi ve sözcük anlambiliminin dil öğretimi açısından katkıları ele alınmıştır. Derlem dilbilimi gerek doğrudan gerekse dolaylı açılardan özellikle sözcük öğretimi alanına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu kapsamda doğrudan uygulamalar aracılığıyla ders planlama, etkinlik düzenleme gibi aşamalarda kullanılan öğrenci derlemleri ile dolaylı uygulamalar kapsamında öğretim programının tasarımı, ders materyallerinin tasarımı ve ders materyalinin değerlendirilmesi süreçlerinde kullanılan genel derlemler ön plana çıkmaktadır. Sözcük anlambilimi ise dilbilimin ilke ve yöntemlerini kullanarak bir sözcüğün anlamından içlemine doğru ilerleyen gittikçe derinleşen bağlamsal bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan sözcük anlambilimi, sadece sözcüklerin anlam özelliklerine değil aynı zamanda sözcüğün bütün dizisel ve dizimsel ilişkilerine de odaklanmaktadır.

Bu çalışmada sözcük öğretimi açısından yakınanlamlılık kavramı sorgulanmış ve birbiriyle aynı anlam alanını paylaşan sözcük gruplarının dilsel bağlamda ne tür benzerlikler ve farklılıklarla kullanıldığı ele alınmıştır. Söz konusu bağlamsal farklılıkların ortaya konması ve öğrenci ortamında kullanılması

amacıyla *fiyat*, *ücret* ve *bedel* sözcükleri üzerinden anlam tercihi çalışması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu adların Güncel Türkçe Sözlük'te birbirine yakın içeriklerle yer aldığı görülmektedir. Derlemde ad öbeği biçimindeki oluşumlar incelendiğinde ise adların her birinin büyük oranda farklı eşdizimsel ögeler ve anlam alanlarında kullanıldığı, birbirlerinin yerine kullanılmasının kabul edilebilirlik koşullarını zorladığı görülmektedir. *Fiyat* sözcüğünün yoğun bir biçimde TİCARİ ETKİNLİK, TİCARİ EŞYA, BİRİM, ORAN anlamsal ulamlarını; *ücret* sözcüğünün TİCARİ ETKİNLİK, EMEK/ÇALIŞMA, UZAM anlamsal ulamlarını; *bedel* sözcüğünün TİCARİ ETKİNLİK, TİCARİ EŞYA ulamlarını tercih ettiği gözlemlenmektedir. Çekirdek sözcükler, ortak ulama sahip olsa da ulam içi ögelerin birbirinden anlamsal sınırlar açısından ayrılabilirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin, fiyat sözcüğü satış, alış gibi eylemlerde emekten çok ürünün ticari değerine gönderimde bulunurken “ücret” sözcüğünün eşdizimlilik sergilediği adlarda işgücünün karşılığı olan değer uzanımı ön plana çıkmaktadır. Bedel ögesi ise bazı ögelerde her iki çekirdek sözcükle uyum sağlasa da özellikle “kan bedeli”, “sevmenin bedeli” gibi değışmeceli anlam düzeylerinde diğer ögelerden ayrılmaktadır.

Sonuç olarak, inceleme konusu ögeler, yakınanlamlı olarak kabul edilse de derlem temelli olarak ele alındığında ögelerin farklı adlarla eşdizimlilik sergilemekte olduğu, bu bağlamda farklı anlamsal ulamları tercih ettiği görülmektedir. Çalışmanın, dil öğretimi sürecinde eşdizimlilik listeleri oluşturma, bağlam duyarlı metin üretme gibi etkinlikler aracılığıyla öğrencinin yanlış genelleme yapmasını engelleme ve dile ilişkin üstbilgi kurmasını sağlama açısından yararlı olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Y., Duran, N., Ersen, D., Hızarcı, Ç., Korkmaz, S., Sever, B. ve Sezer, T. (2008). Türkçede yakın anlamli sözcükler: Bir derlem çalışması. 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* içinde (s. 559-566). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları
- Aksan, Y., Mersinli, Ü. ve Yaldır, Y. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitapları derlemi ve Türkçe ulusal dil derlemi örneklemindeki sözcük sıklıkları. V. D Günay, Ö. Fidan, B. Çetin ve F. Yıldız (Ed.), *Türkçe öğretimi üzerine çalışmalar* içinde (s. 397-407). İzmir: DEDAM Yayınları.
- Atkins, S. vd., (1992). Corpus design criteria. *Literary and Linguistic Computing*, 7(1), 1-16.
- Baker, P., Hardie, A. ve McEnery, T. (2006). *A glossary of Corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Erkuş, A. (2009). *Davranış Bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş*. (A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Leech, G. (1992). *Introducing English grammar*. London: Penguin.
- McEnery, T. (2003). Computational linguistics. R. Mitkov (Ed.), *Corpus linguistics* içinde. Oxford: Oxford University Press.
- McEnery, T. ve Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McEnery, T. ve Xiao, R. (2010). What corpora can offer in language teaching and learning. E. Hinkel (Ed.), *Handbook of Research in second language teaching and learning* içinde (s.364-380). New York: Routledge.
- Römer, U. (2009). Corpus research and practice: What help do teachers need and what can we offer? K. Aijmer (Ed.), *Corpora and language teaching* içinde (s. 83-98). Amsterdam: John Benjamins.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Stubbs, M. (2001a). Texts, corpora, and problems of interpretation: a response to Widdowson. *Applied Linguistics*, 22, 149-172.
- Tavşancıl, E.ve Aslan A.E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Tsui, A. (2004). What teachers have always wanted to know and how corpora can help. *How to use corpora in language teaching* içinde (s. 39-61). Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Yunanistan’da Dil Sorunu ve Ulusal Bireyin İcadı*

The Language Question in Greece From the 18th to the 20th Century and the Invention of the National Person

Aslı ÇETE**

Öz

Yunan entelektüel yaşamında 18. yüzyıl sonlarında başlayıp kesintilerle 20. yüzyıl başlarına dek devam eden dil tartışmalarının temel hedefini ulusal bireyin icadı oluşturur. Bu tartışmalar üç ekseninde gelişir: Yunan ulusunun Antik Hellen kültürünün varisi olduğunu kanıtlamak, Avrupalı bir kimliğe sahip olduğunu kanıtlamak ve Yunan irredentist projesini yürürlüğe koymak. Yunan ulusal hareketinin hemen öncesinde yaşanan dil tartışmaları, Avrupa düşüncesinin Yunan topluluğuna nasıl aktarılacağı ve Yunanlı’nın Avrupalı kimliğinin Avrupalılara nasıl kanıtlanacağı yönündedir. Bu tartışmaların temelinde, egemen Avrupa söylemi tarafından yaratılan ve “kölelik-özgürlük” kavramları ile geliştirilen bir anlayış yatıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıl Yunan entelijansiyası tarafından “kölelik/boyunduruk” şeklinde algılanıyordu. Yapılması gereken, bu “boyunduruktan” bir an önce kurtulmaktı. Kurtuluşa giden yol ise eğitimden geçiyordu. 19. yüzyılın sonlarına doğru alevlenen tartışmalar ise, ağırlıklı olarak, Yunan Megali İdeasının nasıl gerçekleştirilebileceği konusundadır. Bu söylem uyarınca Yunanistan’ın, ulusal bir devlet olarak kuruluşundan beri devlet sınırları dışında kalan ve “kurtarılmayı” bekleyen Yunanlılar vardı. Entelijansiya, Anadolu Yunanlıları ile Ortodoks mezhebi üzerinden ortak bir kod oluştururken, Balkanlar’daki Ortodoks nüfus ile dil üzerinden ortak bir kod yaratmaya çalışıyordu. Bu ikinci kısım, bugün bile sorunlu olan bir bölgede, Makedonya’da, yaşıyordu. 19. yüzyıl sonlarında Yunan ulusçuluğu, bölgedeki diğer rakip ulusçulukları yok ederek burada yaşayan ve ana dil olarak Slav dillerinden birini konuşan Ortodoks Hristiyan halkın Yunanlaştırma projesini üstlenmiştir. Bu Yunanlaştırma işlemini ise ortak bir dil üzerinden yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda halk dilini ve arkaik dili savunanlar ortak bir hedef doğrultusunda hareket etmişlerdir: Bölge halkından Yunanlı yaratmak. Bu makalede, öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan nüfusunun entelektüelleri arasında gerçekleşen dil tartışmalarına değinilecektir. Sonrasında ise 1880’lerden 20. yüzyılın başlarına dek yaşanan siyasi ve kültürel değişimler sonucu yeniden gündeme gelen dil tartışmaları anlatılacaktır.

Anahtar sözcükler: Yunan ulusçuluğu, Yunan ulusal kimliği, dil sorunu, Megali İdea, 19. yüzyıl

Abstract

The main target of the language question in Greek intellectual life, from the late 18th century to the beginning of the 20th century, is the invention of the national person. These arguments evolve around three axes: to prove that the Greek nation is the heir of the Ancient Hellenic culture, to prove that it has a European identity and to put the Greek irredentist project into effect. The language question that preceded Greek national movement is about how to transfer European thought to the Greek community and how to prove the European identity of the Greeks to Europeans. Fundamentally all of these debates were based on a concept that was essentially created by the sovereign European discourse and cultivated in the sense of slavery-freedom. The Ottoman Empire was perceived as "slavery/yoke" by the 18th century Greek intelligentsia. It was necessary to get rid of this "yoke" as soon as possible. It was thought that education is salvation. The fierce debate at the end of the 19th century is predominantly about how the Greek Megali Idea can be

* Bu çalışma, makale yazarının hazırlamakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, asli.cete@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9677-6502

realized. According to this discourse, Greece had Greeks who were outside the borders of the state since its establishment as a national state and were awaiting "rescue". While the intelligentsia was creating a common code with the Greeks of Anatolia over the Orthodox sect, it was trying to create another common code with the Orthodox population of the Balkans on the language. This second group was living in Macedonia, a region that is still troubled. At the end of the 19th century, Greek nationalism undertook the Greekization project of the Orthodox Christian people who lived here and spoke one of the Slavic languages as their mother tongue, by destroying other nationalisms in the region. Thus they tried to create a common code in language. In this context, both the vernacularists and the archaists work to achieve a common goal: to create Greeks from the people of this region. This paper will first focus on the language battle between the Greek speaking Orthodox Christian intellectuals of the Ottoman Empire. Then, it will study the language debates from the 1880s to the beginning of the 20th century.

Keywords: Greek nationalism, Greek national identity, Language battle, Megali Idea, 19th century

Giriş

Ortak bir dil kodu yaratma çabası, Yunan ulusçuluğunun ana eksenini oluşturur. 18. yüzyıl sonlarında başlayan dil konusundaki tartışmalar, değişik şekillerde günümüze dek sürmektedir. Bugün Antik Yunanca ile Çağdaş Yunancanın birbirinden tamamen farklı, iki ayrı dil olduğunu; üniversitelerde ayrı ayrı bölümlerde okutulduğunu biliyoruz. Bununla birlikte 18. yüzyıl, hatta 19. yüzyıl ortalarına dek bu iki farklı dil, Yunan entelijansiyasının bir kısmı tarafından “tek ve aynı dil” olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni, Antik Yunancadaki kimi deyişlerin ve sözcüklerin Helenistik ortak dilde (kini-κοινή) kaleme alınmış Yeni Ahit aracılığı ile Çağdaş Yunancada günümüze dek devam etmesidir (Mackridge, 2013, s. 113). 19. yüzyıl Yunan dilbiliminin önemli simalarından Giorgos Chacidakis’in sözleri bu noktada anılmaya değerdir:

Görünen o ki bizim tüyler ürpertici deniz kazamızdan kurtulabilen tek istisna dildir. Ancak bunun bize bir yararı yok; [çünkü] bu istisna özde değil, yüzeydedir: Dil, Hristiyanlık’ın en baştan beri, yabancı bir dil aracılığı ile değil, Hellenistik ortak dil aracılığı ile yayılması sonucu kurulmuştur.¹ (Akt. Κορδάτος, 1974, s. 17)

Avrupa’da ulusal devletlerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan yerel diller, dönemin *lingua francası* Latinceyi tahtından etmiştir. Ne de olsa Latince o dönemde pek çok yerel dil konuşucusu için yabancı sayılabilecek bir dildi. Avrupalılar tarafından Rönesans’tan beri el üstünde tutulan Antik Hellen dili ise Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan nüfusu için tamamıyla yabancı bir dil sayılmazdı. Bu dil, Doğu Roma İmparatorluğu zamanından bu yana yazılı metinlerde ve kilise metinlerinde varlığını sürdürmüştü. Bundan dolayı, her ne kadar konuşulan bir dil olmasa da bu nüfus tarafından, halk Yunancası ile “tek ve aynı dil” olarak algılanmıştı (Mackridge, 2013, s. 102). Bununla birlikte Antik dil için “Hellenice (ellinika-ελληνικά)”, konuşulan dil içinse “Rumca (romaiika-ρωμαίικα)” sözcükleri tercih ediliyordu (Mackridge, 2013, s. 78; Δημαράς, 2009, s. 83).² Bu çalışmada Yunanistan’ın, ulusal devlet olarak kuruluşundan önceki dönemde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer almış Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan nüfus için Rumca³; bu nüfus tarafından konuşulan halk dili için Rumca sözcükleri kullanılacaktır. Antik Yunan kültürü ve dili söz konusu olduğunda ise Antik Hellen ve Antik Hellen dili ifadeleri tercih edilecektir.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda ticaretin gelişmesiyle birlikte Rum nüfus, toplumsal ve ekonomik açıdan hızlı bir yükselişe geçmiştir. Bu yükselişe paralel olarak iki toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır: tüccarlar ve denizciler. Bu iki yeni sınıf sayesinde Avrupa düşüncesi ve modası, Osmanlı Rumları arasında yayılma olanağı bulmuştur. Rum entelektüel hareketinin önemli merkezleri arasında İstanbul, İzmir, Tuna Beylikleri, Viyana, Venedik, Paris, Amsterdam ve Odesa gibi şehirler yer alıyordu. Bu merkezlerde belirleyici rol oynayacak olan aydınlar, özellikle Fenerliler’di. Rum entelektüel hareketinin en önemli taşıyıcılarının Fenerliler olduğu söylenir (Δημαράς, 2009, s. 9). 17. yüzyılda Patrikhane’nin çevresinde yabancı dil bilen, eğitilmiş Ortodoks Hristiyanlar toplanmıştır. Haliç’in Fener semtine ithafen “Fenerliler” olarak anılan bu topluluk, 18. yüzyılda Osmanlı politik ve kültürel yaşamında hızla yükselip

¹ Makalede geçen Yunanca alıntıların çevirisi tarafıma aittir.

² Halk dili için o dönemde “doğal dil (fisiği glōsa-φυσική γλώσσα)”, “ortak/basit biçem (aplon ifos-απλόν ύφος)” gibi ifadeler de kullanılmaktaydı.

³ Osmanlı İmparatorluğu’nda Rum sözcüğü, hangi dili konuştuğuna bakılmaksızın, Patrikhane’ye bağlı tüm Ortodoks Hristiyanlar için kullanılırdı.

1709/10-1821 yılları arası Tuna Beylikleri'ne voyvoda olarak atanmış ve burada Yaş ve Bükreş Akademileri gibi okullar açıp matbaa ve kitap basımına katkı sağlamışlardır. Doğa bilimleri, özellikle de tıp alanında çalışmaları olan Fenerli Beyler, bu özellikleri ve Osmanlıcanın yanı sıra çeşitli Batı dillerini de biliyor olmaları sayesinde hem Patrikhane'de hem de Osmanlı yönetici sınıfında etkin bir rol oynamışlardır (Σβωρόνος, 1999, s. 55).⁴

Yunan ulusalcılığının dinamosunu, Avrupa'da ortaya çıkan Antik Hellen ve Roma kültürlerine duyulan patolojik hayranlığın oluşturduğu söylenebilir. Dil aracılığı ile kurulan bağ sonucu Avrupa'da, Osmanlı Rumlarının Antik Hellen uygarlığının bir devamı olduğu yönünde bir inanç oluştu. Bu inanç, Antik Hellen uygarlığına ait kimi mekânları ve bu “şanlı” geçmişin taşıyıcıları olduklarına inanılan Çağdaş “Hellenleri” yakından görme umuduyla Büyük Tur (Grand Tour) gibi gezilerin düzenlenmesine, Filhelenizme ve en sonunda da Yunan ulusal hareketine yol açtı. Egemen Avrupa söylemine göre Batı (Avrupa/Avrupalı), ışığı ve aklı (ratio); Doğu (Osmanlı İmparatorluğu/Osmanlı-Türk) ise karanlığı ve batıl inanışları temsil ediyordu.⁵ Bu söylem gereğince, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyanları olan Rumlar, bir an önce “karanlıktan”⁶ kurtulup “ışığa” doğru yol almalıydılar. Bu “ışığa” doğru gidişte, öncelikli olarak yapılması gereken kim olduklarına karar vermektir. Bu kararın verilmesinde dil, belirleyici bir rol oynamıştır. Bu makalenin konusunu 18. yüzyıl sonlarında başlayıp 20. yüzyıl başlarına dek Yunan entelektüel yaşamında aralıklarla süren dil tartışmaları ve bu tartışmalar doğrultusunda oluşturulmaya çalışılan ulusal kimlik oluşturmaktadır.

18.yüzyıl sonlarından 1880'lere dil sorunu

18. yüzyıl sonlarında Rum aydınlar arasında Osmanlı “boyunduruğundan” kurtuluşun, “manevi bir yeniden doğuş” ile gerçekleşeceği düşüncesi hâkimdi. Böyle bir “yeniden doğuşun” ise ancak ulusun eğitilmesi ile olanaklı olacağına inanılıyordu. Dönemin aydınları arasındaki temel sorun, eğitimde ve yazı dilinde hangi dilin kullanılması gerektiğiydi. Bu doğrultuda, üç tür yaklaşımdan söz edilebilir: 1) Rumca'yı savunanlar, 2) Antik Hellen dilini savunanlar ve 3) Adamantios Korais (1748-1833) tarafından önerilen ve bu ikisi arasında bir uzlaşma niteliğinde olan “Orta Yolu (Mesi odos/Μέση οδός)” savunanlar. Rumcanın ortak eğitim ve yazı dili olmasını savunanlar arasında pek çok görüş ayrılığı vardır. Bu görüşü paylaşanların, üzerinde anlaştıkları temel nokta, “manevi bir yeniden doğuşun” Rumcanın kullanılmasıyla gerçekleşeceği inancıdır. Dönemin en önemli isimleri arasında yer alan Dimitris Katarcis/Fotiadis'e göre eğitim dili olarak Rumca seçilmeliydi; çünkü “Antik Hellen dilini öğrenmeye vakit yoktu... Vulgaris uzun yıllar süren bir çabanın sonucu yaptığı iki denemeden sonra, Logiki adlı eserini Antik Hellencede yazabilmişti. Bunca zaman içinde Rumca yazsaydı [kaleme almayı] arzu ettiği onlarca kitabı bir çırpıda yazıverecekti.” (Akt. Ντίνας, 1999, s. 336).

Rumcanın her alanda – “yararlı” kitapların çevirisinde, bilim dilinde ve genel olarak “aydın” Avrupa'nın Rum topluluğuna öğretilmesinde – kullanılması ile halkın “yararı” ve eğitimi gözetiliyordu. Böylelikle 1811 yılında Viyana'da *Ermis o Logios (Ερμής ο Λόγιος)* adında bir edebiyat dergisi yayımlanmaya başlandı. Bu dergi, sonraki yıllarda ciddi kutuplaşmalara sebep olan ve Çağdaş Yunan edebiyatı tarihinde “Dil Sorunu (Glosiko zitima-Γλωσσικό ζήτημα)” şeklinde anılan tartışmalarda önemli rol oynayacaktır. Dil sorunu, aslında, bir kimlik sorunuydu. Kişinin bir tesadüf eseri içine doğduğu toplulukta konuşulan dilin, onun ana dili haline gelmesi, sonradan hangi kimliğe sahip olacağı konusunda başat rol oynar. Ancak bir coğrafyada konuşulan dilin – ya da dillerden birinin – lehçeleri ya da diyalektlerinden birinin ya da tamamen ölü bir dilin “ortak dil” şeklinde dayatılması, var olan ya da oldurulmaya çalışılan kimliklerden birinin bilinçli seçimine işaret eder.

Antik Hellen dilini savunanlara göre “ulusun yeniden doğması” isteniyor ise, eğitim ve yazı dili olarak “kaba ve barbar” olan Rumca değil, Antik Hellen dili tercih edilmeliydi. Ancak bu şekilde “ataların”

⁴ Fenerliler, Babıali'de tercüman/dragoman olarak çalışmış ve bu sayede nüfuz kazanmışlardır.

⁵ Bu söylemin, aynı zamanda eril bir söylem olduğu ve “Avrupalı erkek kardeşler” ile yine onların erkek akrabalarına hizmet ettiği akıldan çıkarılmamalıdır. Batı, eril bir aklı ve gücü; Doğu ise dişil bir cinselliği, gizemi ve yabanıllığı temsil ediyordu.

⁶ Bu “karanlık” Yunan ulusalcılığında “boyunduruk (zigos-ζυγός)” sözcüğü ile karşılanır.

sahip olduğu ahlaka, bilgeliğe ve şana sahip olunabilirdi. Ne de olsa Antik Hellen dili “Tanrıların ve Musaların diliydi.”⁷

Soruna üçüncü bir öneri ise dönemin en önemli aydını Adamantios Korais tarafından gelir. Antik Hellen dili – Rumca tartışmasında “orta yolu” bulmaya çalışan Korais’e göre eğitim ve yazı dilinde Antik Hellen dilinin kurallarına göre uyarlanmış Rumca kullanılmalıydı. Dilde bu şekilde yapılacak bir “düzeltme” sonucunda açık ve doğru bir şekilde yazılabileceği gibi Antik dilin öğrenimi de daha kolay hale gelecekti (Mackridge, 2010, s. 13). Korais’in “orta yolunu” savunan, dönemin diğer bir aydını Konstandinos Koumas (1777-1836) Antik Hellen dilinin savunucularına dönüp şöyle diyecektir: “Tüm üyeleri tarafından anlaşılan bir dile sahip olmadıkça ulus, ulus olarak adlandırılmaz.” (Akt. Ντίνας, 1999, s. 347). Tüm bu yaklaşımların ortak noktasının Avrupa’da başlayan ve gelişen bilim ve düşüncelerin Rum topluluğa aktarılması ve bu yolla eğitilip “ilerlemesi” olduğu söylenebilir.

Çağdaş Yunan Edebiyatı Tarihine (*Çağdaş Yunan Aydınlanması*) olarak geçen Rum entelektüel hareketinin en önemli ismi kabul edilen Adamantios Korais, 1748 yılında İzmir’de doğmuştur. Babası Ioannis Korais ipek tüccarı, annesi Thomai ise İzmir’in seçkin kadınlarından biriydi. 1782 yılında Fransa’ya, Montpellier Üniversitesi’ne, tıp okumak için giden Korais, eğitimini tamamladıktan sonra, 1788 yılında, daimî olarak Paris’e yerleşmiştir. Böylelikle bir yıl sonra gerçekleşecek Fransız Devrimi’ni yakından izleme fırsatı yakalamıştır. Aydınlanma düşüncesine gönülden bağlı olan düşünür, tanıdığı olduğu Fransız Devrimi’ni coşkuyla karşılamıştır. Rumların Osmanlı “boyunduruğundan kurtuluşu” için önceleri Napoleon’dan medet uman Korais, Devrim’in ve Terör döneminin (1793-1794) kan ve şiddet içeren yanlarını görünce, bu tavrından vazgeçmiştir. Osmanlı “boyunduruğundan kurtuluş” herhangi bir dış destek ile değil, bizzat Rumların kendi çabaları ile olmalıydı (Beaton, 2015, s. 201). Bu da ancak ulusun eğitimi ile olanaklıydı. Ancak bu şekilde “Rumlar, bağımsız ve demokratik bir devletin Türkleri gibi değil de bir Hellen gibi davranmayı öğrenebileceklerdi.” (Κοδόλης, 2008, s. 205).

Korais Antik Hellen dilini savunanların “kaba” ve “hatalı” buldukları kelimelerin Antik Hellen karşılıklarının bulunarak bunların yerine konulması ile Rumların batıl inançlardan kurtulup “asıl olanla” ve “özgürlükle” yeniden buluşacaklarını savunmuştur. Roderick Beaton, Korais’in, dönemin Rumları ile Antik Hellenler arasında kültürel bir devamlılık olduğu düşüncesine katılmadığını, temel kaygısının Rumları Antik Hellenlerin torunları olduklarını göstermeleri için teşvik etmek olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: “‘Devamlılık’ [düşüncesi], biyolojik nedenler sonucu ortaya çıkmanın ötesinde, Korais için, doğal ya da Tanrı vergisi bir durum değildi. [Devamlılığın] hedefi geleceğin ele geçirilmesiydi.” (Beaton, 2015, s. 222-223). Korais’in dil ve eğitim hakkındaki düşüncelerini Antik Hellen dilinden yaptığı çevirilere yazdığı önsözlerden biliyoruz. Ona göre eğitimin iki dinamiği vardı: a) Antik Hellen kültürü ve b) Avrupa Aydınlanması (Πεχλιβάνας, 1999: 177) Bu iki çağ birbirine “Orta yol” ile eklenenecektir. 1805 yılında yayımladığı *Hellen Kütüphanesi*’ne (*Elliniki Vivliothiki-Eλληνική Βιβλιοθήκη*) yazdığı önsözde “Orta yolu” dönemin dil tartışmalarına çözüm olarak önerir. Buna göre dil dizgesinde halk dili temel alınmalıydı; ancak sözcükler Antik Hellen dilinden seçilmeliydi. Bununla birlikte Korais eski dilin “dirilmesinin” mümkün olmadığını da bilincindeydi: “[Eski dilin] dirilmesine imkân yok. Bu ölü dilin zenginliğinden [kullanmamıza] izin verilen kısım, onu miras almamız ve ortak dil [Rumca] ile uyumlu bir hale getirmemizdir.” (Akt. Beaton, 2015, s. 203, 221). Toplumun düzelmesi, Korais’e göre, dil ile yakından ilgilidir: “Dil, bir ulusun devredilemez mülklerinden biridir. Bu mülk aracılığı ile ulusun tüm üyeleri, bir manada, demokratik bir eşitlikle ulusun bir parçası haline gelirler” (Κοραής, 1833, s. 49). Yunanistan bir yanıla Antik Hellen, diğer yanıla Avrupa düşüncesi ile oluşturacağı bağlar aracılığıyla “yeniden doğacaktır” (Mackridge, 2013, s. 141). Yunan ulusal kimliğinin nasıl üretilmesi konusunda Korais’in duruşunun, Antik Hellen kültürünün Avrupa Aydınlanması ve Fransız Devrimi aracılığı ile Rum topluluğuna aktarılıp bu şekilde bir “Grek/Hellen”⁸ kimliği yaratılması olduğu söylenebilir. Korais’in

⁷ Stefanos Kommitas’ın bu sözleri için bkz. Mackridge, 2010, s. 12.

⁸ Sözü geçen dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyanları için hangi ismin seçileceği de ayrı bir tartışma konusuydu. Ulus’un (Εθνος-Εθνος) ismi Rum mu, Hellen mi yoksa Grek mi olmalıydı? İsimlendirme konusunda Korais, Avrupa merkezci bakış açısını korumuştur. “Hellen” ya da “Grek” sözcüklerinden birinin tercih edilebileceğini; ancak “Rum” sözcüğünden kesinlikle kaçınılması gerektiğini; çünkü bu sözcüğün köleliği bile isteye kabul etmek anlamına geldiğini savunmuştur. Bu anlamda, kendi tercihinin “Grek”ten yana olduğunun altını çizen düşünür, Avrupalıların da kendilerine böyle dediklerini vurgulamıştır.

amaçladığı pek çok şey yeni kurulan Yunan ulus devletinde gerçekleşmemiş olsa da önerdiği dil formu, “arı/temiz dil” anlamına gelen *katharevusa-καθαρεύουσα* adı altında oluşturulan yapay bir dil ile 1976 yılına dek yazı dilinde kullanılmıştır. (Mackridge, 2010, s. 14).

18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl başlarına dek dil konusunda yaşanan tartışmalar ulusal bireyin nasıl şekillenmesi gerektiği etrafında gerçekleşmiştir. 1821 ulusal hareketinin hemen öncesinde yaşanan *risale savaşı* (*Μάχη των φυλλαδίων*)⁹, temelde, iki sınıfın çatışmasına dayanıyordu. Terazinin bir ucunda bazı Fenerlilerle Patrikhane, diğer ucunda ise dönemin yenilikçi düşüncelerini benimsemiş aydınlar bulunuyordu. Dönemin ünlü Fenerlilerinden Panagiotis Kodrikas (1762-1827), 1817/18 yılında yayımladığı bir metinde – *Ortak Hellen Lehçesi Üzerine Bir Çalışma* (*Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*) – Korais’e, isim vermeden, ağır eleştiriler yöneltmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere, Rumca ve Antik Hellen dili arasındaki bağı Hristiyanlık ve Yeni Ahit oluşturur. Bunun bir sonucu olarak dil ile Hristiyanlık’ın Ortodoksluk mezhebinin, Yunan ulusal kimliğini belirleyen ana unsurlar olarak sunulması kaçınılmazdır. Kodrikas’ın, Korais’in dilde düzeltme yapılması önerisine verdiği yanıt, dil ile kimlik arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne serer:

“Hellen Soyu bunca felaketin içinde ulusal birliğini korumayı başarmıştır; çünkü atalarının dilini korumuştur. Ancak bu dil yoz ve şekilsizdir. Bunun sonucunda Hellen Soyunun ulusal varlığı temelsiz ve sorunludur! ... Ulusal lehçemizin saflığı etrafında dönen tartışma... bundan böyle yalnızca Filolojik ya da Gramatik bir tartışma olmayıp ulusal bir tartışma, bir kamu sorunu ve Ulusun kutsal haklarının temel bir teoremidir. Bu da şu an yaptığımız araştırmanın konusunu oluşturur.” (Κοδρικᾶς, 1998, s. 7)

Kodrikas tanrısal emrin yeryüzüne Yunan dili aracılığı ile yayıldığını düşünüyordu.¹⁰ Ona göre Korais ve arkadaşları, Hellenleri Grekler ve Hellenler, yani Korais yanlıları ve Korais karşıtları diye ikiye bölmüşlerdi. Kodrikas ve Neofitos Dukas (c. 1760-1845) Korais’in en dişli rakipleri olarak kabul edilirler (Mackridge, 2013, s. 270). Mackridge’e göre Dukas ile Korais’i, farklı görüşlerine rağmen, buluşturan nokta dil ulusalcılığı idi (Mackridge, 2013, s. 170). Dönemin konjonktürüne uygun olarak Dukas, Avrupalıların kendilerini Antik Hellen dilini konuşup yazmadıkları için “barbar” diye niteleyeceği kaygısını taşıyordu (Mackridge, 2013, s. 171). Bu kaygısı onu Antik Hellen dilini içeren bir eğitim programını desteklemeye itti. Dukas’a göre parçası oldukları geçmişe – Antik Hellen kültürüne – yaklaşmanın tek yolu klasik prototipleri taklitten (mimesis) geçiyordu: “Değişleri taklit ediyor olsak bile sözün iyisini taklit ediyoruz. Atalarımızı taklit ediyoruz.” (Akt. Δημαράς, 2009, s. 344). Araştırmacı Nikos Sigalas’a göre Dukas’ın esas amacı “tüm Ortodoks Hristiyanları Hellene dönüştürmekti” (Akt. Mackridge, 2013, s. 79, 170). Kimlik her zaman dille ilişkilendirilir: “Hellen kalmak istiyorsak atalarımızın dilini mükemmel bir şekilde öğrenmeliyiz” (Akt. Mackridge, 2013, s. 173). Dönemin önde gelen aydınlarından Daniil Filipidis (1750-1832) ve Grigorios Konstandas (1753-1844) 1791 yılında yayımladıkları *Çağdaş Coğrafya* (*Γεωγραφία νεωτερικῆ-Γεωγραφία νεωτερικῆ*) adlı kitaplarında benzer ifadeler dile getirmişlerdi:

“Bir ulusun ruhunu kusursuz hale getirmek için [öncelikle] dilini geliştirmek gerekir. ... Bir ulusun ruhu, dili kusursuzlaşmadığı müddetçe kusursuzlaşmaz. ... Ey, o eski ve onurlu Hellenlerin torunları, dilinizi geliştirerek [atalarınızı] taklit etmeye başlayın.” (Akt. Πεχλιβάκος, 1999, s. 81).

1880’lerden 20. Yüzyıl Başlarına dek Dil Sorunu

Yunanistan ulusal devlet olarak kurulduktan (1830) sonra, 6/18 Şubat 1834 tarihinde çıkarılan bir yasa ile *katharevusa* devletin resmi dili olarak belirlenmiştir (Βαρελάς, 2013, s. 11). *Katharevusa*yı pratik bir çözüm olarak gören Yunan devleti, bu yapay dil sayesinde hem devlet mekanizmasının ihtiyacı olan

⁹ Terim, Yunan Edebiyatı Tarihinin önemli uzmanlarından Konstandinos Th. Dimaras’a aittir. Bkz. Δημαράς, 2009.

¹⁰ Ulusalcılık kuramcılarının önemli isimlerinde biri olan Anthony D. Smith tarafından önerilen *etnik seçilmişlik* mitinin Yunan ulusalcılığında da geçerli olduğunu görüyoruz. Bu mite göre kimi uluslar Tanrı tarafından kutsanmış ve diğer uluslara göre daha bir el üstünde tutulmuştur. Bkz. Smith, A. D. (2014). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim, s. 66.

mesafeli ve incelikli bir dil yaratmış hem de halk dili diyalektlerinin oluşturduğu renkliliği önlemeye çalışmıştır (Γουνελάς, 1984, s. 60). Buna rağmen, ülkede dil konusunda bir karışıklık hâkimdi. Öyle ki bu durum, 1836 yılında Dimitrios Vizantios¹¹ (1790-1853) tarafından yayımlanan *Vavilonia-Baββολωνία* adlı komedide de dile getirilmiştir. 1827 yılında başkent Nafplion'un kahvehanelerinden birinde geçen oyunda, Navarin Olayı'ndan (1827) sonra farklı bölgelerden gelmiş, ana dili Yunanca olan kişiler – Giritli, Arnavut, Morali, Sakızlı, Anadolu – arasında geçen yanlış anlaşılmalara hicvedilir (Mackridge, 2013, s. 209; Πολίτης, 2001, s. 181-182).

1890'ların sonundan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dil üzerine yaşanan tartışmalarda *Makedonya sorunu* (*makedoniko zitima-μακεδονικό ζήτημα*) gündemdedir.¹² Temelde bu sorun, Yunanistan ile Bulgaristan arasında Makedonya bölgesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından sonra bu bölgede kimin egemenlik kuracağına yönelik bir çekişmeydi. (Mackridge, 2013, s. 319). Ortodoks Bulgarların 1870 yılında Patrikhane'den ayrılıp kendi özerk kiliselerini kurmaları ve 1878 yılında Berlin Kongresi'nde alınan bir kararla Rusya'nın kontrolünde bir Bulgar devletinin kurulması Yunan ulusalcılarını tedirgin etti. Bu tedirginliğin nedeni, tarihi “nedenler”den ötürü Yunan saydıkları bu bölgede bir Bulgar “tehditi” algılamalarıydı (Mackridge, 2013, s. 267). Özerk Bulgar Kilisesi'nin (Bulgar Eksarhlığı) kurulmasıyla birlikte Makedonya bölgesinde oturan Ortodoks halkın bir kısmı yeni kurulan bu Kilise'ye, bir kısmı ise Patrikhane'ye tabi oldu. Bulgar ulusalcıları, bu bölgede yaşayıp Slav dillerinden birini konuşan bir kişiyi “Bulgar” sayarken, Yunan ulusalcıları Patrikhane'ye bağlı kalıp çocuklarını Yunan okullarına gönderenleri “Hellen” saymışlardır (Mackridge, 2013, s. 319). Bu nedenden ötürü, her iki ulusalcılık da dilin, ulusal “bilinçte” belirleyici bir rol oynadığına inanmış, Yunanca ya da Bulgarcanın bu bölgede yayılması ile burada yaşayan halkın, doğrudan bir Yunanlılık ya da Bulgarlık “bilinçine” erişim sağlayabileceğini düşünmüştür (Mackridge, 2013, s. 319). Yunan entelijansiyası bu bölgede Yunancanın yayılması konusunda hem fikirdi. Anlaşamadıkları nokta bu Yunancanın *katharevusa* mı yoksa halk dili mi (dimotiki-δημοτική) olacağıydı. 1880-1920 yılları arası “militan bir halk dili dönemi” olarak kabul edilir. Gregory Jusdanis bu dönemin özellikleri hakkında şunları söyler:

“On dokuzuncu yüzyılın son, yirminci yüzyılın da ilk yirmi yılı militan bir halk dili dönemine sahne olmuştur. İçinde bulunulan dilsel ve edebi anarşi durumu Yunan tarihinde eşine rastlanmayan bir eklektikliği beslemiştir. Bu dönemde tek bir milli kanon değil, her biri farklı cemaatleri temsil eden ve hepsi de resmiyet kazanmak isteyen birçok kanon vardı. Bu yıllar boyunca *Yunan şiiri* ve *Yunan edebiyatı* terimleri, on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi arı dillilerle, ya da yirminci yüzyılda olacağı gibi halkçılarla özdeş değildi. Edebiyata ilişkin hiçbir tekil anlayış milli anlayış olarak benimsenmiş değildi.”¹³ (Jusdanis, 2015, s. 133).

Atina Üniversitesi öğretim üyelerinden Konstandinos Kontos (1834-1909) tarafından 1882 yılında yayımlanan *Yeni Hellen Dili Üzerine Dilsel Gözlemler* (*Glosike paratirisis anaferomene is tin nean ellinikin*

¹¹ Yazarın gerçek adı Dimitrios Haciaslanis'dir. Yazar, bu Türkçe soyad yerine kendine yeni bir soyad yaratır. Bir Yunan Ortaçağı olarak Bizans'ın, ulusal tarih yazımına yavaş yavaş katıldığı bir dönemde “Bizanslı” soyadının bilinçli bir seçim olduğunu belirten Demirözü şunları söyler: “Kitabın [*Vavilonia*] yazarı İstanbul doğumlu Haciaslanis'dir (bilmem yazarın soyadı açıklama istiyor mu). Ama şunu da belirtmeli ki yazar kitabını Bizanslı Dimitrios (Dimitrios Vizantios) soyadıyla imzalamıştır. Yani yazarımız kendi ismini de Yunan anlatsı/ hikayesinin süzgecinden geçirerek yeniden yorumlamış, yaratmıştır. Kanımca bu yaratılışın yeni Yunan devletinin dil sorunlarını konu edinen bir kitapta yer alması Yunan anlatısında yaratılan kimlik arayışını da gayet esprilice özetlemektedir.” Bkz. Demirözü, D. (2003). İlk Dönem Yunan Romanında (1834-1880) Öteki İmajı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43, 1, 169-194.

Erişim adresi: <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/1048/1192>

¹² 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı Bulgaristan ile yaşanan Makedonya sorunu, 1993 yılından beri, Yunanistan ile Makedonya Cumhuriyeti (FYROM) arasında hassas nokta olmaya devam etmektedir. Son aylarda, Makedonya'nın NATO'ya FYROM yerine “Makedonya Cumhuriyeti” adı ile katılmak istemesi, Yunanistan'da adeta topyekün bir savunma havası yaratmıştır. Yunanistan'ın dokuz coğrafi bölgesinden biri olan Makedonya bölgesi, Yunanistan'ın kuzeyindeki Pindus Dağları ile doğusundaki Mesta Karasu Nehri (Nestos-Nέστος) arasında yer alan bölgeye verilen addır. Yunanistan, “Makedonya” adının, kendi coğrafi bir bölgesinin adı olduğunu, bu yüzden bu bölgenin FYROM olarak adlandırılmaya devam edilmesi gerektiğini savunur. Son günlerde bu konu üzerine ülke çapında protestolar düzenlenmekte, kitabevelerinin vitrinlerinde, televizyon programlarında Makedonya tarihine ve Büyük İskender'e yönelik yayınlar ön plana çıkmaktadır. Konumuz açısından dikkati çeken en önemli nokta ise, bu türden programlara konuşmacı olarak davet edilen dilbilimcilerin, Antik Hellen dili ile Çağdaş Yunanca arasındaki bağı vurgulayıp “Üsküplüler”in bir ana dillerinin olup olmadığını, varsa bu dilin ne olduğunu sorgulamalarıdır. Bu da bize, dil ile mekân (toprak/vatan) arasında kurulan doğrudan ilişkiyi göstermektedir.

¹³ Vurgular yazara aittir.

glosan-Γλωσσικαί παρατηρήσεις αναφερόμεναι εις την νέαν ελληνικήν γλώσσαν) başlıklı eser, 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan dil tartışmalarının fitilinin yeniden ateşlenmesine neden olmuştur (Mackridge, 2013, s. 267). Kontos bu kitabında 18. yüzyıldan beri kullanılan yazı dilinin hatalı olduğunu; çünkü Antik Hellen dilinin kurallarına tam olarak uyulmadığını, özellikle sözcüklerin anlamlarının çok değiştiğini savunmuştur (Mackridge, 2013, s. 268). Hiçbir zaman *katharevusa* terimini kullanmamış olan Kontos, her bir kelimenin biçim ve anlam olarak ya Antik Hellen ya da halk dili olması gerektiğini dile getirmiştir (Mackridge, 2013, s. 319).

Kontos'un bu kitabına tepki, kendisi gibi *katharevusa* yanlısı başka bir öğretim üyesinden gelmiştir: Dimitrios Vernardakis (1833-1907). 1884 yılında yayımladığı *Pseudo-Attikizmin Denetimi (Psevdoatikismu elenhos-Ψευδοαττικισμού έλεγχος)* başlıklı kitabında *katharevusanın* ve halk dilinin varlıklarını ayrı ayrı sürdürmeleri gerektiğini, Attik diyalekti ile sınırlı kalınmayıp dilin geçmişte kullanılmış tüm şekillerinden yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Vernardakis'e göre, dilde bir "iyileşme" olabilmesi için, önce toplum ahlakında bir "iyileşme" olması gerekirdi; çünkü "dil, toplumun bir aynasıydı" (Mackridge, 2013, s. 270). Antik Hellen dilinin Attik diyalektini harfi harfine almak bu "iyileşme" için yeterli değildi. Önemli olan, o dönemin "ruhuna" nüfuz edebilmektir. Oysa bugün Platon'un dili gibi sunulan şey, aslında Fransızcaya ait düşünce ve ifade şekliydi (Mackridge, 2013, s. 270). Vernardakis, her ne kadar halk dili yanlısı olmasa da bu dile olan hayranlığını gizlememiştir. Mackridge, bu tutumundan dolayı onun "ideolojik açıdan bir düalist" olduğunu söyler (Mackridge, 2013, s. 269-270).

Kontos ile Vernardakis arasında geçen bu tartışmaya, kısa bir süre sonra, o sıralar Atina Üniversitesi'nde asistan olan, dilbilimci Georgios Chacidakis de katılmıştır. 1884 yılında yayımladığı *Yeni Yunan Dili Üzerine İnceleme ya da Pseudo-Attikizmin Denetimi İşkencesi (Meleti epi tis neas ellinikis i vasanos tu elenhu tu psevdoatikismu/Μελέτη επί της νέας ελληνικής ή βάσανος του έλέγχου του ψευδοαττικισμού)* başlıklı eserinde, Antik Hellen dili ile Çağdaş Yunanca arasındaki farklılıkların bulunup çıkarılması ve bu farklılıkları birbirine bağlayan kuralların araştırılması gerekliliğine işaret etmiştir. Chacidakis bu eserinde Kontos'u savunmuş ve Çağdaş Yunan yazı dilinin, daima Antik Hellenin kurallarına göre, yeniden ve yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Chacidakis'e göre halk dilinin, yazı dili haline gelebilmesi için, öncelikle tüm kurallarının belirlenmiş olması, sonrasında ise "dilin görkemli yapısını inşa edecek bir Shakespeare ya da bir Dante" bulunması gerekliydi (Mackridge, 2013, s. 272).

Katharevusa yanlılarının kendi aralarındaki bu tartışma sürüp giderken, Giannis Psiharis (1854-1929) 1888 yılında, halk dilinde kaleme aldığı *Yolculuğum (To Taksidi mou-To Ταξίδι μου)* başlıklı uzun hikâyesini yayımlamıştır. Bu eser, halk dilinin hem düzyazı hem de bilim dalı olarak kullanıldığı ilk metin olarak kabul edilir (Mackridge, 2013, s. 280). Psiharis'e göre *katharevusa*, Yunanlıların hem dillerini hem "ulusal karakterlerini" bozuyordu. Yabancı eserlerin Yunancaya çevrilmesine de karşı olan yazar, her halkın farklı bir düşünce yapısının olduğunu, bu yüzden de farklı kitaplara ihtiyaç duyduğunu savunuyordu. Fransızcadan birebir yapılan çeviriler, Fransız düşünce şeklini yansıtıyordu. Bu şekilde, Yunanlıların hem "incelikli doğal dilleri" hem "ulusal karakterleri" bozuluyor, hem ulusal "ruhun" hem halk dilinin içi boşaltılıyordu (Mackridge, 2013, s. 279-281).

Alman *Yeni Gramerciler (Junggrammatiker)* ekolünden etkilenen Psiharis, bu ekol tarafından savunulan, bir dilin fonetik yapılarının değişmeden kaldığı görüşünü benimsemiştir. Yunanistan'ın antik köklerinden şüphe duymayan yazara göre halk dili, Antik Hellen diline çok daha yakındır; çünkü Antik dildeki bazı fonetik yapılar halk dilinde aynen korunmuştur (Mackridge, 2013, s. 283). Hellen ulusu, "kendini" gerçekleştirmek istiyorsa eskiyi taklidi bırakıp kendi ulusal "öz"ünü bulmaya çalışmalıydı. Bu "öz" de halk dilinde saklıydı. Yapılması gereken, halk dilinin her alanda – edebiyat, bilim, eğitim vb. – kullanıma açılmasıydı (Mackridge, 2013, s. 281). Dönemin Fransız dilbilimci ve Çağdaş Yunan filolojisi uzmanlarından André Mirambel (1900-1970), Psiharis'in temel prensiplerini şöyle sıralar: 1) Yunan dilinin antik dönemden beri sürekli gelişmekte olduğuna olan inanç, 2) Yunan dilinin fonetik kurallarının katılığına olan inanç ve 3) halk dili temel alınarak oluşturulacak olan ortak bir yazı dilinin geliştirilmesine ve kurumsallaşmasına olan inanç (Akt. Mackridge, 2013, s. 281).

Özellikle dil ve halkçılık konusundaki görüşleri ile Doğu Avrupa ulusçuluklarını yakından etkilemiş olan Alman düşünür Johann Gottfried Herder'in (1744-1803), Yunanistan'da 1850'li yıllarda etkili olduğu söylenir (Δημαράς, 2009, s. 298). Düşünüre göre dil, “tek doğal ve vazgeçilmez sosyo-politik bağlantı temelidir” (Sevim, 2008, s. 375). Ulusal karakterin şekillenmesinde dil temel bir unsurdur. Herder'in devlet anlayışı tek halk, tek vatan, tek dil anlayışına dayanır (Sevim, 2008, s. 296-297). Aynı dili konuşan insanlar halkı oluşturur. Halk ise “bir milletin kolektif kültür bilincinin yaratıcı kaynağıdır.” Bütün halk tabakaları ulusun bir parçasıdır; ama eğitimsiz olanı en önemlisidir; çünkü bu kesim o halkın “otantik özünü” oluşturan dili ve kültürü koruyabilmiştir (Sevim, 2008, s. 375). Yunan entelijansiyası Herder'in historizmine ve halkçılığına şu alanlarda ihtiyaç duymuştur: a) anonim halk şiiri, b) antik kökler, c) Hellen “dehasının” keşfi, d) halk geleneklerinde antik kültüre ait izlerin aranması, e) Orta çağ tarihinin araştırılması (Δημαράς, 2009, s. 296). Her ne kadar Herder'in Yunan kültürel yaşamındaki bu etkisinin, 1860'larda ulusal tarihçi Konstantinos Papanigopoulos'un¹⁴ sahne alışıyla birlikte sona erdiği iddia edilse de (Δημαράς, 2009, s. 298) onun dile ve halka verdiği bu önem, 19. yüzyıl sonlarında siyasi bir program haline gelecektir. Halk tabakalarının “ulusallaştırılması” görevini, halkbilimi, *ithografik*¹⁵ hikâye yarışması ve Halk Dili Hareketi ile Yunan entelijansiyası üstlenecektir (Τζούμα, 2007, s. 123). Halk Dili Hareketi'nin büyük bir çoğunluğu dili ve ulusu “canlı organizma” şeklinde görmüşlerdir. Kırsalda yaşayan Yunanlıların dillerini ve kültürlerini, Antik Hellen uygarlığının “doğal” ve “çağdaş” bir uzantısı olarak kabul etmişlerdir. Yunan halkı tarafından konuşulan farklı diyalektlerin ortak unsurlarının – Kilise hariç – edebiyat, eğitim, yönetim gibi alanlarda kullanılan yazı dilinin temeli olması gerektiğini savunmuşlardır (Mackridge, 2013, s. 289). Mackridge halk şarkılarının, masalların, atasözü ve deyimlerin ve genel olarak geleneksel köy yaşamının, eğitimde yer alması gibi taleplerin “uzak hedefinin” Yunanistan ile Osmanlı Rumlarını coğrafi ve tarihi açıdan birleştirip bütün ve homojen bir “hayali cemaat” kurmak olduğunu vurgular (Mackridge, 2013, s. 289-290). Halk Dili Hareketi, edebiyat alanını ele geçirebilirse diğer tüm alanlarda sözünün geçeceğine inanıyordu (Mackridge, 2013, s. 290). Resmi düzlemde tanınmayan halk dilinin, edebi eserlerde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte edebiyatla ilgilenmek bile “utanç verici bir uğraş” şeklinde değerlendirilmeye başlanmıştır (Γουνελάς, 1984, s. 65).

Yunanistan'ın ulusal devlet olarak kuruluşundan itibaren ulusal topraklar ile ilgili bir rahatsızlık söz konusuydu. Bu rahatsızlığın temelinde, anadili Rumca olan Ortodoks nüfusun çok büyük bir kısmının Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olan İzmir, İstanbul, Selanik gibi önemli merkezlerde yaşıyor olması vardı. Bu nedenle yeni devlet, “tamamlanmamış” görülüyordu. Bu toprakların Yunan devletine katılması “milli dava” olarak benimsenmişti (Özkırmı ve Sofos, 2013, s. 95-96). Mevcut olan bu “davaya” Balkan Savaşları zamanında iyice alevlenen “Makedonya sorununun” da eklenmesiyle birlikte siyasette, bilimde, mimaride ve edebiyatta bir Yunanlaştırma projesi yürürlüğe sokulmuştur. Bu projenin belkemiğini de dilde, edebiyatta, arkeolojide, mimaride, müzikte ve halk geleneğinde antik uzantıların “keşfi” oluşturmuştur. Psiharis de dönemin Yunanistan dışında yaşayan diğer aydınları gibi Yunanistan'ın, sınırlarını genişletip Yakın Doğu'da lider bir konuma gelmesini arzuluyordu (Mackridge, 2013, s. 276). Mackridge, *Yolculuğum*'un *Megali İdea*¹⁶ havası içinde kaleme alındığını, Psiharis'in, halk dilini Yunanistan'ın irrendentist projelerine hizmet edebilecek bir “araç” olarak gördüğünü belirtir (Mackridge, 2013, s. 285). Psiharis'e göre dil sorunu, gerçekte, bir kimlik ve Yunanistan'ın geleceğinin ne olacağına ilişkin bir sorundu. Yazarın, adı geçen hikâyesinde yer alan Yunan dilinin İstanbul diyalektine uygun deyiş biçimleri,

¹⁴ Yunan ulusal tarih anlatısının kurucusu kabul edilen K. Papanigopoulos, zaman içinde ulusal bir “devamlılık” sağlayabilmek amacıyla anlatıyı “Antik, Orta çağ (Bizans) ve Yeni Yunanlılık” üçlemesi üzerine kurmuştur. Bu anlatıya göre dört yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu dönemi Yunanlılığın, zamanda yaptıkları yolculukta bir kaza (kölelik/boyunduruk) şeklinde görülmüştür.

¹⁵ Fransızca “ethnographie”den ödünçlenen *İthografia* (ἠθογραφία) sözcüğü gelenek-görenek anlamına gelen “ithos (ἴθος)” ve yazı anlamına gelen “grafia (γραφία)” sözcüklerinin bileşiminden oluşur (*Λεξικό της κοινής νεοελληνικής γλώσσας*, (1999). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών.). Bir edebiyat terimi olan *İthografia*, belirli bir zamanda ve yerde yaşayan insan topluluklarının yaşam biçimlerinin, özellikle dini inançlar ve mitler aracılığı ile şekillenen gelenek ve göreneklerinin, düz yazı ya da şiirde yansıtılması anlamına gelir (Ηθογραφία. 1968. *Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τον 10^ο αιώνα μ. Χ. Μέχρι σήμερα* içinde (7. Baskı). Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση Ε.Π.Ε.).

¹⁶ İlk kez 1843 yılında, anayasa görüşmeleri sırasında, Yunanistan'ın ilk başbakanı Ioannis Kolletis (1774-1847) tarafından dile getirilen *Megali İdea* (*Büyük Mefkure*), Yakın Doğu'daki bütün Yunan yerleşim bölgelerini, başkenti İstanbul olan tek bir devletin sınırları içinde toplama fikridir.

daha sonra kaleme aldığı metinlerde kaybolur. Gitgide daha ortak bir halk dili kullanmaya başlayan Psiharis, bu tercihinin nedeni olarak, Yunanlılığın iki “başkenti” şeklinde tanımladığı Atina ve İstanbul kentleri arasında “politik birlik”in sağlanması çabasını gösterir (Mackridge, 2013, s. 276). Gerçekte bu tutum, Halk Dili Hareketi'nin genelinde gözlemlenir. Yazarlar, bir bütünselliğe sahip tek bir edebiyat dili kurabilmek amacıyla, Yunancanın Girit, Kıbrıs, Selanik gibi diyalektleri arasındaki büyük farkları görmezden gelmişlerdir (Mackridge, 2013, s. 292).

Yolculuğum ile birlikte Yunanlı aydınlar arasında yeni bir kutuplaşma yaşanmıştır. 20. yüzyıla doğru halk dilinin tiyatro ve şiir alanında iyice yerleşmesi, Argiris Eftaliotis (Kleanthis Mihalidis, 1849-1923) ve Andreas Karkaviças gibi yazarların halk dili ile yazılmış düzyazı örnekleri vermeleri *katharevusa* yanlılarını tedirgin eden gelişmeler olmuştur. 1891 yılında yazar, diplomat ve akademisyen Angelos Vlahos'un (1838-1920) *Filadelfi Şiir Yarışması*'nda şiir dilinin yeniden *katharevusa* olmasını talep etmesi ve aynı yıl şair ve yazar Aleksandros Rizos Rangavis'in (1809-1892), halk dilinde yazılmış Yunan ulusal marşının ilk iki kıtasını *katharevusaya* çevrilmesi yönünde bir isteği dile getirmesi *katharevusacılar* ile halk dili yanlıları arasındaki zıtlaşmayı iyiden iyiye alevlendirmiştir (Γουινελάς, 1984, s. 60, 85). Mackridge, *katharevusa* teriminin arkaik dil yanlıları tarafından bu dönemden itibaren çok daha sık kullanıldığına dikkat çeker (Mackridge, 2013, s. 295). *Katharevusa* yanlılarının Halk dili yanlılarına karşı yönelttikleri temel eleştiri şuydu: Halk dili, gerçekte, bir “köylü dili” idi. Bu sebeple ne söz varlığı, soyut anlamlarla zenginleştirilmeli ne de bu dilin, yazı dili olması için mücadele edilmeliydi (Mackridge, 2013, s. 269). Ayrıca bu dili zenginleştirmek için yeni kelimeler “icat” edilmemeliydi. Gerçekten de Mackridge, Psiharis'in, özellikle dilbilimle ilgili yazılarında, *katharevusa* sözcükleri dilden temizleme çabasının onu yeni terimler “icat etmeye” yönelttiğini, toplumun büyük bir kısmına yabancı olan bu kelimelerin komik etkiler yarattığını dile getirir (Mackridge, 2013, s. 288). Bununla birlikte hem *katharevusa* hem halk dili yanlılarının ortak bir amacı vardır: “Yunanlı üretmek”:

“Arı dinciler günlük dili sadece statüsünün düşüklüğü yüzünden değil aynı zamanda milli kimlik konusunda kendisinininkine rakip bir versiyon sunduğu için de reddediyordu. Arı dil kendisini devletin resmi söylemi olarak adlandırmış olsa da, yüksek (arı dil) ile aşağı (*demotikos*) arasındaki farkı estetik değil siyasal terimlerle ifade ediyordu. Arı dilin, kendi saygınlığını koruyup kültürel kaynakları istediği gibi dağıtmaktan daha geniş sosyo-politik hedefleri vardı. Savunduğu pedagojik misyon *katharevusa*'yı milli dil, arı dili de milli kültür olarak tahayyül ediyordu. Tabii ki pratikte bu planlar halkın karşı koyması ve halkçıların muhalefeti yüzünden hiçbir zaman gerçekleşmedi. Ama *demotikos* gibi, arı dinciler de millete kendi değerlerini aşlamaya çabalıyordu ve amacı da Yunanlı üretmekti.” (Jusdanis, 2015, s. 117).¹⁷

Dönemin başka bir aydını Nikolaos Konemenos (1832-1907), 1895 yılında yazdığı bir metinde Psiharis'in “halk öğretmendir” görüşüne katılmadığını belirtir. Konemenos'a göre dil konusunda halk baz alınamazdı. Halkı ya da kendini bir otorite olarak görmek doğru değildi. Halk olsa olsa “çalışma arkadaşı” olabilirdi (Mackridge, 2013, s. 299). 1893 yılında Andreas Karkavitsas (1865-1922) ile dönemin diğer bir önemli yazarı Aleksandros Papadiamantis de (1851-1911) Psiharis'i ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Bu eleştirilerin temel noktası, Psiharis'in halk dilinde yeterince yetkin olmadığıdır (Mackridge, 2013, s. 299). Gerçekten de Psiharis, arkadaşı Eftaliotis'e yazdığı mektuplarda, Yunanca kimi ifadelerde zorlandığını, bu dille ilişkisinin biraz problemliliğini itiraf etmiştir (Mackridge, 2013, s. 278).

1904 yılında, halk dilinin eğitimde ve genel olarak kamu alanında yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla bir dernek kurulmuştur: *Ulusal Dil Derneği* (*Ī Eteria 'Ī ethniki glosa'/H Etaireia 'H ethniki glōssa*). Kurucu üyeleri arasında yazar ve diplomat Ion Dragumis (1878-1920), şair Kostis Palamas (1859-1943) ve yazar Andreas Karkavitsas gibi önemli isimler de vardı. *Ulusal Dil Derneği* 1905 yılında yayımladığı deklarasyonda okullarda Antik Hellen “ruhu” yerine sadece sözcüklerinin öğretilmesini eleştirmiştir. Makedonya bölgesindeki okullarda halk dili yerine *katharevusa* öğretilmesinin, bu bölgede

¹⁷ Vurgular yazara aittir.

yaşayan ve Slav dillerinden birini ana dil olarak konuşan çocukların Bulgar ulusçuluğuna kayabileceği yönündeki kaygılarını dile getirmiştir. Dernek, çok kısa bir süre sonra, halk dilinin hangi diyalektinin seçilmesi gerektiği konusunda çıkan tartışmalar üzerine lağvedilmiştir; ancak bu dernekle birlikte eğitim alanında Halk Dili Hareketi başlamıştır. Bu hareketin amacı, en azından ilkokul düzeyinde halk dilinin ve kültürünün öğretilmesini sağlamaktır. Bu sayede eğitimin demokratik bir hale geleceği, toplumsal ve ekonomik alanda ilerlemenin gerçekleşeceği düşünülüyordu (Mackridge, 2013, s. 321-322).

1902 yılında Fotis Fotiadis adında İstanbullu bir Rum tarafından *Dil Sorunu ve Eğitim Rönesansımız* (*To glosikon zitima ke i ekpedevtiki mas anagenisis-To γλωσσικόν ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*) başlığı ile bir kitap yayımlanmıştır. Bu kitap, eğitim alanında reforma gidilmesini öneren ilk kitaptır. Fotiadis kitabında *katharevusanın* “ulusal ruh”un biçimini bozup ona zarar verdiğini, ulusal eğitimin ulusal bir “kendini tanıma” biçimine dönüşebilmesi için devletin ve Patrikhane’nin yönetiminde olmayan bağımsız okulların açılması gerektiğini savunmuştur. Fotiadis’e göre bu okullar, dağlarda ve deniz kenarlarında olmalıydı. Mackridge, Fotiadis’in eserinde iki noktaya dikkat çeker: Çocuk ve kadın. Fotiadis’e göre çocuk “sonu olmayan bir hazine” gibidir; kadın ise “dilini çilingiri”dir. Bu nedenle kadının eğitimine önem verilmelidir; çünkü “Ortodoksluk’un dilini besleyecek ve güçlendirecek olan kadındır.”¹⁸ (Akt. Mackridge, 2013, s. 323-324). 1907’de Trabzonlu bir Rum, Georgios Konstandinidis, Georgios Skliros takma adıyla *Toplumsal Sorunumuz* (*To kinonikon mas zitima-To κοινωνικόν μας ζήτημα*) başlıklı bir kitap yayımlamıştır. Dil sorunu denilen şeyin, aslında toplumsal bir sorun olduğuna dikkat çeken bu eser, Yunanca yayımlanan ilk Marxist manifesto olarak kabul edilir. Konstandinidis’e göre Yunanistan, 1821 “Devrimi”nden sonra liberal-demokratik bir devlet haline geleceğine, Bizans İmparatorluğu’nu “yeniden canlandırma” gibi hedeflerle aristokrasi geçmişini sürdürmeyi yeğlemiştir. Sınıf mücadelesinin sonunda Yunanistan’da proletarya, er ya da geç egemen olacaktır (Mackridge, 2013, s. 325).

Toplumsal Sorunumuz dil konusunun, dönemin halkçı dergisi *Numas*’ta enine boyuna tartışılmasına neden olmuştur. Mackridge’e göre katılımcıların büyük çoğunluğu Nietzsche, Darwin ve Marx’ın “mücadele” kavramından etkilenmiştir; ancak sözü geçen kavram sosyalistler ve ulusalcılar tarafından farklı amaçlar doğrultusunda araç haline getirilmiştir. Bu bağlamda sosyalistler, “mücadeleyi” toplumsal sınıflar arasında verilen bir savaş; ulusalcılar ise ulusal “birliğin” sağlanması yönünde harcanan bir çaba şeklinde algılamışlardır. Dil, tüm Hellenler arasında birliği sağlayabilecek bir güçtür. Dil, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu’nda “köle” durumunda bulunan tüm Hellenleri bağımsızlığa kavuşturabilir. Bu sayede diğer rakip ulusalcılıklar da alt edilebilir. Sosyalistler ise dili, Yunan proletaryasının elinde sınıfsal mücadelede kullanılacak bir güç olarak görüyorlardı¹⁹ (Mackridge, 2013, s. 327-328). 20. yüzyıl başlarında Yunan entelektüel yaşamında yoğun bir Alman etkisinin olduğu gözlenir. *Tehni*, *Dionisos* gibi dergiler tamamen Alman kültürel etkisi altındadır. Bu dönemde Alman devleti tarafından sağlanan burslarla Almanya’da öğrenim gören Yunanlı öğrenci sayısı da artmıştır. Alman düşün yaşamının Goethe, Hauptmann, Nietzsche gibi isimleri Yunanlı edebiyatçıları derinden etkilemiştir. Bu düşünürler içinde en etkili olanının Nietzsche olduğu söylenir. Nietzsche’nin “üstün insan”, “irade” ve “eylem” gibi kavramları, ulusal özgüvenin yitirildiği bir dönemde²⁰ bu özgüvenin yeniden kazanılmasında çok etkili olmuştur. Akademisyen Dimitris Gunelas, Nietzsche’nin “yeniden doğuşun gerçekleşebilmesi için önce her şeyin yerle bir olması gerekir” gibi düşüncelerinin, özellikle Yunan gerçekliğine çok uygun olduğunu savunur (Γουινελάς, 1984, s. 77-78).

Halk dilinin, yaşamın her alanına geçirilmeye çalışılması yolunda yoğun bir çaba harcanırken, Yunan kültürel tarihine *Evangelika* (1901) ve *Oresteiaka* (1903) adları ile geçecek olan iki üzücü olay da yaşanmıştır. 9 Eylül 1901 tarihinde, *Akropolis* gazetesinde Aleksandros Pallis (1851-1935) tarafından

¹⁸ Avrupa erkek egemen söylem tarafından üretilen bu anlayış, dönemin edebiyat ve edebiyat dışı hemen hemen bütün metinlerine sinmiştir.

¹⁹ Mackridge *Numas* dergisinde gerçekleşen tartışmalarda halk dili yanlılarının, 1880’lerdeki aksine, köy geleneklerine daha az önem verdiklerini savunur. Bunun nedeni, Yunan burjuvasının artık kendi olanaklarına daha fazla güvenmeye başlamasıdır. Araştırmacıya göre Halk Dili Hareketi hiçbir zaman kitlesel bir hareket haline gelmemiş, burjuvanın yönetim üzerindeki baskısından öteye gidememiştir (Mackridge 2013, s. 328).

²⁰ 1893 yılında ülke, artan dış borçları nedeniyle iflas eder. Dönemin başbakanı Charilaos Trikoupis, 10 Aralık 1893 tarihinde meclise giderek Yunan toplumsal hafızasına kazınmış şu ünlü sözleri söyler: “Beyler, ne yazık ki battık/Kύριοι, δυστυχώς επτωχεύσαμεν”. Bir yandan ekonomik iflas, diğer yandan 1897 Nisan ayında Teselya’da Osmanlı İmparatorluğu ile otuz gün süren savaşın kaybedilmesi Yunanistan’da bir “kuşku” ve “güvensizlik” ortamı yaratmıştır.

yapılan Yeni Ahit çevirisi tefrika edilmeye başlandı. Beklenildiği üzere, çevirilere tepkiler gecikmedi. Tepkilerin merkezinde Pallis'in çevirisinin, kutsal metinleri, Hellenliği ve “kutsal Hellen dili”ni²¹ güllünçleştirdiği düşüncesi bulunuyordu. Bu düşüncenin temelinde ise Panslavistlerin, “kutsal Hellen dili”ni, konuşma dilinin diyalektlerine bölerek Yunanlıların Antik Hellen uygarlığı ile olan bağlarını koparmak istedikleri varsayımı vardı (Mackridge, 2013, s. 313). Halktan gelen yoğun tepkiler üzerine 20 Ekim’de Pallis’in çevirisinin tefrikası durduruldu; ancak öfke o kadar büyüktü ki çeviri karşıtları, tefrikanın durdurulduğunun bile farkına varmadılar. Teoloji Fakültesi’nden bir grup öğrenci 5 Kasım’da *Akropolis* gazetesini basıp yayının durdurulmasını istedi. Aynı öğrenci grubu Atina Metropolitliği’nden, çevirilerin aforoz edilmesi talebinde bulundu. 7 Kasım’da, tarih öğretmeni Pavlos Karolidis önderliğinde, içlerinde öğrenci olmayanların da bulunduğu büyükçe bir grup Metropolitlik’e yürüyüp çevirmenlerin aforoz edilmesini ve çevirilerin tüm baskılarının yakılmasını talep etti. Asker ve polis ile yaşanan çatışma sonucu göstericilerden sekiz kişi yaşamını kaybetti. Bu olaydan sadece iki yıl sonra Aiskhylos’ un *Oresteia* adlı tragedyasının Almancadan halk diline yapılmış çevirisi Krallık Tiyatrosu’nda oynandı. Bunun üzerine, Atina Üniversitesi Klasik Filoloji Bölümü öğretim üyelerinden Georgios Mistiriotis tüm halk dili savunucularını, Hellen dilinin bütünlüğünü bozup diyalektlere bölerek Çağdaş Hellenlerin ataları ile bağlarını koparmayı amaçlayan panslavist hareketi yaymaları için Rusya’dan para almakla suçladı. Mistiriotis, çok geçmeden, halk dilinde oynanan bu tragedyayı protesto etmeleri için öğrencileri örgütledi. Çıkan olaylarda iki kişi hayatını kaybetti. Dil konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle yaşanan bu olaylara, tragedyanın adına, *Oresteia*, gönderme yapılarak *Oresteika* (*Ορεστειακά*) adı verilmiştir (Mackridge, 2013, s. 316-317).

1908 yılına gelindiğinde Halk Dili Hareketi, bazı kesimler tarafından ulusçuluk ve din karşıtı bir hareket olarak algılanmaktaydı. Aynı yıl Marx ve Engels’in *Komünist manifesto*’sunun (1848) halk diline yapılmış çevirisi yayımlanmış; Halk Dili Hareketi’nin önemli temsilcilerinden Aleksandros Delmuzos (1880-1956), Volos Yüksek Kız Okulu’nda verdiği derslerde Homeros’un *İlyada*’sını halk diline yapılmış çevirisi üzerinden öğretmeye başlamıştı. Tüm bu gelişmeler üzerine Patrikhane, 1911’de Halk Dili Hareketi’ne karşı çeşitli “önlemler” içeren bir genelge yayımlamıştı. 1911 genelgesinden cesaret alan bazı kişiler, Volos’ta Delmuzos’un okulunu kapatmayı başarmışlardı. Delmuzos ve arkadaşları 1914 yılında, Nafplion’da, okulda ve okul dışında “ateizmi yaymak” suçuyla yargılandılar. Gelenek yanlıları, her dönemde, farklı düşünenleri ötekileştirecek adlandırmalar kullanmaktan çekinmemişlerdir. 19. yüzyıl başlarında Korais ve arkadaşlarını alaya alarak “Koraisçiler” şeklinde adlandıran gelenekçiler, bu sefer de halk dili yanlılarını “saçlı(lar)” anlamına gelen “maliaros/μαλλιάρος” sıfatı ile nitelendirmişlerdir.²² Böylelikle uzun saçlılık, anarşizm, sosyalizm, ateizm ve masonluk gelenekçi çevre tarafından bir ve aynı şey olarak kabul edildi (Mackridge, 2013, s. 330). Delmuzos’a yöneltilen suçlar arasında, kız öğrencilerin cinsel yönden istismar edilmesi de vardı; ancak Delmuzos ve arkadaşları tüm bu suçlamalardan beraat etmişlerdir.

1908 *Jeunes Turks* hareketi ile din ayrımı gözetmeksizin tüm yurttaşlara verilen eşitlik sözü, zamanla bir Osmanlı kimliği yaratma projesine dönüşünce Girit, tek taraflı olarak, Yunanistan’la birleşme kararı aldı. Girit’teki bu gerginliğe bir de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar eklenince askeri bir darbe kaçınılmaz oldu. *Gudi Darbesi* ya da *1909 Hareketi* olarak adlandırılan bu müdahale 15 Ağustos gecesi gerçekleşti. Halkın desteğini de alan cunta yönetimi 20. yüzyıl başlarına damgasını vuracak siyasetçi Eleftherios Venizelos’u destekledi.

²¹ Smith’in *etnik seçilmişlik mitinin* burada yeniden ortaya çıktığını görüyoruz: Yunan dili “kutsal” bir dildir.

²² Evangelos Petrunias’a göre bu terimi icat eden ya da edenler, kesinlikle İtalyanca biliyorlardı ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalyan kültürel yaşamında gerçekleşen olayları yakından takip ediyorlardı. “Maliaros/μαλλιάρος” terimi Milano’da 1860’ın ilk on yılında toplumsal alanda güç kazanan halk dili hareketi üyelerini adlandırmak için kullanılan, İtalyanca “scapigliati” sözcüğünden ödünçlenmiştir. Yunanistan’da ilk olarak, *Tehni* (*Τέχνη*, 1898-1899) dergisi için kullanılan terim, sonraları, daha geniş anlamda, tüm halk dili yanlılarını nitelenecek için kullanılmıştır. Bir süre sonra anlam daralmasına uğrayarak sadece Psiharis ve çevresi için, en sonunda da hakaret anlamında (“uzun) saçlı komünistler(maliarokomünistler/μαλλιαροκομμουνίστες)” şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Πετρούνας, E. (2002, 12 Mart). Οι “μαλλιάροι” και η ορολογία του γλωσσικού ζητήματος. *Καθημερινή*. Erişim adresi: <http://www.kathimerini.gr/113447/article/politismos/arxeio-politismoy/oi-malliaroi-kai-h-orologia-toy-glwssikoy-zhthmatos>

Halk Dili Hareketi'nin büyük bir çoğunluğu Venizelos'un ülkede liberal reformlar gerçekleştireceğine ve ulusal sınırları genişletebileceğine yüreктen inanıyordu. Gerçekten de Venizelos ve partisi toplumsal ve siyasi alanda birçok reforma imza attı: 1911 yılında 1864 Anayasası revize edildi. Bu anayasa ile Yunanistan – yürütme ve yasama ilkeleri ile – Avrupa modeline uygun bir hukuk devleti haline getirildi. Ulusal ekonominin canlandırılması için, özellikle, tarım ürünleri üretimine özen gösterildi. Bu doğrultuda okullar ve çeşitli tarım kuruluşları açıldı. En önemlisi, Yunan tarihinde ilk defa burjuva sınıfı birtakım reformlara yönelmiş oldu. Böylelikle gelir vergisi uygulamaya konuldu; traktörler için bir dizi yasa çıkarıldı; Kerkira'daki, Orta çağ'dan kalma tarım yönetimine son verildi (1912); tarım kuruluşlarının Ulusal Banka'dan kredi almasını kolaylaştıracak uygulamalar yürürlüğe konuldu (1914). 1910 yılında Atina'da ve Pire'de işçi merkezleri kuruldu. Aynı yıl, işverenlerin işçi örgütlerine katılmalarını yasaklayan 281 sayılı yasa maddesi oylandı. Böylelikle Yunanistan'da sendikacılığın yolu açılmış oldu (Σβορόνοϋ, 1999, s. 115-116).

1911'de revize edilen anayasa, resmi dil olarak *katharevusa*yı öngörmesine rağmen, halk dili için herhangi bir yaptırımdan söz etmiyordu. Konunun bu şekilde ucu açık bırakılması edebiyatçıların dil konusunda bir nebze de olsa daha serbest hareket etmelerine olanak tanıdı (Γουνελάϋ, 1984, s. 82). Venizelos 1915 yılında verdiği bir röportajda resmi dille ilgili bu tutumunun nedeninin, Balkan Savaşları öncesinde “ulusal birliği” güçlendirmek olduğunu belirtmiştir (Mackridge, 2013, s. 305).

1910 yılında kurulan *Eğitim Derneği* (*Ekpedevtikos Omilos-Ekpaidevntikós Omilos*) de Venizelos'u desteklemiştir. Fotiadis'in 1905 yılında İstanbul'da, halk dilini eğitim ve basın yoluyla yaymayı amaçlayan *Aderfato* (*Αδερφάτο*) derneğinin²³ devamı niteliğinde olan bu dernek, halk dilini ve geleneklerini gelecek nesillere aktarmayı hedeflemiştir (Mackridge, 2013, s. 331). Kurucu üyeleri arasında Fotiadis, Delmuzos, Triandafillidis, Glinos, Karkavitsas, Mavilis ve Kazancakis gibi ünlü isimlerin de bulunduğu derneğin en temel amacı *Makedonya sorununun* Yunanistan lehinde sonuçlanmasına katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda halk dilinde kaleme alınmış eğitim kitapları yayımlamıştır (Γουνελάϋ, 1984, s. 82). Bunların arasında Delmuzos, Triandafillidis ve Glinos kısa bir süre sonra lider konumuna gelerek 19. yüzyıl sonlarının en ateşli halk dili yanlıları olan Psiharis, Pallis ve Eftaliotis'in yerini almayı başardılar. (Mackridge, 2013, s. 332). *Eğitim Derneği*'nin toplumdaki güç dengesini bozacağını düşünen Chacidakis, Mistiriotis gibi *katharevusa* yanlıları alternatif bir dernek kurarak karşıt kutuptaki yerlerini almakta gecikmemişlerdir. *Makedonya sorununa* rağmen, halk dilini “anti-ulusal” saymaya devam ettiler (Γουνελάϋ, 1984, s. 83). Bunun üzerine 17 Aralık 1911 tarihinde mecliste, dil sorunu üzerine bir komisyon oluşturuldu. Komisyondan, dilin arkaik ya da konuşulan her türlü “uç” biçiminden kaçınılması yönünde karar çıktı (Mackridge, 2013, s. 333-334). Burada da Venizelos ve partisinin, Balkan Savaşları öncesi toplumdaki karşıtlıkları dengeleme çabası açıkça görülmektedir. Balkan Savaşları'ndan sonra halk dilinin görece “tutucu” bir biçimi ilkökul okuma metinlerine girmeyi başardı. Bu sayede resmi eğitim politikası, çocukların *katharevusa* ve Antik Hellen dilini öğrenmeden önce konuşma dili hakkında bir fikir sahibi olmaları gerektiğini kabul etmiş oldu (Mackridge, 2013, s. 335).

I. Dünya Savaşı döneminde *Megali Idea*, toplumu ikiye böldü. Tarihe *Ulusal Bölünme* şeklinde geçen bu kutuplaşmanın bir yanında Liberal Parti başkanı Venizelos, diğer yanında ise “küçük ama saygın bir Yunanistan” fikrini savunan Kral Konstandinos vardı. Kutuplaşmanın temelinde I. Dünya Savaşı'na katılıp katılmama konusu yatıyordu. Venizelos İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu Entente devletlerinin yanında savaşa katılmakta kararlıydı. Bu şekilde irredentist projesini yürürlüğe koyabileceğine inanıyordu. Kral Konstandinos ise, hem Alman ordusunun onursal mareşali ve Alman imparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi Prusyalı Sofia ile evli olmasının yarattığı duygusal gerekçe hem de güçlü İngiliz donanması karşısında savaşın kaybedileceği düşüncesiyle tarafsız kalma görüşündeydi (Clogg, 1997, s. 108-110). 1916 yılı ağustos ayında Venizelos, Ulusal Savunma'nın da (Ethniki Amina-Eθνική Άμυνα) desteğini alarak krallık yanlısı Atina hükümetine karşı darbe girişiminde bulundu. Ordusuyla beraber Selanik'te geçici bir hükümet kurdu. İngiliz ve Fransız orduları, aynı yılın aralık ayında Pire ve Atina'ya çıkartma yaptılar.

²³ 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da kurulmuş olan Rum dernekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tağmat, Ç. D. (2015). *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora tezi). Erişim adresi: file:///C:/Users/Casper/Downloads/385671.pdf

Müttefikler geri çekilip Selanik hükümetini tanıdılar. 1917 yılı haziran ayında Kral Konstandinos, tahtı bıraktığını resmen açıklamamakla birlikte, ülkeden ayrıldı. Yerine ikinci oğlu Aleksandros geçti (12 Haziran 1917). Venizelos, 1915 Aralık seçimlerinin hileli olduğunu belirtti. “Ölü bir meclisin üstüne doğmasından ötürü ‘Ölü Ruhlar’, yani ‘Lazarus Meclisi’ adı verilen meclis üyeleri beklendiği üzere Venizelos’u tam bir güvenoyuyla ödüllendirdiler.” Konstandinos’un yandaşları sürgüne gönderildi; yargıç, öğretmen ve memurlar görevden alındılar; ordu içinde tasfiyeler yaşandı (Clogg, 1997, s. 113-117). Venizelos *Eğitim Derneği*’nin önde gelen üç ismini – Delmuzos, Triandafillidis, Glinos – Din İşleri ve Halk Eğitimi Bakanlığı’nın önemli makamlarına atadı. Müfredatta değişikliğe gidilerek Antik Hellen ve *katharevusa* ilköğretimin sadece son iki yılında halk dilinin yanında öğretilmeye başlandı. Eğitimde kullanılacak dil sorunu Balkan Savaşları sonucu elde edilen topraklarla birlikte daha da önemli bir boyuta ulaşmıştır. Venizelos’un, Eğitim Bakanlığına yukarıda sayılan üç ismi atamasının nedenlerinden biri de Makedonya bölgesinin ana dili Yunanca olmayan nüfusunu Yunanlaştırma programıydı (Mackridge, 2013, s. 336-337).

1912’den beri süregelen savaşlardan bıkan halk, 1920 yılı Kasım ayı seçimlerinde Kral Konstandinos ve kabinesini yeniden göreve getirmiştir. Venizelos’un 1919’da Anadolu’da uğradığı yenilgi ile birlikte yukarıda sayılan üç isim de bakanlıktaki görevinden istifa etmiştir. Bir yıl sonra, 1917 yılında müfredata girmiş olan, halk dilinde yazılmış kitaplar yasaklanmış, bu kitaplarda kullanılan dilin (halk dilinin) “yapay”, “hiçbir yerde konuşulmayan” ve hiçbir öğrenci tarafından “anlaşılmayan” bir dil olduğu iddia edilmiştir. Patrikhane de Halk Dili Hareketi’ne karşı “önlem” almaya ve bu türden yayınları itham etmeye devam etmiştir. Kralcılarla Venizelosçular arasındaki karşıtlık, ilerleyen dönemlerde de eğitim politikasında ya biri ya da diğeri lehine değişiklikler yapılması şeklinde devam etmiştir.

Sonuç

Yunanistan, ulusal bir devlet olarak kurulmadan önce Yunan ulusalcığının hareket ettirici gücünü “Osmanlı boyunduruğundan kurtuluş” söylemi oluşturuyordu. Bu “kurtuluşun” Rumların eğitilmesi yoluyla gerçekleşeceğine inanılıyordu. Söz konusu eğitimde hangi dilin – Antik Hellen dili mi, yoksa Rumca mı? – kullanılacağı konusunda patlak veren ilk tartışmalar ışığında dil, Yunan ulusal kimliğini oluşturan temel unsurlar arasındaki yerini aldı. İster Antik Hellen dilini ister Rumca’yı ister Korais’in “orta yolunu” savunanlar olsun, hepsinin bu savunmalarını Avrupa merkezci bir bakış açısıyla yaptıkları görülmektedir. Temel kaygı, Avrupa düşünce ve modasını Rum yaşamına aktarmak ve Avrupalılara, Rumların da Avrupalı olduklarını kanıtlamaktı. 19. yüzyıl sonlarına doğru bu kaygı, bir yandan Avrupa’da halkbilimin gelişmesi sonucu çeşitli halk ozanlarının ve şarkılarının “keşfi”, diğer yandan Yunanistan’ın *Megali İdea* söylemi ile yürürlüğe koyduğu irredentist siyaset nedeniyle yeni bir boyut kazandı. Halk dilini savunanlar artık bu görüşlerini lirik kır yaşamı ile harmanlıyor, yüzyıl sonuna doğru ise iyiden iyiye sosyalist bir havaya büründürüyorlardı. Böyle bir atmosferde karşıt görüşlülere gelen tepkiler de gecikmedi. Karşılıklı atışmalar ardı ardına yayımlanan metinlerle kalmayıp Hellenistik ortak dilde yazılmış ve bugün dahi Yunan Ortodoks Kilisesi’nde bu dilde okunan Yeni Ahit’in ve Antik Hellen tragedyası *Oresteia*’nın halk diline çevrilmesi sonucu kanlı olayların yaşanmasına neden oldu. Öte yandan, Makedonya bölgesinde yaşayan nüfusun bir kısmının ana dil olarak Slav dillerinden birini konuşuyor olması ve bölgede varolan rakip ulusalcılıklar, Makedonya’nın Yunanlaştırılmasını zorunlu hale getiriyordu. İşte, bu Yunanlaştırma projesi de, dini kimliği zaten Ortodoks Hristiyan olan bu nüfus üzerinde çeşitli dil politikaları ile sağlanmaya çalışıldı. Bu bağlamda gerek *katharevusa* gerek halk dili yanlıları aynı amaca farklı araçlarla varmaya çalıştılar. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Yunan entelektüel yaşamında, Yunanistan’ın ulusal bir devlet olarak kuruluşunun öncesi ve sonrasında yaşanan dil tartışmalarının her iki ucunda bulunan isimlerin aynı amaçlar doğrultusunda mücadele ettiği söylenebilir. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Yunanlıların da Avrupalı bir kimliğe sahip olduklarını kanıtlamak,
2. Osmanlı “boyunduruğunda” yaşayan Yunanlıları özgürleştirmek,
3. Makedonya’yı Yunanlaştırarak bölgedeki diğer ulusçulukları alt etmek.

Yunanistan’da dil sorunu günümüzde farklı boyutlarda devam etmektedir. Bir kısım aydın, Antik Hellen alfabesinden vazgeçip Latin alfabesine geçilmesini savunurken²⁴, diğer bir kısım – özellikle Kilise – bunun ulusal bir sorun yaratacağı kaygısını taşımaktadır. *Katharevusa*’nın 1976 yılında yürürlükten kaldırıldığı; çok tonlu sistemden tek tonlu sisteme geçişin ise 1981 gibi geç bir tarihte gerçekleştiği göz önüne alındığında, bu türden kaygıların son derece doğal olduğu söylenebilir. Yunan ulusal tarih anlatısının ilk dönemini oluşturan Antik Hellen ile dil, özellikle alfabe, üzerinden bir bağlantı kurulur. Bu alfabenin Latin harfleri ile değiştirilmesi, Yunan ulusalcılığının temelini dinamitletmesi anlamına gelecektir. Bu tür atışmaları, üniversite panolarına, duvarlarına ve hatta otobüslerdeki reklam yerlerine asılan afişlerden bile takip etmek mümkündür.

Kaynakça

- Βαρελάς, Α. (2013). “Εισαγωγή” στο Ασώπιος, Α. Βαρελάς (Ed.), Κ. Τα Σούτσεια içinde. Αθήνα: Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Beaton, R. (2015). *Η Ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα* (Ε. Πιπίνη and Ν. Νοτιά, Çev.). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Γουνελάς, Χ. Δ. (1984). *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία, 1897-1912*. Αθήνα: Κέδρος.
- Δημαράς, Κ. Θ. (2009). *Νεοελληνικός διαφωτισμός*. Αθήνα: Ερμής.
- Jusdanis, G. (2015). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür: milli edebiyatın icat edilişi* (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Κοραής, Αδ. (1833). *Συλλογή των προλεγόμενων*. Εν Παρισίους: Εκ της Τυπογραφίας Κ. Εβεράρτου.
- Κοδρικάς, Π. Κ. (1998). *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*, Α. Αγγέλου (Ed.). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Κονδύλης, Π. (2008). *Ο Νεοελληνικός διαφωτισμός: Οι φιλοσοφικές ιδέες*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Mackridge, P. (2010, Kasım). *Language and national identity among the Greeks and the South Slavs, 1800 to 2000*. Goldsmiths College, Londra Üniversitesi’nde yapılan konuşma, Londra.
https://www.academia.edu/32474886/Language_and_national_identity_among_the_Greeks_and_the_South_Slavs_1800_to_2000 adresinden erişildi.
- Mackridge, P. (2013). *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976* (Γ. Κονδύλης, Çev.) Αθήνα: Πατάκη.
- Ντίνας, Κ. (1999, Kasım). *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός και το γλωσσικό ζήτημα*. Νεοελληνικός διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Kozani/Yunanistan.
- Özkırımlı, U. ve Sofos, S. A. (2013). *Tarihin Cenderesinde: Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik* (S. T. Özşakınç ve Ö. Bülbül, Çev.) İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Πεχλιβάνος, Μ. (1999). *Εκδοχές Νεοτερικότητας στην κοινωνία του Γένους. Νικόλαος Μαυροκορδάτος, Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Αδαμάντιος Κοραής* (Doktora tezi). <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/10333#page/1/mode/2up> adresinden erişildi.
- Πολίτης, Α. (2001). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Σβωρόνος, Ν. (1999). *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Sevim, A. (2008). *Halk milliyetçiliğinin öncüsü Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Τζούμα, Α. (2007). *Εκατό χρόνια νοσταλγίας. Το αυτοβιογραφικό αφήγημα Έθνος*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

²⁴ Bunu yaparken sıklıkla, Türk Harf Devrimi’ni (1928) örnek göstermektedirler.

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Hacettepe University Journal of Faculty of Letters

Haziran/June 2019 - 36(1), 99-109

doi: 10.32600/huefd.435820

Hakemli Makaleler – Refereed Articles

Geliş tarihi / Received: 23.06.2018 Kabul tarihi / Accepted: 05.12.2018

Memory as Resistance in Documentary Drama

The Laramie Project and The Exonerated

Belgesel Tiyatroda Karşı Duruş olarak Bellek

The Laramie Project ve The Exonerated

Sinan GÜL*

Abstract

Focusing on major differences between nostalgic and documentary memory in contemporary plays, this paper argues how *The Laramie Project* (2001) by Moises Kaufmann and *The Exonerated* (2002) by Jessica Blank and Eric Jensen reinvigorate the concept of memory as an alternative political stand on stage. Memory plays use historical documentation as a forerunner of their dramatic material. In this respect, *The Exonerated* tells the story of six wrongfully convicted death row inmates through testimonies of the freed convicts, court recordings, and other documents. *The Laramie Project* belongs to another category of verbatim plays, which is still centered on edited interviews and testimonies but it is characterized by the elimination of the protagonist. It reconstructs and rewrites the story of brutally murdered Matthew Shepard to question this tragedy and disclose the reasons for his murder, but Shepard himself is not represented as a character on stage. *The Laramie Project* is similar to *The Exonerated*, but their methodology and construction have fundamentally different incentives and elements. Their emphasis on identity politics and insistence upon a more extended public discussion of politics and social issues separates them from other genres and trends. The way memory is stripped of its nostalgic layers in these documentary plays aims to foster a new understanding of dramatic constructions while challenging mainstream accounts and shifting to side of the silenced figures. Although there is little overlap between the contents and messages of the plays, a key point in both of these works is their emphasis on current issues through a variety of memory forms. Their accent on harsh realities of history is especially pronounced when audience members are invited to witness the flaws of our society. It might be a wrongfully convicted person, a screened and scrutinized life of a transvestite, or a brutally murdered homosexual, but in the end, documentary drama shows us the urgent need to look back to understand the present. Our mistakes are all buried in the magical box of the past. They can be our guides for tomorrow as long as we do not glorify them.

Keywords: Documentary Theatre, *The Exonerated*, *The Laramie Project*, Memory Studies.

Öz

Çağdaş oyunlardaki nostaljik ve belgesel bellek farklılıkları üzerine yoğunlaşan bu makale, Moises Kaufmann'ın *The Laramie Project* (2001) ve Jessica Blank ile Eric Jensen'in *The Exonerated* (2002) adlı oyunlarının belleği nasıl bir alternatif politik duruş haline getirdiğini incelemektedir. Bellek oyunları olarak adlandırılan bu metinler tarihsel dökümantasyonu dramatik malzemelerinin öncüsü olarak kullanırlar. *The Exonerated*, örneğin hatalı yargılama sonucunda ölüm cezasına çarptırılmış altı mahkumun hikayesini mahkumların tanıklıklarından, mahkeme kayıtlarından ve diğer belgelerden elde edilen malzemelerle anlatır. *The Laramie Project*, belgesel oyunların yine temelini kurgulanmış röportajlardan ve tanıklıklardan alan bir başka kategorisinde yer alır ancak bir baş kahramanın metinde olmaması bu oyunu tamamen farklı kılmaktadır. *The Laramie Project*, Matthew Shepard'ın hunharca öldürülüşünün hikayesini bu trajediyi sorgulamak ve cinayetin sebeplerini bulmak için yeniden kurgulanmış ancak bunu Shepard karakteri olmaksızın yapmıştır. *The Laramie Project*, *The Exonerated* oyununu andırsa da her iki oyunun da metodolojisi ve kuruluşu birbirinden farklı sebep ve malzemelere sahiptir. Ancak kimlik politikalarına yaptıkları vurgu ve politik ve sosyal meselelerin daha geniş bir kamusal tartışması üzerine ısrarları onları diğer türler ve

* Instructor, TED University, Basic Sciences Unit, e-mail: sinangul36@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4529-6699

akımlardan farklı kılmaktadır. Bu belgesel oyunlardaki bellek, nostaljik taraflarından sıyrılıp ana akım versiyonlarını karşısına alırken, sessiz yığınların lehine kullanılmıştır. Tarihin acımasız gerçeklerine yaptıkları vurgu, izleyicilerin de bu haksızlıklara tanıklık etmeleri istendiğinde artmaktadır. Haksızlığa maruz kalan yanlışlıkla hapse atılan bir kişi veya acımasızca öldürülen bir eşcinsel olabilir ama belgesel tiyatro bizlere bugünü anlamak için geçmişe bakmamızın yaşamsal aciliyetini gösterir. Bizim yanlışlarımız mazinin sihirli kutusunda gömülüdür. Yanlışlarımız bizim gelecek için rehberimiz olabilir tabii, onları yüceltmediğimiz sürece.

Anahtar sözcükler: Belgesel Tiyatro, The Exonerated, The Laramie Project, Bellek Çalışmaları.

Memory at Work

Focusing on major differences between nostalgic and documentary memory in contemporary plays, this article argues how *The Laramie Project* (2001) by Moises Kaufmann and *The Exonerated* (2002) by Jessica Blank and Eric Jensen reinvigorate the concept of memory as an alternative political stand on stage. The way memory is stripped of its nostalgic layers in these documentary plays aims to foster a new understanding of dramatic constructions while challenging mainstream accounts and shifting to side of the silenced figures. These plays, in Jeannette Malkin's words, "recall the past from repression or from its canonized 'shape' in order to renegotiate the traumas, oppressions, and exclusions of the past" (1991, p. 1). Although there is little overlap between the plays' contents and messages, their penetrating commentary on current issues through a variety of memory forms is a key point in both. Accordingly, *TLP* and *TE* also "champion the hitherto suppressed stories of those excluded from mainstream theatre by dint of class, gender, or ethnicity" (Malkin, 1991, p. 4) and challenge the epistemologies underlying institutionally endorsed histories.

Memory plays use historical documentation as a forerunner of their dramatic material and they have various types. Verbatim theatre, which is one of the primary types of memory plays, is often constructed largely or exclusively from words actually spoken or recorded. Similarly, trial plays have lines taken directly from court records. *The Exonerated*, for example, tells the story of six wrongfully convicted death row inmates through testimonies of the freed convicts, court recordings, and other documents. *TLP* belongs to another category of verbatim plays, which is still centered on edited interviews and testimonies but it is characterized by the elimination of the protagonist. It reconstructs and rewrites the story of brutally murdered Matthew Shepard to question this tragedy and disclose the reasons for his murder, but Shepard himself is not represented as a character on stage. *TLP* is similar to *The Exonerated*, but their methodology and construction have fundamentally different incentives and elements. Although both plays merge historical materials with fictional elements, their genres, styles, rhetorical strategies, politics, and concerns cannot be melted in one pot. Their emphasis on identity politics and insistence upon a more extended public discussion of politics and social issues separates them from other genres and trends.

Documentary theatre explores the present through an elaborate investigation of media culture, new forms of narration and representation, and authentic documents. Most contemporary practitioners' treatment of materials as secondary sources to understand the present is significantly different from their twentieth century predecessors, who were more scrupulous about using records, files, and other historical documents as the main source for their plays. As Derek Paget points out, "In diverging from previous forms, the New Documentarism on stage responds to changed social and political contexts in which modes of communication themselves have acquired new significances" (2009, p. 129). The concept of truth has changed significantly in the twenty-first century as there has been a common skepticism about the news on mainstream media. 9/11 and its aftermath should be the zenith of conspiracy theories in modern times, and the emergence of personal blogs, opinion columns for public in local newspapers, and the popularity of social media have diversified interpretation all around the world.

As a signifier of the shift in philosophical and scientific thinking, documentary drama in the twenty-first century pumps red cells that opposes the perception of manipulated realism. In a way, documentary drama has inherited the legacy of Off-Off Broadway, a rebellious form that has re-emerged in local theatres funded by commissions and sponsors. At the same time, these plays have been "the product of a more

dispassionate and scientific scrutiny of life than had ever been attempted before” (Watts, 2000, p. 9). I believe that Ian Watts’ account is useful to identify similar traits of the rise of the novel and documentary theatre. The pioneering position that the novel had in the 18th century resembles the resistance of documentary theatre to amplify a realist vein in drama. Documentary theatre practitioners draw attention to the issue of correspondence between dramatic works and the reality. Inviting an epistemological inquiry, documentary drama is reminiscent of the realist novel that arose in the modern period as a detachment from its classical and medieval heritage. Similarly, the heritage of dramatic forms and content was not left behind in documentary theatre practices, but the restrictions and impositions stemming from traditions have been, to a significant extent, ignored and removed. This change has enabled documentary plays to be free from the body of past assumptions and conventional methods.

The twenty-first century interpretation of authenticity has shifted artistic concentration from single-perspective notions of truth toward commencing open conversations and exposing silenced viewpoints. In response to the scandals of “deliberate misrepresentation and indifference to truth in the mass media,” (p. 20) “documentary theatre has complicated notions of authenticity with a more nuanced and challenging evocation of the ‘real’” (Forsyth and Megson, 2009, p. 2). Although social venues have given people opportunities to share their concerns, a formal occasion such as a play with a prepared message for masses seems to bring more attention to its topic. The Tectonic Theater Projects’ *The Laramie Project* (2000) and *My Name is Rachel Corrie* (2005) were all signs of yearning for more veracity on stage. Peter Marks, *The Washington Post*’s chief theater critic, acknowledges this appetite for documentary theatre: “There’s always been theater looking at current events in a very direct way, in an almost nonfictional way, but I think it’s really taken off in the last 20 years.”

The Exonerated

The Exonerated is a harsh account of time wasted in isolation. The past Jessica Blank and Eric Jensen narrate through interviews is not a pleasant place. It is not a refuge to escape from the problems of the present. On the contrary, the past needs to be cleared, rewritten, retold, or re-made to fulfill the expectations of the present. There is a thin line between a nostalgic narration of the past and documentary report, but there is nothing relieving in this account of the past. As a major difference, documentary history is a sign of discomfort. In their memoir, *Living Justice*, Blank and Jensen mention the “emotional immediacy” they felt at a conference on the death penalty at Columbia University where they listened to the voice of a man on death row over speakerphone. They wrote this documentary play, which was first performed by the Actor’s Gang in Los Angeles, after interviewing sixty people who “had been sentenced to die, spent anywhere from two to twenty-two years on death row, and had subsequently been found innocent and freed by the state” (*TE* xi). Blank and Jensen added police interrogation, personal correspondence, and six of those interviews to create a play focusing on the problems of the criminal justice system and capital punishment. Based on personal memory, the play was very successful and the playwrights related it to “people’s hunger for real stories that start real conversations that challenge them and move them outside their comfort zones” (Blank and Jensen, 2005, p. 15). It ran for six hundred performances off-Broadway in New York, toured the country and Europe afterwards, and became a Court TV movie featuring many celebrities.

The Exonerated highlights the contrast between documentary memory and nostalgic memory. Nostalgic memory serves the status quo by impeding an effective assessment of current problematic factors and offers a vantage point for conformism despite its subversive messages or effects. This conformism is a result of dissatisfaction with the established system, but nostalgia looks for temporary refuges and optimistic resolutions rather than question the system for answers. However, documentary memory posits itself against the status quo and challenges the embedded versions of official or acknowledged history. Memory (personal or collective) used in documentary dramatic forms interrogates norms of the society. It does not necessarily seek a happy resolution, but it aims to prove its point through the real documentary feature of its construction without forgetting its mission and sometimes by compromising the entertaining side if necessary. In contrast

to nostalgia, documentary memory is driven by an impulse for authenticity, accuracy, and historical legitimacy.

The Exonerated is not a conventional play because it is intended to be read by actors and mimetic characterization is minimal. Far from traditional identification strategies, this technique reminds of Bertolt Brecht's theory of distancing and alienation, and Blank and Jensen also approve the minimization of theatrical atmosphere as long as "the focus [is] on the stories and on the actors who were telling them" (TE xv). The sparse minimalism reminds the audience that this is "not the reproduction of real life, but a theatrical demonstration of a political process, which all too obviously pushed an ideological message." (Innes, 2007, p. 437). However, they also warn performers to balance between pushing an ideological message and being too didactic in their presentation of the play.

The US accounts for only 5% of the world's population, but contains nearly 22% of the world's imprisoned population. An average of 5 million American people are under supervision in the form of probation or parole. In addition to these high numbers, there is racial discrimination because one in three black men will go to prison if current trends do not change, according to Amnesty international reports in 2016 on their website. I think these statistics tell us the secret behind the success of *The Exonerated*. Incarceration discrimination is an underestimated problem of lower classes whose voice cannot be heard on stages or at other cultural venues unless they are sponsored by the federal government or produced by private individuals like Blank and Jensen. Uncovering the problems of people for whom being represented in front of the rest of the nation is almost impossible, but the emergence of such plays provides space for reflecting these memories through elaborate aesthetic devices.

This play is a strong testimony to a history of individual struggle against institutional violence and racism. These individuals' memory is more important than political components as the moral tone is often reduced to highlight had atrocities they to suffer. When the curtain goes up, one of the characters, Delbert, welcomes the audience as narrator of the play and fills the gap between stories with his poetic wit and humor. Centered as an African-American choral figure, Delbert recites a poem that explains the hardships and dangers of being convicted. Delbert says, "How do we, the people, get outta this hole, what's the way to fight/might I do what Richard and Ralph and Langston'n them did?" (TE 8). He positions himself in a line of African-American poets fighting against injustice and highlights the lingering lineage of violence and discrimination in American history. Thus, the play opens up with memory and then mingles the mnemonic narrations of now with the past.

Representation in documentary drama is a valuable concept because the history incorporated within the play is in dire need of narration and recognition. The people about whom Blank and Jensen write were wrongfully imprisoned and their stories could not find venue to be told to other people through artistic expressions prior to this play. Even if their stories have been mentioned somewhere else, the impact *The Exonerated* made has not been matched. Having these ex-convicts' stories in the center of its plot, *The Exonerated* provides a forum for thinking through these characters whose years have been stolen from them because of the flaws in local administrations or the incompetence of people in the judicial system. In a strange but powerful way, *The Exonerated* gives their memories back to them by analyzing the judicial system under the control of neoliberal system, which ignores or detriments those who cannot afford to hire a proper representation in defense of themselves. Clearly, some of these people were convicted because they were not aware of the jargon, discourse, and complicated concepts of the judicial system. If they had had the means to be properly represented at the court, they would not have to spend time in jail. Revealing the capitalist character of the American justice system, *The Exonerated* calls for a more accurate assessment of imprisonment and judicial process.

The Exonerated dismantles courts' discourse and unmasks their rhetoric by avoiding law jargon and complicated terms. It shows that it is our stories at the core once all of those embroidered language is removed. What the play focuses on is people and their stories. The playwrights do not aim to outsmart other people through the complicated construction of judicial system. There is no miracle or *deus ex machina* in

their play. This is not one of the solidly old-fashioned courtroom dramas where the lonely lawyer Paul Newman walks in to save the day for everybody. On the contrary, what permeates through the stories is the sentiment of being defeated. Although it is difficult to avoid sentimental messages, the play focuses on a subversive interrogation of the justice system. For example, when prisoners articulate the vulnerability and destitution they felt because of being sentenced to death, bewilderment embraces them. The play moves away from this emotional mood to highlight how the same mistakes have been repeated similarly in each case. What the playwrights emphasize is beyond the emotional and personal consequences of these imprisonments, as the main point eventually becomes the U.S. prison and incarceration system. Thus, the proper emotional response to this performance should evoke a feeling for characters and perhaps elicit civil action rather than fear or pity. Documented memories in this play inhibit a rebellious tone not a soothing one.

Kerry, “a nineteen-year-old trapped in a forty-five-year-old’s body,” (TE 5) was arrested for the murder of a girl whom he met a couple of months before the incident. Kerry, who had a criminal record, became the main suspect in the case after his fingerprint was found in the victim’s apartment. The only witness of the incident pointed at Kerry as the person whom she saw in the apartment on the night of the murder. Although her description fit the victim’s former lover rather than Kerry, his lawyer did not object to her testimony. In attempting to explain how the neoliberal dynamics of the judicial system mediate the acceptance of such a statement, Kerry suggests that the structure of the court system cannot be understood independent of his financial condition: “My court-appointed attorney was the former DA who jailed me twice before. He was paid five hundred dollars by the state, and in Texas you get what you pay for” (TE 16). Kerry’s words sum up the neoliberal structure of justice as well as any other public service expected from the government. Money is a key concept for understanding the relationship within any kind of system including the judicial one. The stories in *The Exonerated* are interwoven and there are dynamic bounces in the text to remind other cases where wealth could change the verdict. For example, another character Robert also reminds the audience of Orenthal James Simpson’s case and claims that everybody knows that O.J. was guilty, but his wealth protected him from going to prison. David, who is another exonerated character falsely accused of having robbed his grandmother’s house, also illustrates how local politics play a key role in solving such cases: “The sheriff was running for reelection at the time, and this was a big unsolved crime, so he had to bring somebody in for it” (TE 18).

Performers are reminded “to find the humor in their characters” as “too much gravity and depression” (TE xvi) can destroy the real intention and turn it into a tearful melodrama. After all, this is a call for action, not tears. As a final warning, the playwrights ask for caution and respect for the people whose stories are told in the play, because they do not desire to see replicas of these people; “It’s all in the words, and in the stories” (TE xvii). They are pleased with having celebrities such as Danny Glover, Susan Sarandon, Vanessa Redgrave, Robin Williams, Brooke Shields, and Mia Farrow among many others to take part in their play because “the audience is made aware that the actors are not playing characters but reading actual people’s words.” (Ryan, p. 137). This strategy of creating a significant distance between the actors and characters keeps the audience aware that what is narrated in this text gives voice to the testimony of real people. At the same time, it stresses the fact that these are the memories of silenced people and there is no need for an emotional catharsis. This is not a play where audiences fall in love for the artistic bravado an actor shows in a character because it is not entirely a fictional text.

Christine Bean worked as a dramaturg in the 2013 production of *The Exonerated* and found out that the directors totally ignored the fact that one of the characters, Bill Hayes, whose story was told in the play, was incarcerated again for a murder that predated the crime referenced in the play. Bean asserts that Hayes’ recent conviction creates ethical problems for the play which fights against the issue of wrongful conviction. However, as Hayes’ case illustrates, the notion of truth in the play is damaged and a further editing of the text might be prerequisite for other theatre practitioners before they stage the play. Although Bean has plausible reasons to criticize “aesthetically conservative characteristics which shout out loud the leftist political messages rather than addressing troubled epistemologies about truth, authenticity and reality”

(2014, p. 193), keeping Hayes' testimony unchanged in the play also invites a philosophical investigation on the nature of crime and guilt. Hayes' situation complicates the normative notions of the judicial system and exposes the dilemma of individual testimonies at the core of court system and documentary drama. However, Bean's call to the playwrights about informing their audience on Hayes' situation attempts to bring in a balance between informing the audience and raising awareness. On the other hand, Hayes' story is not about his former crimes and the play does not vindicate his character or actions. An update on his situation would convey evidence for the slippery nature of individual testimony of which the play is critical. This might result in completion of play's objective assessment of both sides of the judicial system; the convict and the judge.

The playwrights engage with the set of historical investigation through silent moments as a reminder of the time spent in a prison for audience members. That time is a redefinition of loss just like the way people look at the stage and see nothing. That silence is threatening because lack of action changes the whole tone. Memory in *The Exonerated* is an embodied silence. There is no romanticism for these characters' memories. Close to end of the play, Jacob asks audience members perhaps a rhetorical but provoking question: "1976 to 1992, just remove that entire chunk from your life, and that's what happened" (TE 66). This question is reminiscent of what documentary drama aims to accomplish. It does not glorify the past, because it does not exist within the repertoire of collective memory. It is suppressed in a prison, in a secluded place; it is kept away from the witnessing eyes. Thus, documentary drama brings in new testimonies and other materials to fill that gap. It is a wakeup call and a reminder. History is not written by victors in documentary drama. On the contrary, it is the story of the forgotten, abhorred, and the innocent. In their memories, Blank and Jensen reiterate the essence of *The Exonerated*: "[T]he exonerated people had something to teach us about facing darkness—even death—and coming out the other side... [T]he exonerated people had something to teach us about survival, endurance, and hope. That was the heart of the play" (Blank, and Jensen, 2005, p. 254).

The Exonerated triggered a structural and political response to the problems mentioned in the play. Former Illinois Governor George Ryan announced that he decided to commute the sentences of all the prisoners on state's death row after watching *The Exonerated* organized by a coalition of groups. This situation, to a certain extent, reasserts theatre's power to arouse empathy in such situations, as Ryan was well known for being a longtime supporter of the death penalty. In addition to the affirmative influence the play has created on the judicial system's members, it has raised more than half a million dollars for the people whose stories it tells. Many panels, discussions, conferences, talkbacks, and other social activities before and after the play have enabled more people to be involved. *The Exonerated* has shown that despite the emotional and private structure of the stories, it could start a conversation to improve the criminal and judicial system.

The Laramie Project

The Laramie Project (TLP), as the name aptly suggests, is a group work and attempts to explore an issue rather than stage a finite image or a well-made play within the context of Western dramatic tradition. Its quality of being a project moves the discussion from staging an incident to inciting a sophisticated investigation of a deeper phenomenon. *TLP* constructs a public interview around the murder of Matthew Shepard, who was picked from a pub by two local thugs, Russell Henderson and Aaron McKinney, on October 6, 1998, robbed, and pistol-whipped nearly to death. His body tied to a fence was found the next day by a cyclist, and Shepard died in a hospital five days later. His death commenced protests and demonstrations all over the country and members of The Tectonic Theatre Project (TTP) in New York travelled to Laramie to collect material about this incident. *TLP*'s dramatic construction is based on conversations taken from interviews which scrutinize the events before and after the death of Shepard. *TLP* addresses the phenomenon of violence in American society through the interviews of people in a small town and observations of actors/playwrights. It brings in a new perspective to understand why this murder took place and provides an opportunity for Laramie residents to be heard and represented. The encounter of

Laramie residents with “others” in a major role on stage operates as an ethical prologue that questions the nature of theatrical dynamics as well as social problems.

The play has three acts and the first one portrays a happy and safe Laramie for most of its inhabitants. Testimonies from different age groups verify that the “live and let live” attitude of the state provides a sense of safety and freedom. However, this image is shattered with the brutal beating of Shepard. Kaufman skillfully stacks up layers in the first part, and he and his crew find a crack in the soil. From the beginning, Kaufman.

Uses² contrast in testimonies so that different ideas on the same issue can be heard. For example, Rebecca Hiliker, who is the head of theatre department at the University of Wyoming, points out that “You have an opportunity to be happy in your life here.” (*TLP* 13) Kaufman’s strategy is to portray a regular place in America and then expose how a hidden danger is embedded within that place as well as anywhere else in the country.

In the second act, more detail is given through the testimonies of a local sheriff and the bicyclist who found and gave first aid to Shepard. One question that is repeated in this part is why Shepard’s death has been so important for the nation. Amy L. Tigner lists 17 people who were murdered because of their sexual orientations between 1998 and 2000, and asks the same question: “Why did Shepard, in particular, become the focus of enormous mainstream media and popular attention, including that of the White House?” (p. 138) Tyler, one of the characters in the play, mentions Matthew’s race, class, age, and the location of the crime to explain the attractiveness of this tragedy for the rest of nation and adds that “Such a sensational death perpetuates the image of Laramie as the Wild West and Matt as the Western heroic yet tragic figure” (*TLP* 3). However, Kaufman strips Laramie of this exotic Western town image and illustrates how citizens of this place lead a similar life just like they do anywhere else. Thus, this play is called *The Laramie Project*, not *The Tragedy of M. Shepard*, as a mainstream version would have been named.

The fence which Shepard was tied to becomes an icon/metaphor which represents suffering and pain. The way people started to visit this fence as part of a pilgrimage recalls how Shepard’s experience has been assessed through a religious perspective. A local pastor, Stephen Mead Johnson quotes from the Bible, “God, my God, why have you forsaken me” (*TLP* 24) to describe the emotional frustration and highlight the victim imagery in this situation. A fence, as a signifier of Laramie’s mountainous and agricultural geography, becomes one of the first images to describe Shepard as he is not represented on stage. Therefore, Kaufman inserts images instead of a character. This method respects Shepard’s memory and reduces his personal involvement without adding emotional points. Tigner relates Shepard’s missing figure to the play’s resemblance to a pastoral elegy whose “central figure is always present in the minds of others but absent himself” as the tragic death of the hero in pastoral “is what calls the community together” (Tigner, 2002, p. 4).

The amount of the data collected for documentary drama is often abundant and the process of selection requires a significant elimination. However, the TTP shares the selection process during the performance and some guidance about the selection process is offered to the audience. Putting the concept of community forward, *TLP* reminds its audience that the editorial process of highlighting some of the interviews more than others does not hinder the ethical engagement of the group to question the nature of this murder. For example, Dolan believes that “Implicitly, the play blames Shepard by giving Laramie’s homophobes so many chances to express their disdain for him and by giving their speech so much credence” (2005, p. 125). However, providing room for Laramie’s homophobes to express their disdain is a way to start a conversation and find a mutual point of negotiation. If the purpose is to provide channels between different layers of society, Shepard aims to create a balance between ideas regardless of their malicious content.

²Although Leigh Fondakowski (Head Writer), Stephen Belber, Greg Pierotti, and Stephen Wang are also writers of *TLP*, Kaufman will only be mentioned for practical reasons.

Whenever there is death or injustice, it is inevitable to have an emotional structure which might be threatening to dramatic cohesiveness of a docudrama. To avoid emotional encounters, for example, Kaufman does not include the victim, Matthew Shepard into the play. As Leslie Wade points out, “One could argue that the play is more about Kaufman (and the authorial self) than Shepard, more about inserting a politics than opening a space of investigation.” (2009, p. 21) Although Wade’s point makes sense as the group’s voice sometimes dominates the rest of the issues, Kaufman uses these moments to include everybody’s, including his own troupe’s, feelings within the emotional repertoire of the play. The interviewees stay self-reflexive about their positions to reflect on their personal experiences with political resonance. Dolan notes that “The Tectonic performers, oscillating between playing themselves and playing others, conveyed most clearly their own mystification with the culture of Laramie, rather than a considered deconstruction of their own powerful perspectives as the ones shaping the telling of this story in this forum” (2005, p. 127).

In his introduction to the play, Kaufman describes his project as focusing on “moments in history when a particular event brings the various ideologies and beliefs prevailing in a culture into sharp focus” (TLP iv). In an interview he adds that “The hypothesis was that if my company listened to the people of the town at this moment in their history, we would be able to create a document that would serve as a portrait of that town – and, by extension, the country – at the end of the millennium” (Svich, 2003, p. 70). Performance becomes a means of investigating personal experience with political resonance through the layers of society by triggering a conversation about historical events. Dolan believes in the utopian power of *TLP* despite being skeptical: “While I believe *The Laramie Project* is flawed as a political project, I support the work it tries to do and appreciate it as an example of the complexity of using theater to comment on and participate in national dialogues” (2005, p. 125).

Following the footsteps of an absentee archetypal hero’s journey, the TTP members go through several stages and the sense of journey is highly visible in *TLP*. This feeling facilitates the discussion to reflect implicitly from a distance on the events that the protagonist(s) have suffered. Suggested to sound like “cacophony” or “invasion” (TLP 46) by Kaufman, *TLP* positions the townspeople as part of a national discussion in which they were mostly excluded. The mentioning of back and forth travels from New York to Laramie creates the there/here divide to illustrate that there are many things both parties need to learn from each other. Just like a hero’s journey in archetypal stories, they need to listen to each other, and find out the virtuous and vicious aspects. Although Jill Dolan criticizes the play because it “inadvertently exoticize[s] Laramie—sometimes belittling it and sometimes romanticizing it,” she admits that *TLP* leads a sophisticated audience to think that such a crime “couldn’t happen here,” a wrongheaded and false understanding of hate crimes as a practice of only rural communities” because “Gay bashing happens in New York and other large cities every day” (Dolan, 2005, p. 118). Their journey has unfolded the disillusionment of local people with the press as Leigh Fondakowski, assistant director and head writer in The Tectonic Theater, points out, “The people didn’t feel like they [the media] had had any closure. They were very upset with how they had gotten represented in the press.” (Kuchawara)

As an answer to this distrust between local people and press, the Tectonic Theatre Company bridges in between through testimonies. As Rebecca Hilliker points out in the play, “When this happened they started talking about it, and then the media descended and all dialogue stopped” (TLP 11). *The Laramie Project*, like *The Exonerated*, purports to bring that dialogue back between the audience and the event. It transforms memory into a platform where everyone can learn something from instead of simply lamenting the incident. Its dramaturgy underlines the struggle to balance the opposing views and propagates tolerance instead of violent reactions from both sides of the argument.

TLP’s positioning of memory as a transformative force appears to be their activist method because this effort at rediscovery of hidden motives is tied to reconceptualization of the memory that eventually coalesced into such incidents representing violence and hatred towards marginalized or stereotyped figures of the society due to the ethnicity, gender or sexuality. This act of mnemonic recovery attempts is not a simple retrieval, but it inspires people to understand and reevaluate their experiences in new terms. For

example, two characters, Jedediah Schultz and Romaine Patterson, express the impact of the whole incident on their daily and social lives. Patterson, a friend of Matthew Shepard, became an activist after witnessing the homophobic sentiment surrounding Shepard's murder. She and her friends organized a protest against the ultra-right-wing Reverend Phelps who visited the University of Wyoming campus. Patterson decided to work as an activist and lead a career in political activism after being honored for her contributions by the Anti-Defamation League in Washington D.C. Her transformation from an obedient small town girl to an activist cosmopolitan woman represents the rebellion against the conservative climate behind Shepard's murder. This transformation is a signal at the productive capabilities of urban settings.

Schultz is another Wyomite character who always had a desire for acting. He prepared an excerpt from *Angels in America* to apply for auditions, but his conservative Christian parents did not come to watch him because they were averse to his playing a homosexual character. Schultz's mixed feelings about homosexuals and homosexuality because of his family's attitude completely changed after Shepard's death and his encounter with the TTC. He later takes part in his department's production of *Angels in America* and this time his family embraces his professional and sexual identities. Kaufman shows the healing aspect of performance through Schultz's journey. Tigner calls this "a conversion narrative, not from sin to Christianity, but from narrow Christianity to tolerance, from small town conservatism to urban liberalism" (Tigner, p. 145). However, associating this change with religious concepts would be out of the TTC's purposes. The journey of a hero as a literary pattern fits better to describe Schultz's transformation rather than a conversion because conversion sounds against the egalitarian principles which implies that people need to be converted to respect the other party. *TLP* aims to prove the opposite and show everyone that listening to each other despite their shortcomings is what we need in the first place. Changing your side from one to another is not an act of conversion, but it is a part of human nature. We fear what we do not know. The more we know each other, the more we listen to each other, the less we will have to fear.

Conclusion

The past, the present, and the future are embodied in both plays to represent and revise a transition between a failed yesterday and a potential tomorrow. They aim to alter our understanding of the past as well as the present to generate an inquisitive space especially about divisive topics. They constitute a public sphere where audience members are invited to consider the presupposed meaning of the events and be part of a temporary sociality to witness and attend. Under the guidance of critical reasoning, most of the time what these plays evoke can be defined as "a noninstitutional forum for public debate based upon a wide variety of expressive concerns" (Roberts and Crossley, 2004) These texts allow for collective experiences of social solidarity, grief, oppression, as well as "political mimesis" which Jane Gaines defines as having a capacity to respond to and to engage in sensuous struggle (p. 10).

Nostalgic memory, explored by European Romantics, particularly Rousseau, Goethe, and Wordsworth, has a restorative, nurturing potential, but documentary memory questions its conformism and exposes the artificiality and the real discomfort beneath. Documentary memory is a voluntary recall of the past, which appeals to logic. It purports to be transformative and highly critical of its subject matters including their own methodologies. On the other side, nostalgic memory is an involuntary recall that is seductive and appeals to emotions. Nostalgic memory is mostly psychological, as opposed to cerebral, in its interest in how memory creates images in the brain to maintain selfhood. Full of incomplete and inaccurate psychological images of the past, it is highly conservative and yearns to go back to a fictional past. In contrast to nostalgic views of the past as a way to protect the present or at least reduce the call to action for present problems, memorial plays use the flaws of the past to reconstruct the present. John Su defines memory as signifying "intimate personal experience," countering institutional histories and nostalgia to signify "inauthentic or commodified experiences inculcated by capitalist or nationalist interests" (p. 2). Blended with nationalism and right-wing politics, nostalgia aims to reduce current neoliberal policies' impact by offering a fictional and selective refuge in the past. However, memory plays point at the

problematic components of the past to view the present under the light of a progressive culture. After all, nostalgia is often used as the legitimate, appropriated, and the most naïve response of millennials to the shock and disillusionment of neoliberalism, which has neutralized most reactions against it and has established a culture of protest that does not aim for futuristic gains but yearns for what is lost.

Modern societies tend to share a linear view of time with an expectation of an unprecedented future. A linear view of time supports the idea of an evolving and changing universe whereas the cyclical one accepts the concept of an eternal universe. Nostalgia curves this line into a cycle pointing to an erosion in confidence in the present and suggesting an elegiac turn to the past. Documentary memory, on the other hand, stresses a coherent timeline, which allows dynamic comparisons between decades or even centuries where the present analyzes the past through a critical reading unlike the understanding of time in a religiously interpreted cosmos, which begins and ends with the Absolute God. In the theater of memory, a linear timeline does not reflect an advanced society destined to advance through time. Derek Paget (2009) explains how the methods of documentary drama are capable of acting as a brake on naturalistic performance and adds that “Naturalism, with its emphasis on ‘through line’ for the performer, is unforgiving of interruption, and documentary theatre is a theatre of interruption” (p. 229). This break with the past enables actors with freedom rather than a restraint on the performance. The problems of the past can recur and exposing these flaws through the lens of historical documents can help societies identify former problems and offer guidance to the future.

The Laramie Project and *The Exonerated* are outcomes of collective labor. In contrast to mainstream theatre, their writers have combined forces with others to produce the text, rehearsal, and performance. If nation is an imagined community, this is a dynamic process where a synchronic reading of this community is produced by artists and theatre practitioners. The past narrated and repeated in *The Exonerated* and *The Laramie Project* has a disturbing tone different from postmodernist models. Their accent on harsh realities of history is especially pronounced when audience members are invited to witness the flaws of our society. It might be a wrongfully convicted person, a screened and scrutinized life of a transvestite, or a brutally murdered homosexual, but in the end, documentary drama shows us the urgent need to look back to understand the present. Our mistakes are all buried in the magical box of the past. Without glorifying those, they can be our guides for tomorrow.

References

- Bean, C. S. (2014). Dramaturging the truth in *The Exonerated*: Ethics, counter-text, and activism in documentary theatre. *Theatre Topics*, 24(3), 187-197.
- Blank, J. and Jensen, E. (2005). *Living justice: Love, freedom, and the making of the exonerated*. New York: Atria.
- Blank, J. and Jensen, E. (2005). The uses of empathy: Theatre and the real world. *Theatre History Studies*, 25.
- Dolan, J. (2005). *Utopia in performance: Finding hope at the theater*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Forsyth, A. and Megson, C. (Eds.). (2009). *Get real: Documentary theatre past and present*. New York: Palgrave.
- Gaines, J. (1999). Political mimesis. In J. M. Gaines and M. Renov (Eds.), *Collecting visible evidence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Innes, C. (2007). Towards a post-millennial mainstream? Documents of the Times. *Modern Drama*, 50(3), 435-452.
- Isolation in the US Federal Prison System. (2017, 10 December). Retrieved from <https://www.amnestyusa.org/files/amr510402014en.pdf>
- Kaufman, M. and The Members of Tectonic Theatre Project (2001). *The Laramie Project*. New York: Vintage Books.
- Kuchwara, M. (2000). *The Laramie Project* (Review). Associated Press Online.
- Malkin, J. R. (1991). *Memory-theater and postmodern drama*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

- Marks, P. (2007, 21 June). Injustice gone insane. Retrieved from <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/20/AR2007062002432.html>.
- Paget, D. (2008). New documentarism on stage: Documentary theatre in new times. *ZAA*, 56(2), 129-141.
- Paget, D. (2009). The broken tradition' of documentary theatre and its continued powers of endurance. In A. Forsyth and C. Megson (Eds.), *Get real*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rickman, A. and Katherinei, V. (Eds.). (2008). *My name is Rachel Corrie: Taken from the writings of Rachel Corrie*. New York: Dramatists Play Service.
- Roberts, J. M. and Crossley, N. (2004). Introduction. *The Sociological Review*, 52(1), 1-27.
- Su, J. S. (2005). *Ethics and nostalgia in the contemporary novel*. New York: Cambridge UP.
- Svich, C. (2003). Moises Kaufman: 'Reconstructing history through theatre' - An interview. *Contemporary Theatre Review*, 13(3), 67-72.
- Tigner, A. L. (2002). The laramie project: Western pastoral. *Modern Drama*, 45(1), 138-139.
- Wade, L. A. (2009). Sublime trauma: The violence of ethical encounter. In P. Anderson and J. Menon (Eds.), *Violence performed: Local roots and global roots of conflict*. New York: Palgrave.
- Watts, I. (2000). *The rise of the novel*. Berkeley: University of California Press.

Shakespeare'in *Hamlet* Oyununda Çürümüşlük ve Hastalık İzlekleri ve İmgeleri

The Themes and Images of Decay and Disease in Shakespeare's *Hamlet*

A. Deniz BOZER*

Öz

Bu çalışmanın amacı William Shakespeare'in on dördüncü yüzyılda Danimarka'da geçen *Hamlet* trajedisinde yazarın vurguladığı çürümüşlük ve hastalık izlekleri yanında görsel ve kokuyla ilgili imgeler yoluyla başta devlet olmak üzere, bireylerdeki ve doğadaki çürümüşlük ve hastalık imgelerini ele almaktır. *Body politic (devlet)* ve *body natural (insan bedeni)* arasındaki ilişki ortaya konup, devletteki yozlaşmanın kral olan ağabeyini öldürüp, başa geçen ve onun karısıyla evlenen Kral Claudius'daki ahlaki yozlaşmayla ne denli ilintili olduğu saptanmaktadır. Bunun yanı sıra Hamlet, Gertrude, Polonius, Laertes ve Ophelia karakterlerindeki bedensel, ruhsal ve ahlaki yozlaşma izlekleri çürümüşlük ve hastalık imgeleri yoluyla tartışılmaktadır. Oyundaki tüm çürümüşlük ve kokuşmuşluğa karşın bir çiçek olarak betimlenen Ophelia'nın saraydakilere dağıttığı çiçeklerin sembolik anlamı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, devletteki ve bireylerdeki yozlaşmanın doğadaki yansımaları örneklenmektedir. Yakın okuma yöntemiyle anılan tiyatro oyunu metni söz konusu izlekler ve imgeler bağlamında yorumlanmakta ve *Hamlet*'in on yedinci yüzyılın başında Kraliçe I. Elizabeth'in iktidarının son zamanlarında İngiltere'deki sosyo-politik ortamı bir ölçüde yansıttığı ortaya konmaktadır.

Anahtar sözcükler: Shakespeare, *Hamlet*, çürümüşlük imgeleri, hastalık imgeleri, I. Elizabeth iktidarı

Abstract

The setting of William Shakespeare's *Hamlet* is fourteenth-century Denmark where the dramatist foregrounds themes and images of decay and disease through visual and olfactory imagery in the state itself, the king's court and nature. Establishing the relationship between body politic and body natural, how the moral corruption of King Claudius, who has murdered his brother, usurped the throne and married his wife, reflects upon the state of Denmark. In addition, the physical, mental and moral corruption in characters such as Hamlet, Gertrude, Polonius, Laertes and Ophelia will be examined in relation to the above-mentioned themes and images. Despite all the decay and corruption throughout the play, the symbolic significance of the flowers Ophelia appropriately gives to the members of the court will be analysed. Furthermore, how decay and disease in the state and in individuals impact nature will be posited. Applying close reading, the play will be interpreted in relation to themes and images of decay and disease with the aim of establishing how all these reflect upon the socio-political condition of the court of Elizabeth I in the very early years of the seventeenth century.

Keywords: Shakespeare, *Hamlet*, images of decay, images of disease, the court of Elizabeth

* Profesör, Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: dbozer@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8434-6468

Giriş

William Shakespeare'in (1564-1616) *Danimarka Prensi Hamlet'in Trajik Hikâyesi* adlı oyununun ilk basımı 1603'de yapılmıştır. Ancak, oyunun ne zaman kaleme alındığı ve ne zaman ilk kez sahnelendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ne var ki, genel kanı *Hamlet*'in Shakespeare otuzlu yaşlarının ortalarında on altıncı yüzyılın sonunda ve on yedinci yüzyılın hemen başında, 1598 ile 1602 arasında, bir tarihte yazıldığı ve ilk kez 1601'de sahnelenmiş olabileceği doğrultusundadır. İlginçtir ki *Hamlet*'in ilk sahnelenmesine dair tek kesin kayıt 1607 tarihli ve oyunun Batı Afrika kıyılarında bir gemide sahnelendiğini belgelemektedir (Thompson ve Taylor, 1996, s. 55).

Shakespeare'in pek çok oyununda olduğu gibi *Hamlet*'te de konu özgün değildir ve başka kaynaklardan alınmıştır. *Hamlet*'tekikişi ve olaylar büyük ölçüde Danimarkalı dilbilgisi uzmanı Saxo Grammaticus'un (c. 1150 – c. 1220) Latince yazılmış olan *Gesta Danorum* (Danimarkalıların Kahramanlık Hikâyeleri) adlı on altı ciltlik kitabının üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan ve gerçek tarihî olaylara dayanan *Vita Amlethi*'den (Amleth'in Yaşamı) alınmıştır (Hansen 1-5). Bu öykü 1570'de François de Belleforest tarafından *Histoires tragiques* (Trajik Öyküler) adıyla beş cilt halinde Fransızcaya çevrilmiştir. Görüldüğü üzere, Belleforest'nin Saxo'nun metnini fazlasıyla genişleterek çevirdiği anlaşılmaktadır. *Hamlet* söz konusu olduğunda çok önemli bir diğer kaynak I. Elizabeth döneminde muhtemelen Thomas Kyd tarafından 1589'da yazıldığı varsayılan ve günümüzde *Ur-Hamlet* adıyla bilinen oyundur (Edwards, 1985, s. 1-2). Bu eser zaman içinde kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır.

Bu çalışmada *Hamlet*'te Orta Çağ'da Danimarka sarayında görülen çürümüşlük ve hastalık temaları ve bu temalarla ilgili imgeler üstünde durulacaktır. Shakespeare'in *Hamlet* oyununda devletteki, bireylerdeki ve doğadaki ahlaki ve fiziksel çürümeyi vurgulamak için görsel imgeler ve koku imgelerini çokça kullandığı görülmektedir. Oyunda Claudius'un erkek kardeşi Kral Hamlet'i öldürüp onun karısıyla evlenmesi sonucu devlet, birey ve doğa olmak üzere farklı düzlemlerde çürümeye ve bireylerin hastalıklı hallerine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla, hain bir kardeş katilinin ensest sınırlarında gezinen günahkâr evliliği sadece bireylerdeki ahlaki çürümeye ve hastalıklı hallere işaret etmekle kalmaz, bu hareketin olumsuz etkilerinin ülkenin üstüne kara bir bulut gibi çöktüğü görülür. Orta Çağ'da yaygın olarak kullanılan devlet (*body politic*) metaforu bağlamında devlet ve insan bedeni (*body natural*) – özellikle hükümdarın bedeni- arasında analogi kurularak devletin başındaki kişinin sağlık durumunun ülkenin tüm kurumlarına yansıdığı düşünülürdü. Böylelikle başı temsil eden hükümdarın hastalıklı olması veya ahlaki çürümüşlüğü de devletin diğer organlarını olumsuz anlamda etkilemekteydi. Ayrıca, devletteki çürümüşlüğü ülkenin bütününe, aileye, bireye kadar uzandığı görülür, hatta doğa da bu çürümüşlükten nasibini alır.

Devlet'te Çürümüşlük ve Hastalık İzlekleri ve İmgeleri

Oyun on dördüncü yüzyılda Danimarka'da geçer. Wittenberg Üniversitesi'nde öğrenci olan Prens Hamlet, babası Kral Hamlet'in ölümü üzerine ülkesine döner. Tabii burada Wittenberg'e yapılan gönderme anakronizmdir, yani bir tarih hatasıdır, çünkü Avrupa'nın en eski üniversitelerinden olan bu üniversite ancak 1502'de kurulmuştur. Hamlet mutsuz ve öfkelidir. Onun bu hali sadece babasının ölümünden kaynaklanmaz; kendisinin de belirttiği gibi babasının ölümünden henüz iki ay¹(I.ii.16) gibi kısa bir süre sonra annesi Gertrude'un tahta geçen amcası Claudius'la evlenmesi onu yalnızca tiksindirmekle kalmamış, melankolik bir ruh haline de sürüklemiştir. Claudius'un babasını öldürdüğünden şüphelenir ve bunu nasıl ispatlayacağını ve ondan nasıl intikam alacağını düşünür durur. Hamlet kararsızlık ve tereddüt içinde debelenedursun, amcası onun kendisi ve iktidarı için bir tehdit oluşturduğunu anlamakta gecikmez.

Erkek kardeşi tarafından kalleşçe öldürülen, tahtına el konan ve katili karısıyla evlenen önceki Kral Hamlet'in hayaleti mezarında huzur bulamayıp, geceleri şatonun surlarında dolaşmaya ve intikamının alınmasını istemeye başlayınca, oğlu Prens Hamlet'in yakın arkadaşı Horatio'nun “Ülkemizin başında büyük bir felaket dolaşıyor” (I.i.9) sözleri Danimarka'ya bekleyen sıkıntıların bir önsemesi olarak düşünülebilir. Ne de olsa, ölümlerin

¹Ophelia “İki kere iki ayı bile geçti” (III.ii.67) derken Kral Hamlet öldükten iki ay sonra evlenen Claudius ve Gertrude'un olayların geçtiği zamanda iki aydır evli olduklarına işaret etmektedir.

dünyada dolaşması doğal değildir ve bu Danimarka krallığında bir şeylerin yolunda gitmediğinin işaretidir. Katolik inancında Araf kavramının yer bulmasına ve hayaletlerin Araf'la ilişkilendirilmesine rağmen, İngiltere ve Danimarka'da olduğu gibi Protestan ve Anglikan inancına sahip milletler Araf kavramını reddeder ve ne Cennet'te ne de Cehennem'de yer bulamayan, iki arada kalmış bu acınası hayaletlerin kötücül ruhlar olduğuna inanır (Young, 2013, s. 97). Ancak, oyunun geçtiği zaman olan Orta Çağda, on dördüncü yüzyılda, İngiltere henüz Katolik bir ülkeydi. Aynı şekilde, Danimarka da 1536'da Katolik kilisesinden ayrılana dek Katolikti. Dolayısıyla, öldürülen Kral Hamlet'in intikam peşindeki hayaletinin ortalarda dolaşması halkın gözünde kabul edilebilir bir olgudur. Eski kralın cinayete kurban gitmesinden kaynaklanan olumsuz gelişmeler olacağına kuşku yoktur. Tıpkı Roma İmparatoru Sezar öldüğünde olduğu gibi:

Horatio: [...] – Yüce Sezar'ın düşüşünden hemen önce
Mezarlar boşalmıştı hep. Ölülere kefenlere bürünmüş,
Roma sokaklarında çılgık çılgıca bağırıyordu.
Gökte yıldızlar alevden kuyruklar takmış dolaşıyor,
Gökyüzünden çiğ yerine damla damla kan yağıyordu;
İşte şimdi de yerle gök bir oldu,
Korkunç olayların habercilerini gönderiyorlar ülkemize,
[...]
Yaklaşan uğursuz günlerin işaretini gösteriyorlar halkımıza. (I.i.10-11)

Bu durumun yanı sıra Horatio'nun belirttiği üzere “ülkedeki telaş ve kargaşanın” bir başka nedeni ise Kral Hamlet'in bir çarpışmada öldürmüş olduğu Norveç Kralı Fortinbras'ın oğlunun intikam için “Norveç sınırında, / Ordan buradan, bir sürü gözükara, başıbozuk toplamış” halde Danimarka'ya saldırmak için beklemekte oluşuydu (I.i.10). Hamlet, Danimarka'daki çürümüşlüğü evvelce güzel olan bir bahçenin artık yabani otlarla kaplanmış bakımsız haline benzetir (I.ii.16). Rönesans'ta çok kullanılan bu bahçe imgesi üzerinden Claudius ve ahlaken çürümüş olan diğer karakterler temizlenmesi gereken zararlı otlarla özdeşleştirilirler. Claudius'un Kral Hamlet'i öldürmesiyle başlayan devletteki, ülkedeki, bireylerdeki ve doğadaki çürümeyi kalenin surlarında nöbet tutmakta olan Marcellus da şu sözlerle vurgular: “Danimarka'da bir şeyler kokuşmuş” (I.iv.28). Bundan dolayıdır ki, metinde, “çok,” “bol,” (“Rank,” 2018, para. AII.5) “bakımsız (bahçe)” (“Rank,” 2018, para. AII.6) gibi başka anlamlarının yanında, sıklıkla “rahatsız edici kötü koku” anlamında kullanılmış olan “rank” sözcüğü (“Rank,” 2018, para. AIII.12) karakterlerin hemen hepsinin etraflarını saran pis ve tiksindirici bir kokunun farkında olduklarını göstermektedir. Claudius suçunu ve günahını insan bedenine koşturarak devlet ve kurumlarına mikrop bulaştırmış, ülkeyi enfekte etmiştir. Sonuçta devlet, hasta düşmüştür. Spurgeon'un da belirttiği gibi oyunda “ülser, tümör gibi hastalıkla ilgili çeşitli imgeler Danimarka'nın ahlaken sağlıksız durumunu tanımlamaktadır” (2004, s. 316). Bu imgelerden bir tanesi de Hamlet'in Polonius'a “Güneş köpek leşini öptüğünde / Kurt üredğine göre – (II.ii.44) ifadesinde görülür. Güneşin altında duran köpek leşinde kurtlar üremiştir ve bu Danimarka'nın durumunun göstergesidir. Güneşle özdeşleştirilen Kral Claudius'un yüzünden ülke çürümüş bir gövde gibi kurtların istilasına uğramıştır. Ülkede cinayet, zina, sarhoşluk, casusluk, intikam, ihanet, güvensizlik kol gezmektedir. Doğa da bu çürümeden nasibini almıştır. Claudius ve Gertrude'un Kral Hamlet öleli iki ay bile olmadan evlenmesiyle Danimarka tohuma kaçmış bir bahçeye döner. Aynı şekilde, Laertes, kız kardeşi Ophelia'ya Hamlet'in ilgisinin samimiyetine

inanmaması konusunda nasihat ederken, oyunun başında devleti betimleyen otlarla kaplı bahçe eğretilmesini devam ettirerek şöyle der: “Daha goncaları açılmadan yaralar çiçek kurdu [*sic*].² [...] / Yapar yapacağını hastalık, bir kere bulaşmışsa eğer” (I.iii.22).

Oyunda çürümenin başı Claudius’tur. Bir başka deyişle, devletin kendisidir. Claudius, ağabeyi Kral Hamlet Cennet’i andıran bahçesinde uyurken yanına sokulmuş, onu kulağına zehir dökerek öldürmüştür. Kral Hamlet kendisini öldürmek isteyen Claudius’u şeytanla özdeşleşen ve kötülüğü simgeleyen Cennet’teki yılanla ilişkilendirir (I.v.29). Kral Hamlet’in bedeninde dolaşan zehir etkisini gösterdiğinde doğal olarak kralın bedeni sağlığını yitirir. Kralın hayaleti vücudunun geçirdiği değişimi şöyle anlatır: Hayalet: “Ve birden her yanım pul pul oldu, / Bir cüzzamlı gibi iğrenç bir kabuk bağladı / Pürüzsüz bedenim” (I.v.30). O zamanın anlayışına göre hükümdarların Tanrı tarafından göreve getirildiklerine inanıldığından Claudius’un Kral Hamlet’i öldürmesi sadece krala değil, Tanrı’ya da karşı işlenmiş bir suçtu. Kral, ülkeyi, devleti temsil ettiğine göre onun bedenindeki bozulma, sağlıksızlık bütün ülkeye ve insanlarına yansıtacaktır. Nitekim öyle de olur. Sarayın surlarında nöbet tutan asker bile “hiç de iyi değilim. Yüreğim katlıyor” (I.i.7) demektedir. Eski günlerde, Kral Hamlet zamanında düşmanlarının korktuğu güçlü bir ülke olan Danimarka artık zayıftır, çökmüştür. Bu durum komşularının da dikkatini çekmekte ve Norveç kralının oğlu Genç Fortinbras, Claudius’un belirttiği gibi, “değerimizi küçümseyerek, / Ya da sevgili kardeşimizin ölümüyle / Devletimizin, çözüldüğü, dağıldığı inancıyla / Bu durumdan çıkar sağlayabileceği hülyasına kapılmış” (I.ii.13), yasal anlaşmalarla babasının Kral Hamlet’e bırakmış olduğu toprakların tümünü geri istemekte, topladığı orduyla Danimarka’nın üzerine yürümeye hazırlanmaktadır.

Ülkedeki çürümüşlüğün tek nedeni Kral Hamlet’in zehirlenerek öldürülmüş olması değildir; yerine geçen ve “Ren şaraplarını bir dikişte boşalt[an]” (I.iv.25), içki ve sefahat düşkünü kardeşi Claudius’un kendisi ve gayri meşru yönetimidir. Böylesi bir hükümdarın yönetiminde eskinin güçlü Danimarka’sının artık itibarı kalmamıştır. Bu durumu Hamlet şu sözleriyle vurgular: “Ülkeyi baştan başa saran bu uyuşturucu şenlikler / Bizi başka ülkelerin gözünde küçük düşürüyor. / Ayyaş diyorlar bize ve bizi domuzlarla kıyaslayıp / Şerefli adımızı lekeliyorlar” (I.iv.26). Claudius hırslı bir adamdır ve güce sahip olmak ve onu korumak için cinayet işlemek dâhil her şeyi yapabilecek bir kimsedir. Oyun boyunca Hamlet’in babasının katilini şu sözlerle tanımladığı görülür: “sefil”, “[e]li kanlı, sapık alçak! / Duygusuz, hain, ahlaksız, insanlık dışı, kahpe!” (II.ii.56), “katil ve alçak, / [...] / Kral kılığında düşkün bir soytarı, / Hem krallıkta hem yönetimde bir yankesici, / Rafın üstünden değerli tacı çalıp / Cebine koyan bir hırsız” (III.iv.84), “ahlaksız katil, lanetli Danimarkalı” (V.ii.131). Böylesi bir pisliğin Danimarka’yı mahvetmesini istemeyen Kral Hamlet’in hayaleti oğlundan intikam almasını, bu ahlaksızlığa dur demesini ister. Hayalet: “Danimarka’da krallık yatağının / Akrabanın akrabayla yattığı / Bir şehvet döşeği olmasına izin verme” (I.v.31). Uzun tereddütlerden sonra Hamlet tiyatro oyuncularının Kral’a ve saraydakilere “Gonzago’nun Öldürülüşü” adlı oyunu oynamalarını ister. Bundaki amacı Kral Hamlet’in kardeşi tarafından öldürülüşüne benzer bir konu içeren bu oyunu izleyen Claudius’u, kendi yaptığına benzer sahnelerden etkilenmesini sağlayıp, cinayeti itirafa zorlamaktır. Hamlet’in bu amacında başarılı olduğu söylenemez. Ne var ki, Claudius ağabeyini öldürdükten bir süre sonra işlediği cinayetin korkunçluğunun kendi de ayırına varır ve kilisede Hamlet onun şöyle dediğine kulak misafiri olur: “Oh, öyle iğrenç ki işlediğim suç / Kokusu göklere ulaşıyor” (III.iii.78). Devletin ve vatandaşlarının iyiliği için tüm yozlaşmanın başı olan kraldan kurtulmak lazımdır. Böylelikle Hamlet kendini sadece hayaletin emrettiği gibi babasının intikamını almakla değil, Danimarka’nın eksininin şaştığı bu başıbozuk zamanda ülkesinin durumunu da düzeltmekle yükümlü hissederek kaderine isyan eder: “Zamanın geçmeleri hep fırlamış yuvalarından; / Lanet olsun, onu onarmak için doğduğum güne” (I.v.34).

²Çeviridesorun vardır. [...] “yaralar çiçeği kurt” olmalıydı.

Bireylerde Çürümüşlük ve Hastalık İzlekleri ve İmgeleri

Hamlet

Çürümüşlük ve hastalık izlekleri ve imgeleri sadece Claudius'la ilintili değildir. Hamlet de hastadır. Onun hastalığı bedensel değil, aklı ve ruhuyla ilgilidir. Amcasının gerçekten babasının katili olup olmadığı konusundaki şüpheleri onun içini kemirmekte ve intikam almak için harekete geçmesini engellemektedir. Marazi hale gelmiş olan kuşkuları onun sağlıklı düşünmesine izin vermez. Hamlet'in gerçekte deli olup olmadığı çok tartışılmıştır. Hamlet üniversiteden arkadaşları olan genç saraylılar Rosencrantz ve Guildenstern'in ve tiyatro oyuncularının önünde adeta deli olduğunu itiraf eder: "Ben yalnızca kuzey-batıda kaçtım" (II.ii.50). Rosencrantz'in krala söylediği gibi Hamlet "Kafasının biraz karışık olduğunu kabul ed[er]" (III.i.58). Durumunun farkında olduğundan Rosencrantz'a sorduğu sorulara ciddi cevaplar veremeyeceğini söyler; Hamlet: "Aklım hastalıklı çünkü" (III.ii.74) diye itirafta bulunur. Polonius, Hamlet'in babasının ölümü, amcasının ihaneti, annesinin sadakatsizliği ve babasının sözünü dinleyen Ophelia'nın kendisine uzak durması dolayısıyla Polonius onun karşılıksız aşk yüzünden delirdiğini iddia etse de ("Bu derdin kaynağı ve başlangıcı / Karşılıksız aşkta yatıyor." III.i.63), bunu ne kadar doğru olduğu kesin değildir. Genel kanı yaşanan olaylar nedeniyle Hamlet'in dengesini yitirmiş olduğudur. Esasen, Claudius'un kendisini ciddiye almaması ve bir tehdit unsuru olarak görmemesi için Hamlet'in deliyi sadece oynamakta olduğu düşünülebilir. Bu durum Claudius'un huzurunu kaçırmak amacıyla Hamlet'in ayarlamış olduğu tiyatro topluluğunun babasının ölümünü andıran bir oyun oynayacağı sırada Horatio'ya "Aklım yerinde değilmiş gibi görünmeliyim" demesinden de bellidir (III.ii.66). Zaten Hamlet'in oyunculukta ne denli hünerli olduğu oyunculara oyunculuk hakkında verdiği nasihatlerden anlaşılmaktadır (III.ii.63-65). Böylelikle zaman zaman ettiği manalı laflardan kimse onun neyi ne kadar bildiğini anlayamaz. Hamlet babasının yasını fazlaca uzatarak sürekli siyah giysiler içinde, melankolik bir şekilde Elsinore Şatosu'nun koridorlarında gezip durur. Karamsardır; dünya ona "[a]nlamsız, boş" gelir (I.ii.16). Dünyayı "şu darmadağın olmuş dünya" (I.v.31) olarak betimler. İçi kararmış olan Hamlet arkadaşları Rosencrantz ve Guildenstern'e "tüm neşem kaçtı, spor yapmayı bıraktım. Öyle bir ağırlık çöktü ki üstüme;" (II.ii.48) diyerek sıkıntısını ifade eder. Yaşamın anlamsızlığı, ölümün kaçınılmazlığı onu mutsuz ve depresif kılmaktadır. Üçüncü perde birinci sahnede yaşamı sorguladığı ünlü "Olmak ya da olmamak" solilogunda onun intihara bile meyilli olduğu anlaşılır. Öte yandan, Claudius da "[a]teşli bir hastalık gibi dolaşılıyor kanımda" (IV.iii.93) dediği yeğeni Hamlet'i sağlığını bozan bir mikropmuş gibi tanımlar. Ondan kurtulmak için Hamlet'i Rosencrantz ve Guildenstern'le beraber, sözde onun güvenliği için, İngiltere'ye yollar ve onun yanındakilere İngiliz kralına hitaben yazdığı ve Hamlet'in öldürülmesini istediğini belirten gizli bir mektup verir. Ancak İngilizler Hamlet'i öldürdüklerinde iyileşebileceğini belirtir Claudius: "yap bu işi İngiltere. / [...] / Ve sen beni iyileştirmelisin" (IV.iii.93). Denize açıldıktan bir iki gün sonra bir korsan gemisine atlayıp, öldürülmekten kurtulan Hamlet, yeniden Danimarka'ya döner ve Horatio'yla buluşur. Yollarına çıkan iki soytarı kılığındaki mezar kazıcılar ölümü adeta alaya alarak mezar kazmaktadırlar. Geçmişin Sezar, İskender gibi büyük isimlerinin artık toprak altında oluşlarıyla yaşamın geçiciliği, bir sonu olduğu vurgulanır. Oyundaki çürümüşlük izleğinin altını çizen en önemli sahnenin beşinci perde birinci sahnedeki mezar kazıcılarının sahnesi olduğu söylenebilir. Bu sahnede ölümün kaçınılmazlığı, dünyanın geçiciliğivurgulanırken ölümün, çürümenin çirkinliği tüm çıplaklığıyla ortaya konur. Ölü bedenleri yiyen solucanlar, Kral Hamlet'in çürümekte olan bedeninin betimlemesi, yine Kral Hamlet'in yıllar önce ölen soytarısı Yorick'in mezarın içinden çıkan kafatası bu izleğin altını çizen güçlü görsel imgelerdir. Ayrıca, ahlaki çürümüşlüğe örnek olarak zührevi hastalıkların yaygın oluşu vurgulanır. Bu bağlamda birinci soytarının şu sözleri dikkate değerdir: "[...] buraya gelen frengili cesetlerden bazıları daha yatırmadan dökülüyor" (V.i.116). Aslında soytarının bu sözleri I. Elizabeth zamanında toplumdaki ahlaki çürümüşlüğe anakronistik bir göndermedir. Bu sahnede mezar kazıcıların çalışması sırasında Hamlet ve yanındakilerin çürümüşlüğün pis kokusundan rahatsız oldukları görülür. Oyunun sonunda Hamlet babasını öldüren, annesini kendine eş yapmış olan Claudius'u öldürerek ödeşmesinin gerekliliğini yine bir hastalık imgesi yoluyla belirtir: Hamlet Claudius'u sağlıklı bir devletin bünyesini kemiren bir yaraya³

³Özgün metinde ağız ülseri anlamına gelen "canker" sözcüğü kullanılır.

benzetir: “İçimizdeki bu yaranın / Azıp başkalarına da bulaşmasına izin vermek / Lanetlenmek değil de nedir? (V.ii.123). Devletin başı olarak Claudius’un tüm Danimarka’ya hastalığını bulaştırmasına engel olmaya çalışmak çok zorlu bir görevdir ve Hamlet bundan duyduğu büyük sıkıntıyı dile getirir.

Gertrude

Oyunda Kraliçe Gertrude’un duyguları ve amaçları çok belirgin değildir. Claudius’u gerçekte sevmekte midir? Kocasını onunla aldatmış mıdır? Kral Hamlet’i Claudius’la el birliği mi yaparak öldürmüşlerdir? Yoksa, alışıktığı konumdan aşağıya düşmemek için mi kocasının ölümünden sonra kayınbiraderinin evlenme teklifini kabul edip, onunla evlenmiştir? Nedeni ne olursa olsun, bir kadının henüz iki ay bile geçmeden ölmüş kocasının erkek kardeşiyle evlenmesi rahatsız edici bir durumdur ve hem kadın hem erkek için ahlaki çürümüşlüğe işaretler. Kral Hamlet de karısının kendisinden sonra Claudius gibi bir zavallıyla neden evlenmiş olduğuna akıl erdiremez: Hayalet: “Böyle bir sevgiden nereye düştü? Benim yanımda / Hiçbir özelliği olmayan o zavallıya. / [...] / Yanında ıslık ıslık bir melek olsa da / Göksel yataktan bıkar şehvet / ve leş aramaya çıkar sonunda” (I.v.30). Bir çok eleştirmen tarafından ensest olarak nitelendirilen bu beraberliği Kral Hamlet ancak Gertrude’un şehvet dürtülerine yenik düşmüş olmasıyla açıklayabilmektedir. Hamlet de yaşını başını almış annesinin hayvansı bir şehvetle Claudius’un yatağına girdiğinden babasıyla hem fikirdir ve annesine bundan dolayı utanması gerektiğini söyler. Hamlet: “Çünkü senin yaşında kanın kaynaması durulmuştur artık; / Uslanmış kanın, mantığın sesine kulak vermiştir; / [...] / Ama o akıl felç olmuş olmalı herhalde. / [...] / Ah, ne ayıp! Hani, yüzün kızarmıyor? (III.iv.83). Annesinin amcasıyla ilişkisini betimlerken bu beraberliği pis kokular, hayvansılık, kokuşmuşlukla özdeşleştirir: “Pis kokulu terle sıvanmış bir yatakta yaşarken, / Herşeyinle kokuşmuş [...] sevişirken, / O iğrenç domuz ahırında” (III.iv.83). Hamlet, oyunun başından beri kullanmakta olduğu bahçe metaforundan bir kez daha yararlanarak kadın bedenini bahçeye benzetmekte ve annesine “Zararlı otları gübreleyip azdırma” (III.iv.85) diye uyarıda bulunurken ot imgesi üzerinden Claudius’a gönderme yapmaktadır. Babası Hamlet’in amcasından intikam almasını istemekle birlikte, annesine dokunmamasını söyler. Hayalet: Sakın annene el kaldırma. / Düşüncesiyle bile aklına leke sürme. / Göklerin adaletine bırak onu, / Bırak kendi yüreğindeki dikenler / Dalasın soksun onu” (I.v.31). Gerçekten de, kendisinin de belirttiği gibi Gertrude Claudius ile evlenerek işlediği günahın dolayı ruhen çürümüştür, zayıf ve hasta düşmüştür: “Günah işleyen her insanda olduğu gibi, / En ufak bir olay / Hasta ruhuma sanki büyük bir felaketin öncüsüymüş gibi geliyor” (IV.v.96).

Polonius

Sarayın ileri gelenlerinden Polonius Ophelia ve Laertes’in babasıdır. Yaşının getirdiği nedenlerden dolayı akli melekelerini kısmen yitirmiş olduğundan zihinsel anlamda hastadır. Hamlet’in ona atfen sarf ettiği, “Şu baş belası ihtiyar budalalar” (II.ii.45) sözlerini doğrularcasına unutkanlıktan muzdariptir. Bu hali Reynaldo’yla konuşmasında açıkça görülür. Polonius: “Ve sonra şöyle yapar, hımm..., şey, şey yapar- / Ne söylüyordum? Hay Allah! / Birşey söyleyecektim. Nerde kalmıştım?” (II.i.36). Polonius da saraydaki entrikaların ve kokuşmuşluğun bir parçasıdır. Onun aile ilişkilerindeki yozlaşma kızına sevdiği adam konusunda baskı yapmasında, Ophelia’yı Hamlet’e karşı casusluk yapması için kullanmasında ve oğlu Laertes’in yaşadığı Fransa’da peşine casus takıp, ne işler çevirdiğini öğrenmek istemesinde açıkça görülür. Hizmetkârı Reynaldo’ya Paris’te Laertes’i sorup soruştururken kullanması için verdiği taktiklerden şeref kavramı konusundaki anlayışının çarpıklığı açıkça görülür. Reynaldo’nun Laertes’in tanıdıklarının yanına yaklaştığında hemen onun hakkında sorular sormaya başlamamasını, önce Laertes’i tanıdığını belirten bazı ifadeler uydurmasını öğütler:

POLONİUS: ‘Biraz da kendisini tanım,’ dedikten sonra

‘Ama çok iyi değil,’ diyebilirsin,

[...]

'Çok vahşi yaratılışlıdır, şunlara düşkündür,'
Diye devam edebilirsin. Sonra,
İstedğini uydur onun hakkında –
Aman dikkat et, şerefine leke süreceksin bir şey olmasın.
İşte canım şöyle uçarı, deli dolu, başına buyruk gençlerin kaçamaklarından,
[...]
REYNALDO: Oyun oynamak gibi, Lordum.
POLONIUS: Evet; yada içki, kılıç, ağız dalaşı, kavga,
kadın peşinde koşmak, gibi. [...]
REYNALDO: Lordum, şerefini lekelemez mi bu?
POLONIUS: Yok canım, biraz hafiften alırsın suçlarken. (II.i.35)

Gertrude konuşmak için odasına Hamlet'i çağırdığında Polonius neler olup bittiğini öğrenmek ve gerekirse kraliçeye yardım etmek için perdenin arkasına saklanır. Hamlet'in perdenin arkasındaki Claudius sanıp, kılıcını saplamasıyla ölür ve ölümünün halk arasında ve sarayda bir soruna neden olmaması için aceleyle gömülür. Claudius Hamlet'e Polonius'un ölümünü nereye sakladığını sorduğunda, Hamlet "politikacı kurtlardan oluşan bir kurul şu anda tepesinde toplanmış bulunuyor" der ve onun solucanlar tarafından yenmekte olduğunu, cesedin çürümekte olduğunu söyler (IV.iii.91). Siyasetin çürümüşlüğüyle bedeninin çürümesinin birlikte verildiği bu görsel imge yoluyla genel anlamda çürümüşlük vurgulanmaktadır.

Laertes

Eğitimi için çoğunlukla Fransa'da bulunan Laertes ise Claudius'un taç giyme töreni için Danimarka'ya gelmiştir. Bu ziyaret sonrası Danimarka'dan Fransa'ya geri dönerken kız kardeşi Ophelia'yı Hamlet konusunda uyarır. Hamlet'in sevgisini samimi bulmayan, onun gelip geçici hevesler peşinde koştuğunu, kız kardeşiyle gönül eğlendirdiğini düşünen Laertes, kardeşine temkinli olmasını, bekâretini ve iffetini korumasını nasihat eder. Oyundaki hastalık ve çürümüşlük imgelerinin aksine Ophelia'yı bir çiçeğe benzetir; ancak tedbirsiz davrandığı takdirde çiçek kurtlarının bedenini sarıp, onu hasta edeceğini belirtir (I.iii.22). Laertes böylelikle insanın duygularına kapılıp, temkinli davranmazsagençliğinin çürüyebileceğini vurgulamaktadır.

Oyunda Laertes Hamlet'le karşılaştırılmaktadır. Hamlet, Polonius'u yanlışlıkla da olsa öldürdüğünde Laertes Hamlet'le aynı duruma düşer ve babasının katilinden intikam alma duygusuyla yanıp tutuşur. Ama Hamlet'ten farklı olarak tereddütlü davranmaz, hemen harekete geçer. Laertes Fransa'dan öfke içinde gelir. Ayrıca, Polonius'un öldükten sonra alelacele gömülmesi de halkı olduğu kadar onu da huzursuz etmiş ve dedikodular almış yürümüştür. Bu duruma, hastalık imgesinden yararlanarak Kral Claudius şu sözlerle dikkat çeker: "fısıltı tellalları sinekler gibi üşüşmüş kulağına, / Hastalık taşır gibi, babasıyla ilgili söylenti taşıyorlar" (IV.v.99). Claudius gelişen olaylar karşısında Laertes'i Hamlet'e karşı kıskırtır ama Hamlet'in bir mektup yazarak kaçmayacağını, hepsinin karşısına tek başına çıkacağını belirtmesi, sıkıntılar karşısında yüreğinin hasta düşmüş olduğunu ifade eden Laertes'i biraz da olsa rahatlatır ("Nasıl da ısınıyor şu hasta yüreğim," IV.vii.106).

Ophelia

Oyundaki iki kadın karakterden biri olan Ophelia, Kraliçe Gertrude'un aksine masumiyetin simgesidir. Oyunda onca hastalık, çürümüşlük ve pis kokunun yer almasına rağmen, Ophelia çiçeklerle ve güzel kokularla özdeşleştirilir. Örneğin, Laertes'le onun mezarının başındayken Kraliçe "çiçek gibi kız" (V.i.118) diye onu betimler. Bir zamanlar kendisini sevmiş olan Hamlet'e inanmış ve babası onun Hamlet'in sevgisini karşılıksız bırakmış olmasına inansa da Ophelia'nın Hamlet'le ilişkiye girmiş olduğu, hatta ondan hamile kalmış olduğu düşünülebilir. İlişkinin zaman içinde çürümüş oluşuna işaret Hamlet'in ona vermiş olduğu ve zamanla solmuş olan çiçeklerdir. Ophelia'nın artık güzel kokularını yitirmiş olan çiçekleri Hamlet'e iade etmek istemesi (III.i.61) ortamın çürümüşlüğü'nün güzel başlamış bir ilişki üzerindeki yıpratıcı, yok edici etkisini vurgulamaktadır. Sonuçta, babası Polonius'un ölümündendüğü kederve Hamlet'in ilgisizliği Ophelia'yı bunalıma sürükler ve akli dengesini yitirir. Sarayın koridorlarında elinde hayalî otlar ve çiçeklerle manasız sözler ve şarkılar söyleyerek dolaşır. Üzüntülerin kendisini bitirdiğini, artık metaforik anlamda bir ölü olduğunu söyler:

KRALİÇE: Ah, zavallı kız! / Ne demek bu şarkı?

OPHELIA: [...] Öldü gitti o şimdi bayan,

Artık o öldü gitti. (IV.v.97)

Bir kızla oğlanın aşkını anlattığı bu şarkıların biri yoluyla Ophelia'nın Hamlet'le cinsel ilişkiye girdiği anlaşılır:

OPHELIA: Koştu kapısını açtı odanın

Tuttu elini, kızı içeri aldı

O kapıdan artık bir kız çıkmadı. (IV.v.97)

[...]

'Alırım sen, demiştin hani

Kızlığımı bozmadan önce.' (IV.v.98).

Şarkılarını bitirdikten sonra Ophelia orada bulunan saraylılara karakter ve kişiliklerine uygun bulduğu otlardan ve çiçeklerden verir. Akli başında olmamasına rağmen bu konudaki seçimlerinin dikkat çekici ölçüde akıllıca ve anlamlı olduğu görülür. Bundan Shakespeare'in diğer pek çok eserinde de görüldüğü gibi bitkileri ve özelliklerini oldukça iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. *Hamlet*'te de Ophelia'nın verdiği bu bitkilerin gelişigüzel seçilmiş olmadıkları anlaşılmaktadır. Ophelia herkese kendi karakterini vurgulayan otlar ve çiçekler verdiği gibi, onun ilgili karakterin kötü özelliklerini iyileştirici bitkileri sanki bir ilaç verir gibi vermekte usta olduğu görülür. Bahçesi olan her soylu kadın gibi Ophelia'nın bitkilerin sağaltıcı özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve şifalı bitkiler tanıdığı anlaşılmaktadır (Tigner, 2012, s. 98). Siyasi ve ahlaki anlamda çürümüş ve hastalıklı olan Danimarka'nın göklere yükselen pis kokusuna tezat oluşturacak şekilde Ophelia'nın verdiği bitkilerin çoğu güzel kokuludur (Tigner, 2012, s. 99) ve bunların sadece verilen kişilere değil, Danimarka'ya da iyi geleceği, onu iyileştireceği düşünülebilir.

Sahne yönergesiyle açıkça belirtilmediğinden Ophelia'nın kime hangi kokulu ot veya çiçeği verdiği açık değildir. Ancak, dramaturji çalışmasıyla kime hangi çiçeği verdiği yüzyıllardır artık neredeyse geleneksel hale gelmiştir. Shakespeare'in zamanında okuyucu/izleyicinin çiçeklerin dilinden anladığı, çiçeklerinadeta onlarla konuştuğu bilinmektedir (Webster, 2008, s. 107). Bu durumda Ophelia'nın Laertes'e biberiye ve hercai menekşe vermesi anlamlıdır. Cenazelerde ölü unutulmasın diye tabutun üstüne biberiye (*rosemary*) konurdu (Goody, 1993, s. 284; Olderr, 1986, s. 173) ve Ophelia'nın bu otu Laertes'e vermesi öldüğünde kendisini unutmaması içindir. Belki de bu otu o sırada sahnede bulunmayan ama hayalinde canlandırdığı Hamlet'e aynı amaçla sunar. Dolayısıyla, bu hareketiyle ölümünü (belki de intiharını) önsemektedir. Ayrıca, Laertes'e kendisini düşünmesi için hercai menekşeler(*pansy*) verir. Hercai menekşe aynı zamanda üzüntü ve kederi simgelediğinden (Kerr, 1997, s. 55-56; Grabau), bu seçim Ophelia'nın ölümünün Laertes'i ne denli üzeceğine bir işarettir. İlginçtir ki, hercai menekşelerin o devirde cinsel temasla

bulaşan hastalıklara iyi geldiği (Breverton, 2011) düşünüldüğünden Ophelia'nın bu çiçeklerden Laertes'e vermesi belki de erkek kardeşinin Fransa'dasert bir cinsel yaşamı olduğunu ima etmekte ve bunun sonucu kapıldığı hastalığa dikkat çekmektedir. Metinde rezene (*fennel*) ve haseki çiçeğinin (*columbine*) alıcıları açıkça belirtilmemiştir. Ophelia bu otuve çiçeği Claudius'a da Gertrude'a da vermiş olabilir çünkü bu bitkilerin simgeledikleri özellikler her iki karaktere de uymaktadır. Rezene aldatma, hilebazlığın, düzenbazlığın ve ikiyüzlülüğün simgesiyken (Kerr 85; Grabau; Olderr, 1986, s. 85), haseki çiçeği nankörlük, vefasızlık ve evlilikte ihaneti simgeler (Kerr 49; Grabau; Olderr, 1986, s. 56). Ophelia, Kraliçe Gertrude'a üzüntü ve pişmanlığı simgeleyen sedefotu (*rue*) (Kerr 50) verir; Gertrude yaptığı yakışsız evlilikten dolayı gerçekten pişman mıdır bilinmez. Ophelia kendine de bu çiçekten biraz ayırır çünkü o da üzüntülüdür ve anlaşılabilir Hamlet'e kıldığı ve onunla yaşadığı ilişki yüzünden pişmandır. Bu çiçeğin işledikleri günahlardan dolayı⁴ samimiyetle pişman olanlara Tanrı tarafından bağışlanacaklarının işareti olması (Kerr 50; Olderr, 1986, s. 174) da dikkat çekicidir. Bununla beraber, o zamanlarda sedefotu hamile kadınlarda istenmeyen çocuğu düşürmek için kullanılmaktaydı (Breverton, 2011, s.y; Riddle, 1998, s. 48-49). Dolayısıyla, bu çiçeğin simgesel anlamı o günün okuyucusu/izleyicisi tarafından bugüne göre çok daha anlaşılır olduğundan, Gertrude'un Kral Claudius'dan ve/veya Ophelia'nın Hamlet'ten hamile oldukları ve bebeklerini düşürmek istedikleri düşünülebilir. Ophelia ayrıca Gertrude'a "Bak bir papatyaya" (IV.v.102) diyerek çiçeğe işaret eder ama vermez. Masumiyetin ve saflığın sembolü olan papatyaya Gertrude layık değildir. Belki de her türlü ağrı ve yarayı iyileştirdiğine inanılan (Breverton, 2011, s.y.)⁵ bu çiçeği Gertrude'a vermeyerek Ophelia onun yaralı ruhunun iyileşmesini istemediğini gösterir. Ophelia mor menekşe de getirmek istediğini ama babası ölünce menekşelerinin kuruyup, solduklarını söyler. Çünkü sadakati ve erdemi simgeleyen güzel kokulu mor menekşeyi (Grabau; Olderr, 1986, s. 114) orada kimse hak etmemektedir. Shakespeare'in eserlerine genel olarak bakıldığında doğduğu ve büyüdüğü yer olan Stratford-upon-Avon ve civarında çokça görülen kokulu mor menekşelere oldukça fazla yer verdiği (Ellacombe, 2017, s. 330), en az kullandığı çiçeklerden birinin ise papatyaya (Ellacombe, 2017, s. 76) olduğu görülür. Öte yandan, Ophelia sahnedan çıkmadan önce "tatlı şeker Robin'den başka kalmadı neşem" (IV.v.102) derken "ragged robin" (*lychnis flos-cuculi*) adlı karanfilgillerden genelde pembe olan bir kır çiçeğini kastetmektedir. Bu pembe çiçeklerle ilgili olarak konu hakkındaki hemen her kaynakta onların farkındalılığı, zekâ kıvraklığını ve ince bir nüktedanlığı simgelediği belirtilmektedir (Olderr, 1986, s. 165; Dietz, 2015, s. 541). Bu durumda Ophelia'nın Hamlet gibi, deliyi zekice oynayarak çiçek verme sahnesinde karşısındakilerle inceden inceye eğlendiği ve neşelendiği düşünülebilir.

Hastalık, çürümüşlük ve pis kokuların kol gezdiği Danimarka'da çiçeklere bir başka gönderme yine Ophelia üzerinden yapılmaktadır. Saraylılara verdiği bitkiler gibi kendine yaptığı taçdaki bitkilerin de bir anlamı vardır. Sarayın tüm çürümüşlüğü ve yapaylığına karşın bu sahne tabiatın tazeliğini ve doğallığını yansıtır. Gertrude onun dere kenarına gittiğini anlatır. "Çiçeklerden renk renk taçlar yapmış orda kendine, / Isırganlardan, papatyalardan ve uzun mor çiçeklerden-" (IV.vii.110). Esasen Ophelia'nın tacında dört bitki vardır: bunlardan biri Türkçede birebir karşılığı olmayan bir yabancı karanfil türü olan "crowflower"dır. Bu çiçek bazı kaynaklarda "ragged robin" (*lychnis flos-cuculi*) ve altıntabak veya acı düğün çiçeği (*buttercup*) (Thomas ve Faircloth, 2014, s. 93) olarak verilir. Vefasızlığı simgeleyen bu bitki (Dietz, 2015, s. 738; Grabau) Ophelia'nın Hamlet'le gerçekleşmeyen düğünü için duyduğu üzüntüye işaret eder. Genç bir kızın tacında bulunması garipsenecek olan ısırgan otları ise insanı dalayarak canını acıttığı için Ophelia'nın yaptığı hatalardan dolayı kendi kendisine verdiği bedensel bir cezadır. Aynı zamanda, kafasında bu dikensi otlarla İsa'yı andırır ve onun gibi başkalarının günahları yüzünden de acı çekerek ölür (Tigner, 2012, s. 100). Taçtaki papatyalar geleneksel olarak tüm bu pisliğin ortasında Ophelia'nın masumiyetini vurgular. Taçtaki bir diğer çiçek ise mor bir yabancı orkide çeşidi olan "long purples"dır (*orchis morio*) (Ellacombe, 2017, s. 157). Görüntüsüyle erkek cinsellik organını, dolayısıyla cinselliği, çağrıştıran bu bitki (Tigner, 2012, s. 101) Ophelia'nın Hamlet'le yaşadığı cinsellik sonucu bedeninin cinsel bir nesneye dönüşmüş olmasını anımsatmaktadır (Tigner, 2012, s. 101). Aynı zamanda, yine görüntüsü nedeniyle, "Dead Men's Fingers" (Ölü Adamların Parmakları) olarak da bilinen (Ellacombe, 2017, s. 157; Tigner, 2012, s. 101) bu

⁴Ophelia'nın evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmiş olması günah olarak kabul edilmektedir.

⁵Breverton da *Hamlet* 'te olduğu gibi yara anlamına gelen "canker" sözcüğünü kullanmaktadır.

yabani çiçek Ophelia'nın ölümünün yakın olduğunu işaret etmektedir. Çiçeğin her iki sembolik anlamı bir araya getirildiğinde Ophelia'nın Hamlet'le yaşadığı ve o dönemde toplumsal ve dinî normlara ters düşen evlilik dışı cinselliğin onun intiharına neden olan sebeplerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığı tacı derenin kenarındaki söğüt ağacının eğilen dallarına takmak için ağaca tırmanırken ince dal onun ağırlığını taşıyamaz ve dalın kırılmasıyla Ophelia suya düşer. Tabii bu arada söğüt ağacının melankoli, yas, üzüntü ve mutlu sona ulaşamamış bir aşkı simgelediği (Dietz, 2015, s. 789-790) unutulmamalıdır. Hamlet gibi, yaşadığı derin üzüntüler nedeniyle intihara yatkın olan Ophelia kurtulmak için hiçbir çaba göstermez, edilgen bir biçimde kendini suya bırakır ve elbisesinin ağırlığıyla suya gömülür ve boğulur gider. Masumiyetine rağmen o da etrafındaki onca çürümüşlüğü bir parçası olmaktan kendini kurtaramaz: Kraliçe: “Suyu içtikçe ağırlaşan giysileri / Zavallı kızcağzı türkülerinden söküp almış / Ve ölümün balçığına çekmiş” (IV.vii.110) der. Çürümüşlük ve hastalık imgeleriyle dolu metinde bu durumun tersine Ophelia'nın ölüm sahnesinde çiçekler vardır. Kraliçe onun açık olan mezarının üzerine çiçekler serper. Ancak, Ophelia'nın intihar etmeyi seçtiği düşünüldüğünden kapsamlı bir dinî törenle gömülmesine izin verilmez; sessiz sedasız ve soyluluğuna yaraşmayan bir biçimde defnedilir.

Doğada Çürümüşlük ve Hastalık İzlekleri ve İmgeleri

Bazı karakterlerin ahlaki çürümüşlükleri ve Claudius ve Gertrude'un aykırı beraberliğiyle evliliğin kutsallığına düşen gölgeden devletin yanı sıra doğa da nasibini alır. Vaktiyle bir Cennet bahçesini andıran Danimarka'da başlayan çürümeyi ve ülkenin kötü durumunu Hamlet, yaptığı eğretilenlikle, çorak bir bahçeye benzetir; ahlaken çürümüş ve hastalıklı karakterler bir bahçenin yok olmasına sebep olabilecek zararlı otlar gibi ülkeyi çoraklaştırmıştır: “[...] her yanını ot bürümüş bir bahçe / Tohuma kaçmış baştan başa. Doğada çürümüş, kokuşmuş ne varsa / Onlara kalmış her yer. Böyle mi olacaktı-” (I.ii.16). Hamlet'in söylediği gibi hava ve doğa da kirlenmiştir ve bu durum onu bunaltmaktadır: “şu hava [...], şu [...] gökkubbe [...] bunların hepsi bana tepeme üşüşmüş iğrenç ve hastalık taşıyan bulutlar gibi geliyor yalnızca” (II.ii.48). Hamlet, dünyanın bu hastalıklı hale düşmesine sebep olan insanoğluna duyduğu güven ve sevgiyi de yitirir: “Hoşlanmıyorum artık insanoğlundan” (II.ii.48). Böylesi insanların ahlaksızlıkları nedeniyle dünya “çorak” (II.ii.48) bir yere dönmüştür. Dolayısıyla, Hamlet annesini ahlak dışı, utanç verici davranışı nedeniyle dünyanın hastalıklı halinden sorumlu tutar: “Gökkubbenin yüzü kızarır; şu kaskatı kaynaşmış kütle, / Yüzü kıpkızıl yanarken, kıyamet günü eşikteymiş gibi, / Dehşetten hasta düşer” (III.iv.82) der. Yine üçüncü perdede annesinin yatak odasında geçen sahnenin devamında Hamlet konuşmasında yara ve bahçe imgelerini kullanarak kraliçeyi hareketlerine dikkat etmesi için uyarır: “Merhem yüzeyde bir zar çekip kabuk bağlatabilir, / Ama çürüme sürer ve yara azar için için / Ve yayılır görünmeden. [...] / Zararlı otları gübreleyip azdırma” (III. iv.85). Burada sadece doğanın değil, yaşanan ahlak dışı cinsellik nedeniyle bir objeye indirgenmiş kadın bedeninin de dikkatli olunmazsa çürümeden nasibini alacağı ima edilmektedir.

I. Elizabeth Dönemiyle Koşutluklar

Zamanın oyun yazarları kendilerini ve eserlerini destekleyecek bir hamî bulamama endişesinin yanı sıra sansürden kaçmak için ve başarılarını derde sokmak istemediklerinden İngiliz hanedanına doğrudan değinmez, hikâyelerini geçmiş zamanda kurgular, uzak ülkeler ve uzak ülkelerin hükümdarları hakkında yazarlardı. Dolayısıyla, ele alınan kişi ve olaylarla günün kişi ve olayları arasında bir bağ kurmak okuyucuya/izleyiciye bırakılırdı. On dördüncü yüzyıl civarında Danimarka'da geçen bu oyun ile on altıncı yüzyılın sonu - on yedinci yüzyılın başında İngiltere'deki siyasi ve ahlaki durumlar arasında birebir olmasa da bazı paralellikler dikkat çekmektedir.

Hamlet'in 1598-1602 arasında bir tarihte yazıldığı ve I. Elizabeth'in 1603'de öldüğü düşünülecek olursa o tarihlerde Kraliçe Elizabeth'in altmış beş-altmış dokuz yaşları arasında ve ülkeyi neredeyse yarım yüzyıldır yönetmekte olan yaşlı bir kadın olduğu görülür. Tigner, Gertrude'un gövdesini otlar bürümüş bedeniyle I. Elizabeth arasında bağ kurar (2012, s. 97). İngiltere'ye o zamana kadar tarihinin en

parlak dönemini yaşatmış olan I. Elizabeth, Geç Elizabeth Dönemi olarak adlandırılan 1585-1603 yılları arasında saltanatının sonuna gelmiştir ve bazı keyfi politikaları nedeniyle iktidarının zayıflamış olduğu, saraylıların ve halkın muhalefetiyle karşılaştığı görülür. Ayrıca, kraliçenin gözüne girip, siyasi ve maddi menfaatler elde edebilmek için Polonius, Rosencrantz ve Guildenstern'ı çağrıştıran bazı saraylılar, başta sürekli birbirlerinin kuyusunu kazan Devereux ve Cecil aileleri olmak üzere, iktidar savaşı içindeydiler ve bunun için her yolu mübah görüyorlardı. Dolayısıyla, soylular arasındaki ahlaki çürümüşlük devlete de yansımakta ve onu güçsüz düşürmekteydi. Ahlaki çürümüşlüğe bir başka örnek ise Elizabeth'in evlenmemesine rağmen serbest bir özel yaşamı vardı ve bu konu tartışmalı da olsa, Walter Raleigh, Robert Devereux ve Robert Dudley gibi birkaç sevgilisi olduğu varsayılırdı. Bu da bir yerde Claudius'un şehvete düşkünlüğünü akla getirmektedir. Bunlar yetmezmiş gibi, İngiltere'deki siyasi kokuşmuşluğun bir parçası olarak I. Elizabeth çok sevdiği ve bazı kaynaklarda oğlu olabileceği ileri sürülen II. Essex Lordu Robert Devereux'yu kendisine ihanet ederek ayaklandığı için idam ettirmek durumunda kaldı. Essex'in bu ihaneti en yakınına, ağabeyine, ihanet eden Claudius'un gibi kabul edilemez, ahlak dışı bir harekettir. Kraliçenin sadece ülke içinde değil, dışında da İspanya ve Fransa gibi düşmanları vardı. Bu durum da *Hamlet*'te ülke içinde Claudius'un Kral Hamlet ve Prenses Hamlet'e olan düşmanlığını, ülke dışında da Norveç'in Danimarka'ya karşı olan düşmanlığını çağrıştırmaktadır. Kraliçe, başta William Cecil olmak üzere danışmanlarının onca ısrarına rağmen evlenmediği, çocuk sahibi olmadığı için kendisinin yerine geçecek bir veliahtı yoktu. Tudor hanedanının ve İngiltere'nin geleceğinin pek belli olmadığı bu karışık ortamda kraliçenin iktidarını daha da zayıflatan yoz siyasi çekişmeler yaşanmaktaydı. *Hamlet*'te de tahtta oturan Claudius'un bunu hak edip etmediği, tahtın gerçek sahibinin Hamlet olması gerektiği üzerinde durulur. Sonunda, I. Elizabeth öldüğünde mensubu olduğu Tudor hanedanının saltanatı devam edemedi ve taht bir yabancıya, İskoç kralı VI. James'e kaldı. Kraliçenin kuzeninin oğlu olan Stuart hanedanı mensubu James İngiltere tahtına I. James olarak oturdu. Tarihler dikkate alındığında, *Hamlet*'in I. James tahta çıkmadan yazıldığı düşünülebilir. Benzer şekilde *Hamlet* oyununda da bir yabancı tahta oturur: Danimarka asıllı bir kral yerine Norveç asıllı Fortinbras'ın Danimarka kralı olmasıyla oyun son bulur.

Sonuç

Hamlet sona erdiğinde sekiz kişi ölmüştür. Rosencrantz ve Guildenstern kendisine ihanet ettikleri için Hamlet'in İngiltere kralına yolladığı sahte mektuptaki tavsiye sonucu orada idam edilmişlerdir; bu çürümüşlüğün ortasında sıkışıp, kalmış olan zavallı Ophelia ise dayanamayarak canına kıyar. Bu ölümler sahne dışında gerçekleşir. Hamlet kral sandığı saray içi entrikalara meraklı Polonius'u yanlışlıkla öldürür; Gertrude kralın Hamlet için hazırladığı zehirli şarabı yanlışlıkla içer ve ölür; Laertes ve Hamlet zehirli kılıçla birbirlerini yaralar ve ölürlü ve her şeyin sorumlusu Claudius ise Hamlet'in ağzına zorla boşalttığı zehirli şarabı içerek ölür. Bu kişilerin, Ophelia hariç hepsi, sebep oldukları veya bulaştıkları ahlaksızlık, çürümüşlük nedeniyle ölmüşlerdir. Diğer oyun kişilerinin özdeşleştiği hastalık ve çürümüşlük imgelerinin tersine, çiçek imgeleriyle akılda kalan masum Ophelia, öldürülmemiş, çevresindeki pisliğin, çamurun, çürümüşlüğün içine ister istemez çekilerek yaşamını yitirmiştir. Oyunun sonunda devleti temsil eden Hamlet ailesinden Claudius ve Gertrude'un, devlete yakın olan Polonius ailesinden Polonius ve Laertes'in ve devlet için çalışmış olan Rosencrantz ve Guildenstern'ın ölümleriyle, Danimarka çürümüş bireylerinden temizlenir. Devleti çürümüşlükten arındırmak ve düzeni sağlamak için yola çıkmış olan Hamlet de kendini bulduğu bu çürümüşlüğün içinde ellerini kana bulamış olur. Düzeni sağlamak için ironik bir biçimde adam öldürür (Ribner, 1960, s. 69). Bu nedenle olsa gerek oyunun sonunda onun da Danimarka'nın iyiliği için ölmesi gerekmiştir.

Oyunun sonunda hayatta kalan iki kişi sahne dışındaki askeri başarılarından haberdar olduğumuz genç ve güçlü Fortinbras ile Hamlet'in "tanıdığım kişiler arasında / Senin gibi şerefli sine raslamadım" (III.ii.65) diye övdüğü, saray çevresinde tek güvendiği dürüst kişi, arkadaşı Horatio'dur. Horatio, ardında "yaralı bir isim" kalmasını arzu etmeyen (V.ii.132) Hamlet'in isteği üzerine, gelecek nesillere bu hikâyeyi anlatacaktır. Öte yandan, Hamlet'in de onayladığı üzere Fortinbras Danimarka'nın başına geçer. Hamlet'i öven Fortinbras, onun

bir soylu ve bir askere yaraşır bir biçimde gömülmesini sağlayacaktır. Bir ülkenin dirliğinin başındaki yöneticinin meşruluğuyla, yönetici kademedekilerin ve halkın ahlaken sağlam olmasıyla koşut olduğu düşünöldüğünden, bu durumda Danimarka'nın yeniden eski güçlü günlerine döneceği anlaşılmaktadır. Oyun, Danimarka'nın aldatmaca, güç savaşları, iki yüzlölük, iktidar hırsı, intikam, ihanet, delilik, ahlaksızlık gibi siyasi ve kişisel alanlarda görölen çürümöşlüklerden ve hastalıklı durumlardan temizlenmesi ve dirliğin ve ahenkli, sağlıklı bir dñyanın sağlanmasıyla sona erer.

Kaynakça

- Breverton, T. (2011). *Breverton's complete herbal: A book of remarkable plants and their uses*. Londra: Quercus Publishing.
- Dietz, S. T. (2015). *Floriography today: The symbolic meanings & the possible powers of trees*. [https://: fayshoneshire.com](https://fayshoneshire.com) adresinden erişildi.
- Edwards, P. (Ed.). (1985). *Hamlet, Prince of Denmark*. Cambridge: Cambridge UP.
- Ellacombe, H. N. (2017). *The Plant-lore and garden-craft of Shakespeare*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Goody, J. (1993). *The culture of flowers*. Cambridge: Cambridge UP.
- Grabau, L. (2013). *Hamlet Dramaturgy: Ophelia's flowers*. <https://hamletdramaturgy.wordpress.com/2013/02/20/ophelias-flowers> adresinden erişildi.
- Hansen, W. F. (1983). *Saxo Grammaticus and the life of Hamlet*. Lincoln, NE: U of Nebraska Press
- Kerr, J. (1997). *Shakespeare's flowers*. Boulder, CO: Johnson Books.
- Olderr, S. (1986). *Symbolism: A comprehensive dictionary*. (2 bs.). Jefferson, N.C.: McFarland Publishing.
- Rank. (2018). *Oxford English dictionary*. <http://www.oed.com/> adresinden erişildi.
- Ribner, I. (1960). *Patterns in Shakespearean tragedy*. New York: Barnes and Noble.
- Riddle, J.M. (1998). *Eve's herbs: A history of contraception and abortion in the west*. Cambridge, MA: Cambridge UP.
- Shakespeare, W. (1982). *Hamlet*. (B. R. Bozkurt, Çev.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Spurgeon, C. (2004). *Shakespeare's imagery and what it tells us*. Cambridge: Cambridge UP.
- Thomas, V. ve Faircloth, N. (2014). *Shakespeare's plants and gardens: A dictionary*. Londra: Bloomsbury Publishing.
- Thompson, A. ve Taylor, N. (1996). *William Shakespeare, 'Hamlet'*. Plymouth, UK: Northcote House in Association with the British Council.
- Tigner, A. L. (2012). *Literature and the Renaissance garden from Elizabeth I to Charles II*. Londra ve New York: Routledge.
- Webster, R. (2008). *The Encyclopedia of superstitions*. Woodbury, MN: Llewellyn Publications.
- Young, F. (2013). *English catholics and the supernatural, 1553–1829*. Londra ve New York: Routledge.

Masal Uyarlamalarının Vladimir Propp'un Yaklaşımı ile İncelenmesi “Pamuk Prenses” Masalı Örneği*

Analysis of Fairy Tale Adaptations by Vladimir Propp's Approach Based on The Example “Snow White”

Derya PERK**

Öz

Rus masal bilimci Vladimir Propp, 1928 yılında “Masalın Morfolojisi” adlı eserini ortaya koymuştur. Propp, bu eserinde masalların yapı özelliklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Bunun için de incelediği Rus masallarından yola çıkarak fonksiyon adını verdiği, masala hareket sağlayan davranışlar veya olaylar belirlemiştir. 31 adet olarak belirlediği bu fonksiyonları ise 7 kişinin üstlendiğini ortaya koymuştur. Buna göre kişi ve fonksiyon sayısı değişmemekte, ancak fonksiyonların sıralaması değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra fonksiyonlar aynı masal içerisinde çok kez tekrar edebilmektedir. Propp'un bu yaklaşımı günümüzde hala yazılı edebiyat alanında bir inceleme metodu olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise bu edebiyat bilimi inceleme metodunu uyarlamalar üzerinde kullanmaktır. Bu şekilde sözlü edebiyattan yazılı edebiyata, daha sonrasında ise görsel-ışitsel boyuta aktarılan masalın beyaz perdeye aktarımında ne gibi özelliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira film süresi, senarist ve yönetmen dokunuşları, hatta oyuncu özellikleri gibi faktörlerden dolayı bir değişiklik olağandır. Öyle ki dinleyici ya da okuyucu olarak zihnimizde oluşturduğumuz masalsi imgeler artık başkaları tarafından belirlenmektedir. Bu noktada ise önemli olan masal filmi ile masalsi film arasındaki farkı göz ardı etmeden, uyarlanmada oluşan farkları belirleyebilmektir. Bahsettiğimiz üzere bu da Propp'un yapı inceleme yöntemiyle mümkündür. Bu yöntemle sırası değişen, çıkarılan ya da eklenen fonksiyonları belirlemek mümkündür. Ayrıca Propp'un 31 fonksiyonu arasında bulunmamasına rağmen uyarlamaya hareket sağlayan davranışlar da ortaya konulabilmektedir. Son olarak Propp'a ait olan ya da ortaya çıkan yeni fonksiyonların kim tarafından üstlenildiği de belirlenebilir ve orijinal metinden ne kadar uzaklaşıldığı ile ilgili veri toplanabilir. Sonuç olarak bu çalışmada edebiyat alanında masal türü incelemelerinde kullanılan bu yöntem ile Grimm Kardeşler tarafından yazıya geçirilen “Pamuk Prenses” masalı ve ondan yola çıkarak çekilen bir masal uyarlaması sekanslara bölünerek incelenmiş ve değişen tüm olgular ortaya konmuştur. Ayrıca Propp'tan bağımsız olarak eklenen fonksiyonların masala getirdiği hareket de açıklanmıştır.

Anahtar sözcükler: Masal, Grimm Kardeşler, Pamuk Prenses, Propp, fonksiyon, uyarlama

Abstract

Russian folklorist Vladimir Propp published his work “Morphology of the Folktale” in 1928. In his work, he aimed to define the structural features of tales. For this reason, based on the Russian tales he studied, he determined some behaviours or events that bring motion into tales, which he named as “function”. He theorised that 7 characters took over the functions, which he defined as 31 pieces. According to this, the number of characters and functions does not change, while the sequence of functions can. Besides, functions can be repeated many times in the same tale. Propp's approach is still used as a research method in written literature. The aim of this work is to apply this method to adaptations. In this way, the features of tales that emerge when tales are transferred from oral literature to written

* Bu makale, Derya Perk tarafından Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Alman Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda, Doç.Dr. Ünal Kaya danışmanlığında hazırlanan “Die Übertragung des Grimmschen Märchens “Schneewittchen” auf die Leinwand” başlıklı doktora tezinden üretilmiş ve Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi'nin düzenlediği “4. Uluslararası Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Araş.Gör.Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta:der@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1283-4315

literature and later on from visual to audial dimensions can be observed. A change is commonplace due to the length of the film, the touches of the scriptwriter and the director and even the characteristics of the cast. Henceforth, the fabulous images we formed in our minds either as a reader or an audience are determined by other people. At this point it is important to identify the differences that arise within the adaptation, without ignoring the difference between a movie like a tale and a fabulous movie. As mentioned earlier, this can be achieved only by Propp's method of structure analysis. This method enables us to find which sequences are changed, omitted or added. Furthermore, it is also possible to find behaviours that make adaptations vivid although they are not among Propp's 31 functions. Lastly, it is also possible to determine who has undertaken the functions that belong to Propp or those which have emerged recently and data concerning the original text can be collected. In conclusion, in this article, "Snow White" that was written by the Grimm Brothers and another tale adaptation based on it, has been divided into sequences, studied and variables have been put forward by applying this method that is used when studying tales in life. Moreover, the motions added to the functions apart from those of Propp's, have been explained.

Keywords: Tale, Grimm Brothers, "Snow White", Propp, function, adaptation.

Edebiyat - Film İlişkisi

1907 yılında yaşanan ekonomik kriz, elbette film endüstrisini de derinden etkilemiştir. Azalan seyirci sayısı sebebiyle sinema sahipleri, izleyicinin ilgisini tekrar kazanmak amacıyla programlarına tiyatro oyunları ya da müzik dinletileri gibi değişik gösteriler eklemiştir. Bu durum 30'lu yıllarda sesli ve sözlü sinemaya geçişe kadar sürmüştür. Bu süreçte de edebiyat ve sinema ilişkisi derinleşmiş ve popüler kültürden geleneksel öğelere dönüş yaşanmıştır (Paech, 1988).

Bahsi geçen yıllardan günümüze kadar birçok edebi eser, beyaz perdeye uyarlanmış ve oldukça ilgi görmüştür. Günümüzde hala uyarlamaların sayısı ve önemi çoktur. Zira birçok eserin, daha önce filmleştirilmesine rağmen, uyarlamaları hâlâ yapılmaktadır. Ancak bir eserde yer alan motif ya da sembollerin filmleştirme safhasında kullanılması, o filmi bir uyarlama olarak adlandırmak için yeterli değildir.

Zira adaptasyon olarak da adlandırılan uyarlama, edebi bir eseri filme (Monaco, 2011, s. 11) ya da radyo gibi farklı bir araca dönüştürmektir (Best, 2004, s. 132). Bu noktada ise uyarlamanın birçok farklı tanımı olduğu ortaya çıkmaktadır ve Çetin Erus'un (2005, s. 17) da yönetmenin uyarlayıcı ve yaratıcı kişiliği üzerinde durduğu gibi "uyarlamanın tanımındaki farklılıklar, başarılı bir uyarlamanın ne demek olduğu sorusunun cevabında da kendini" göstermektedir. Özellikle masal uyarlamalarında bu büyük bir sorun yaratır, çünkü masal metni okurun hayal dünyasını kullanmasına olabildiğince izin verirken, filmde bu mümkün değildir. Film somuttur ve bu sebeple görsel işitsel öğeleriyle metinden ayrışır (Adanır, 2012, s. 141). Böylece okurun zihninde bireysel kodlarla oluşturduğu resim ekrana yansıyanla kısmen örtüşse bile aynı olamamaktadır.

Teorik olarak uyarlamalar, çeşitli heterojen fenomenler ile ilgilenen medyalararasılık başlığı altında konumlandırılmaktadır. Ancak edebi eserlerin filmleştirilmesi "*ut pictura poesis*" (Tr. resim gibi şiir) ile kısıtlanabilmektedir (Rajewsky, 2002, s. 7), çünkü medya değişimi özünde bir araçtan başka bir araca aktarım anlamına gelmektedir ve bu oldukça geniş bir açıklama olacaktır (Neuhaus, 2008, s. 14). Schneider (1981, s. 3) ise bu durumu farklı bir bakış açısıyla ele almakta ve dört önemli nokta üzerinde durmaktadır. Birincisi, bunun sanat sayılıp sayılamayacağı; ikincisi, elektronik bir araca bağlılık; üçüncüsü, üretimin bireysel olup olmadığı veya kaç kişi tarafından yapıldığı ve son olarak kişiler ve topluluklar tarafından nasıl alımlandığı.

Böylece üst başlık olan medyalararasılık içerisinde de net bir ayırmadan söz etmek mümkün değildir. Bu tür sınıflandırmalar oldukça zordur, çünkü başta belirttiğimiz gibi türler arasında farklılıklar vardır ve özellikleri değişkenlik göstermektedir.

Masal Filmi

Masal filmi içerisinde masalsı öğeler barındıran bir türdür. Ancak Weinsheimer (2011, s. 413) 'in de vurguladığı gibi *masal filmi* ile *masalsı film* karıştırılmamalıdır. Zira önemli olan masalsı öğelerin, sadık bir şekilde metinden filme uyarlanmasıdır. Bazı filmlerde masalsı öğeler motif olarak kullanılabilen, ancak bu onların masal filmi olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde salt filmler için üretilen güncel masalların,

masal filmi olarak sunulması da türlerini belirlemez ve bunlar edebiyat uyarlamasına dâhil edilemez (Kümpel, 2009).

Masal filmleri çocuk filmi olarak da sınıflandırılmaktadır. Hâlbuki bu tür hem çocuk hem de yetişkinler içindir. Öyle ki eski masal filmleri, jön filmleri olarak ortaya çıktıklarından yetişkinlere yöneliktir. 30'lu yıllarda bu görüş biraz değişmiş ve pedagojik amaçlı olduğu ve olması gerektiği savunulmuştur. Bunun sebebi çocukların ahlaki gelişiminde masal filmlerinin etkili olması gerektiğiydi. Bazı pedagoglar tarafından çocukların "doğru" gelişiminde etkili olacağı düşünülen bu sav yanlış görülmüş ve 1957 yılı çocuk koruma kanunu ile 6 yaşından küçük çocukların ebeveynlerinin gözetiminde de bile olsa sinemada masal filmlerini izlemeleri yasaklanmıştı (Weinsheimer, 2011). Elbette bu kanun, prodüksiyonların masal filminden edindikleri kazancı azaltmış ve bu türün üretimini durdurmaya sebep olmuştur. 60'lı yılların ortasında ünlü isimlerin masal kahramanlarını canlandırmasıyla seyircide tekrar masal filmlerine karşı bir ilgi uyanmıştır. Hatta bu dönemde masal metnine sadık bir şekilde çekilen "Pamuk Prenses" ve "Kırmızı Başlıklı Kız" uyarlamaları oldukça başarılı bulunmuştur. 70'li ve 80'li yıllarda artık masal filmi repertuarı tamamen oluşturulmuş ve içerisinde gençlik sorunlarını barındıran yeni konularla ilgili filmler çekilmiştir (Wiedemann, 2010, s. 14). Yeni konuların sinema sektöründe yer almasına karşın hala izlenen masal filmleri, çok heyecan verici bulunmama ile birlikte hala pedagojik olarak da tartışılmaktadır (Weinsheimer, 2011, s. 417).

Tekrar tür sınıflandırmasına dönecek olunursa, masal filmlerini çocuk filmlerinden, fantastik filmlerden veya fantezi filmlerinden ayırt etmek gerektiği ve bunun edebi incelemelerle yapılabileceği söylenmelidir. Zira yapılan edebi incelemeler, masal türünü diğerlerinden ayırt edecek ve bir ayırım ya da sınıflandırmada yardımcı olacaktır. Bu çalışmada kullanılan Grimm Kardeşlerinin yazıya geçirdiği masalın uyarlamasında üzerinde durulması gereken husus, masalların son hallerine kadar birçok değişikliğe uğramış olmalarıdır. 1857 yılında Grimm Kardeşler tarafından son kez değiştirilmiş ve başka bir kalem değmeden basılmış bu masallar uyarlamalara kaynak metin oluşturmaktadır.

Vladimir Propp ve Yaklaşımı

Vladimir Propp, 1895 yılında iki dilli olarak dönemin Alman kolonisinin bünyesinde olan Saratov'da dünyaya gelmiştir (Hauschild, 2010, s. 80). St. Petersburg Üniversitesinde Alman Dili ve Edebiyatı ve Rus Dili ve Edebiyatı okuyan Propp, çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. 20'li yıllardan itibaren Rus Coğrafya Topluluğu masal komisyonu üyeliği yapmıştı ve üyeleri Antti Arne, Kaarle Krohn ve Walter Anderson gibi isimlerin olduğu Fin Okulu çalışmalarını yakından takip etmekteydi. Fin Okulu'nun çabası geniş ve uluslararası bir masal repertuarı oluşturmak ve masalları masal tiplerine göre ayırmaktı. Ancak masal tiplerinin ayırımı zor olduğundan sınıflandırmada çift anlamlanmalar ve belirsizlikler oluşmuştu (a.g.e., 82). Bu belirsizlikten yolu çıkarak Propp, A. N. Afan'ev'in 100 masalını incelemiş (Pöge-Alder, 2011, s. 191-194) ve masala hareket sağlayan fonksiyonları tespit etmiştir. Bunlar;

- Fonksiyon I. (Açıklama: Bir Süreliğine Uzaklaşma; Sembol: □)
- Fonksiyon II. (Açıklama: Yasak; Sembol b)
- Fonksiyon III. (Açıklama: Yasak İhlali, Sembol c)
- Fonksiyon IV. (Açıklama: Bilgi Edinme, Sembol d)
- Fonksiyon V. (Açıklama: Hıyanet, Sembol e)
- Fonksiyon VI. (Açıklama: Aldatma Manevrası, Sembol f)
- Fonksiyon VII. (Açıklama: İştirak/Yardım Etme, Sembol g)
- Fonksiyon VIII. (Açıklama: Zarar Verme, Sembol A)
- Fonksiyon VIIa. (Açıklama: Eksiklik Durumu, Sembol α)
- Fonksiyon IX. (Açıklama: Aracılık Etme, Bağlantı Anı, Sembol B)
- Fonksiyon X. (Açıklama: Karşıt Harekete Geçme, Sembol C)
- Fonksiyon XI. (Açıklama: Yola Çıkma, Sembol ↑)
- Fonksiyon XII. (Açıklama: Bağışçının Birinci Fonksiyonu, Sembol Sch)
- Fonksiyon XIII. (Açıklama: Kahramanın Tepkisi, Sembol H)
- Fonksiyon XIV. (Açıklama: Büyülü Bir Nesnesinin Elde Edilmesi, Sembol Z)
- Fonksiyon XV. (Açıklama: Mekân Sağlama, Kılavuzluk Etme, Sembol W)
- Fonksiyon XVI. (Açıklama: Mücadele, Sembol K)
- Fonksiyon XVII. (Ayrılcı Özellik Koyma, İşaretleme, Sembol M)

- Fonksiyon XVIII. (Açıklama: Zafer, Sembol S)
 Fonksiyon XIX. (Açıklama: Giderme, Kötülüğün Ya Da Eksikliğin Yok Edilmesi, Sembol L)
 Fonksiyon XX. (Açıklama: Geri Dönüş, Sembol ↓)
 Fonksiyon XXI. (Açıklama: Takip, Sembol V)
 Fonksiyon XXII. (Açıklama: Kurtarma, Sembol R)
 Fonksiyon XXIII. (Açıklama: Tanınmadan Varış, Sembol X)
 Fonksiyon XXIV. (Açıklama: Asılsız İddia, Sembol U)
 Fonksiyon XXV. (Açıklama: Sınama, Zor Görev, Sembol P)
 Fonksiyon XXVI. (Çözüm, Sembol Lö)
 Fonksiyon XXVII. (Tanınma, Sembol E)
 Fonksiyon XXVIII. (Ortaya Çıkarma, Maske Düşürme, Sembol Ü)
 Fonksiyon XXIX. (Transfigürasyon, Sembol T)
 Fonksiyon XXX. (Ceza, Cezalandırma, Sembol St)
 Fonksiyon XXXI. (Düğün, Tahta Çıkma, Sembol H)'dir (Propp, 1972)¹.

Propp, bu belirleyici fonksiyonların yedi kişi tarafından üstlenildiğini ve bütün masalın bu yedi kişi etrafında gelişmekte olduğunu savunmaktadır. Propp'un bahsettiği yedi kişi dışında özellikle masal filmlerinde görülen tamamlayıcı kişiler, Pöge-Alder (2011:199) tarafından oluşturulan aşağıdaki açıklayıcı tabloda diğer kişiler ile bulunmaktadır:

No	Eylem Alanı	Kişi
1	Kahramanın Gönderilmesi Fonksiyonu.	Gönderen
2	Zor görev oluşturmak, kahramanı işaretlemek, düzmece kahramanı ortaya çıkarmak, gerçek kahramanı bulmak, ikinci kahramanı (erkek kardeş) cezalandırmak ve evlenmek.	Aranan Kişi
3	Bir şey bulma amacıyla yola çıkmak, başışının isteklerini yerine getirmek ve evlenmek.	Kahraman
4	Arama eylemi için yola çıkmak, başışının isteklerine olumsuz sonuç ile reaksiyon göstermek ve yasadışı iddiaları belgelemek.	Düzmece Kahraman
5	Büyülü nesneyi kahramana teslim etmek.	Başışçı
6	Kahramana mekân sağlamak, kötülüğü ya da eksikliği yok etmek, takipten kurtarmak, zor görevleri çözmede ve kahramanın değişiminde yardım etmek.	Yardımcı
7	Zarar vermek, mücadele etmek, kahramanla ihtilafa düşmek ve takip etmek.	Saldırgan
-	Davacılar, muhbirler ve bilgi sağlayıcılar.	Tamamlayıcı Öge olan Kişiler

¹ Fonksiyonların adlandırması/çevirisi, PROPP, V. (1972). Morphologie des Märchens. (Eimermacher, K). München: Carl Hanser Verlag künyeli eserden makalenin yazarı tarafından yapılmıştır. Semboller de bahsi geçen Almanca kaynaktan alınmıştır.

Vladimir Propp başlığı altında anlatılan fonksiyonların ve bunların kişiler üzerindeki dağılımının masal filmlerinde de mevcut olduğu aşikardır. Zira özünde film de bir metin aşamasından geçtiği için (Stam, 2000, s. 196) edebiyat bilimi kavramlarıyla açıklanabilmektedir. Bu sebeple de edebiyat bilimi içerisinde kullanılan inceleme yöntemlerini filmlerin üzerinde kullanmak şaşırtıcı sayılmaz.

Tıpkı edebiyat eleştirisinin film eleştirisine temel oluşturması gibi bunların arasında da bir ilişki vardır. Aynı zamanda unutulmamalıdır ki Umberto Eco, sanat ürünlerini "açık yapıt" olarak açıklamış ve hepsinin yaratıcısı tarafından istediği şekilde oluşturulduğunu dile getirmiştir (Kabadayı, 2018, s. 18).

Anlaşılabileceği üzere her iki türde de kavramlar değişse de yine zaman, mekân, kişi, kurgu gibi olgular mevcuttur. Öyle ki, masal metninde karşımıza çıkan fonksiyonlar eksilterek ya da eklenerek görselleştirilmiştir. Aynı şekilde sayısı değişkenlik gösterse de fonksiyonları üstlenen oyuncular yani kişiler de mevcuttur uyarlamada. Önemli olan ise sekansları doğru tespit edip yorumlamaktır. Bunun için de filmin incelenmesinde fonksiyon olarak kabul edilen davranış ya da hareketin önemini ölçmek gerekmektedir. Bu noktada belirtilmelidir ki, masal uyarlamalarında bu çok kolay değildir. Bunun sebebi metnin senaryolaştırılmış haline çok fazla yan olayın eklenebilmesidir. Masal filminin orijinalinde bulunmayan bu detayların elbette bir sebebi vardır. Bunlar masal filmine görsel zenginlik katmak, hikâyeye derinlik kazandırmak veyahut film süresini uzatmak olabilir.

Yan öykülerin başarılı bir senaryo akışı için gerekli olduğunu savunan Kıraç (2012, s. 85), olay örgüsündeki sarkmaların izleyiciyi rahatsız edeceğinden bahsetmiş ve bu sebeple filmde olayları, kişileri, mekânı ve hikâyenin tarihsel sürecini destekleyen yan öykülerin gerekliliğini vurgulamıştır.

Göz ardı edilmemesi gereken husus ise, bir masalı birebir görselleştirmenin zor olduğudur. Bunun sebebi masalsı öğelerin her dinleyici veyahut okuyucunun zihninde farklı oluşması ve tasarlanmasıdır. Örneğin masal metni bir ormanda geçmekte ise, herkesin zihninde beliren kavram farklıdır ve bu masalı uyarlayın kişinin göstereni herkesin düşüncesine cevap verememektedir. Gösterebilimsel yaklaşımdan uzaklaşıp tekrar seçilen masal inceleme yöntemine dönüşülecek olunursa, eserin yazarı dışında senarist, yönetmen ya da oyuncu gibi kişilerin aktarım esnasında ne kadar etkili olduğu da anlaşılmaktadır.

Buna örnek olarak bu çalışmada Grimm Masalları'ndan "Pamuk Prenses" masal metni ve bir uyarlaması Propp'un bakış açısıyla incelenmektedir.

"Schneewittchen und das Geheimnis der Zwerge" (Pamuk Prenses ve Cücelerin Sırrı) Filminin İncelenmesi ve Ek Fonksiyonların Belirlenmesi

İncelemeye örnek olarak seçilen, 1992 yılında gösterime giren Ludvik Raza'nın "Schneewittchen und das Geheimnis der Zwerge [Sněhurka a sedm trpaslíků oder Sněhulienka oder Sněhurka]" (Pamuk Prenses ve Cücelerin Sırrı) filmidir. Alman-Slovak yapımı bu uyarlamasının seçilmesindeki ilk neden Grimm Kardeşlerin metninden yola çıkarak çekilmesi ve ortaya konması amaçlanan farkları en ayrıntılı şekilde göstermesidir. İncelemede izlenecek yol, Grimm Kardeşler tarafından 1857 yılında basılan son hali ile masal metninin Propp'un fonksiyonlarına göre incelenmesi ve elde edilen bilginin şablon olarak kullanılmasıdır. Bu şablona bağlı olarak uyarlama ile metin karşılaştırılarak;

- metinden farklı olarak yeni **eklenen** (EF)²,
- Propp'un 31 fonksiyonu arasında bulunan ancak metin incelemesinde bulunmayan,
- yer değiştiren,
- çıkarılan,
- değişmeyen fonksiyonlar tespit edilecektir.

Bu yöntem ile uyarlamasının metinden ne kadar uzaklaştığı ve değişimin senaryoya ne kattığı ya da neyi çıkardığını tespit etmek mümkün olacaktır. Ayrıca, bu fonksiyonların hangi kişiler tarafında üstlenildiği de ortaya çıkacaktır. Aşağıda bulunan tablonun solunda masal metninin fonksiyonları, sağ kısımda ise 87 dakikalık uyarlamasının sekanslarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan veriler bulunmaktadır.

² Ek Fonksiyonların detaylı açıklaması V. başlıkta yer almaktadır.

	“Pamuk Prenses” Masal Metni	“Schneewittchen und das Geheimnis der Zwerge” (Pamuk Prenses ve Cücelerin Sırrı) Uyarlaması
1)	Masalda Başlangıç Durumu ³	Fonksiyon I
2)	<i>I. Bir Süreliğine Uzaklaşma</i>	EF 1
3)	<i>IV. Bilgi Edinme</i>	EF 2
4)	<i>V. Hıyanet</i>	EF 3
5)	<i>IV. Bilgi Edinme</i>	EF 2
6)	<i>V. Hıyanet</i>	Fonksiyon IX (Sembol B2)
7)	<i>VIIIa. Eksiklik Durumu (Sembol a6 ⁴)</i>	<i>Fonksiyon IV</i>
8)	<i>VIII. Zarar Verme (Sembol A9)</i>	<i>Fonksiyon V</i>
9)	<i>VIII. Zarar Verme (Sembol A13)</i>	EF 4
10)	<i>IX. Aracılık Etme, Bağlantı Anı Sembol B6)</i>	EF 5
11)	<i>XI. Yola Çıkma</i>	<i>Fonksiyon IV</i>
12)	<i>XXIII. Tanınmadan Varış</i>	<i>Fonksiyon V</i>
13)	<i>XII. Bağışçının Birinci Fonksiyonu (Sembol Sch2)</i>	<i>Fonksiyon IV</i>
14)	<i>XII. Bağışçının Birinci Fonksiyonu (Sembol Sch7)</i>	<i>Fonksiyon V</i>
15)	<i>XIII. Kahramanın Tepkisi (Sembol H2 + H7)</i>	<i>Fonksiyon VIIIa. Sembol a6)</i>
16)	<i>II. Yasak</i>	EF 5
17)	<i>IV. Bilgi Edinme</i>	<i>Fonksiyon VIII (Sembol A13)</i>
18)	<i>V. Hıyanet</i>	EF 5
19)	<i>VI. Aldatma Manevrası</i>	<i>Fonksiyon XI</i>
20)	<i>III. Yasağı Çiğneme</i>	EF 6
21)	<i>VI. Aldatma Manevrası (Sembol f1)</i>	EF 1
22)	<i>VII. İştirak Etme</i>	<i>Fonksiyon IV</i>
23)	<i>XIX. Giderme, Kötülüğün ya da Eksikliğin Yok Edilmesi (Sembol L9)</i>	<i>Fonksiyon V</i>
24)	<i>II. Yasak</i>	<i>Fonksiyon IV</i>
25)	<i>IV. Bilgi Edinme</i>	<i>Fonksiyon XXIII</i>
26)	<i>V. Hıyanet</i>	<i>Fonksiyon II</i>
27)	<i>VI. Aldatma Manevrası</i>	<i>Fonksiyon XIII (Sembol H2 + H7)</i>
28)	<i>III. Yasağı Çiğneme</i>	<i>Fonksiyon XII (Sembol Sch7)</i>
29)	<i>VI. Aldatma Manevrası (Sembol f1)</i>	<i>Fonksiyon II</i>
30)	<i>VII. İştirak Etme</i>	<i>Fonksiyon II</i>
31)	<i>VI. Aldatma Manevrası (Sembol f2)</i>	Masalda Başlangıç Durumu
32)	<i>XIX. Giderme, Kötülüğün ya da Eksikliğin Yok Edilmesi (Sembol L9)</i>	<i>Fonksiyon I</i>
33)	<i>II. Yasak</i>	<i>Fonksiyon II</i>
34)	<i>IV. Bilgi Edinme</i>	<i>Fonksiyon VI</i>
35)	<i>V. Hıyanet</i>	<i>Fonksiyon VI Sembol f1)</i>
36)	<i>VI. Aldatma Manevrası (Sembol f2)</i>	<i>Fonksiyon VII</i>
37)	<i>VI. Aldatma Manevrası</i>	<i>Fonksiyon XIX (Sembol L9)</i>
38)	<i>VI. Aldatma Manevrası (Sembol f1)</i>	<i>Fonksiyon IV</i>

³ Bu adlandırma için bkz. PROPP, V. (1987). *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*. (Çev. Doç. Dr. Hüseyin Gümüş,). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

⁴ Sembollerin detaylı açıklaması için bkz. PROPP, V. (1972). *Morphologie des Märchens*. (Eimermacher, K). München: Carl Hanser Verlag.

39)	III. Yasağı Çiğneme	Fonksiyon V
40)	VII. İştirak Etme	EF 7
41)	IV. Bilgi Edinme	EF 5
42)	V. Hıyanet	Fonksiyon IV
43)	XVII. Ayrıcı Özellik Koyma, İşaretleme (Sembol M3)	Fonksiyon V
44)	XXVII. Tanınma	Fonksiyon X
45)	XIX. Giderme, Kötülüğün ya da Eksikliğin Yok Edilmesi (Sembol L9)	Fonksiyon II
46)	XXXI. Düğün, Tahta Çıkma	Fonksiyon VI (Sembol f2)
47)	IV. Bilgi Edinme	Fonksiyon II
48)	V. Hıyanet	EF 8
49)	XXX. Ceza, Cezalandırma	Fonksiyon XXVIII (31)
50)		EF 9
51)		EF 10
52)		Fonksiyon VI
53)		Fonksiyon VI (Sembol f1)
54)		Fonksiyon III
55)		Fonksiyon VII
56)		Fonksiyon XVII (Sembol M3)
57)		Fonksiyon XXVII
58)		Fonksiyon XIX (Sembol L9)
59)		Fonksiyon IV
60)		Fonksiyon V
61)		EF 11
62)		Fonksiyon XXX
63)		EF 12

Pamuk Prenses masalı incelemesinde Propp'a ait toplam 49 fonksiyon tespit edilmektedir. *Schneewittchen und das Geheimnis der Zwerge [Sněhurka a sedm trpaslíků oder Snehulienka oder Sněhurka]* (*Pamuk Prenses Ve Cücelerin Sırrı*) uyarlamasının incelemesinde ise toplam 63 fonksiyon tespit etmek mümkündür. Liste incelendiğinde metin ve uyarlama arasındaki fark anlaşılabilir ve eklenen (17 yeni "EF" ve 12 adet Propp'tan), 15 adet çıkarılan, 10 adet yer değiştirilen ve 24 adet aynı kalan fonksiyonları görmek mümkündür.

Buna göre; flashback yöntemi ile geçiş yapılan masalın başlangıç durumu ve kahramanın annesinin ölümü masal metninden farklı olarak 31. ve 32. sıraya taşınmıştır. Masal filmi kralın yani babanın haçlı seferlerine çıkması ile başlamaktadır. Bu sebeple Propp'a ait bir fonksiyon senaryonun başına eklenmiştir (Fonksiyon I). Diğer kahraman olan Prensin de film senaryosuna yoğun olarak dâhil edilmesi neticesinde filmin devamında beş yeni fonksiyon tespit edilmektedir. Bunlar sırayla, prensin kılık değiştirip saray soytarısı olarak sarayda bulunması (EF 1), cücelerin masalın öz halinde bulunmayan bir robot icat etmeleri (EF 2), prensin, kahramanın zor durumda olduğunu fark edip yardımına koşması (EF 3), yardımcının kahramana yardım etmesi (EF 2) ve aracılık etme (Fonksiyon IX) durumudur. Aynı kalan iki sahneden sonra yeni bir fonksiyon eklenerek saldırganın sevinç sahnesi (EF 4) ve metinde var olmayan bir şövalyenin saldırganı yardım etmesi (EF 5) görülmektedir. Burada belirtmelidir ki bu yardım Lüthi'nin (2004) altını çizdiği gibi bir cinsel arzudan kaynaklanmamaktadır. İlerleyen sahneler aynı kalırken saldırganın şövalyeden yardım isteği ve bunun karşılık görmesi neticesinde yeni bir fonksiyon (EF 5) daha eklenmiştir. Uyarlamada kahraman direkt saldırgan tarafından ret edilmese de (Fonksiyon VIII – Sembol: A9) ve onu ormana götüren kişi avcı olmasa da öldürme emri (Fonksiyon VIII – Sembol: A13) şövalye tarafından üstlenilmiştir. Bu noktada yeniden saldırganı yardım etme fonksiyonu (EF 5) devreye girmekte ve metinden uzaklaşmaktadır. Metinde benzer şekilde kahraman öldürülmez ve ormanda yol almaya başlar. Bu

sahnelerden sonra tekrar metinde bulunmayan fonksiyonlar senaryoya eklenmiştir. Bunlar; bir saray çalışanının prene yardımı (EF 6) ve bu yardım sonucunda prensin saraydan uzaklaşması (EF 1). Bu sahnelerden sonra bir yer değişimi tespit edilmektedir. Masal metninde 21. ve 22. Sırada bulunan IV. Bilgi Edinme ve V. Hıyanet fonksiyonları öne alınmıştır. Ayrıca, başışının üstelendiği fonksiyonlarda senaryoya eklenmemiş ve sonraki 3 fonksiyonun sıralamasında oynamalar olmuştur. Dizilim ayrıca bir yasağın konması (Fonksiyon II) ve başta bahsi geçen doğum ve ölüm sahnesinin buraya taşınmasından kaynaklanmaktadır. Devamın küçük değişikliklerle devam eden senaryonun diğer sekansı aynı kalmıştır. Ancak masal için oldukça önemli olan tarak sahnesinin çıkarılması masal filmini epeyce değiştirmiştir. Filmde 8 fonksiyonun çıkarılmasının yanı sıra önem taşıyan nokta masallar için önemli olan üçlük yapının böylece kırılmış olmasıdır. Masal filminin devamında Propp'ta bulunan ancak masal metninin sıralamasında yer almayan bir fonksiyon daha eklenmiştir. Prens karşıt harekete geçerek (Fonksiyon X) kahramanı arama kararı alır. Uyarlamada, bir yer değişikliği ile yasağın (Fonksiyon II) da gösterilmesi ile saldırganı ait sahneler yer alır. Sonrasında ise beş fonksiyon senaryoya eklenmiştir. Bunlar sırayla, başışçı / yardımcının tekrar yasak getirmesi (Fonksiyon II), tamamlayıcı kişi ve düzmece kahraman olan şövalyenin yaralanması (EF 8), sonucunda maskesinin düşürülmesi (Fonksiyon XXVIII) ve ölmesinin (EF 9) yanı sıra saldırganın başışçıya zarar vermesidir (EF 10). Aynı kalan sekanslardan sonra bilgi edinme ve hıyanetin (Fonksiyon IV, Fonksiyon V) sıralamada yeri değişmektedir. Bu noktada saldırgan sahip olduğu aynaya zarar verir (EF 11) ve metinden farklı biçimde cezalandırılarak bir manastıra gönderilir (Fonksiyon XXX). Ve böylece bundan sonra gelmesi gereken fonksiyonlar senaryodan çıkarılmış olur. Son sahnede ise metinden sadece en başta görülen baba figürü tekrar ortaya çıkar ve kahramanı bulur (EF 12).

Uyarlama ve metin karşılaştırmasından yola çıkarak tüm fonksiyonların bahsi geçen kişiler üzerindeki dağılımını da tespit etmek mümkün olmuştur. Bu dağılım aşağıda belirtilen tablo ile ayrıntıları ile gösterilmektedir.

Uyarlamada rol alan kişiler ve üstlendikleri fonksiyonlar.		
Kraliçe	<i>Saldırgan</i>	➤ Fonksiyon IV ➤ Fonksiyon V ➤ Fonksiyon VIIIa. (Sembol a6) ➤ Fonksiyon VIII (Sembol A13) ➤ Fonksiyon VI ➤ Fonksiyon VI (f1) ➤ Fonksiyon VI (f2) ➤ Fonksiyon XXX ➤ EF 4 ➤ EF 11 ➤ EF 10
Yedi Cüceler	<i>Bağışçı</i>	➤ Fonksiyon XII. (Sembol Sch7) ➤ Fonksiyon II ➤ EF 2
Yedi Cüceler	<i>Yardımcı</i>	➤ Fonksiyon XIX (Sembol L9) ➤ Fonksiyon II ➤ Fonksiyon EF 2
Prens / Saray Soytarısı	<i>Yardımcı</i>	➤ Fonksiyon XIX (Sembol L9)
Prens / Saray Soytarısı	<i>Aranan Kişi</i>	➤ Fonksiyon XXVIII
Şövalye	<i>Gönderen</i>	➤ Fonksiyon IX (Sembol B6)
Pamuk Prenses	<i>Kahraman</i>	➤ Fonksiyon IX (Sembol B2)

		➤ Fonksiyon XI➤ Fonksiyon XIII (Sembol H2 + H7)➤ Fonksiyon III➤ Fonksiyon VII➤ Fonksiyon XVII (Sembol M3)➤ Fonksiyon XXVII
Prens / Saray Soytarısı	<i>Kahraman</i>	➤ Fonksiyon X➤ EF 1➤ EF 3
Şövalye	<i>Düzmece Kahraman</i>	➤ Fonksiyon X
Şövalye	<i>Tamamlayıcı Kişi</i>	➤ EF 9➤ EF 8➤ EF 5
Anne	<i>Tamamlayıcı Kişi</i>	➤ Fonksiyon I
Kral	<i>Tamamlayıcı Kişi</i>	➤ Fonksiyon I➤ EF 12
Hizmetçi Kadın	<i>Tamamlayıcı Kişi</i>	➤ EF 6

Oluşturulan tabloda uyarlamada rol alan kişiler ve üstlendikleri fonksiyonlar gösterilmektedir. Tablonun sol kısmında uyarlamada rol alan kişiler belirtilmiştir. Hemen karşısında ise bunların Propp'un belirlediği yedi kişiden hangisine tekabül ettiği yazılmıştır. Yedi kişi arasında bulunmayan, ancak hikâyeye bir hareket sağlayan diğer kişiler ise "tamamlayıcı kişi" olarak isimlendirilmiştir. Tablonun sağ kısmında ise uyarlamada rol üstlenen kişilerin hangi fonksiyonları yerine getirdiği hakkında bilgi verilmiştir. Bu noktada da bir sonraki başlıkta açıklamaları bulunan Ek Fonksiyonlar görülmektedir.

Eklenen Fonksiyonların Açıklaması

EF-1 Prens, kılık değiştirerek sarayda yaşar.

Prens, yani kahraman gizlice saraya girer ve kılık değiştirmiş şekilde burada yaşar.

EF-2 Bağışçı veya yardımcı kahramana yardım etme kararı alır.

- a) Bağışçı veya yardımcı kahramanı bulmak için diğer kahraman olan prense yardım etmeye karar verir.
- b) Saraydan bir çalışan bağışçı veya yardımcının saraydan kaçmasına yardım eder.
- c) Bağışçı veya yardımcı kahramanı bulmak için krala yardım etmeye karar verir.
- d) Bağışçı insanlığa hizmet eder.

EF-3 Prens kahramanın zor durumda olduğunu fark eder.

Bir olay neticesinde prens kahramanın zor durumda olduğunu fark eder.

EF-4 Saldırgan sevinç gösterisinde bulunur.

Saldırgan, eksikliği giderdiğini düşünerek sevinç gösterisinde bulunur.

EF-5 Bir kişi saldırgana yardım eder.

Sarayda çalışan bir hizmetli kötülük yapması için saldırgana akıl vererek ya da davranışıyla yardım eder.

EF-6 Bir kişi, aile üyelerine yardım etmeye karar verir.

Tamamlayıcı öge niteliğinde olan bir kişi aile üyelerine kahramanı aramada yardım eder.

EF-7 Saldırgan birine, zarar vermeden bir hediye sunar.

- a) Saldırgan yardımları ve emeği karşılığı bir kişiye bir hediye sunar.
b) Bir kişinin yaralanması neticesinde kahraman bir sıkıntıdan kurtulur veya bir sıkıntı bertaraf edilir.

EF-8 Bir kişinin yaralanması kahramana fayda sağlar.

Bir kişinin yaralanması ile kahraman amacına yaklaşır.

EF-9 Kişilerden biri kahramanı ararken hayatını kaybeder.

Kahramana yardım etmeye ve onu bulmaya çalışan bir kişi bu misyonda hayatını kaybeder.

EF-10 Saldırgan yardımcıya zarar verir.

Saldırgan karşı tarafa zarar verebilmek için yardımcıya da zarar verir.

EF-11 Saldırgan kendine ait olan bir nesneye zarar verir.

Saldırgan kriz anında kendisine ait ve masal için değerli olan bir nesneye zarar verir.

EF-12 Bir aile bireyi kahramanı bulur.

Kahramanın etrafında bulunan bir aile bireyi kahramanı uzun süre aradıktan sonra bulur.

Sonuç

Edebiyat bilimi içerisinde farklı edebi türler üzerinde uygulanabilen birçok inceleme yöntemi vardır. Bunlardan biri de, bir masal inceleme yöntemi olan “Propp'un 31 Fonksiyon ve 7 Kişi” kuramıdır. Propp'un geliştirdiği bu yöntem ile masal fonksiyon olarak adlandırılan davranış dizini üzerinden incelenebilmektedir. Masala hareket sağlayan bu fonksiyonlar ise yine Propp tarafından belirlenen yedi kişi tarafından üstlenilmektedir.

Bilinmektedir ki, özünde bir metin olan masal uyarlamaları da edebiyat biliminin inceleme yöntemleriyle ele alınabilir. Bunun sonucunda tıpkı masal metni incelemesinde olduğu gibi film de detaylı bir şekilde yorumlanabilmektedir. Bunun için bu çalışmada Grimm Kardeşler tarafından yazıya geçirilen “*Pamuk Prenses*” masalının metin incelemesi yapılmış, Propp'un belirlediği fonksiyonlar metin içerisinde bulunmuş ve bunların hangi kişiler tarafından üstlenildiği gösterilmiştir. Aynı yöntem seçilen masal uyarlaması üzerinde de uygulandığında ise filmleştirme sürecinde birçok değişimin yapıldığı görülmüştür. En önemlisi ve çalışmanın özünü oluşturan Ek Fonksiyon adı verilen, Propp'un fonksiyonları arasında bulunmayan, ancak filme hareket sağlayan yeni fonksiyonlar tespit edilmiştir.

Kısacası Propp'un masal inceleme yöntemi, bir masal uyarlamasında kullanılmış ve böylece filmin orijinal metinden ne denli uzaklaştığı ortaya çıkarılmıştır. Zaten sözlü bir gelenekten yazıya geçirilen masalın, görsel - işitsel boyuta taşındığında uğradığı değişimin nedeninden ziyade bir inceleme metodu örneği sunulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Adanır, O. (2012). *Sinemada anlam ve anlatım*. İstanbul: Say Yayınları.
- Best, O. F. (2004). *Handbuch literarischer fachbegriffe*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH.
- Çetin Erus, Z. (2005). *Amerikan ve Türk sinemalarında uyarlamalar: Karşılaştırmalı bir bakış*. İstanbul: ES Yayınları.
- Hauschild, C. (2010). Vladimir Propp (1895-1970). M. Martinez, M. Scheffel (Ed.), *Klassiker der modernen Literaturtheorie* içinde (ss. 80-104). München: C.H. Beck oHG.
- Kabadayı, L. (2018). *Film eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kıraç, R. (2012). *Sinemannın ABC'si*. Say Yayınları.
- Kümpel, P. (2009). *Zur stilistik der DEFA-Märchen: Exemplarische analysen zur filmischen und narrativen gestaltung von märchenverfilmungen aus der ehemaligen DDR*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Lüthi, M. (2004). *Märchen*. München: J.B Metzler Verlag.
- Monaco, J. (2011). *Film verstehen-Das lexikon: Die wichtigsten fachbegriffe zu film und neuen medien*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

- Neuhaus, S. (2008). *Literatur und Film: Beispiele einer medienbeziehung*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH.
- Paech, J. (1988). *Literatur und film*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Pöge-Alder, K. (2011). *Märchenforschung*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.KG.
- Propp, V. (1972). *Morphologie des Märchens*. (K. Eimermacher, Ed.). München: Carl Hanser Verlag.
- Propp, V. (1987). *Masalların yapısı ve incelenmesi*. (H. Gümüş, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Rajewsky, I. O. (2002). *Intermedialität*. Tübingen und Basel: A Francke Verlag.
- Schneider, I. (1981). *Der verwandelte text: Wege zu einer theorie der literaturverfilmung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Stam, R. (2000). *Sinema teorisine giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ráža, L. (1992). Schneewittchen und das Geheimnis der Zwerge [Sněhurka a sedm trpaslíků oder Snehulienka oder Sněhurka]. ČSSR/Almanya.
- Weinsheimer, S. (2002). Märchenfilm. T. Koebner (Ed.), *Reclams Sachlexikon des films* içinde (ss .415-417). Stuttgart: Reclam jun.
- Wiedemann, D. (2010). *Die defa: Märchenfilme*. Berlin: DEFA-Stiftung.

Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale* Etkili Çatışma Çözüm ve Müzakere Becerileri Ölçeği

Nihal MAMATOĞLU**, Seçil KESKİN***

Abstract

This study aims to develop an original effective conflict resolution and negotiation skills scale which is culturally appropriate for use in Turkish context. The study employed three different phases of inquiry. First interviews were made with 134 working adults (70 male and 64 female) from different work settings to collect real life conflict experiences and to create items. To examine the validity and reliability of the items in the scale, the researchers analysed the results from 159 students (123 female and 36 male). Lastly, 115 employees from a company which produces white appliances, 98 male and 17 female adults participated in the research to test the scale among working adults. Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQ-SF) was used to test the convergent validity of the scale. At the end, the research findings showed that Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale has 40 items with 7 sub dimensions namely, “negotiator’s style” “rationality and common sense” “sensitivity for opponents” “goal orientation” “planning” “effective communication” “expressing oneself decidedly”. The results show that Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale, is a valid and reliable original scale that has its roots in Turkish culture.

Keywords: Conflict resolution, negotiation, scale development.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye bağlamında kullanılmak üzere kültürel olarak uygun olan özgün bir etkili çatışma çözüm ve müzakere becerileri ölçeği geliştirmektir. Bu amaçla, bu çalışmada üç farklı örnek kullanılmıştır. İlk örneklem, çalışan yetişkinlerin gerçek çatışma deneyimlerini mülakatlar aracılığı ile toplamak ve uygun ölçek maddeleri oluşturmak üzere 70 erkek ve 64 kadın olmak üzere farklı sektörlerden toplam 134 çalışandan oluşturulmuştur. İkinci örneklem, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini incelemek üzere 123’ü kadın, 36’sı erkek 159 öğrenciden oluşmaktadır. Son olarak bir beyaz eşya üreticisi firma çalışanlarından 98’i erkek, 17’si kadın olmak üzere toplam 115 çalışandan oluşan örneklem ile ölçeğin çalışan yetişkin örnekleminde sınanması amaçlanmıştır. Ölçeğin kriter geçerliliği test etmek üzere Duygusal Zekâ Ölçeği (TEIQ-SF) kullanılmıştır. Yapılan analizler sonunda Etkili Çatışma Çözme ve Müzakere Becerileri Ölçeği’nin toplam 40 maddelik bir ölçek olduğu ortaya konulmuştur. Ölçeğin “müzakerecinin tarzı”, “mantık ve sağduyu”, “karşı tarafa duyarlılık”, “hedefe odaklılık”, “pnlama”, “etkili iletişim” ve “kendini kararlılıkla ifade etme” olarak adlandırılan 7 alt boyuta sahiptir. Elde edilen sonuçlar, Etkili Çatışma Çözüm ve Müzakere Becerileri Ölçeği’nin, köklerini Türk kültüründen alan geçerli ve güvenilir original bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Çatışma çözüm, müzakere, ölçek geliştirme.

* This study is supported by TUBİTAK 1001 project no: 113K548 named Conflict and Negotiation in Turkish Culture

** Prof.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, e-posta: mamatoglunihal@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1375-6782

*** Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, e-posta: onderoglu_s@ibu.edu.tr, ORCID:0000-0002-8560-844X

Introduction

This study aims to develop an original effective conflict resolution and negotiation skills scale which is culturally appropriate for use in Turkish context.

Behavioural Decision Theory defines the conflict resolution and negotiation as a common decision making process of one or many parties (Brett et al., 1999; Carroll et al., 1988; Weingart et al., 1999). This theory suggests that if the negotiators are not equipped with the required conflict resolution and negotiation skills, they are most likely to take reactive decisions and take on a biased behaviour (Neale and Bazerman, 1985). Negotiators equipped with developed skills for conflict resolution and negotiation skills are individuals who do not rely on the irrationality and prevent themselves from biased decisions and judgments (Bazerman, 1985). Skilled negotiators attain their desired goals no matter what duties are negotiated (Clyman and Tripp, 2000). Park and Holloway (2003) have shown in their empirical sales study that high sales performance closely related with some skills such as ability to adapt to the new situations, learning new strategies, changing strategies during the negotiations and understanding the customers. The main question in here is how conflict resolution and negotiation skills could be measured. In this respect, the studies highlighting the individual differences among the negotiators, have crucial importance.

The literature on conflict and negotiation points out three approaches in highlighting the individual differences in terms of the effective conflict resolution and negotiation skills. The first examples of the first approach started to come out in 1960s and in 1970s. These studies were carried out by taking biographical variables such as age, gender, ethnicity, culture and socio-economic status among the effective negotiators into account. However, these studies were resulted in inadequate and incompatible outcomes (Rubin and Brown, 1975). In addition, relationship between personality factors (Thomas, 1976; Bulter, 1994) and conflict resolution and negotiation skills gained interest among scholars. Such associative studies between conflict resolution skills and personality have been carried out up until now. The studies that consider association between personality and conflict resolution skills, mostly were interested in risk taking, cognitive complexity, ambiguity tolerance, social motives, locus of control, interpersonal trust and cooperation etc. (e.g., Arnold and O'Connor, 2006; Gross and Guerrero, 2000; Olekalns and Smith, 2003). Overall, these studies have tried to explain conflict resolution and negotiation skills through individual characteristics and personality.

Second approach highlighted the individual differences on conflict resolution and negotiation “ability” in 1990s and early 2000s. These studies dealt with issues such as scientific ability (Kurtzberg, 1998), emotional intelligence (Fulmer and Barry, 2004), and perspective taking (Kemp and Smith, 1994). This approach can be criticized as being deterministic, because intelligence is innate, resistant to change, entailing for a long time. Thus ability approach neglects the development of people in the field of conflict resolution and negotiation.

As an alternative to two approaches that stated above, a new approach in individual differences on conflict resolution and negotiation gained support. The alternative approach examined the negotiators’ behaviours and tried to define the existing effective negotiation skills other than the innate characteristics and abilities of the negotiators (Lewicky et al., 2010). This approach assumes that the individuals who understands and practices the behaviours and attitudes of successful negotiators, will become better negotiators in time. This approach defines negotiation and conflict resolution as improvable and developmental skills with appropriate experiences through time, rather than an innate ability (Kray and Haselhuhn, 2007).

The studies on alternative approach stated that measurement of conflict resolution and negotiation skills can be developed by observing and recording appropriate behaviours in negotiation process (Bazerman and Neale, 1982; Galinsky et al., 2002; Neale and Bazerman, 1992; Thompson, 1990). Those studies have used three different methods. The first method compares ideal negotiators with average negotiators in real negotiation situations. (e.g.: Neil Rackham, 1980). However, it is not always possible for researchers to access real negotiation environment. Thus, it is not easy for researchers to execute their studies to find real cases in field. The other two methods examine the negotiation process in laboratory conditions.

One method from laboratory conditions compares expert negotiator with amateur ones (For example; Neale and Northcraft, 1986). The other method in laboratory conditions compare negotiator who have negotiation experiences with naïve ones (For example; O'Connor et al., 2005). Two behavioural studies that have been realized in Turkey, can be given as examples for the last two kinds of methods. In the first example Agee and Kabasakal (1993) aimed to measure conflict resolution patterns of university students by using hypothetical conflicts in their study. In second example Kozan and Ergin (1998) try to measure behaviours by means of prisoner dilemma game.

In general, the three approaches taken to measure conflict resolution and negotiation behaviours are based on observation no matter where the study was conducted, whether in laboratory conditions or in real life settings. Both research methods have limitations. On one hand observation is known to irritate participants. When participants realize that they are observed they tend not to show their real emotions, and exemplify their ordinary behaviours. On the other hand, laboratory studies require much efforts and time. Lastly, the studies provide information about how to measure negotiation skills but they do not offer any scales for conflict resolution and negotiation skills. In sum, there is a need to develop practical scales on conflict resolution and negotiation skills.

In the current study, participants were interviewed about their experiences about real life conflicts happening in work place. This interviewing process facilitated participants to open up about having effective and ineffective conflict resolution and negotiation skills based on their experiences. In this condition there is no need to real negotiations in real life settings. Interviews were conducted in a comfortable and friendly environment where no manipulation strategy was employed. The comfortable setting ensured to not feel any threat, and facilitated a process where researchers obtained information about effective conflict resolution and negotiation behaviours. Participants were protected from anxiety about being monitored. Effective and ineffective behaviours mentioned in the interviews help researchers create items for the scale. These items were evaluated by means of general literature on negotiations and conflict resolution. Later, the items were assessed through the lenses of behavioural, emotional and cognitive conflict resolution and negotiation attitudes (Breckler, 1984). This item creation and elimination process does not require a controlled environment and laboratory conditions. At the end of the study, the created scale would be practical as a participant could fill it with little to no instruction. In addition, such measurement tool can be useful for individuals who work on this area who would like to assess the conflict resolution and negotiation skills of the people in work environment, not only scholars.

In international and Turkish literature, there are scale studies on conflict resolution styles such as, problem solving, avoiding, obeying, coercion etc. (Mariam, 2011; Rubinstein and Feldman, 1993; Sarı, 2005). Influenced by international literature, Turkish scholars adapted many attitude scales. For example Arslan (2005) adapted Golstein's (1999) conflict communication scale which has been used in many studies later (Arslan, 2005; Basım et al., 2009a; Basım et al., 2009b; Şahin et al., 2009). Although, these scales are designed for measuring conflict resolution skills, they are not measuring conflict resolution and negotiation skills, in reality, they do not satisfy that purpose. They measure conflict resolution and negotiation styles rather than any skills. This study aims to develop a scale used to measure the conflict resolution and negotiation skills.

There are also few original conflict resolution scales in Turkish. For example "The Scale of Conflict Resolution Ways" (Sarı, 2005) was designed for measuring fourth and fifth grade primary school students' conflict resolution styles, not the adults. Other two scales like Akbalık's (2001) and Gazioglu's (2008) on conflict resolution skills heavily rely on general attitudes such as, "I love humans", "I am popular in my environment" and so on. In addition, these scale studies do not concern cognitive, emotional and behavioural attitudes.

The Turkish scale studies mentioned above take theoretical model from western studies. They are not based on Turkish culture. Thus, there is still need for a reliable and valid original effective conflict resolution and negotiation skills scale that is appropriate for working adults in Turkey.

Beliefs on the qualities negotiators must have (e.g. adept, calm, and in control) are becoming outdated. Negotiators used to be expected to show any emotion in negotiation process (Lewicki et al., 2011; Ogilvie and Carsky, 2002). Katz et al. (2010) state that in conflict, opponents express strong emotions resulting from a perceived difference in needs and values. This means that negotiation process is not free from emotions or anxiety (Ogilvie and Carsky, 2002). In negotiation process, opponents experience both positive and negative emotions depending on their estimation on outcomes. For example, while opponents experience negative emotions when their goals blocked, they also experience positive emotions when their goals attained (Ogilvie and Carsky, 2002). Understanding one's emotions in counteracting situations is useful to collect information, make effective decisions, and deploy successful tactics in negotiation process. In another words negotiators need emotional intelligence to proceed negotiations effectively (Fulmer and Barry, 2004). Thus, emotional intelligence taken into account in negotiation studies as complimentary part of negotiation process recently (Jordan and Troth, 2004; Psenicka and Rahim, 2002; Lewicki et al., 2011). In this study, emotional intelligence taken as a variable to test convergent validity for negotiation skills. The research expected to find positive relationships between sub dimensions of effective conflict resolution and negotiation skills scale and of emotional intelligence scale.

Materials and Methods

Three different samples were used for scale development in this study. First sample was used to collect real life conflict experiences of working adults with interviews. Second sample used for examine the scale's general validity and reliability. Then, third sample composed employees from a company which produces white appliances to test the scale in working adult. In second sample data were collected by paper pencil test, in third sample data were collected in virtual environment.

Study 1

Participants

First sample composed of 70 males and 64 females totally 134 employees from different work settings. 14 females and 16 males totally 30 academic staffs, 14 females and 16 males totally 30 office employees, 9 females and 19 males totally 28 research assistants, 17 females and 11 males totally 28 hotel staffs and 10 female and 8 males totally 18 sales and marketing employees were participated in the study. The age of participants is ranged from 26 to 53 years old.

Measures

Demographic Information Form:

It is a form in which pieces of demographic information such as age, gender, education level etc are asked.

Open Ended Questions Form:

In this form there are 45 open ended questions. The questionnaire asks the participants their real life experiences about conflict situations at work in last 15 days. Questions are like these "*I would like to talk with you about a conflict that you were experienced at work in last 15 days. You experienced it with who? How you define the problem that create the conflict? What did you do to solve the problem? Etc.*"

Procedure

Face-to-face interviews were conducted with all white-collar participants from different work settings. It took between forty-five minutes to hour and a half. The interviews were carried out in the meeting rooms of the enterprises and in a quite environment. Audio recording was taken with the permission of the

participants. However, in order to be prepared for situations where voice recording may not be available, two interviewers, one to take notes, entered into interviews.

Results and Discussion

Creating Items Pool

The qualitative data have been collected with first sample. The participants interviewed with approximately 45 open ended questions. This qualitative data was used to create item pool for Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale by the researchers. Then, they eliminated the similar statements and updated the pool of statements. After elimination process statements were evaluated in terms of meaning, having number of idea, spelling rules and understandability. Then, two employees from the university were asked to give feedback about the created items on their clearness and understandability. This study aims to discover the conflict resolution skills attitudes in Turkish Culture. In first step the data is totally qualitative. Thus item pools have not confronted with any theory or model from western literature. In this study it is expected to create a conflict resolution skills scale from Turkish culture with its own dimensions. Finally, the feedbacks from the employees were evaluated and the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale was made ready to apply by transferring with its 53 items onto a five-interval Likert type scale.

Study 2

Participants

Second sample composed of 159 students with 123 females and 36 males who are studying a psychology department at a state university. Age of the sample was between 18 and 33. In second sample data were collected by paper pencil test.

Measures

Demographic Information Form:

It is a form in which pieces of demographic information such as age, gender, education level etc are asked.

Effective Conflict Resolution and Negotiation Scale (Draft form)

It consists 53 items which have been created from item pool. This measurement scale consists of items for evaluating the skills expected of effective negotiators.

Process

The student data were collected at the course beginnings in a week through a paper-and-pencil test after obtaining permission from the teacher of the relevant course. Two weeks later, a retest practice was conducted with 26 students from a class.

Results and Discussion

In this study, validity of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale have been tested with construct validity. Principled components factor analysis have been done for construct validity. Reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale have been tested with internal and test re-test reliability. Cronbach's Alpha was used for internal validity and correlation analysis between two weeks interval measurements of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale used for test re-test reliability.

Factor Construct, Internal Reliability and Test Re-Test Reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale

Factor analysis have been done to discover the construct of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale on the data gathered from the university students. The calculated KMO (.77) of sample showed that sample size is adequate with 159 participants. The scree plot graphic (Graphic 1) analysed within the factor analysis suggested that the scale had a 7-factor construct. At the end of the factor analysis items that's factor loading less than .30 were eliminated from the scale. The results of the factor analysis the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale can be seen in Table 1.

Figure 1. Scree Plot Graphics of the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale

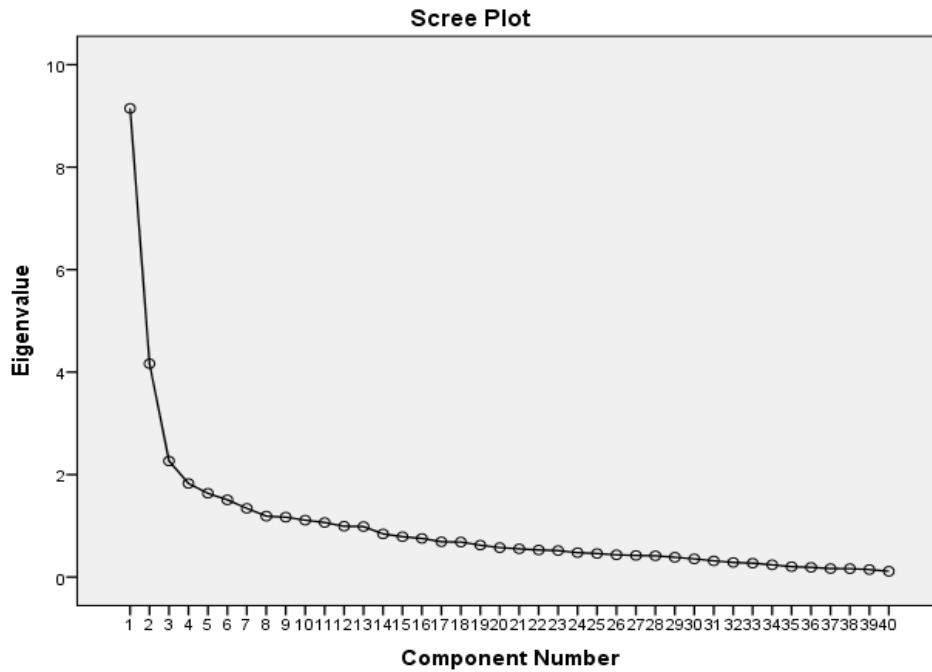

Table 1. Reliability Statistics of the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale

Item	Mean	Std. Deviation	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha If Item Deleted	Cronbach's Alpha
I18	4.14	0.83	.67	.86	
I17	3.61	1.11	.62	.86	
I7	3.82	1.12	.56	.86	
I19	3.72	1.03	.59	.86	
I21	3.78	1	.62	.86	
I24	4.03	0.98	.64	.86	
I25	4.11	1	.50	.87	
I33	3.99	0.81	.54	.86	
I12	3.2	1.11	.59	.86	
Total					.87

Table 1 (continued)

Item	Mean	Std. Deviation	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha If Item Deleted	Cronbach's Alpha
I22	4.17	0.79	.54	.69	
I23	3.89	0.94	.42	.71	
I16	3.35	1.19	.47	.70	
I11	3.02	1.13	.50	.69	
I1	3.29	1.18	.51	.68	
I15	3.25	1.16	.42	.72	
Total					.74
I28	3.95	1.06	.34	.56	
I30	2.89	1.41	.25	.63	
I40	4.14	0.87	.38	.55	
I27	4.24	0.84	.30	.58	
I32	3.92	1.07	.38	.55	
I31	3.86	0.86	.49	.51	
Total					.61
I39	4.25	0.74	.57	.69	
I37	4.3	0.81	.41	.73	
I35	3.94	0.98	.59	.67	
I38	4.08	0.92	.50	.70	
I34	3.43	1.24	.44	.73	
I36	3.81	0.89	.44	.72	
Total					.74
I2	4.05	0.98	.52	.56	
I3	4.03	1.05	.59	.50	
I4	3.35	1.12	.40	.64	
I5	3.52	1.15	.32	.69	
Total					.67
I9	4.04	0.95	.61	.68	
I26	4.06	0.86	.47	.73	
I10	4.18	0.87	.62	.67	
I8	4.09	0.89	.47	.73	
I6	4.38	0.91	.44	.74	
Total					.75
I13	4.11	0.87	.44	.50	
I29	4.44	0.68	.46	.50	
I14	4.36	0.68	.39	.55	
I20	3.97	0.99	.32	.62	
Total					.61

At the same time reliability analysis were done with Cronbah's Alpa for the scale and the items that reducing item test correlation were removed from the scale. Thus 40 items have been left. The reliability statistics of the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale can be seen in Table 2. The original scale is in Turkish. The English items in Table 2 have been given for presentation purposes only. The original form can be seen in Apendix A.

Table 2. Principal Components Factor Analysis of the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale

	1	2	3	4	5	6	7
18 I take care to be fair in a negotiation	.76						
17 I accept my mistake in a negotiation.	.72						
7 I listen to the other side without interrupting in a negotiation.	.67						
19 I try not to be prejudiced in a negotiation.	.69						
21 I am open to criticism in a negotiation.	.66						
24 I try to understand the emotions and expectations of the other side by putting myself in her/his place in a negotiation.	.63						
25 I analyse the source of the conflict in a negotiation.	.51						
33 I take seriously the opinions of the other side in a negotiation.	.57						
12 I leave aside my ego in a negotiation.	.61						
22 I act logically in a negotiation.		.69					
23 I know the time to express my emotions in a negotiation.		.63					
16 I manage my stress well in a negotiation.		.58					
11 I keep my temper in a negotiation.		.62					
1 I wait to calm down before going to a negotiation.		.55					
15 I do not personalize the topic in a negotiation.		.48					
28 I talk about my worries about the future if the problem has not been solved in a negotiation.			.56				
30 I act according to the position/status of the other side in a negotiation.			.48				
40 I make use of my experiences when making a decision in a negotiation.			.56				
27 I try to break the prejudice of the other side in a negotiation.			.40				
32 I try to win the trust of the other side in a negotiation.			.52				
31 I try to give awareness by giving feedback to the other side in a negotiation.			.66				

Table 2 (continued)

	1	2	3	4	5	6	7
39 I try to be solution-oriented in a negotiation.				.67			
37 I do not get busy with other things while speaking in a negotiation.				.59			
35 I try to not damage (to keep the formality) the relationships with the other side in a negotiation.				.68			
38 I try to not go off the subject in a negotiation.				.67			
34 I try not to oppose/conflict with the other side in a negotiation.				.66			
36 I act by knowing my short-term and long-term objectives in a negotiation.				.54			
2 Before a negotiation, I practice in my imagination the subjects possible to be discussed mutually.					.77		
3 Before a negotiation, I make a preliminary research on the subject.					.69		
4 I plan in advance the arguments that I can propose to persuade the other side in a negotiation.					.74		
5 I try to adjust an appropriate place and time for a negotiation.					.44		
9 I take care to use a proper diction in a negotiation.						.82	
26 I make sure that the subject has been discussed with all of its pluses and minuses not to leave any questions in minds in a negotiation.						.69	
10 I try to use well my body language and mimics in a negotiation.						.72	
8 I take care to choose the appropriate words in a negotiation.						.68	
6 I speak to the other side face to face with eye contact in a negotiation.						.58	
13 I am decisive in a negotiation.							.77
29 I try to express myself in a way to make sure that I am understood right in a negotiation.							.60
14 I take care to be consistent in a negotiation.							.68
20 I propose the idea that I argue with strong evidence/concrete examples in a negotiation.							.59
The explained variance (%)	22.87	10.41	5.66	4.57	4.09	3.77	3.35

Based on scree plot analysis the factor analysis was completed by making assignments to the 7 factors by the Varimax rotation (Table 1). The researchers named the relevant 7 sub-dimensions. The names, definitions, related items and explained variables of the subdimensions and total scale is given as following. First dimension named as “*negotiator’s style*” (items: 7, 12, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 33; the explained variance: 22.87). The people who have high score in this dimension perceive themselves acceptable, clear and neutral in negotiation. They are careful on their perceived style and tend to be clear, acceptable and neutral. Item example can be given like; in Turkish “Müzakerede egomu bir tarafa bırakırım.” transferred in English “*I leave aside my ego in negotiation process.*”. Second dimension defined as; “*rationality and common sense*” (items: 1, 11, 15, 16, 22, 23; the explained variance: 10.41). The people who have high score in this dimension perceive themselves rational and calm in negotiation. Item example; “Müzakerede mantık çerçevesinde hareket ederim.” “*I act rationally in negotiation.*”. Third dimension named as “*sensitivity for opponents*” (items: 27, 28, 30, 31, 32, 40; the explained variance: 5.66). The people who have high score in this dimension perceive themselves sensitive to counterpart’s emotions and social status at work. Item example; in Turkish “Müzakerede karşı tarafın konumuna/statüsüne göre davranırım.” transferred in English “*I act according to the position/status of the other side in negotiation.*”. Fourth dimension defined as “*goal orientation*” (items: 34, 35, 36, 37, 38, 39; the explained variance: 4.57). The people who have high score in this dimension perceive themselves problem solver and result oriented. Item example; in Turkish “Müzakerede çözüm odaklı olmaya çalışırım.” transferred in English “*I try to be solution-oriented in negotiation.*”. Fifth dimension named as “*planning*” (items: 2, 3, 4, 5; the explained variance: 4.09). The people who have high score in this dimension perceive themselves good planner before the negotiation. Item example; in Turkish “Müzakereden önce konuyla ilgili ön araştırma yaparım.” transferred in English “*Before a negotiation, I make a preliminary research on the subject.*”. Sixth dimension named as “*effective communication*” (items: 6, 8, 9, 10, 26; the explained variance: 3.77). The people who have high score in this dimension perceive themselves have effective both verbal and nonverbal communication skills. Item example; in Turkish “Müzakerede beden dilini ve mimiklerimi iyi kullanmaya çalışırım.” transferred in English “*I try to use well my body language and mimics in a negotiation.*”. Last dimension defined “*expressing oneself decidedly*” (items: 13, 14, 20, 29; the explained variance: 3.35). The people who have high score in this dimension perceive themselves make sure explicit, write understanding between the counterparts. Item example; in Turkish “Müzakerede doğru anlaşıldığımdan emin olacak şekilde kendimi ifade etmeye çalışırım.” transferred in English “*I try to express myself in a way to make sure that the opposite understands me.*” The total variance explained by the scale was calculated as 54.72.

The internal reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale have been examined with Cronbach’s Alpha. The results revealed that 7 sub dimensions of the scale have satisfying internal reliability. Cronbach’s Alpha’s of the subdimensions of scale can be given like; .87 for negotiator’s style, .74 for rationality and common sense, .61 for sensitivity for opponent, .74 for goal orientation, .67 for planning, .75 for effective communication and .61 for expressing oneself decidedly. And internal reliability of total scale was calculated as is .90.

In order to test-retest reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale, the data from 26 students who re-filled the scale after two weeks interval was used. The correlation coefficient of the two appliances was as .63.

Study 3

Participants

Third sample composed of 115 employees from a company which produces white appliances, consisting of 98 males and 17 females to test the scale in working adult.

Measures

Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale:

The scale consists of 7 sub-scales and 40 items to evaluate attitudes about effective conflict resolution and negotiation skills. These dimensions are “negotiator’s style”, “rationality and common sense”,

“sensitivity for opponents”, “goal orientation”, “planning”, “effective communication” and “expressing oneself decidedly”. As mentioned above, cronbach’s Alpha’s of the subdimensions of scale can be given like; .87 for negotiator’s style, .74 for rationality and common sense, .61 for sensitivity for opponent, .74 for goal orientation, .67 for planning, .75 for effective communication and .61 for expressing oneself decidedly. And internal reliability of total scale was calculated as is .90.

Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQ-SF)

The Trait Emotional Intelligence Questionnaire-Short Form developed by Petrides and Furnham (2001) in order to find the self-perception levels of individuals about their emotional competencies was adapted into Turkish by Deniz et al. (2013). TEIQ-SF consists of 20 items and the items of the scale are a 7-Likert type scored between “I strongly disagree” and “I strongly agree”. The scale includes 4 sub-dimensions being “subjective well-being” (Sample Item: I think I have many good traits.), “self-control” (Sample Item: I can generally cope with stress.), “emotionality” (Sample Item: I often stop and think about what I feel.) and “sociability” (Sample Item: I can actively cope with people.). These 4 sub-dimensions explain 53% of the total variance. Items 2, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 17 and 19 are the reverse coded items. The Cronbach Alpha internal consistency co-efficient of the scale is .72 for the dimension of subjective well-being, .70 for self-control, .66 for emotionality, .70 for sociability and .81 for the total scale. The sub dimensions can be defined like followings. The people who have high score in well-being perceive themselves “... *successful and self-confident, cheerful and satisfied with their lives, confident and likely to «look on the bright side» of life*”. The people who have high score in self-control perceive themselves “... *capable of controlling their emotions, capable of withstanding pressure and regulating stress, reflective and less likely to give in to their urges*”. The people who have high score in emotional skills perceive themselves “... *clear about their own and other people’s feeling, capable of communicating their feelings to others, capable of having fulfilling personal relationships, capable of taking someone else’s perspective*”. The people who have high score in social skills perceive themselves “... *accomplished networkers with excellent social skills, capable of influencing other people’s feelings, forthright, frank and willing to stand up for their rights*” (Petrides and Furnham, 2001).

Process

Three meetings were held with the specialist who would transfer the scales into the Internet environment to discuss in what kind of a format the items of the scales would be transferred into the virtual environment. After transferring the scales onto the Internet, a researcher, the project assistants and four individuals from the university employees were asked to complete the scales via the internet and a one-week test was conducted to find whether the data entries were easily made, whether the data were completely recorded, whether there were any unexpected problems.

The employee data were collected in 4 weeks through a total of two announcements by mailing of the human resources manager via the internet and directing the employees to the research link.

Results and Discussion

Internal Reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale for Adult Sample

The internal reliability of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale is tested in working adult sample. For this reason data were collected from the employees of a company which produces white appliances, on internet. The internal reliability analysis conducted on the relevant items showed that the sub-dimensions of the style of the negotiator’s style (Cronbach’s Alpha: .81), rationality and common sense (Cronbach’s Alpha: .74), sensitivity for opponent (Cronbach’s Alpha: .70), goal orientation (Cronbach’s Alpha: .78), planning (Cronbach’s Alpha: .64), effective communication (Cronbach’s Alpha: .84) and expressing oneself decidedly (Cronbach’s Alpha: .68) and the total scale reliability (Cronbach’s Alpha: .94) were satisfactory.

Covergent Validity Analysis

In this study Trait Emotional Intelligence Questionnaire was used to test the convergent validity of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale. The correlations between the scales were provided in the Table 3. As it can be seen in the table, significant relationships were found between negotiator’s style dimension of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale and sub dimensions of Trait Emotional Intelligence Questionnaire like self control ($r=.22, p<.01$) and emotionality ($r=.24, p<.01$). These findings can be explained by the definition of the subdimensions of the scales. The person who has high score on negotiator’s style perceives him/herself acceptable, clear and neutral. From the definition it can be said that a person who is careful on his/her negotiation style also want to have self-control on his /her behaviours and emotions and want to withstand pressure and stress. In here it can be said that person who has motivation to be neutral, clear and acceptable also need to realize their own and other people’s feeling, communicate his/her feelings to others, and take someone else’s perspective.

Table 3. The correlations between the scores from the Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale, the Trait Emotional Intelligence Questionnaire and the Cultural Intelligence Scale

	2	3	4	5	6	7	8					
								Well being	Self control	Emotionality	Sociability	Total Emotional Intelligence
Negotiator’s Style,	.51*	.20*	.56*	.10	.45*	.29*	.78*	.14	.22*	.24*	.10	.18*
Rationality and common sense	-	.08	.43*	.10	.32*	.27*	.66*	.24*	.34*	.24*	.23*	.26*
Sensitivity to opponent		-	.30*	.31*	.42*	.46*	.55*	.07	-.00	.12	.10	.09
Goal orientation			-	.15	.43*	.34*	.74*	.11	.13	.24*	.00	.21*
Planning				-	.33*	.35*	.44*	.10	.06	.13	.20*	.10
Effective communication					-	.46*	.72*	.15	.14	.26*	.26*	.26*
Expressing oneself decidedly						-	.61*	.14	.17*	.28*	.21*	.24*
Total negotiation							-	.18*	.26*	.39*	.25*	.31*

The findings showed that common sense sub-dimension of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale has positive association with all of the sub-dimensions of the TEIQ namely subjective well-being, self-control, emotionality and sociability (respectively, $r=.24$, $r=.34$, $r=.24$ and $r=.23$, $p<.01$). These findings can be explained that the person who tend to be rational and calm in negotiation, needs to feel self-confident as it is defined in well-being dimension of TEIQ, perceives him/herself as self-controlled, is capable of taking someone else's perspective and has excellent social skills and has capability of influencing other people's feelings.

Moreover, it was found that goal orientation dimension of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale and emotionality dimension of TEIQ is positively related ($r=.24$, $p<.01$). From here it can be said that the person who has high score in goal orientation dimension perceives him/herself as problem solver and result oriented. In order to attain their goals, good negotiators should perceive themselves clear about their own and opponent's feelings, fulfils personal relationships and take someone else's perspective.

Besides, the findings showed that there is a positive relationship between the planning dimension of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale and sociability dimension of TEIQ ($r=.20$, $p<.05$). The person who has high score in planning dimension perceives him/herself as good planner for negotiation. It can be said that good planners need to have social skills to influence opponents' feelings, forthright, frank and willing to stand up for their rights due to make functional well defined negotiation plan.

In addition the findings reveal that there are positive relationships between effective communication and sub dimensions of TEIQ like emotionality ($r=.26$, $p<.01$) and sociability ($r=.26$, $p<.01$). The person who has effective communication skills in another words who has effective verbal and nonverbal communication skills, also has capability of communicating their feelings to others, fulfils personal relationships, takes someone else's perspective as defined emotionality and also has social skills.

Lastly another relationships were found between expressing oneself decidedly and the sub-dimensions of TEIQ namely self-control ($r=.17$, $p<.01$), emotionality ($r=.28$, $p<.01$) and sociability ($r=.21$, $p<.01$). It means that the people who want to ensure explicit and wright understanding between the counterparts, need to have self-control in stressful situations, need to be clear about their own and other people's feeling and take opponents perspective and need to influence opponent's feelings.

The findings showed that no significant relationship between sensitivity for opponents and any of the sub-dimensions of the TEIQ. This finding can be explained with the definitions of TEIQ sub dimensions and sensitivity for opponent dimension of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale. When items and the sub dimension of TEIQ reviewed, it can be realized that generally all sub dimensions (well-being, emotions, social skills and also person's self-control skills) of the scale focus on person's own emotions but not focused on counterpart's emotions or moods. In addition, the people who have high score in sensitivity for opponents dimension perceive themselves as responsive to counterpart's emotions and their social status at work. In another words sensitivity for opponents dimension especially focused on opponents, their moods and emotions etc. Thus, it can be expected not to find any relationship between sensitivity for opponents and any of the sub-dimensions of the TEIQ.

In sum findings confirmed the expectancy of researchers on association between conflict resolution and negotiation skills and emotional intelligence. Thus, emotional intelligence taken account in negotiation studies as complimentary part of negotiation process (Jordan and Troth, 2004; Psenicka and Rahim, 2002; 14).

In the light of findings given and discussed above it can be said that Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale is a valid and reliable original scale that takes its roots from Turkish culture.

Limitations

Although the first study, though a qualitative study, claiming to define Turkey's national culture in terms of business environment in conflict resolution and negotiation skills; taken sample is located west of

the Turkey. Especially in local diversity, in Turkey's eastern and central regions and even the seashore regions are supposed to be achieved at relatively different assessment. Therefore, this kind of local diversity studies are needed. In addition, these local diversity studies should focus on the sources of culturally obtained results on conflict and negotiation. Lastly, testing the scale in countries with different national cultures may contribute to difference and / or universality in the literature of cultural differences and similarities.

References

- Al-Shara, Z. A. (2009). *Creative metacriticism: The portrayal of literary theory in contemporary fiction*. PhD Dissertation: Western Michigan University. Retrieved from: <http://scholarworks.wmich.edu/dissertations/640/>
- Davies, B. (2000). *A body of writing: 1990-1999*. New York and London: AltaMira Press.
- Davis, R. G. (2000). Salman Rushdie's East, West: Palimpsests of fiction and reality. *Passages*, 2(1), 81-91.
- Ghose, I. (2010). Jest with death: Hamlet in graveyard. *Textual Practice*, 24(6), 1003-1018.
- Ghosh-Schellhorn, M. (1998). Transitional identity and its indentured emplacement. In E. R. Alfred Hornung (Ed.), *Postcolonialism and autobiography* (pp. 167-186). Amsterdam and Atlanta: Rodopi.
- Agee, M. L. and Kabasakal, H. E. (1993). Exploring conflict resolution styles: A study of Turkish and American university business students. *International Journal of Social Economics*, 20(9), 3-14.
- Akbalik, F. G. (2001). Çatışma Çözme Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikologlar Derneği Dergisi*, 2(15), 1-15.
- Arnold, J. A. and O'connor, K. M. (2006). How negotiator self-efficacy drives decisions to pursue mediation. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(11), 2649-2669.
- Arslan, C. (2005). *Kişilerarası çatışma çözme ve problem çözme yaklaşımlarının yüklem karmaşıklığı açısından incelenmesi* (Unpublished doctoral thesis). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Basim, H. N., Çetin, F. and Meydan, C. H. (2009a). Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarında kontrol odağının rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 57-69.
- Basim, H. N., Çetin, F. and Tabak, A. (2009b). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 20-34.
- Bazerman, M. H. and Neale, M. A. (1982). Improving negotiator effectiveness under final offer arbitration: The role of selection and training. *Journal of Applied Psychology*, 67, 543-548.
- Bazerman, M. H. (1985). Norms of distributive justice in interest arbitration. *Industrial and Labor Relations Review*, 38(4), 558-570.
- Breckler, S. J. (1984). Empirical validation of affect, behavior, and cognition as distinct components of attitude. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1191-1205.
- Brett, J., Northcraft, G. and Pinkley, R. (1999). Stairways to heaven: An interlocking self-regulation model of negotiation. *The Academy of Management Review*, 24, 435-451.
- Butler, J. K., Jr. (1994). Conflict styles and outcomes in a negotiation with fully-integrative potential. *International Journal of Conflict Management*, 5, 308-325.
- Carroll, J. S., Bazerman, M. H. and Maury, R. (1988). Negotiator cognitions: A descriptive approach to negotiators' understanding of their opponents. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 41(3), 352-370.
- Clyman, D. R. and Tripp, T. M. (2000). Discrepant values and measures of negotiator performance. *Group Decision and Negotiation*, 9(4), 251-274.
- Deniz, M. E., Özer, E. and Işık, E. (2013). Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği-Kısa formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38, 169.
- Fulmer, I.S. and Barry B. (2004). The smart negotiator: Cognitive ability And emotional intelligence in negotiation. *International Journal of Conflict Management*, 15(3), 245-272.
- Galinsky, A. D., Mussweiler, T. and Medvec, V. H. (2002). Disconnecting outcomes and evaluations: The role of negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1131-1140.
- Gazioğlu, G. (2008). *The effects of peace and conflict resolution education on emotional intelligence, self-concept and conflict resolution skills* (Unpublished master's thesis). Boğaziçi Üniversitesi.
- Goldstein, S.B. (1999). Construction and validation of conflict communication scale. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(9), 1803-1832.

- Gross, M. A. and Guerrero, L.K. (2000). Managing conflict appropriately and effectively: An application of the competence model to rahim's organizational conflict styles. *The Journal of Conflict Management*, 11(3), 200-226.
- Jordan, P. J. and Troth, A. C. (2004). Managing emotions during team problem solving: Emotional intelligence and conflict resolution. *Human Performance*, 17(2), 195-218.
- Katz, N. H., Lawyer, J. W. and Sweedler, M. K. (2010). *Communication and conflict resolution skills*. Kendall Hunt Publishing.
- Kemp, K. E. and Smith, W. P. (1994). Information exchange, toughness, and integrative bargaining: The roles of explicit cues and perspective-taking. *The International Journal of Conflict Management*, 5, 5–21.
- Kozan, M. K. and Ergin, C. (1998). Preference for third party help in conflict management in the United States and Turkey an experimental study. *Journal of Conflict Management*, 29(4), 249-267.
- Kray, L. J. and Haselhuhn, M. (2007). Implicit negotiation beliefs and performance: Longitudinal and experimental evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 49–64.
- Kurtzberg, T. R. (1998). Creative thinking, cognitive aptitude, and integrative joint gain: A study of negotiator creativity. *Creativity Research Journal*, 11, 283-93.
- Lewicki, R. J., Saunders, D. M. and Barry, B. (2011). *Essentials of negotiation* (5th ed.) McGraw-Hill.
- Lewicki, R. J., Barry, B. and Saunders, D. M. (2010). *Negotiation* (6th ed.). New York: Mc Graw-Hill/Irwin.
- Mariam, L. C. (2011). The Conflict Resolution Strategies Scale Short Form (CRSS-SF), ProQuest Dissertations and Theses.
- Neale, M. A. and Bazerman, M. H. (1985). The effects of framing and negotiator overconfidence on bargaining behaviors and outcomes. *The Academy of Management Journal*, 28(1), 34-49.
- Neale, M. A. and Northcraft, G. B. (1986). Experts, amateurs, and refrigerators: Comparing expert and amateur decision making on a novel task. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 38, 305-317.
- Neale, M. A. and Bazerman, M. H. (1992). Negotiator cognition and rationality: A behavioral decision theory perspective. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(2) 157-175.
- O'connor, K. M., Arnold, J.A. and Burris, E.R. (2005) Negotiators' bargaining histories and their effects on future negotiation performance. *Journal of Applied Psychology*, 90, 350–362.
- Ogilvie, J. R. and Carsky, M. L. (2002). Building emotional intelligence in negotiations. *International Journal of Conflict Management*, 13(4) 381-400.
- Olekalns, M. and Smith, P. L. (2003). Testing the relationships among negotiators' motivational orientations, strategy choices, and outcomes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39, 101-117.
- Park, J. and Holloway, B. (2003). Adaptive selling behavior revisited: An empirical examination of learning orientation, sales performance, and job satisfaction. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 23, 239-51.
- Petrides, K.V. and Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European journal of personality* 15(6), 425-448.
- Psenicka, C. and Rahim, A. A. (2002). Model of emotional intelligence and conflict management strategies: A study in seven countries. *The International Journal of Organizational Analysis*, 104, 302-326.
- Rackham, N. (1980) The behavior of successful negotiators. In R. Lewicki, J. Litterer, D. Saunders, and J. Minton, *Negotiation: Readings, exercises and cases*. Burr Ridge, Ill: Richard D. Irwin.
- Rubenstein, J. L. and Feldman, S. S. (1993). Conflict Resolution behavior in adolescent boys: Antecedents and adaptational correlates. *Journal of Research on Adolescence*, 3(1), 41-66.
- Rubin, J. Z. and Brown, B. R. (1975). *The social psychology of bargaining and negotiation*. New York: Academic Press.
- Şahin, N. H., Basim, H. N and Çetin, F. (2009). Kişilerarası çarşma çözmeye yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-63.
- Sarı, S. (2005). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerine çatışma çözümü becerilerinin kazandırılmasında, akademik çelişki değeri çizgisi ve güdümlü tartışma yöntemlerinin etkisi* (Unpublished master's thesis). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thomas, K. W. (1976). Conflict and Conflict management. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally.
- Thompson, R. A. (1990). On emotion and self-regulation. In R. A. Thompson (Ed.), *In Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 383-483) Lincoln: University of Nebraska Press.
- Weingart, L. R., Prietula, M. J., Hyder, E. B. and Genovese, C. R. (1999). Knowledge and the sequential processes of negotiation: A Markov Chain Analysis of responsein-kind. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 366–393.

Appendix : Original form of Effective Conflict Resolution and Negotiation Skills Scale

<i>Aşağıda, iş yerinde çatışmalı durumların müzakeresini konu alan ifadeler yer almaktadır. Her ifadeyi dikkatlice okuyup; daha önce yaşadığınız çatışmalı durumların müzakeresinde nasıl davrandığınızı düşünerek size en uygun değerlendirmeyi işaretleyiniz.</i>	Hiç uygun değil	Biraz uygun	Ne uygun ne uygun değil	Uygun	Tamamen uygun
1. Müzakereye gitmeden önce sakinleşmeyi beklerim.	1	2	3	4	5
2. Müzakere öncesinde karşılıklı olarak konuşulabilecek konuları hayalimde prova ederim.	1	2	3	4	5
3. Müzakereden önce konuyla ilgili ön araştırma yaparım.	1	2	3	4	5
4. Müzakerede karşı tarafı ikna edici öne sürebileceğim tezleri önceden planlarım	1	2	3	4	5
5. Müzakere için uygun yer ve zamanı ayarlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
6. Müzakerede karşı tarafla göz teması kurarak yüz yüze konuşurum.	1	2	3	4	5
7. Müzakerede karşı tarafın sözünü kesmeden sonuna kadar dinlerim.	1	2	3	4	5
8. Müzakerede kelimeleri doğru seçmeye özen gösteririm.	1	2	3	4	5
9. Müzakerede diksiyonumun düzgün olmasına dikkat ederim.	1	2	3	4	5
10. Müzakerede beden dilini ve mimiklerimi iyi kullanmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
11. Müzakerede soğukkanlılığımı korurum.	1	2	3	4	5
12. Müzakerede egomu bir tarafa bırakırım.	1	2	3	4	5
13. Müzakerede kararlıyım.	1	2	3	4	5
14. Müzakerede tutarlı olmaya dikkat ederim.	1	2	3	4	5
15. Müzakerede konuyu kişiselleştirmem .	1	2	3	4	5
16. Müzakerede stresimi iyi yönetirim.	1	2	3	4	5
17. Müzakerede hatamı kabul ederim.	1	2	3	4	5
18. Müzakerede adil olmaya dikkat ederim.	1	2	3	4	5

19. Müzakerede ön yargılı olmamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
20. Müzakerede karşı tarafın önyargısını kırmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
21. Müzakerede eleştiriye açık olurum.	1	2	3	4	5
22. Müzakerede mantık çerçevesinde hareket ederim	1	2	3	4	5
23. Müzakerede duygularımı ifade edeceğim zamanı bilirim.	1	2	3	4	5
24. Müzakerede kendimi karşı tarafın yerine koyarak; duygu ve beklentilerini anlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
25. Müzakerede çatışmanın kaynağını analiz ederim.	1	2	3	4	5
26. Müzakerede konunun akılda soru işareti bırakmayacak şekilde artı ve eksi tüm yönleriyle ortaya konulduğundan emin olurum.	1	2	3	4	5
27. Müzakerede kendi savunduğum fikri sağlam kanıtlarla/somut örneklerle ortaya koyarım.	1	2	3	4	5
28. Müzakerede sorun çözülemediği takdirde gelecekteki endişelerimden bahsederim.	1	2	3	4	5
29. Müzakerede doğru anlaşıldığımdan emin olacak şekilde kendimi ifade etmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
30. Müzakerede karşı tarafın konumuna/statüsüne göre davranırım.	1	2	3	4	5
31. Müzakerede karşı tarafa geribildirim vererek farkındalık kazandırmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
32. Müzakerede karşı tarafın güvenini kazanmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
33. Müzakerede karşı tarafın fikirlerini ciddiye alırım.	1	2	3	4	5
34. Müzakerede karşı tarafla zıtlaşmamaya/kutuplaşmamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
35. Müzakerede karşı tarafla ilişkileri zedelememeye (seviyeyi korumaya) dikkat ederim.					
36. Müzakerede yakın ve uzak hedeflerimi bilerek hareket ederim.	1	2	3	4	5
37. Müzakerede konuşurken başka şeylerle meşgul olmam .	1	2	3	4	5
39. Müzakerede konunun dışına çıkılmamaya çalışırım.					
39. Müzakerede çözüm odaklı olmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
40. Müzakerede karar alırken tecrübelerimden yararlanırım.	1	2	3	4	5

Bulgaristan Türkü Göçmen Kadınlarının Öz-Kimlik İnşası* The Self-Identity Construction of Bulgarian Turkish Immigrant Women

Gizem KILIÇLI**

Öz

Bu çalışma, Bulgaristan’da doğmuş, 1984 ile 1989 yılları arasında komünist rejim tarafından uygulanan benzer baskılara maruz kalmış, Türkiye’ye göç etmiş, bir süre Türkiye’deki yaşamı deneyimlemiş ve daha sonra Bulgaristan’a geri göç etmiş/etmek zorunda kalmış on dokuz Bulgaristan Türkü göçmen kadın ile Bulgaristan’ın Kırcaali şehrinde yapılan saha çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının sınırın iki yakasındaki deneyimlerinin öz-kimlik oluşumları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Sınırın iki yakasındaki deneyimler adı altında, ilk olarak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının, komünist rejimin zorunlu çalışma politikası ile şekillenen iş deneyimlerine ve çalışan, eş veya anne olarak çifte yüke maruz kalıp kalmadıklarına da odaklanılacaktır. İkinci olarak, Türkiye Devleti tarafından söz konusu göçmenlerin soydaş, yasal göçmen veya yasadışı göçmen olarak görülmeleri üzerinden şekillenen farklı göç deneyimleri üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının Bulgaristan’a geri dönüş deneyimleri istemli göç/istemli göç ayrımı üzerinden detaylandırılacaktır. Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının istemli ya da istemli olmayan geri dönüş deneyimleri, onların Bulgaristan’da kendi kimliklerini nasıl algıladıklarını ortaya çıkaracaktır. Saha çalışmasının sonuçları göstermiştir ki, bireylerin anavatan algıları göz önünde bulundurulduğunda, anavatanın kesin ve değişmez bir tanımı olması imkânsızdır. Bu imkânsızlık, Türkiye’ye göç ettikten sonra Bulgaristan’a geri dönüş yapan kadınların, bu dönüşü istemleri doğrultusunda yapıp yapmadıkları ile yakından ilişkilidir. Bulgaristan’a istemli olarak dönenler Bulgaristan’ı anavatanları olarak görürken, istemleri dışında geri dönüş yapanlar için ise anavatan Türkiye’dir. Sonuç olarak, sabit bir Bulgaristan Türkü göçmenliği ve kadınlığı olmadığı gibi, söz konusu kadınların sabit bir kimlikleri de yoktur. Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının, doğdukları ülkenin politik yapısına, Türkiye Devleti’nin göçmenlere karşı değişen tutumuna, bahsi geçen kadınların Bulgaristan’a istemli/istemli olmayan geri dönüş yapmış olmalarına ve son olarak da şu an yaşadıkları ülkede, yani Bulgaristan’da, kendilerini nasıl algıladıklarına bağlı olarak değişiklik gösteren birçok farklı kimlikleri vardır. Bu çalışma, Bulgaristan Türkü göçmen kadınları hakkında herhangi bir genelleme yapmanın imkânsızlığını gözler önüne sererek antropoloji disiplini içinde tikel etnografyanın önemini göstermiş olacaktır.

Anahtar sözcükler: Bulgaristan Türkleri, öz-kimlik inşası, çifte yük, yasadışı göç, istemli göç, anavatan algısı.

Abstract

This research is based on the fieldwork that was conducted with nineteen Bulgarian Turkish immigrant women in the Kardzhali district of Bulgaria. These women were born in Bulgaria, exposed to similar oppressions by the communist regime between 1984 and 1989, migrated to Turkey, experienced the life in Turkey for a while, and, then, returned/forced to return to Bulgaria. The aim of the research is to analyze the effects of Bulgarian Turkish immigrant women’s experiences on the two sides of the border on their self-identity construction. Firstly, I will focus on their working experiences with respect to compulsory labor under the communist regime, as well as on whether or not they were exposed to “double burden” as workers, wives, and mothers. Secondly, the differences in their migration experiences in Turkey depending on their being perceived by the Turkish state as soydaş, legal immigrant, or illegal immigrant will be elaborated. Lastly, Bulgarian Turkish immigrant women’s return experiences to Bulgaria, which were shaped by the nature of their return, i.e. voluntarily or not, will be explicated. Their voluntary or involuntary return experiences will highlight how they perceive themselves in Bulgaria. The results of the fieldwork show that

* Bu çalışma, yazarın 2017 yılında yazdığı yayımlanmamış yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

** Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: gizkilicli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5237-2418

when the individuals' perception of homeland is taken into consideration, it is impossible to give an exact and unchanging definition of homeland. This impossibility is closely related to whether those women who returned to Bulgaria after migrating to Turkey returned to Bulgaria voluntarily or not. While those who returned to Bulgaria voluntarily see Bulgaria as their homeland, Turkey is the homeland for those who returned to Bulgaria involuntarily. To conclude, there is no permanent conception of the Bulgarian Turkish immigrant nor the permanent identity of Bulgarian Turkish immigrant women. There are many different identities that were assigned to them depending on the political conditions of where they were born, as well as on the changing attitude of the Turkish-state towards its immigrants, their voluntary or involuntary return to Bulgaria, and how they perceived themselves in the country where they are currently living. This research reveals the impossibility of making generalizations about Bulgarian Turkish immigrant women. Accordingly, this research also shows the importance of ethnography of particular for the discipline of anthropology.

Keywords: Bulgarian Turks, self-identity construction, double burden, illegal migration, involuntary migration, homeland perception.

Giriş

James Clifford'ın da dediği gibi, “etnografik gerçekler kısmi ve tamamlanmamıştır” (1986, s. 7). Etnografinin kısmi doğası, kültür konseptinin ötesine geçmemiz gerektiğini göstermektedir; çünkü kültür “homojenlik,” “zamansızlık” ve “bütünlük” gibi çağrışımları beraberinde getirmektedir (Abu-Lughod, 1991, s. 154). Bu çağrışımlar, etnografi yaparken genelleştirme yapmamıza sebep olmakta; genelleştirme yapmak ise, etnografinin kısmi doğasını göz ardı ettiğimiz anlamına gelmektedir. Örneğin, Türkiye’de *sabit ve tek bir* kültürün [the culture] olduğunu varsaymak, alt kültürlerin ötekileştirilmesine sebep olmakla birlikte, başka genelleştirmeler yapmanın da önünü açacaktır; *sabit ve tek bir* Türk kadınlığı [the Turkish womanhood] veya sınırları keskin hatlarla çizilmiş bir Türkiyeli göçmen prototipi [the Turkish immigrant] gibi. Dolayısıyla, antropologlar kültüre *karşı* bir tutum izleyerek yazmalıdırlar.

Bu çalışma, *sabit bir* kültüre ve onun yarattığı tüm genellemelere karşı bir tutumla, kültüre karşı yazmanın bir stratejisi olan tikel etnografya metodu izlenerek, *sabit bir* Bulgaristan Türkü göçmen kadını olmadığını kabulü ile yapılmıştır. Aksini kabul etmek, kadınların *kısmi* kimliklerini yok saymaktır (bkz. Abu-Lughod, 1990). Örneğin, mülakat yapılan kadınların Türkiye’ye göç etme yılları değişiklik göstermektedir. Kişilerin göç ettikleri yıllara bağlı olarak çeşitlilik gösteren göç deneyimleri, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlar hakkında yerleşmiş bazı varsayımları gözden geçirmemizi sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle, tikel etnografya ile *bireyin* deneyimlerine odaklanarak, genelleştirme yapmadan, “geleneksel sosyal bilim açıklamaları”nın yerleşik düzeni sarsılabilecektir (Abu-Lughod, 1991, s. 153). Sonuç olarak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının anavatan algılarına dair yapılan analiz, tikel etnografyanın yardımı ile göstermiştir ki, *sabit bir* Bulgaristan Türkü göçmen kadını olmadığı gibi, söz konusu kadınların *sabit bir* kimlikleri de yoktur. Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının, doğdukları ülkenin politik yapısına, Türkiye Devleti’nin göçmenlere karşı değişen tutumuna, bahsi geçen kadınların Bulgaristan’a istemli/istemli geri dönmüş olmalarına ve son olarak da şu an yaşadıkları ülkede, yani Bulgaristan’da, kendi kimliklerini nasıl algıladıklarına bağlı olarak değişiklik gösteren *birçok farklı* kimlikleri vardır.

Bulgaristan Türklerinin Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü ve Bulgaristan’ın Bağımsızlığı

Türklerin Bulgaristan topraklarındaki tarihi 14. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’ı fethi ile başlamış, birçok Türk fetihten sonra Anadolu’dan Balkanlara yerleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki egemenliğine son veren ve Bulgar ulus-devletinin kurulmasına neden olan Rus-Türk Savaşı’ndan önce, Türk nüfusu Bulgar nüfusunun önüne geçmiştir (Şimşir, 1990, s. 159-161). Ancak Balkan devletlerinin kurulması ile birlikte etnik farklılıklar sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise kurulan devletlerin izlediği “tek-ulus siyasi programı”dır (Vasileva, 1992, s. 344-345). Bulgar ulus-devletinin—Osmanlı İmparatorluğu’nun mirası olarak nitelendirilebilecek—çok uluslu, çok dinli ve çok dilli karakteri, tek-ulus düşüncesini siyasi bir program olarak izlemenin sanıldığı

kadar kolay olamayacağını gözler önüne sermiştir. Bu sebeptendir ki, tek-ulus düşüncesi, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçünü tetiklemiştir. Tüm göç dalgalarına rağmen, Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusu azımsanmayacak sayıda kalmış, Türkler Bulgaristan'daki en büyük etnik azınlık olmuştur. Hakları Berlin Antlaşması (1878) ve Helsinki Nihai Anlaşması (1975) ile korunan etnik azınlığın din, dil, etnik ve kültürel farklılıkları tanınmaya başlanmış ve Türkler kendi kimliklerini açıkça gösterebilecekleri kültürel ve dini kurumlar kurabilmiştir (Şimşir, 1990, s. 161-163). Her ne kadar 1930'lar Bulgar azınlığın Makedonya, Trakya ve Dobruca'da yaşadıkları sorunlar dolayısıyla Bulgar ulusalcılığının artmasına, anti-Türk ve anti-Müslüman ideolojilerin hız kazanmasına, 1930'ların başında Bulgar çoğunluk ve Türk azınlık arasında sorunların çıkmasına, 1930'ların ortasında Bulgaristan hükümetinin azınlıklara bazı yaptırımlar uygulamasına (Türk okullarının, gazetelerinin, parlamenterlerin ve belediye başkanlarının sayısının azalması gibi) ve tüm bunların sonucunda Bulgarlarda milliyetçiliğin artması gibi Türklerde de etnik bilincin artmasına sahne olsa da, Bulgaristan'ın bağımsızlığından 1944 yılına kadar Bulgarlar ile görece özerk olan Türkler arasında çok ciddi bir çatışma yaşanmamıştır (Höpken, 1997, s. 63-64; Zhelyazkova, 2001, s. 287).

Ayrıca, komünist rejimden (1946-1990) önce, Türkler ile ilgili yönetsel, dini ve hukuksal konularda Müftülük Ofisi ve dini mahkemeler sorumlu olmuştur. Türkler, az gelişmiş, kapalı ve dini gruplar olarak kırsal bölgelerde yaşamış ve çocuklarını Bulgaristan Devleti'nden finansal destek alamayan kendi okullarına göndermişlerdir. Çoğunlukla dini eğitim veren bu okullar, Türkçenin öğretilip Bulgarcanın öğretilmediği, dolayısıyla Türkleri toplumdan izole eden kurumlardır. Bu dönemde, dini farklılıklar teşvik edilmiştir; çünkü Bulgaristan Devleti Müslüman nüfusun seküler toplumun içine girmesini engellemek istemiştir. Bu sebeptendir ki ne entegrasyon ne asimilasyon ne de azınlıkların iç işlerine müdahale devletin gündeminde olmuştur. Türkçe yer isimlerinin Bulgarca ile değiştirilmesi ve camilerin zarara uğratılması gibi durumlar söz konusu olsa da Türklerin dini ve kültürel özerkliği devam etmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar Bulgaristan Devleti'nin Türklerin seküler eğitimine desteği az olsa da okullarda Bulgarcanın ve Bulgaristan tarihinin öğretildiği derslere yer verilmeye başlanmış, fakat okuma oranının düşüklüğü ve Türk dini liderlerinin etkisiyle dini kimlik, Türkler arasında seküler ulus bilincini baskılamıştır (Dimitrov, 2000, s. 4; Höpken, 1997, s. 56-62; Zhelyazkova, 2001, s. 286-287).

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması ve "Yeniden Doğuş Süreci"

1946 yılında kurulan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının da belirttiği üzere, azınlıkların hakları tanınmış ve korunmuş; komünist rejim öncesi dönemin aksine, Türkleri Komünist Parti'nin amaçları doğrultusunda çalışan seküler bireylere dönüştürmek amaçlanmış, Türklerin eğitim ve kültür düzeylerini arttırmak adına bazı gelişmeler yaşanmış ve sosyalist bilincin Türklerin izolasyonunu engelleyeceği düşünülmüştür (Eminov, 1997, s. 5; Höpken, 1997, s. 64; Mahon, 1999, s. 155; Parla, 2003, s. 562). Eğitim ve kültür hayatlarındaki gelişmelere rağmen, Türkler dini özgürlük bağlamında bazı zorluklarla karşılaşmışlardır: dini okulların sekülerleşmesi, okullarda Kur'an öğretilmesinin ve şalvar giyilmesinin yasaklanması, cenaze törenlerinin değiştirilmesi gibi. Tüm bu değişimler, Bulgaristan Türkü kadınlarını da etkilemiştir. Komünist rejimin bir gereği olarak kadınların da iş gücüne katılmaları, Türklerin muhafazakâr yapısını değiştirmeye başlamıştır (Höpken, 1997, s. 65-68). Buna ek olarak, Türk toprak sahipleri topraklarının kamulaştırılmasına karşı çıkmışlardır (Parla, 2009, s. 757). Tüm bu değişimlerin bir sonucu olarak, 1950 ile 1951 yılları arasında yaklaşık 155.000 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Poulton, 1991, s. 120).

1950'lerdeki göçten sonra, Komünist Parti, "komünist ulusalcılık" adı altında yeni bir politika benimsemiştir. Bu politika ile yalnız dini özgürlükler değil, Türklerin ve Müslümanların *ayrı kimlikler* oluşturmaları da engellenmiştir (Höpken, 1997, s. 67). 1956 yılı, rejim kurulduğundan beri benimsenen "sosyalist enternasyonalizm" in sonu olmuş ve homojen bir ulus fikri güçlenmiştir. Benimsenen bu yeni politika, 1960'larda Pomakları hedef almış, 1970'lerde devam etmiş ve 1984 yılında Türklerin isimlerinin Bulgarca isimlerle değiştirilmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır (Eminov, 1997, s. 5, 84; Höpken, 1997, s. 67; Karpat, 1990, s. 4). Bulgaristan, etnik azınlıkların adını değiştirmeyi bir tür asimilasyon politikası olarak benimseyen ilk komünist devlet olmuş ve benimsenen bu politika "Yeniden Doğuş Süreci" olarak

adlandırılmıştır (Dimitrov, 2000, s. 2). Yeni isimlerini almayı kabul etmeyenler Belene Çalışma Kampı'na gönderilmiş, sürgün edilmiş, yaklaşık 250 Türk siyasi suçlu olarak Aralık 1984 ile Mart 1985 yılları arasında hapishaneye girmiş, kamu alanlarında Türkçe konuşmak, Türkçe gazeteler ve radyo yayınları, Türkçe müzik, geleneksel kıyafetler giymek, sünnet ve oruç tutmak yasaklanmış, İslami yapılar zarar görmüştür. Müslümanlar ve Hristiyanlar aynı mezarlığa gömülmüş ve her iki dinin mensuplarının cenaze törenleri seküler ve sosyalist olacak şekilde değiştirilmiş, ölü yıkama pratikleri halk sağlığına tehdit oluşturduğu gerekçesi ile kaldırılmış, mezar taşlarındaki Türkçe ve Arapça isimler Bulgarca ve Slav kökenli isimler ile değiştirilmiş, 8 – 10 kişilik gruplar halinde toplanmak, ülke dışına çıkmak yasaklanmıştır (Amnesty International Report, 1986, s. 272-273; Crampton, 1997, s. 209; Elchinova, 2005, s. 96; Eminov, 1990, s. 203-204; Eminov, 1999, s. 41; Höpken, 1997, s. 70; Karpat, 1990, s. 1; Laber, 1987, s. 3; Mahon, 1999, s. 158; Parla, 2003, s. 567; Poulton, 1991, s. 132, 136, 138). Sonuç olarak, 1980'ler Bulgaristan'ı "ifade, din, seyahat, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü" gibi temel insan haklarının ihlaline sahne olmuştur (Laber, 1987, s. 4). Bu ihlal, Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye'ye göçünü tetiklemiştir (Nitzova, 1997, s. 732; Vasileva, 1992, s. 342).

1989 Zorunlu Göçü

"Yeniden Doğuş Süreci"nin başarısızlığının iki nedeni vardır. İlki, modernleşme adı altında uygulanan şiddettir. İkincisi, toplumun homojenleştirilmesi ne Türkler tarafından ne de Bulgarlar tarafından benimsenmiştir; çünkü iki grup da kendilerine has kimliklerini kaybetmek istememiş, kültürel özellikleri ile çizdikleri sınırları kaybetmelerine yol açacak her türlü girişime karşı gelmişlerdir (Elchinova, 2005, s. 96-97). Magdalena Elchinova'nın da dediği gibi, "Yeniden Doğuş Süreci" her iki toplum tarafından da "*Bulgarlar ve Türkler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında uzun zamandır devam eden geleneklerin*" bir dönüşümü olarak görülmüştür (2005, s. 88). Demokrasisi ile ilgili şüpheler uyandıran süreç sonunda Bulgaristan, uluslararası arenada soyutlanmış; Birleşmiş Milletler, Avrupa Adalet Divanı ve İslam Konferansı Örgütü tepkilerini göstermiş, Orta Doğu ve Batı ülkeleri ile ilişkisi zedelenecek ülkenin ekonomisi de kötü yönde etkilenmiştir (Crampton, 1997, s. 209; Höpken, 1997, s. 71; Vasileva, 1992, s. 346-347). Sonuçta, Todor Zhivkov (1954 yılından 1989 yılına kadar Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin lideri), "*Türkiye, sınırlarını Müslümanlar dâhil olmak üzere Bulgar vatandaşlarına açarak demokrasisini kanıtlamalıdır*" sözü ile yeni bir göç dalgasını tetiklemiş ve 369,839 Bulgaristan Türkü 1989 yılının Haziran ve ağustos ayları arasında Türkiye'ye göç etmiştir (Elchinova, 2005, s. 87). Fakat göç edenlerin sayıca çokluğu Türkiye'nin kapılarını kapatmasına neden olmuş, 13.000'den fazla Bulgaristan Türkü sınırı geçemediği için Bulgaristan'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Poulton, 1991, s. 159). Daha sonra Türkiye, sınırda bekleyen Türklerin sayısını azaltabilmek amacıyla, altı aylık süre içinde üç ay Türkiye'de kalmalarına izin veren vize uygulamasını başlatmıştır (Kasli ve Parla, 2009, s. 203).

Türkiye'ye göç edebilen Bulgaristan Türkleri bazı sorunlarla karşı karşıya kalmış; bu da Türkiye'de yeni bir hayat kurabilmelerini zorlaştırmış, Bulgaristan'a geri dönüşü tetiklemiştir. Bu sorunları, Türkiyeli Türkler ile Bulgaristan Türkleri arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel farklar oluşturmuştur. Her ne kadar uyum süreci iş, yaş ve eğitim seviyesine göre değişiklik gösterse de Bulgaristan Türkleri, Türkiye Devleti tarafından soydaş olarak adlandırılrsa da (kucaklanmış olsa da), yerel halk tarafından "yabancı" gibi görülüp, göçmen olarak adlandırılmışlardır (Vasileva, 1992, s. 349). Eğitim düzeylerine rağmen yarı zamanlı vasıfsız işlerde çalışmaya mahkûm olmuş, yerel halktan daha az para kazanmış ve yerel halkın işlerini çalan kişiler olarak görülmüşlerdir. Bulgaristan'da Türkçe konuşmak oldukça yaygın olmasına rağmen, dildeki küçük farklılıklar süreci zorlaştırmış, hatta Bulgaristan Türklerinin çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmalarına ve dışlanmalarına sebep olmuştur. Dahası, Bulgaristan Türkleri sosyalizm altında homojen bir sosyo-ekonomik ortamda yaşarken, Türkiye'de katmanlı, insanlar arasındaki sınırların mal-mülk, eğitim ve sosyal statü ile çizildiği bir ortamı ve kapitalist ekonomiyi deneyimlemek zorunda kalmışlardır (Elchinova, 2005, s. 103-105; Höpken, 1997, s. 71; Parla, 2003, s. 562, 567).

Tüm bunlara ek olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin de uyum sürecinde etkisi olmuştur. Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan'da eşlerine ve kızlarına karşı tutumları göz önünde bulundurulduğunda, muhafazakâr olarak nitelendirilirken; Türkiye'de "kabul edilemez bir biçimde liberal" olarak değerlendirilmişlerdir

(Elchinova, 2005, s. 105). Bunun sebeplerinden biri, Bulgaristan Türkü göçmen kadınların çalışma hayatına katılmalarıdır. Komünist rejimin bir sonucu olarak kadının çalışması, Bulgaristan Türkleri için son derece doğaldır. Bir sonraki bölümde detaylandırılacağı gibi, kadınların çalışması komünist rejim tarafından teşvik edilse de aynı sistemin onlardan hem eş hem de anne olarak beklentileri olmuş; böylece söz konusu kadınlar “çifte yüke” maruz kalmışlardır. Fakat çifte yüke rağmen rejim, kadınlara hem eğitim hem de iş anlamında bazı fırsatlar sunmuştur (Parla, 2009, s. 754-758). Bulgaristan Türkleri, göç sonrası karşılaştıkları ekonomik problemlerin üstesinden kadın-erkek beraber çalışarak gelmişlerdir. Fakat Türkiye’de yerel halk tarafından kadının çalışması pek hoş karşılanmamış; bu durumun yerleşik normları bozduğu, “yeterince ahlaki” veya “yeterince dini” olmadığı ileri sürülmüştür (Elchinova, 2005, s. 105). Sonuç olarak, Bulgaristan Türkleri *tekrar* azınlık konumuna düşmüş; çözülemeyen bir paradoks gibi, Bulgaristan’dayken etnik kimliklerinden dolayı, Türkiye’deyken ise Bulgar oldukları söylenerek dışlanmışlardır. Bu da “anavatan”larında hüsrana uğramalarına sebep olmuştur (Parla, 2003, s. 563). Türkiye’deki yaşam deneyimlerine Bulgaristan’daki siyasi değişimler de eklenince, 154,937 Bulgaristan Türkü (1989 yılında göç edenlerin yaklaşık yarısı) Bulgaristan’a geri dönmüştür (Elchinova, 2005, s. 87).

Komünist Rejimin Yıkılması ve Bulgaristan’a Geri Dönüş

“Yeniden Doğuş Süreci” nedeniyle Zhivkov hem uluslararası arenada hem de ülke içinde yalnız kalmış, Moskova “Bu Bulgaristan’ın ulusal sorunudur” demiş, Dışişleri Bakanı “Yeniden Doğuş Süreci”nin Bulgaristan’ı lekelediğini beyan etmiş, Zhivkov 10 Kasım 1989’da istifa etmiş ve 18 Ocak 1990’da “etnik düşmanlık ve nefrete teşvik”ten tutuklanmıştır (Crampton, 1997, s. 215; Poulton, 1991, s. 165). Zhivkov’dan sonra, komünist rejim sonrası ilk hükümet, Bulgaristan’a geri dönen Türklerin hayatını kolaylaştırabilecek hatta dönmelerini teşvik edebilecek bazı uygulamalarda bulunmuştur. Türkler isimlerini geri almış, yeni kimliklerini kabul etmedikleri için hapis haneye gönderilenler serbest bırakılmış, camiler açılmış, sünnet olmak, dini yayım yapmak serbest olmuş, İslam enstitüleri kurulmuştur (Eminov, 1999, s. 42; Nitzova, 1997, s. 733; Poulton, 1991, s. 169; Vasileva, 1992, s. 347; Zhelyazkova, 2001, s. 296). Okullarda Türkçe dersleri verilmeye başlanmış; fakat bu durum, milliyetçiler arasında hoş karşılanmamış ve “azınlıkların ya asimile edilmesinin ya da göç etmesinin” gerekliliği, azınlıklara kültürel hakların geri verilmesi sonucunda Bulgar kültürünün zarar göreceği ve Türkler ile Bulgarlar arasındaki yüksek doğum oranı farkı göz önünde bulundurulduğunda karasal bütünlüğün bozulacağı, Bulgaristan’ın Türkleşeceği ve İslamlaşacağı dile getirilmiştir (Eminov, 1997, s. 19-20). Tüm bunlara karşın, yeni hükümet etnik çatışmaların ülkeyi istikrarsızlaştırdığını, insan hakları ihlalinin rejimin yıkılmasında etkili olduğunu söylemiş ve azınlık hakları ülke gündemindeki yerini almıştır (Nitzova, 1997, s. 732-733).

Bununla birlikte, yeni hükümet resmi dilin Bulgarca olduğunu belirterek hem milliyetçileri sakinleştirmeyi hem de hükümetin özerklik ve ayrılma karşısındaki tutumunu göstermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, yeni anayasada azınlıkların hakları *kolektif haklar* olarak değil, *bireysel haklar* olarak korunmaya başlanmıştır. Siyasi kampanyaları Bulgarca yapmak zorunlu hale gelmiş; her ne kadar Türkçe eğitim müfredata girse de seçmeli ders olarak okutulmuş, “Bulgar ulusal menfaatlerine” karşı olduğu gerekçesi ile orduda Türkçe ikinci dil olarak temsil edilmemiştir (Eminov, 1997, s. 20; Eminov, 1999, s. 49; Höpken, 1997, s. 79; Nitzova, 1997, s. 734).

Sonuç olarak, Bulgaristan Türklerinden bazıları 1989 yılında Türkiye’ye göç etmiş, bazıları soydaş olmayı birkaç yıl hatta birkaç ay farkla kaçırmış, bazıları göçten sonra bir daha hiç Bulgaristan’a gitmemiş, bazıları iki ülke arasında yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Bazıları ise Türkiye’ye göç etmiş ve bir süre sonra Bulgaristan’a geri dönmek zorunda kalmıştır. Bir sonraki bölümde, Bulgaristan’da doğmuş, 1984 ile 1989 yılları arasında komünist rejim tarafından uygulanan benzer baskılara maruz kalmış, Türkiye’ye göç etmiş, bir süre Türkiye’deki yaşamı deneyimlemiş ve daha sonra Bulgaristan’a geri göç etmiş/etmek zorunda kalmış on dokuz Bulgaristan Türkü göçmen kadın ile Bulgaristan’ın Kırcaali şehrinde yapılan saha

çalışması referans alınarak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının sınırın iki yakasındaki deneyimlerinin öz-kimlik oluşumlarına etkisi irdelenecektir¹.

Sınırın İki Yakasındaki Deneyimler Üzerinden Öz-Kimlik İnşası

Sınırın iki yakasındaki deneyimler adı altında, ilk olarak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının, komünist rejimin zorunlu çalışma politikası ile şekillenen iş deneyimlerine ve çalışan, eş veya anne olarak çifte yüke maruz kalıp kalmadıklarına odaklanılacaktır. Unutulmamalıdır ki, çifte yüke maruz kalmak sadece komünist rejimin bir getirisi değildir. Dolayısıyla, çifte yük bağlamında, söz konusu kadınların Türkiye’deki deneyimleri de irdelenecektir. İkinci olarak, Türkiye Devleti tarafından soydaş, yasal göçmen veya yasadışı göçmen olarak görülmeleri ile ilişkili göç deneyimleri üzerinde durulacaktır. Son olarak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının Bulgaristan’a istemli/istemli geri dönüş deneyimlerinden bahsedilecektir. Sonuç olarak, üç farklı zaman dilimine yayılan sınırın iki yakasındaki deneyimlerin, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının öz-kimlik oluşumuna etkisi analiz edilecektir.

Çalışan, Eş ve Anne Olmak

Komünist rejim altında, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının öz-kimlikleri çalışan, eş ve anne olarak inşa edilmiştir. Komünist rejim sadece erkekleri değil, kadınları da iş gücüne katılmaya zorlamış ve bunu “kadınları özgürleştirmek” adı altında yapmıştır (Ghodsee, 2004, s. 25-26). Fakat kadınlar ve erkekler ev işleri ve çocuk bakımı gibi bazı ev içi sorumlulukları aralarında eşit olarak paylaşmadıklarında, ev dışı çalışma özgürlüğe değil ancak çifte yüke tekabül eder. Ev işleri ve çocuk bakımının tek sorumlusu olan söz konusu kadınlar, kimliklerini toplumun beklentisi doğrultusunda eş ve anne olarak kurarken, hem ev içi sorumluluklar konusunda yalnız kalmış olmaktan hem de komünist rejimin getirisi olan zorunlu çalışmadan dolayı, kimliklerini çalışan kadın olarak kuramamışlardır. Kırcaali’de mülakat yapılan Bulgaristan Türkü göçmen kadınlardan bazıları çifte yüke değil, üçüncü bir yüke de maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir. Komünist rejim, Kırcaali’nin köylerinde yaşayan Bulgaristan Türkü kadınları, başka bir işe sahip olmalarına rağmen, tütün işçisi olarak da çalışmaya zorlamıştır. Sonuç olarak, ikinci iş olarak tütünde çalışan ve eşlerinden yardım alamayan kadınlar tütün işçiliğini omuzlarında üçüncü bir yük olarak değerlendirmektedir. Bulgaristan’da iki işte birden çalışmış, bu sebeple hem ev dışı hem de ev içi çalışmayı yük olarak değerlendirmiş, Türkiye’de ise sadece bir işte çalışmış bir Bulgaristan Türkü göçmen kadınının Bulgaristan ve Türkiye deneyimi şu şekildedir:

Benim [Bulgaristan’da] iki işim vardı. Hem tütün işçisi olarak çalışırdım hem de okulda hademelik yapardım. Tütünde çalışmak zorunluydu. Çalışmazsam beni okuldaki işimden kovarlardı. Öğle yemeği için çocukları okula getirirdim. Zamanım yoktu ki onlara yemek hazırlayayım. Çocuklara bakmak, evi toplamak, akşam yemeğini hazırlamak, bulaşıkları yıkamak zorundaydım. Gece yarısına kadar çamaşır yıkardım. Eşim çok nadir yardım ederdi. Hala bilmem, gönüllü olarak mı yaptı bu yardımları. Türkiye’de ise rejim değil ama maddi zorluklar zorladı beni çalışmaya, ama tek bir işte çalışırken ev işlerinden şikâyet etmezdim.

Ev hayatının sorumluluklarını eşleri ile paylaşan kadınlar ise, kimliklerini sadece anne ve eş olarak değil; aynı zamanda da çalışan olarak kurabilmişlerdir. Ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları eşleri ile eşit paylaşan kadınların aktardıklarına göre, erkekler kendilerini çalışan, eş ve baba olarak

¹ 10 Nisan – 10 Mayıs 2017 tarihleri arasında, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği ile Bulgaristan’ın Kırcaali şehrine bağlı *Yaylacık* (Visoka Polyana), *Yelciler* (Zhinzifovo), *Çiftlik* (Zbor), *Sürmenler* (Shiroko Pole), *Sofular* (Madrets), *Çepelce* (Kokiche), *Hamzalar* (Dobrinovo) köylerinde görüşme yapılan Bulgaristan Türkü göçmen kadınlardan en genci 1970 doğumlu, en yaşlısı 1936 doğumludur. Çoğu ortaokul mezunudur ve Bulgaristan’da tütün işçisi olarak çalışmıştır. Türkiye’de kalma süreleri değişiklik göstermektedir; en kısa kalma süresi üç hafta, en uzun kalma süresi 28 yıldır. Mülakatlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Kılıçlı, 2017.

değerlendiriyor, kadınlar ise ev dışı çalışmayı ne çifte yük ne de üçüncü bir yük olarak algılıyordu. Sonuç olarak, onlar için ev dışı çalışmanın tanımı özgürleşmedir:

Eşim her zaman beni destekledi. Göç etmek kesinlikle travmatik bir şey ve biz bunun üstesinden beraber geldik. Çok yoğun olduğumda, çocuklara eşim bakardı. Onlara yemek hazırlardı. Ben de aynı şekilde. Hala da yardım eder. Burada [Bulgaristan'da] otel açma fikri benimdi. Aylarca tartıştık, biz yapabilir miyiz diye. Biz bu hayatın tüm sorumluluklarını paylaşıyoruz.

Bu demek değildir ki, kadınların çifte yüke maruz kalma durumu sadece komünist rejim ile sınırlıdır. Kadınlar, yaşadıkları ülkenin siyasi yapısından bağımsız olarak da çifte yüke maruz kalmaktadır (bkz. Hochschild ve Machung, 2012). Aşağıdaki iki alıntıdan anlaşılacağı üzere, söz konusu kadınların Türkiye deneyimleri, onların Türkiye'de de çifte yüke maruz kaldıklarını, fakat maruz kaldıkları çifte yükün sosyal ve ekonomik etkenlere göre farklılaştığını göstermiştir:

Türkiye'ye göç edene kadar köyden dışarı çıkmadım. Köyde de sadece tütünde çalışabiliyordun. Ektiğimiz tütün için devletin verdiği para ile geçinmek zorundaydık. Ama Türkiye'de durum farklı. Bulaşıkçı olarak çalıştım ama daha çok kazandım. Ne kadar çok kazanırsan, ev işlerinden o kadar az şikâyet edersin.

Komünist rejim boyunca, tütün işçisi olarak çalıştım ve sigortam vardı. Bu benim için çok önemli. Türkiye'ye göç ettikten sonra inşaatlarda çalıştım. Patronum beni sigortasız çalıştırdı çünkü işe ihtiyacım vardı, çünkü göçmendim. Türkiye'de de Bulgaristan'da da ev işleri benim sorumluluğumdaydı. Bunu hiçbir zaman kötü bir şey olarak algılamadım. Bulgaristan'da çalışmak bana öz güven verirdi ve kendimde her şeyi yapabilecek gücü bulurdum. Türkiye'de ise çalışmamın karşılığını alamadım. Bu da beni her şeye karşı gönülsüz yaptı.

Sonuç olarak, *farklı* deneyimler, bazen sadece eş ve anne olarak, bazen ise çalışan, eş ve anne olarak kurulan *farklı* kimlik oluşumlarına sebep olmuş; farklı kimlik oluşumları da *sabit bir* göçmenlik ve kadınlık olmadığını göstermiştir. Hemen hemen benzer süreçlerden geçmiş kadınların farklı kimlik oluşumlarını ancak bireysel deneyimlere odaklanarak anlamlandırabiliriz; bu da ancak tikel etnografya ile mümkün olmaktadır.

Soydaş, Yasal Göçmen ya da Yasadışı Göçmen Olmak

Bulgaristan'da çalışan, eş ve anne olarak kurulan kimlikler, Türkiye'ye göç ettikten sonra soydaş, yasal göçmen veya yasadışı göçmen olarak kurulmuştur. Türkiye'ye 1989-Zorunlu Göçü ile göç edenler soydaş olarak kabul edilmiş, dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından anavatana davet edilmiş ve bir süre sonra vatandaşlık hakkı kazanmıştır (Danış ve Parla, 2009, s. 139). Bu noktada göçmenler arasında yasallık üzerinden bir ayırım yapmak önemlidir; çünkü bu ayırım göçmenlerin devlet tarafından finansal destek alıp almadıklarını belirlemektedir. Fakat soydaşlık da kendi içinde değişiklik göstermekte ve mülakat yapılan on dokuz kişiden on ikisi 1989-Zorunlu Göçü ile göç etmiş olmasına rağmen, bahsi geçen on iki kişiden yarısı devletten finansal destek alamamıştır. Soydaş olarak adlandırılıp finansal destek alamamak Bulgaristan'a geri dönüşü tetiklemiş ve söz konusu göçmenler kimliklerini soydaş olarak kuramamışlardır.

İzmir'de Hasanağa Bahçesi diye bir park var. Devlet, göçmenlerin kalması için orada bir yer hazırladı. Üç hafta boyunca orada kaldık. Kaldığımız yer çok kalabalıktı. Finansal destek alamadık devletten ama yatak ve yemek verdi bize. Ama o üç hafta çok kötü geçti. Sonra bazı göçmenlerin döndüğünü

duyduk. Eşimle konuştuk ve çocuklarımızın geleceği için döndük. Türkiye’de iyi bir yaşam kuramazdık.

Dönemin başbakanının, Bulgaristan’daki tüm Türkler gelene kadar sınır açık kalacaktır beyanına rağmen, Türkiye Devleti bir süre sonra sınırlarını kapatmıştır. Türkiye sınırlarını kapattıktan sonra, Bulgaristan Türkleri için yalnızca iki seçenek kalmıştır: biri vize başvurusunda bulunmak, diğeri ise sınırı yasadışı yollarla geçmek. Vize başvurusu yapıp sınırdan geçenler yasal göçmen olarak görülmüş; vize süreleri bittikten sonra ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmış olmalarına rağmen, bir süre sonra vatandaşlık hakkı kazanmışlardır. Vize başvurusunda bulunamayanlar ise resmi bir izin olmaksızın sınırı geçmişlerdir. Unutulmamalıdır ki, hükümetler tarafından atfedilen yasadışılık bazı göçmenleri “yasadışı toplumsal alana” sokmakta ve onların açlığı, işsizliği, şiddeti, hatta ve hatta ölümü tecrübe etmek zorunda bırakılmalarına neden olmaktadır (De Genova, 2002, s. 427). Anavatanını Türkiye olarak gören göçmen kadınlardan biri, Türkiye kapılarını kapattığı için ailesi ile birlikte 1989’da göç edemediğinden, ancak hem baskının hem de maddi zorlukların etkisiyle daha fazla Bulgaristan’da kalamayacağından ve vize almanın da zorlaşmasından dolayı sınırı yasadışı yollarla geçtiğinden bahsetmiştir:

Bulgaristan’da evimi bıraktım. Bu tabii ki travmatik bir olay ancak sınırı geçtiğimde, Türkiye’de yaşayabileceğimi düşünmüştüm. Bu düşünce beni iyi hissettirdi. Türkiye’de zorluk çekeceğimi biliyordum. Türkiye’de yeni bir hayata başlamanın kolay olmayacağını biliyordum. Fakat önemli değildi. Karşılaştığım zorluklara rağmen bir yıl boyunca Türkiye’de çok mutlu oldum. Ancak kocam hasta oldu. Hastaneye gitsek çok fazla para harcamamız gerekirdi çünkü Türkiye vatandaşı değildik. Öncelikle kocam döndü. Üç ay bekledim. Hükümet bizlerin durumunu anlar sandım. Anlamadı. 1992’de Bulgaristan’a döndüm.

Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının göçmenlik deneyimi—yani soydaş, yasal ya da yasadışı göçmenlik deneyimi—söz konusu kadınların Türkiye’ye ne zaman göçtükleri ile doğru orantılıdır. Soydaş olanların olmayanlara nazaran kendilerini göç sonucu “evde” hissedebilmeleri daha mümkünken, yasadışı göçmenler veya yasal olup devlet yardımına mazhar olmayan göçmenler için göç deneyimi evde olmaya değil, “ev”i terk edip çeşitli zorluklar sebebiyle kaçmak zorunda kaldıkları ülkeye geri dönmeye yol açar. Kısacası, Bulgaristan Türklerinin göçünü anlamlandırabilmek için, şu sorunun cevabına bakmak gerekir: Bulgaristan Türkleri, Türkiye Devleti sınırının kapısını kapattıktan ve Bulgaristan Türklerini *soydaş olarak görmekten vazgeçtikten* sonra mı yoksa önce mi Türkiye’ye göçmüşlerdir? Unutulmamalıdır ki, vatandaş olmak, yasal göçmen olmak veya yasadışı göçmen olmak göç deneyimini belirleyen en önemli etmenlerdendir. Bu deneyimler yazının son bölümde göreceğimiz gibi, göçmenlerin öz-kimlik algıları üzerinde önemli etkiler bırakacak, göçmenlerin ev sahibi ülkede ya da anavatanlarında kendilerini nasıl algıladıklarını belirleyecek, hatta hangi ülkeyi anavatanları olarak algıladıklarını şekillendiren etmenlerden biri olacaktır. Bu da bize soydaş olmanın, dolayısıyla vatandaş olmanın, muğlaklığını göstereceği gibi, anavatan ve vatana-dönüş kavramlarının da sorgusuz sualsiz genellemeler üzerine oturtulamayacağını öğretecektir. Başka bir deyişle, tikel etnografyanın önemini vurgulayacaktır.

İstemli ya da İstemsiz Göçmen Olmak

Dönüş göçünün kavramsallaştırılmasında farklı yaklaşımlar vardır. Örneğin Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının deneyimleri “neo-klasik yaklaşım,” “iş göçünün yeni ekonomi yaklaşımı” veya “yapısal yaklaşım” ile analiz edilebilir (bkz. Cassarino, 2004) Ancak bahsi geçen yaklaşımlar göçü, göç edenlerin—mülteci olmadıkları müddetçe—bunu kendi istemleri doğrultusunda yaptığını varsayar. Ne var ki her göç istemli olmadığı için bu yaklaşımlar bazı göçmenlerin durumunu analiz etmede yeterli değildir. Ayrıca, bir geri dönüşün istemli olup olmadığını analiz edebilmek için, ölçülebilmesi neredeyse imkânsız olan bireysel deneyimler üzerine odaklanmak gerekmektedir (Black ve diğerleri, 2004, s. 12). Bu imkânsızlık, dönüş göçü literatüründe, istemsiz göç ile zorunlu göçü, istemsiz göçmenler ile de mültecileri

özdeşleştirme eğiliminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, istemsiz göç, ev sahibi ülkedeki siyasi krizden veya zulümden kaçmak gibi objektif verilerle analiz edilebilen göçe indirgenmektedir (bkz. Blitz ve diğerleri, 2005; Chimni, 2004; Kleist, 2017; Schreuder, 1996; Van Hear, 1995; Webber, 2011). Ne de olsa göç eden birinin mülteci olup olmadığını belirlemek, “istemsizlik” gibi sübjektif kavramlarla çalışmaktan çok daha kolaydır. Bazı araştırmacıların, mültecilerin ev sahibi ülkedeki yabancı düşmanlığı yapan medyadan etkilenip etkilenmediklerini anlamak için “istemsiz göç” adlı yeni bir kategori oluşturmalarının nedeni de budur: sübjektif istemsizliği objektif verilerle ölçülebilir deneyimlere indirgemek (bkz. Blitz ve diğerleri, 2005, s. 197). Böyle bir indirgeme, mülteci olmayan, ailelerinin fiziksel müdahalesi olmadan *fakat göç ettikleri ülkeye duygusal olarak geri dönmeye zorlanmış* bireylerin durumunu anlamamızı zorlaştırmaktadır. İstemsiz olarak Bulgaristan’a geri dönüş yapan Bulgaristan Türkü göçmen kadınları mülteci değildir. Söz konusu kadınların geri dönmelerinde, Türkiye’de maruz kaldıkları “yabancı” düşmanlığının da “yabancı” düşmanı medyanın da Türkiye’nin siyasi koşullarının da etkisi olmamıştır.

Bahsi geçen göçmenlerin geri dönüş kararı çoğunlukla aile arasında alındığı için, sadece *istemli göçmenler* ve *mülteciler* veya *istemsiz göçmenler* arasında değil, *bireysel* ve *ailesel* göç arasında da ayırım yapmak, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının geri dönüş deneyimlerini anlamak ve bahsi geçen göçleri sınıflandırmanın zorluğunu kavramak adına önemlidir. Detaya incek olursak; mülakat yapılan kadınların hiçbirinin *fiziksel anlamda zorlanarak* geri dönmedikleri göz önünde bulundurulduğunda, geri dönüşleri istemli olarak değerlendirilebilir. Fakat yapılan mülakatlar göstermiştir ki, dönüş kararı kadınların fikirleri göz önünde bulundurulmadan alınmış ve fiziksel olarak değil *fakat duygusal olarak* aile üyeleri tarafından Bulgaristan’a geri dönmeye zorlanmışlardır. Ailesel ve bireysel göç arasında ayırım ancak bireylerin deneyimlerine detaylı bir şekilde odaklanarak mümkün olabilir. Bireylere ve onların deneyimlerine odaklanmadığımızda, yani tikel etnografya yapmadığımızda, ailenin kararının bireyin kendi kararı olduğu ve Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının istemli bir şekilde Bulgaristan’a geri döndükleri gibi bir sonuca varılabilir. Özellikle ataerkilliğin hüküm sürdüğü ailelerde, erkeklerin kararı ailenin kararı olarak kabul edilebilir ve geri dönüş göçünün istemli olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, odak noktasının kadın olduğu akademik çalışmalarda, tikel etnografya daha önemli hale gelmektedir. Tikel etnografya, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının Bulgaristan’a geri dönüşleri ile ilgili genellemeler yerine birey odaklı cevaplar verecektir. Aşağıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi, bazı göçmenler ataerkil toplumlarda ekonomik gücün erkeklerde olmasından ve çeşitli duygusal baskılardan dolayı *istemleri dışında* Bulgaristan’a geri göçen *ama mülteci olmayan* bireylere tekabül etmektedir:

Bulgaristan'dan göç ettikten sonra, ölene kadar Türkiye'de kalacağımızı düşünmüştüm ama eşim bir müddet sonra Bulgaristan'a dönmeye karar verdi. Çok şaşırılmıştım ve çocuklarının yanında olduğunu söyleyerek fikrini değiştirmeye çalıştım. Kararının nedenini sordum ama söylemedi. Tek bir şey söyledi, bu da beni çaresiz bıraktı. Bulgaristan'a geri dönmek istemediğim takdirde, Türkiye'de kalabileceğimi söyledi. Bu nasıl mümkün olabilir? Kocam hastaydı ve onu yalnız bırakamazdım. Geri dönmek istemedim, ancak dönmek zorunda kaldım.

2011'de Bulgaristan'a döndük ve çifte vatandaşlığa sahibiz. Ama bu hiçbir şeyi değiştirmiyor. Eşim emekli olduktan sonra dönmeye karar verdi. Nadiren Türkiye'ye gidiyoruz, sadece ziyaret için; çünkü eşim Türkiye'deki evimizi sattı. Türkiye'ye taşındıktan sonra çok çalıştım ve anavatanımızda [Türkiye] vakit geçirmemin zamanı gelmişti. Ancak eşimin kararına karşı koyamadım.

Eşim çocuklarımızın geleceği için Bulgaristan'da bir ev almamız gerektiğini söyledi. Evi satın aldık. Başlangıçta çoğunlukla Türkiye'de kalıyorduk. Dört yıl önce İzmir'deki evimizi kiralamaya karar verdi. Geri dönmek istediğimde yapamadım. Kiracılar vardı. Geçen yıl evimizi sattı. Sahip olduğumuz tek ev bu ev. Yani buradan öteye gitme fırsatı yok benim için.

Bireysel deneyimlere odaklanarak tikel etnografya yapmak, istemli göç ile istemsiz göç, duygusal anlamda zorunlu göçe maruz bırakılan göçmen ile mülteci ve son olarak, bireysel göç ile ailesel göç arasındaki ayrıma dikkat çekerek, mülteci olmayan göçmenlerin istemli bir şekilde ülkelerine geri döndükleri varsayımını ortadan kaldırır. Bu varsayım, sadece dönüş göçü literatürü ile sınırlı değildir. Azınlık hakları literatüründe de benzer varsayımları bulmak mümkündür. Örneğin, bahsi geçen literatürün en önemli isimlerinden Will Kymlicka, azınlıkları “ulusal azınlıklar” ve “göçmenler” olarak iki gruba ayırmış; göçmenlerin, ulusal azınlıkların aksine, kendi kültürlerini bireysel ve ailesel göç sonucu *istemli olarak* terk ettiklerini iddia edip, kültürel haklar konusunda ulusal azınlıkları göçmenlere kıyasla daha fazla hak sahibi ilan etmiştir (Kymlicka, 1995, s. 96). Bu da demektir ki mülakat yapılan Bulgaristan Türkü göçmen kadınlardan bazılarının istemsiz bir şekilde Bulgaristan’a geri döndüklerini belirtmeleri, sadece istemli ve istemsiz göç arasında değil, ulusal azınlıklar ile göçmenler arasında da genel-geçer ayrımlar yapmanın zor olduğunu gösterecektir (Karademir, 2017). Ayrıca, aşağıda göreceğimiz gibi, bahsi geçen zorluklar “geleneksel sosyal bilim açıklamaları”nın bir başka varsayımını, “anavatan” kavramını da sorunsallaştıracaktır. Kısaca söyleyecek olursak; Bulgaristan Türkü göçmen kadınların geri dönüş deneyimleri ve nasıl (istemli/istemsiz) geri döndükleri onların öz-kimlik oluşumlarını ve anavatan algılarını şekillendirmektedir. Zira mülakat yapılan kadınların istemli/istemsiz geri dönüşleri şu an yaşadıkları yerde kendilerini nasıl algıladıklarını, yani kendilerini Bulgaristan’ın “yerlisi” olarak mı yoksa “yabancı” olarak mı gördüklerini belirleyen etmenlerin başında gelmektedir.

“Yerlisi” ya da “Yabancı” Olmak

İlgili literatürde geri dönüş göçü çoğunlukla göçmenlerin anavatanlarına geri dönmesi olarak tanımlanır (Gmelch, 1980, s. 136). Bu tanıma göre Bulgaristan’a geri dönen Bulgaristan Türklerinin anavatanı Bulgaristan’dır. Fakat saha çalışmasının sonuçları göstermiştir ki, anavatanın kesin ve değişmez bir tanımı olması, özellikle bireylerin deneyimleri göz önünde bulundurulduğunda, imkânsızdır. Zlatko Skrbis’in de dediği gibi, “anavatanlar basit bir coğrafi tanım değil, politik ve kültürel faktörlerden etkilenen mekânsal terimlerdir” (1999, s. 38). Bu sebeple, anavatan algısı, bahsi geçen kadınların hem Bulgaristan’da hem de Türkiye’deki deneyimlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Mülakat yapılan on dokuz kadından hepsi Türk ve Bulgaristan’da doğmuş olmasına rağmen, *istemlice* Bulgaristan’a geri dönen on göçmen anavatanını Bulgaristan olarak görürken, *istemsizce* geri dönen dokuz göçmen anavatanını Türkiye olarak görmektedir.

William Safran’ın sunduğu diaspora üyelerinin özelliklerini referans olarak (bkz. 1991, s. 83-84), Bulgaristan’a istemlice geri dönenleri Türkiye’deki kalış süreleri boyunca diaspora üyeleri olarak adlandırabiliriz. İstemli göçmenler, Bulgaristan’daki rejimden dolayı Türkiye’ye göçe zorlanmış ve “anavatanlarından” kopmuşlardır. Onlar Bulgaristan’ı “vaat edilmiş topraklar” olarak görmüş ve Türklere karşı “Yeniden Doğuş Süreci” ile birlikte oluşan ayrımcı tavrın biteceği günü beklemişlerdir. Ayrıca Bulgaristan Türkleri ile Türkiyeli Türkler arasındaki kültürel farklar, söz konusu kadınların Türkiye’de ötekileştirilmelerine sebep olmuş, bu yüzden de bu kadınlar kendilerini Türkiye’de “yabancı” olarak algılamışlardır. Sonuç olarak, söz konusu göçmenlerin Bulgaristan’a *istemli göçleri*, onların anavatan özlemini dindirmiştir. Aşağıdaki alıntının sahibi çifte vatandaşlığa sahip olan 1989 yılında göç etmiş yasal bir göçmene aittir. Fakat yaşadığı ayrımcılık kimliğini soydaş olarak kuramamasına neden olmuş; bu da anavatan algısını belirlemiştir.

Türkiye’de tekstil fabrikasında çalışırdım. Hiç arkadaşım yoktu. Evden sabah 5.30’da çıkardım çünkü iş yerim çok uzaktı. Gece geç vakit eve gelirdim. İş arkadaşlarım Bulgar olduğumu söyleyerek hep dışladı beni. Bir gün dayanamadım, ağlamaya başladım ve patronum gördü, neden ağladığımı sordu. Ben de dedim ki “Bana Bulgar diyorlar. Evimi bıraktım geldim buraya Türk olduğum için. Bulgar olsam ‘Yeniden Doğuş Süreci’ni yaşamazdım.” Patronum çok kızdı ve iş arkadaşlarıma dedi ki: “Buraya geldiler, çalışıyorlar ve kazandıkları para ile ilgili olarak hiç şikâyet etmiyorlar. Eğer bir daha soydaşlarımıza karşı ayrımcılık devam ederse, o zaman görürsünüz ayrımcılığı.” O günden

sonra bana bir daha Bulgar demediler ama biliyorum ki bizi hiç kabul etmediler. Kısacası, Bulgaristan’da Türk, Türkiye’de Bulgar oldum. Kimim ben? Bulgaristan’da Türk olmayı tercih ettim.

Clifford’a göre, doğdukları kültür ve gelenekler diasporadaki kadınlar üzerinde oldukça etkilidir (1994, s. 314). İstemli göçmenler, her ne kadar sonunda ayrımcılığa uğrasalar da ne iş sahibi olmaktan ne de giyim tarzlarından vazgeçmişlerdir. Bunun sebebi, çalışan olmak gibi giyim tarzının da Bulgaristan’daki yaşamlarından dolayı şekillenmiş kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olmasıdır.

Türkiye’deki Türkler bizi yabancı olarak gördüler, dışladılar. Bu dışlanma beni başlarda çok korkuttu. Göçten sonraki üç yıl boyunca ne dedilerse sustum. Arkamdan çok konuştular. Mesela giyim tarzım hakkında konuşurlardı. Bulgaristan’da kimsenin haddine değildir benim etek boyum hakkında konuşmak. Çalışmam da mahallede çok sorun yarattı. Yaşadığım yerde sadece Bulgaristan Türkleri çalışırdı. Bizden sonra çalışan kadına alıştılar.

Doğdukları ülkeden Bulgaristan’ın siyasi yapısından dolayı göç etmelerine rağmen Bulgaristan’a istemsizce geri dönenler, şu an Bulgaristan’da yaşadıkları ve anavatanlarını Türkiye olarak gördükleri için diaspora üyesi olarak adlandırılmalı mıdır? Her ne kadar “Yeniden Doğu Süreci”nin bir sonucu olan 1989-Zorunlu Göçü ile doğdukları yerden kopmuş olsalar da bu süreç onların anavatanları olan Türkiye’ye kavuşmalarını sağlamıştır. Daha da önemlisi, Bulgaristan’a, komünist rejimin yıkılmasıyla birlikte Türklerin yaşayabileceği daha rahat bir ortam olduğu için değil, aile üyelerinin zorlamasıyla dönmüşlerdir. İstemsiz dönüşleri anavatanlarını bırakmalarına sebep olmuş, Bulgaristan’da kendilerini “yabancı” olarak algılamış, Türkiye’ye özlem her geçen gün artmış ve umutları tükense de bir gün Türkiye’ye dönüp sürgünlerinin biteceği günü beklemeye başlamışlardır. Anavatanlarının güvenliği de refahı da her zaman gündemleri olmuş, Türkiye ile ilişkileri “toplumlararası etnik bilinç ve dayanışma” oluşturmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple, Türkiye’de de Bulgaristan’da da diğerleri kadar Türk olduklarını vurgulamışlardır. Anavatanlarını Türkiye olarak gördüklerinden, Bulgaristan’da doğmalarına rağmen kendilerini orada “yabancı” olarak algılamalarından ve Bulgaristan’a geri dönüşleri kendi istemleri dışında gerçekleştiğinden, söz konusu istemsiz göçmenler Bulgaristan’ın diaspora üyeleri olarak görülmelidir.

Bulgaristan’da doğdum, Bulgaristan’da büyüdüm, Bulgaristan’da evlendim, Bulgaristan’da anne oldum. Çok da iyi Bulgarca konuşuyorum ama Türkiye benim anavatanım. Yabancı gibi hissetmek kahredici bir durum. Her yerde bunu hissediyorum.

Sonuç olarak, geri dönüş türü ile anavatan algısı arasında sıkı bir bağ vardır. Ancak yukarıda gördüğümüz gibi, Bulgaristan’a geri dönen Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının sadece geri dönüş türü, anavatan algısı ve kendilerini şu veya bu ülkenin yerlisi/yabancıları olarak algılamaları gibi öz-kimlik algılarındaki çeşitliliğe ek olarak, bahsi geçen kadınların göç deneyimi çifte yük, yasallık ve ataerkillik üzerinden de çeşitlenmektedir. Dolayısıyla, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının anavatan algısının, hangi sosyal ve ekonomik sınıfa dâhil olduklarına, Türkiye’de soydaş olarak kabul edilip edilmediklerine, yasal göçmen olup olmadıklarına, göçten sonra Türkiye Devleti’nden maddi destek alıp almadıklarına ve ev işlerinde yardıma mazhar olup olmadıklarına bağlı olarak da çeşitlilik göstermesini beklemek için yeter sebep vardır. Çeşitli nedenlerle çeşitlenen öz-kimlik algıları, geri dönüşün farklı nedenleri olduğu gerçeği ve anavatan algısındaki farklılıklar, Bulgaristan Türkü göçmen kadınlar hakkında herhangi bir genelleme yapmanın imkânsızlığını gözler önüne sermektedir. Kısacası, her birey bir vaka incelemesidir ve vakaları incelemeyen genelleştirmeler yapmak, yani tikel etnografya yapmamak, sosyal bilimlerde kabul edilemez genelleştirmeler yapma tehlikesini doğurmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, ilk olarak, *sabit bir* Bulgaristan Türkü göçmenliğinin ve kadınlığının olmadığı, onların sınırın iki yakasındaki *farklı* deneyimlerine odaklanılarak gösterilmiştir. Bu deneyimler, çifte yük algılarına, Türkiye'ye ne zaman göç ettiklerine, Bulgaristan'a istemli/istemli geri dönmüş olmalarına ve kendilerini Bulgaristan'ın "yerlisi" mi "yabancı" mı olarak gördüklerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. İkinci olarak, hem soydaşlığın muğlak bir kavram olduğu hem de 1989-Zorunlu Göçü boyunca yetkililerce dillendirilen anavatan kavramının göreceliği, soydaşların yaşadığı ayrımcılık ve soydaş olmayı birkaç ay ile kaçırarak yasadışı göçmenlerin deneyimleri üzerinden detaylandırılmıştır. Üçüncü olarak, istemli bir şekilde Bulgaristan'a geri dönen Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının deneyimlerine değinerek, sadece mültecilerin değil göçmenlerin de istemli dışında yaşadıkları ülkeden duygusal olarak göç zorlanabilecekleri üzerinde durulmuştur. Son olarak ise, Bulgaristan'da doğmalarına, Bulgaristan Hükümeti tarafından benzer baskılara maruz kalmalarına, Türkiye'ye göç etmelerine ve Bulgaristan'a geri dönmüş olmalarına rağmen, mülakat yapılan Bulgaristan Türkü göçmen kadınlarının farklı anavatan algıları olduğu gösterilmiştir. Sonuç olarak, tikel etnografya ile genelleme yapmanın önüne geçilmiş; *soydaşlık, istemli göç ve anavatan* gibi kavramlar hakkındaki geleneksel sosyal bilim açıklamalarının genel-geçer varsayımları sorunsallaştırılmıştır.

Kaynakça

- Abu-Lughod, L. (1990). Can there be a feminist ethnography. *Women and Performance: A Journal of Feminist Theory*, 5(1), 7-27.
- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against culture. R. G. Fox (Ed.), *Recapturing anthropology: Working in the present* içinde (ss. 137-162). New Mexico: School of American Research Press.
- Amnesty international report (1986). London: Amnesty International Publications.
- Black, R., Koser, K., Munk, K., Atfield, G., D'Onofrio, L. ve Tiemoko, R. (2004). *Home office online report: Understanding voluntary return* (Rapor No. 50, 04).
- Blitz, B.K., Sales, R. ve Marzano, L. (2005). Non-voluntary return? The politics of return to Afghanistan. *Political Studies*, 53, 182-200.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies, UNESCO*, 6(2), 253-279.
- Chimni, B. S. (2004). From resettlement to involuntary repatriation: Towards a critical history of durable solutions to refugee problems. *Refugee Survey Quarterly*, 23(3), 55-73.
- Clifford, J. (1986). Introduction: Partial truths. J. Clifford ve G. E. Marcus (Eds.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography* içinde (ss. 1-26). Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302-338.
- Crampton, R. J. (1997). A concise history of Bulgaria. New York: Cambridge University Press.
- Danış, D. ve Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.
- De Genova, N. (2002). Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419-447
- Dimitrov, V. (2000). In a search of a homogenous nation: The assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1(4), 1-22.
- Elchinova, M. (2005). Alien by default: The identity of the Turks of Bulgaria at home and in immigration. R. Detrez ve P. Plas (Ed.), *Developing cultural identity in the Balkans: Convergence vs. divergence* içinde (ss. 87-110). Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- Eminov, A. (1990). There are no Turks in Bulgaria: Rewriting history by administrative Fiat. K. H. Karpat (Ed.), *The Turks of Bulgaria: The history, culture, and political fate of a minority* içinde (ss. 203-222). Istanbul: The Isis Press.
- Eminov, A. (1997). Turkish and other Muslim minorities of Bulgaria. London: Hurst and Company.
- Eminov, A. (1999). The Turks in Bulgaria: Post-1989 developments. *Nationalities Papers*, 27(1), 31-55.
- Ghodsee, K. (2004). Red Nostalgia? Communism, women's emancipation and economic transformation in Bulgaria. *L'Homme: Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft (Journal for Feminist History)*, 15(1), 23-36.
- Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.

- Hochschild, A. ve Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*. New York: Penguin Books.
- Höpken, W. (1997). From ethnic identity to ethnic mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since communism. H. Poulton ve S. Taji-Farouki (Ed.), *Muslim identity and the Balkan state* içinde (ss. 54-81). London: Hurst & Company.
- Karademir, A. (2017). Non-chauvinist multiculturalism: A critical encounter between Butler and Kymlicka on the way to the emancipationist model of minority rights. *The Philosophical Forum: A Quarterly*, 48, 4, 423-448.
- Karpat, K. H. (1990). By way of introducing this issue: Bulgaria's methods of nation building – the annihilation of minorities. K. H. Karpat (Ed.), *The Turks of Bulgaria* içinde (ss. 1-22). Istanbul: The Isis Press.
- Kasli, Z. ve Parla, A. (2009). Broken lines of illegality and the reproduction of state sovereignty: The impact of visa policies on Turkish immigrant from Bulgaria. *Alternatives: Global, Local, Political*, 34, 2, 203-227.
- Kılıçlı, G. (2017). *The mystery of return to Bulgaria: Analyzing self-identity construction of Bulgarian Turkish immigrant women through their everyday life experiences on the two sides of the border*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Kleist, N. (2017). Disrupted migration projects: The moral economy of involuntary return to Ghana from Libya. *The Journal of the International African Institute*, 87(2), 322-342.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. New York: Oxford University Press.
- Laber, J. (1987). *Destroying ethnic identity: The Turks of Bulgaria (A Helsinki Watch Report)*. New York: Human Rights Watch.
- Mahon, M. (1999). The Turkish minority under communist Bulgaria – politics of ethnicity and power. *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 1(2), 149-162.
- Nitzova, P. (1997). Bulgaria: Minorities, democratization, and national sentiments. *Nationalities Papers*, 25(4), 729-739.
- Parla, A. (2003). Marking time along the Bulgarian-Turkish border. *Ethnography*, 4(4), 561-575.
- Parla, A. (2009). Remembering across the border: Postsocialist nostalgia among Turkish immigrants from Bulgaria. *American Ethnologist*, 36(4), 750-767.
- Poulton, H. (1991). *The Balkans – minorities and states in conflict*. London: Minority Rights Publications.
- Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora*, 1(1), 83-99.
- Schreuder, Y. (1996). Report of the salzburg seminar session, “Involuntary migration,” Held in Salzburg, Austria, July 8-15, 1995. *The International Migration Review*, 30(3), 803-808.
- Skrbiš, Z. (1999). *Long-distance nationalism: Diasporas, homelands and identities*. Sydney: Ashgate.
- Şimşir, B. (1990). The Turkish minority in Bulgaria: History and culture. K. H. Karpat (Ed.), *The Turks of Bulgaria* içinde (ss. 159-178). Istanbul: The Isis Press.
- Van Hear, N. (1995). The impact of the involuntary mass ‘Return’ to Jordan in the wake of the Gulf crisis. *International Migration Review*, 29(2), 352-374.
- Vasileva, D. (1992). Bulgarian Turkish emigration and return. *International Migration Review*, 26(2), 342-352
- Webber, F. (2011). How Voluntary are Voluntary Returns? *Race and Class*, 52(4) 98-107.
- Zhelyazkova, A. (2001). Bulgaria in transition: The Muslim minorities. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 12(3), 283-301.

Bizans El Yazmalarındaki İncilci Minyatürlerinden Cam Hokkalar Glass Inkpots From the Miniatures of Evangelist in the Byzantine Manuscripts

Tümay HAZİNEDAR COŞKUN*

Öz

Bizans el yazmalarında 6. yüzyıldan itibaren görülen İncilci minyatürleri, değişmez bir şemada, azizleri masa başında İncillerini kaleme alırken tasvir ederler. Resimlerde çoğunlukla yazı araçları ayrıntı ile gösterilmektedir. 10. yüzyıl ile bu gereçler arasında dikkati çeken cam şişeler, tarafımızdan mürekkep hokkaları olarak nitelendirilmiştir. Bu yazımızda kullanımları konusunda sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Bizans cam şişelerinin böylesi işlevleri minyatür görselleri ile tartışmaya açılmıştır. Bizans dönemine ait eserler arasında mürekkep şişesi olarak yayımlanmış, ikisi Selanik Bizans Kültür Müzesi'ndeki birkaç örneğe Kadıkalesi'nde bulunmuş iki şişe parçasını da dâhil ettik. Minyatürlerdeki hokkaların biçimleri genelde Bizans şişelerini tekrarlayan ve el yazmalarının yapıldıkları dönemin modasını yansıtan ayrıntılardır. Buna göre değişen biçimlerinin yanında, şişelerin resimdeki konumlarının ve boyutlarının da farklılık gösterdiği dikkati çeker. Burada yer verdiğimiz örneklerde görülen yarıya kadar dolu şişeler, bize göre yazım işinin bitmek üzere olduğunu söylemektedir ve belki de mürekkebin değerli ve nadir mai olduğunu ifade eden metaforik anlamı da vardı. Resimlerden cam kapların serbest üfleme tekniği ile üretilmiş ve muhtemelen vurma dipli şişeler olduklarını çıkarmak mümkündür.

Anahtar sözcükler: Bizans, Bizans Cam Sanatı, Cam Mürekkep Şişeleri, Bizans Resimli El Yazmaları, İncilci minyatürü.

Abstract

Evangelist miniatures seen in Byzantine manuscripts from the 6th century onwards illustrate an unchanging scheme where saints put down the Bible on paper at their desks. Pictures often depict writing utensils in detail. We characterized the glass bottles that stood out among these vessels as inkpots seen by the 10th century. In this essay, we discuss the functions of Byzantine glass bottles, for which we have limited information about their use, with miniature images. We have also included herein the parts of two bottles we unearthed in Kadıkalesi as Byzantine inkpots, in addition to few samples, two of which are at Thessalonica Byzantine Culture Museum. The shapes of the inkbottles in the miniatures are generally details that repeat the Byzantine bottles and reflect the fashion of the era that the manuscripts were produced. Accordingly, in addition to differing forms, the position and the sizes of the bottles in the image are also strikingly different. The half-full bottles seen in these examples imply that the writing task is about to be completed; or perhaps, there is a metaphoric implication that the ink was a valuable and rare liquid. It is possible to deduce from the pictures that the glass vessel are bottles produced with free-blowing technique and are probably struck-bottomed.

Keywords: Byzantine, Byzantine Glasswork, Glass Ink Bottle, Byzantine Illuminated Manuscripts, Fourth Evangelist.

* Araş. Gör. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı. e-posta: tumayhazinedar@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9556-4316

Giriş

Böyle bir makalenin kaleme alınışı, cam ile uğraşan birisi olarak, Bizans tasvirlerinde dikkatimizi çeken cam objelerin gözden geçirilmesi nedeniyledir. Dolayısıyla burada Bizans dini yazmalarında, doğrudan İncil Yazarlarının¹ kendi kitaplarının başlangıçlarında, bir tür takdimleri olan tasvirlerdeki mürekkep şişelerinin tartışılması amaçlanmıştır. Ayrıca söz konusu şişeleri “hokka”² olarak adlandırmayı da doğrudan işlevini ifade etmesi nedeniyle başlık için uygun gördük. Yani bu tanımlamayla mürekkebin sıvı halde saklandığı kapları ifade etmekteyiz. Bu nedenle azizlerin masalarının üzerinde yazı aletleriyle birlikte yer alan oldukça küçük boyutlu metal, seramik ya da farklı malzemelerden yapılmış içindeki sıvının dökülmesine engel olan palet şeklindeki kapları tarif etmemekteyiz (Kaya-Zencirci, 2018, s.238-271). Tartışmaya açık bu isimlendirmeyi aşağıda mürekkep şişesi ile birlikte kullanmaktayız.

El Yazmaları Hakkında Kısa Bilgiler

Orta Çağ’da parşömen (işlenmiş deri) üzerine elle kaleme alınan kitap metinleri kimi zaman resimlerle zenginleştiriliyordu. Özellikle Bizans dinsel yazmaları arasındaki Dört İncil metinleri ise baş sayfalarında yer alan yazarlarının portreleri yani “Dört İncilci” minyatürlerini içeriyordu. J. Lowden, kutsal kitap ressamlığını çağının lüks tüketimi olarak yorumlar ve resimli yazmaların üretildikleri devletin sosyo-ekonomik durumunu yansıttıklarını belirtir (Lowden, 2004, s. 262). Bu bağlamda da el yazmaları kütüphanelerde veya koleksiyonlar içinde saklanıyorlardı (Buringh- Zanden, 2009, s. 6). Yazmaların ait oldukları dönemdeki maddi durum, kullanılan malzemeyi ve modayı etkilese bile, bu eserlerin estetik tercihlerin de ön planda tutularak üretildiği söylenebilir (Lowden, 2004, s. 262). Çoğunlukla dinsel içeriğe sahip olmalarının yanında edebi, tarihi, tıp ve fen ile ilgili olanları da vardır. Bu eserler, bitkisel içerikli papirüs ya da hayvan derisinden elde edilen parşömen kâğıdından üretilmekte idi³. R. Calkins, Nil vadisindeki bir kamıştan yapıldığı bilinen papirüsün dayanıksız, kırılğan ve biçimsiz olduğunu söyler. Bununla birlikte M.Ö. 1. yüzyılın sonunda dana veya kuzu gibi hayvanların derilerinin, düzgünce kazınması ve sertleştirilmesiyle üzerine yazı yazılabilir hale getirilen parşömenlerin ise tabakalar halinde tek tek kesilip ortalarından katlandıklarını söyler. Parşömen, tek tek sayfaların bir arada tutulmasına imkân vermiştir. Calkins, eğer sonradan başka bir yaprak diğerlerinin yanına eklenecek olursa bu sayfanın kıvrım boyunca iplikle dikildiğini belirtmiştir (Calkins, 1983, s. 16). Bizans el yazmalarında ise daha çok parşömen kâğıdı tercih edilmiştir⁴.

Yunan ve Roma Dönemi’nde el yazmalarının bir türü olan ve yaklaşık 9 – 10 m uzunluğa ulaşan rulo da denilen *rotuluslar* pek çok parşömen parçasının uç uca getirilmesiyle oluşturulur, bunlara metin ve hatta minyatürler belirli aralıklarla yan yana yazılıp resimlenirdi. Belli boyutlarda tek tek sayfalarından oluşan kodeksler ise 1. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan; 4. yüzyıla yaygınlaşan bir el yazma türüdür (Koch, 2015, s. 148). Bugün hala kullandığımız kitap formuna benzeyen kodekslere Orta Çağ’da numaralar eklenmeye başlamıştır. Ancak bu eserlerde numara yalnızca bir taraftaki yaprağa verilmiştir. Yaprığın her iki tarafına numaralandırma sistemi ise matbaanın bulunuşu ile gerçekleşmiştir (Calkins, 1983, s. 16). G.R. Parpulov, Bizans el yazmalarına ilişkin en eski çalışmalardan birini Nikodim Kondakov’un (1844-1925) doktora tezi olduğunu söyler; bu çalışmanın el yazmalarının ikonografik ve üslupsal açıdan değişimlerini

¹ Bu anlamda Yunanca doğrudan “Müjdecî” demek olan Evangelist yerine İncil yazarı veya başlıktaki gibi İncilci demeyi tercih ettik. Kuşkusuz bu sözcüklerle Dört İncil yazarını (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’yı) akla getirmeliyiz.

² Türk Dil Kurumu’na göre Arapça kökenli sözcük tanımındaki “cam, metal ve topraktan yapılmış mürekkep kabı” şeklindeki açıklamayı bu kullanımımız için esas aldık. Şüphesiz günümüzde plastik/mikadan yapılmış örneklerde boyutları küçük ve devrildiklerinde içindeki mainin dökülmeyeceği şekilde biçimlendirilmiş örnekler ile karıştırılmaması gerekmektedir.

³ Papirüs (byblos ya da papyrus) MÖ 3300’lerden itibaren, Eski Mısır’da Nil vadisinde yetiştirilen ve cyrepuspapyrus adı verilen bitkiden yapılırdı. İlk defa Eski Mısır’da yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış daha sonra Akdeniz ülkelerine yayılmıştır. 9. yüzyıldan itibaren papirüse olan talep gittikçe azalsa da Mısır’da M.S. 10. yüzyıl ortalarına kadar ana yazı malzemesi olarak kullanılmaya devam etmiş ve bu tarihten sonra üretimi sona ermiştir (Atılğan, 2006, s.295; Bloom, 2003, s.50-51).

⁴ Antik Dönemde; difthera, derma, somation, membrana gibi isimlerle bilinen, adını Pergamon (Bergama) kentinden alan ve hayvan derisinden üretilen parşömen, M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren dayanıklı bir yapıya sahip olduğu için yazmalarda yaygın kullanılan bir malzemeydi (Hunger, vd., 1975, s.34).

ortaya koyduğunu belirtir⁵. Bizans el yazmalarının erken yıllara ait örneklerinde, sadece metinler yer alırken zamanla yazıların yanına tasvirler eklenir ya da resimler metinler arasına tam sayfa olarak serpiştirilir⁶. Bizans'ın 850 yılına kadar oldukça nadir olan resimli el yazmaları bu tarihten sonra yaygınlaşır. Ancak 1200 yılları ile beraber minyatürlü yazmaların üretimi diğer kitaplara göre giderek azalır. Özellikle Orta Çağ'da üretilen Bizans el yazmaları sadece kendinden sonraki Bizanslı yazarları etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya'daki sanatçılara da esin kaynağı olmuştur (Anderson, 1997, s. 83).

Bizans Minyatürlü El Yazmaları ve İncil Yazarlarının Mürekkep Hokkaları

Bizans minyatürlü el yazmalarında genellikle, eski ve yeni ahitten sahneler, azizlerin hayat hikâyeleri ve dört İncil yazarına ilişkin portreler görülür. En çok işlenen konulardan biri de 6. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan İncilci resimleridir. Bu sahnelerde, İncil yazarları, ayakta ya da oturup çalışırken, yazarken veya dinlenirken, genellikle tek başlarına nadir olarak havariler ya da diğer İncil yazarları ile birlikte betimlenmişlerdir⁷. Rossano İncili'nde yer alan Aziz Markos'un betimlemesinde yazarın bir mimari mekân içerisinde, oturarak İncil'i yazarken resmedilmesi, el yazmaları için adeta standartlaşmış bir kalıp olarak, 6. yüzyıldan sonraki Bizans ve Batı sanatı minyatürlerinde benzer formda pek çok eser görülmeye başlanmıştır (Calkins, 1983, s. 27). Mekân algısı çoğunlukla azizlerin masasının arkasında yer alan tonozla örtülü yüksek binalarla kimi zaman da kiboriumlarla sağlanmıştır. Bazen tabure bazen sade bir sandalye üzerinde oturan İncil yazarlarının; imparator gibi arkalıklı bir taht üzerinde tasvir edildikleri örnekler de vardır. Masalarının üzerinde ise İncil kürsüleri yer alır. Çoğu zaman bu kürsülerin bir veya iki tane rafa sahip oldukları gözlenir. Söz konusu sahnelerdeki masa, kürsü, sandalye gibi mobilya aksamları kompozisyonu tamamlayan öğeler olarak karşımıza çıkar. Minyatürlerin ait oldukları yüzyıllara göre formları ve süslemelerinin değişiklik gösterdiği bu öğeler çağdaşlarıyla benzer özellikler gösterir. Azizler resimlerde diğer objelere göre büyük boyutlu betimlenerek izleyenin dikkatini kendine çeker. Altın bir arka fona karşı boyanmış minyatürler, 11. yüzyılın sonlarındaki sanatın karakteristik örnekleridir (Nersessian, 1965, s. 164). J. Anderson, İncilcilerin, 6. yüzyıla ait minyatürlerde, izleyiciden karşıt sayfadaki metne doğru dönük durduğunu, böylece yazarın portresinin kutsal kitabın yaradılış anına bir bakış gibi görünmesinin sağlandığını altını çizer. Bu sahnelerin Hıristiyan sanatında sıklıkla kullanılmasının nedeni, İncil yazarlarının ilahi bir ilham kaynağı altında Tanrı ile iletişime geçerek, kutsal kitapları yazmış olduklarının düşünülmesidir. Bu yüzden de resimlerde, söz konusu olan ilahi eylemin yalnızlığı vurgulanmaktadır. Spatharakis ise 11. yüzyıl örneklerinde özellikle azizlerin kıyafetlerinin detayları üzerinde ince vuruşlarla yapılmış fırça izlerinin olduğunu belirtir. Yine bu yüzyılda ince altın yaldız renkli çizgilerin kompozisyona dâhil edildiğini, ancak bunların çoğunun siyah beyaz renkli olduklarından dolayı algılanamadıklarından söz eder (Spatharakis, 1981, s. 139-141). 12. yüzyılda ise İncil yazarlarının portrelerinde farklılaşma dikkat çeker. Yazarlar, bu defa ellerindeki metni izleyiciye sunup beyan eder gibi resmedilmişlerdir. Bu şekilde gerçekleştirilen ilahi işin vurgulanması, litürjik kitapların da özüne uygun olmuştur (Anderson, 1997, s. 86). Sahne düzeni ise önceki yüzyıllara paralel şekildedir; azizler bir mekân içerisinde tek başlarına masa başında İncillerini yazarken, okurken veya dinlenirken betimlenmişlerdir. 13. yüzyıla ait İncil yazarı portreleriyle ilgili ilk çalışma 1944 yılında K. Weitzmann tarafından gerçekleştirilmiştir (Weitzmann, 1944, s. 193-214)⁸. Bu yüzyıla ait örneklerde de yazarlar yine mimari

⁵ Yazara göre, Konkadov tezinde 11. yüzyıla kadar el yazmalarının Bizans'ta gelişerek devam ettiğini ancak daha sonra çeşitli tekrarlamalara gidildiği ve natüralist etkilerin el yazmalarında acemice kullanılmaya başladığını söylemektedir (Parpulov, 2013, s.203). Diğer yandan Alman sanat tarihçi Kurt Wietzman'ın da Bizans minyatürlü rotulos ve kodeksleri kaynakları ile birlikte ele alan yayınının da altını çizmek gerekir (Weitzmann, 1947).

⁶ Hristiyanlık içerikli yazmaların ne zaman resimlenmeye başladığı tam olarak bilinmemese de birkaç sayfadan ibaret "*Quedlinburg Italas*" olarak adlandırılan 5. yüzyıl başına ait İncil'in Latince tercümesi en erken örnek olarak kabul edilir. Bazı araştırmacılar ise minyatürlü İncil yazmalarının duvar resimlerinden de önce ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bu konuda ve daha geniş bilgi bkz. Koch, 2015, s.148.

⁷ 10. yüzyıla ait olan Dumbarton Oaks Koleksiyonu MS 3, fol. 215 numaralı eserde, Aziz Lukas 12 havari ile birlikte resmedilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Nersessian, 1965, f. 32). Athos Protaton Manastır'ında MS 11fol. 165v numaralı yazmanın bir minyatüründe Aziz Lukas ve Aziz Markos birlikte görülür (Bkz. Kubiski, 2001, s.44).

⁸ Weitzmann, İncil yazarlarının portrelerini içeren bu yüzyıla ait pek çok minyatürün, Latin İmparatorluğu dönemine atfedildiğini ancak bunların gerçek tarihinin yaklaşık olarak 14. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir.

unsurların eşlik ettiği sahnede tek başlarına resmedilmişlerdir⁹. Ancak 14.yüzyıl ile birlikte kimi minyatürlü el yazmalarında İncil yazarlarının tek başlarına değil zaman zaman diğer havariler ile birlikte resmedildikleri gözlenir¹⁰. Arka fon ise çoğu örnekte olduğu gibi yine altın yaldızla boyanmıştır.

Bizans minyatürlerinde yazarların önünde dikdörtgen biçimli bir masa ve bunun üzerinde genellikle İncil kürsüsü vardır. Masalarında stylus denilen kalemleri, makas, mürekkep hokkaları veya şişeleri gibi yazım için gerekli eşyalar yer alır. Mürekkep şişeleri bazen masanın üzerinde ya da dolaplarında, bazen İncil kürsünün rafında kimi zaman yerde ya da tabure, sehpa gibi bir objenin üzerinde durur. Sahnelerde dikkati çeken diğer unsur ise mürekkep şişelerinin masaların dolaplarının içinde bulunduğu örneklerde, dolap kapaklarının üstünde kilitlerin görülmesidir. Bu şişelerin saklanması ve kilit altına alınması kullanıldığı dönemde pahalı ve zor temin edilen ürünler olduğunu düşündürür. Mürekkep şişesi olarak camın tercih edilmesinin nedeni içindeki sıvıyı herhangi bir kalıntı bulaştırmadan saf haliyle saklayabilmesidir (Antonaras, 2010, s. 417). Camın bu kendine özgü yapısı onun sadece günlük ya da özel kullanım kapları arasına girmesini sağlamakla kalmayıp içinde kutsal yağ, merhem, parfüm ya da parfüm esansı gibi özel ve zahmetli üretilen sıvıların korunabilmesi için en uygun ortamı sağlayan objelerden biri olmasına da neden olmuştur.

Resim 1: Minyatür, Aziz Matta, Athos Dağı, Stavronikita Manastırı, Kodeks 43 (Parani, 2005, s. 158)

Resim 2: Aziz Matta'nın Mürekkep Şişesi Detayı

Minyatürlerde gözlenen mürekkep şişeleri, küresel ya da armudi gövdeli, silindirik boyunlu ve olasılıkla vurma diplidir. Ağız kenarları ise çoğunlukla dışa doğru çekik bazı örneklerde düz, nadir kaplarda ise yonca şeklindedir. Camların tasvirlerinden ve benzer örneklerinden hareketle serbest üfleme tekniği ile üretilmiş oldukları görülür¹¹. Serbest üfleme teknikli şişelerin, ağız kenarları ve dip kısımları alet yardımıyla şekillendirilmektedir.

⁹ K. Weitzmann Sina Dağı Catherine Manastırı'nda MS 2123 numaralı el yazma eserde Aziz Matta ve Aziz Markos'un portrelerini kıyafet kıvrımlarından, saç ve sakallarının verilmesine kadar ayrıntılı şekilde ele almıştır. Ancak bu minyatürlerin Bizans üslubundan çok Batı sanatına yakın olduğunu söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Weitzmann, 1973, s. 24-25.

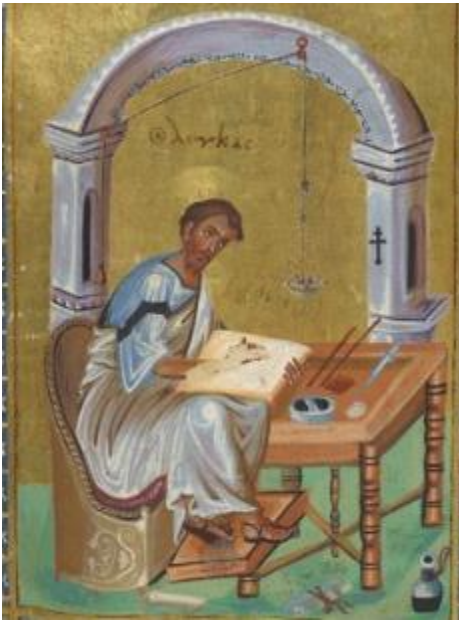
¹⁰ Atina Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan resimli yazmada (Folio 158) Aziz Yuhanna'nın öğrencisi Prohorus ile birlikte resmedildiği görülür. Bu minyatürün Makedonya Rönesansı'nın resim özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. Diğer Aziz portrelerinden farklı olarak burada İncilci arkalıklı bir taht üzerinde oturur, elinde rulo tutarken resmedilirken önünde yer alan havarisi kâğıda yazı yazmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Buchthal, 1961, s.129). Azizlerin havarileriyle resmedildiği minyatür örneği için yine bkz. Buchthal, 1961, s.140.

¹¹ Serbest üfleme tekniği herhangi bir kalıp kullanılmadan oluşturulan üflemedir. Bu teknikte, üfleme çubuğu olarak adlandırılan madeni borunun önce ucu kızarıncaya kadar ısıtılır ardından suya batırılarak biraz soğutulur. Bu işlemin arkasından üfleme çubuğu, camın eriyik halde bulunduğu potaya daldırılarak az miktarda cam, sürekli döndürülerek dışarı alınır. Bu döndürme işlemi sırasında cam akışkanlığını kaybetmeye başlar ve

İncilci minyatürlerinin ilk örnekleri 6. yüzyıldandır ve bunlardan cam hokkalar diğer bir deyişle mürekkep şişelerinin resmedildiği en erken örnek Yunanistan'da, Athos, Stavronikita Manastırı'nda bulunan Aziz Matta'nın tam sayfa portresini içeren 10. yüzyılın ortasına ait el yazmasıdır (Res. 1, 2)¹². Aziz, dikdörtgen formu ve üzerinde çeşitli yazı gereçleri bulunan masanın başında oturup İncil okurken resmedilmiştir. Aziz Matta'nın arkasında bir tabure üzerinde ise büyük boyutlu mürekkep şişesi yer alır¹³.

Küresel gövdeli ve olasılıkla vurma dipli olan şişe, uzun silindirik boyunlu olarak tasvir edilmiştir. Gövdeden boyun kısmına doğru önce daralarak uzamakta daha sonra huni şekilli düzgün ve kalın dudaklı bir ağız kenarı ile son bulmaktadır. Şişenin benzer örnekleri 3. – 4. yüzyıla tarihlenmekte olup kapların yüksekliği yaklaşık 14 -17 cm'dir¹⁴. Serbest üfleme teknikli olduğu gözlenen şişenin üzerinde cam bezeme ögesi görülmemekle birlikte dikkati çeken unsur kabın boyun kısmının deri bant ile süslenmiş olmasıdır.

Bir diğer örnek 10. yüzyılın ortasına tarihlenen yazmadaki Aziz Lukas'ı gösteren minyatürdür. Masanın önünde ilginç bir iskemlede oturan aziz dizlerine dayadığı kodeks üzerine İncil'ini tutarken betimlenmiştir. Mürekkep şişesi bu sefer herhangi bir objenin üzerinde değil yerde durmaktadır¹⁵.

Resim 3: Minyatür, Aziz Lukas, Londra, British Museum, Add. 28815, fol. 76v. (Chatzidakis, 1964, f.293)

ardından cam ustası borunun ucundan hafif bir şekilde üfleterek camı şişirir. Yapılmak istenilen boyuta göre ilk şişirilen küçük kürenin üzerine potadan tekrar cam alınarak büyük bir cam kap yapılabilir. Üfleme işlemi sonrasında cam ustası düz bir zeminde masa veya taş bir blok üzerinde kaba şekil vermeye çalışır. Daha sonra noble denilen içi kapalı metal çubuğun ucuna biraz cam hamuru yapıştırılarak kap çift taraflı tutulurken üfleme çubuğundan kesilerek çıkartılır. Kesilen kısım kabın ağız olup cimbız, maşa vb. aletlerle şekillendirilir. Kabın şekli oluşturulduktan sonra cam hamuru ile yapıştırılan noble camdan ayrılır. Cam kap oluşturulduktan sonra tavlama fırınına bırakılır (Küçükerman, 1985, s.55).

¹² El yazmaları bir çalışmanın içinde kısaltma olarak "MS" şeklinde adlandırılır. 'Folium/falio/folio' ise el yazma eserlerde sayfa anlamına gelir ve 'fol. /f' kısaltması ile gösterilir. Sayfaların sağda veya solda olması ise 'r' ve 'v' şeklinde kısaltmalar ile tanımlanır: 'r' recto, sağ sayfayı işaret ederken, 'v' verso (verso) ise sol sayfayı tanımlar. Döneminde yazıldıkları dillere göre de Lat. (Latince), Gr. (Grekçe/Yunanca), yazıldığı yere göre Th. (Thessaloniki) gibi kısaltmalar yapılarak arşivlenir (Salihli, 2016, s.365).

¹³ Athos Stavronikita Manastırı'nda MS 43 fol.11 numaralı yazmadaki Aziz Markos'un minyatüründe mürekkep şişesi yine tabure gibi bir objenin üzerinde durmaktadır. Şişe uzun silindirik boyunlu, dışı doğru çekik ağız kenarlı ve olasılıkla vurma diplidir. Diğer mürekkep şişelerine benzer şekilde boyun kısmından deri kurdele süsleme geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kubiski, 2001, s.24.

¹⁴ Benzer şişe örnekleri için bkz. Akat-Fıratlı-Kocabaş, 1984, s.33/111; Atilla-Gürler, 2009, s.187/286; Çakmakçı, 2017, s.77/82; Gürler, 2000, s.92/117, s.96/116; Eker-Eker, 2016, s.84/43.

¹⁵ Günümüzde Bizans dönemine ait resimli el yazmalarının bir kısmı British Museum'da sergilenmektedir. Bu eserlerden cam mürekkep şişesi içeren örnekler Add MS 5112, Add 28815, Burney MS 19, Burney MS 20 numaralı resimli el yazmalarındadır.

Resim 4: Aziz Lukas'ın Mürekkep Şişesi Detayı

Şişenin uzun silindirik boyunlu ve olasılıkla vurma dipli olduğu görülmektedir (Res.3, 4). Armudi gövdeye sahip olan kap, kaideden boyun kısmına doğru genişleyerek uzanmakta daha sonra da daralarak hafif dışa doğru çekik ağızla son bulmaktadır¹⁶. Cam eserin benzer örnekleri 3. ve 4. yüzyıllara ait olup yükseklikleri yaklaşık 14 -17 cm'dir. Büyük boyutlu olan şişenin boyun kısmında bulunan deri bant bu kez birkaç kez sarılmış halde tasvir edilmiştir.

10. yüzyıla ait bu örnekler dışında, daha geç Bizans resimli el yazmalarında bu kadar büyük boyutlu mürekkep şişeleri görülmeyecektir¹⁷. Giderek şişelerin boyutları küçülecek, ancak önceki kaplara benzer şekilde küresel gövdeli, silindirik boyunlu özellikleri korunacaktır. 11. yüzyıl ve sonrasında ufak boyutlu şişe tasvirlerinin yer aldığı yazmalardan birisi de Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki MS 3 numaralı eserdir¹⁸.

Resim 5: Minyatür, Aziz Matta, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, MS 3, Fol.95 (Nersesian, 1965, f. 28)**Resim 6:** Aziz Matta'nın Mürekkep Şişesi Detayı

Burada yer alan dört İncil yazarının tam sayfa minyatürlerindeki şişeler farklı konumlarda yer alır: Aziz Matta'nın minyatüründe, şişe İncil'i taşıyan kürsünün alt kısmında (Res. 5), Aziz Markos'un minyatüründe masanın üstünde (Res. 7), Aziz Lukas'ın portresinde ise masanın kapaklı dolaplarında yer almıştır (Res. 9)¹⁹. Bu döneme ait şişelerin boyutları küçülse de ağız kenarlarının dışa doğru biraz daha çekik ve geniş yapıldığı izlenir. Mürekkep şişeleri yine küresel gövdeli ve silindirik boyunludur. Ancak

¹⁶ Benzer şişe örnekleri için bkz. Akat-Fıratlı-Kocabaş, 1984, s.33/111; Atilla-Gürler, 2009, s.187/286; Çakmakçı, 2017, s.77/81; Eker-Eker, 2016, s.84/43; Gürler, 2000, s.92/107, s.96/116.

¹⁷ Mürekkep şişesinin yerde olduğu bir diğer örnek Oxford Üniversitesi, Christ Church'de yer alan Aziz Markos'un minyatürüdür. Şişe yine diğer örneklerde olduğu gibi uzun silindirik boyunlu, dışa doğru çekik ağızlı ve olasılıkla vurma diplidir. Cam şişenin boyun kısmından kırmızı renkli deri bant geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buckton, 1995, s.177.

¹⁸ S. Nersessian'in A Psalter and New Testament Manuscripts at Dumbarton Oaks isimli eserinde MS 3 numaralı el yazmasıyla ilgili ayrıntılı bilgelere yer verilir. Nersessian, Orta Bizans Dönemine tarihlenen söz konusu minyatürlü Psalter ve Yeni Ahit yazması 1941 yılına kadar Yunanistan Athos'daki Pantokrator Manastır'ında olduğunu ve 1936'dan önce bir yaprağın (Fol. 78) Zebur'dan ayrılıp Atina'daki Benaki Müzesi tarafından satın alındığı söyler. Daha sonra da 1950'de New York'ta Vladimir G. Simkhovitch Koleksiyonu'ndan Cleveland Art Museum Gallery tarafından bir başka yaprağın (fol. 254) satın alındığını belirtir. Eser kayıp sayfaları dışında ve bu iki yaprak hariç, 1962 yılında Dumbarton Oaks Koleksiyonu'na kazandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nersessian, 1965, s.155-157.

¹⁹ Yine Cleveland Art Museum Gallery'de bulunan ve 11. yüzyıla tarihlenen Aziz Lukas'ın portresini içeren minyatürde, İncil'i taşıyan kürsünün rafında iki adet cam mürekkep şişesi yer alır. Küresel gövdeli, dışa doğru çekik ağızlı, silindirik boyunlu ve olasılıkla vurma dipli olan şişelerden biri siyah diğeri ise kırmızı renkli mürekkep içerir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anderson, 1997, s.103/58B.

daha önceki örneklere göre kapların boyun kısmı daha kısadır. Aynı zamanda şişelerin boyunlarında herhangi bir bant görülmemektedir²⁰.

Aziz Matta minyatüründe, dizinin üstünde kâğıt ve elinde kalemini tutarken resmedilmiştir (Res. 5, 6). Yazarın, İncil kürsüsünün rafında ise iki adet mürekkep hokkası bulunur. Şişelerdeki kırmızı ve siyah renkli mürekkepler, kabın yarısına kadar doludur. Daha erken örneklerden farklı olarak buradaki şişeler epey küresel gövdelidir. Tasvire göre kaplar serbest üfleme tekniği ile oluşturulduktan sonra ağız kenarı olasılıkla tekrar ısıtılarak kalın şekilde yuvarlatılmıştır. Muhtemelen vurma dipli gibi görülen şişeler, gövdeye doğru genişleyerek açılmakta ve daha sonra kısa silindirik boyun kısmı çekik ağız kenarı ile son bulmaktadır. Cam objenin benzerleri 4. ve 5. yüzyıla tarihlenmekte ve yükseklikleri yaklaşık 10-11 cm'dir.²¹

Resim 7: Minyatür, Aziz Markos, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, MS 3, Fol.129 (Nersesian 1965, s. 29)

Resim 8: Aziz Markos'un Mürekkep Şişesi Detayı

Aynı esere ait Aziz Markos minyatüründe figür, bir elinde kalem tutmakta diğer eliyle İncil'in kürsüsüne dokunmaktadır (Res. 7, 8). Dikdörtgen formlu masanın üzerinde siyah renkli mürekkep şişesi yer almaktadır. Kap, Aziz Matta'nın minyatüründeki ile benzer formludur ancak burada masanın üzerinde ve tek adet verilmiştir. Şişenin benzerleri yaklaşık 4,5- 5 cm yüksekliğinde olup 4. ve 5. yüzyıllara aittir²².

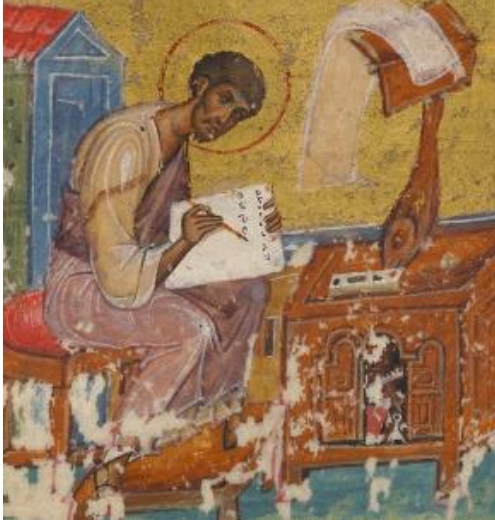
Yine Dumbarton Oaks Koleksiyonu MS 3 kodlu resimli el yazmasında Aziz Lukas'ın minyatüründe bulunan mürekkep şişesi bu kez masanın kapaklı bölümünde yer alır (Res. 9, 10). Siyah renkli mürekkep içeren şişe, Aziz Markos minyatüründeki kaptan farklı olarak daha uzun ve silindirik boyunludur. Tasvire göre armudi gövde, boyuna doğru daralarak uzanmaktadır. Uzun silindirik boyun kısmı ise dışa doğru çekik kalın dudaklı ağız kenarıyla son bulur. Olasılıkla vurma dipli görünen şişenin benzer örnekleri 5-7 cm yüksekliğinde ve 4. ve 5. yüzyıllara tarihlenmektedir²³ (Resim 9, 10).

²⁰ Mürekkep şişesinin masanın üstünde olduğu bir diğer örnek Cleveland Art Museum Gallery'de yer alan Aziz Matta'nın minyatürüdür. 11. yüzyıla ait olan el yazmasında masanın üzerinde yer alan şişe, küresel gövdeli, silindirik boyunlu ve olasılıkla vurma dipli görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anderson, 1997, s.103/58A. Benzer bir diğer örnek Athos Holy Manastırı'nda bulunan Aziz Markos'un minyatürüdür. Burada da mürekkep şişesi masanın üzerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anderson, 1997, s.97.

²¹ Benzer şişe örnekleri için bkz. Atilla-Gürler, 2008, s.163/244; Çakmakçı, 2017, s.61/50; Gürler, 2000, s.93/110, s.94/111.

²² Benzer örnekler için bkz. Atilla-Gürler, 2009, s.28/23; Isings, 1957, s.40/26; Lightfoot, 1989, s.84/29; Özet, 1998, s.107/67; Rutti, 1991, s.118/132.

²³ Benzer şişe örneği için bkz. Özet, 1998, s.154/107.

Resim 9: Minyatür, Aziz Lukas, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, MS 3, Fol.151r (Nersesian, 1965, f. 30)

Resim 10: Aziz Lukas'un Mürekkep Şişesi Detayı

Bizans resimli el yazma eserlerinin 12. yüzyıla ait pek çok örneği bugün British Museum'da sergilenmektedir²⁴. Özellikle İncilcilerin mürekkep şişelerini içeren minyatürler; Add MS 5112, Add 28815, Burney MS 19, Burney MS 20 kod numaraları ile bilinmektedir. Minyatürlerin 12. yüzyıla ait olan örneklerine baktığımızda kap formlarının az da olsa değiştiği görülebilir. Aziz Lukas ve Aziz Yuhanna'nın 12. yüzyıla ait olan tasvirlerinde mürekkep şişeleri daha önceki tiplere göre biraz daha ince ve uzundur (Res. 11, 13). Camlar resimlerden anlaşılabilir kadarıyla, genel anlamda küresel gövdeli, dışa çekik ağız kenarlı ve muhtemelen vurma diplidir. Şişelerin içindeki mürekkeplerin rengi ise farklı olabilmektedir. Mürekkep rengi tek şişeli örneklerde genellikle siyah bazen de mavi renklidir. Eğer iki şişe varsa ikinci renk çoğunlukla kırmızıdır. Cam eserler genellikle masanın üzerinde ya da kapaklı bölümlerinde bulunmaktadır²⁵.

²⁴ 12. yüzyıla ait İncilci portrelerini içeren bir diğer eser J. Lowden'in The Jaharish Gospel: The Story of Byzantine Book isimli eseridir. İncilcilerin bulunduğu portrelerin bazılarında yine mürekkep şişelerinin betimlendiği görülür. Hakkalar, yazmanın ait olduğu 12. yüzyıla ait diğer örneklerle uyumlu olarak masaların raflarında bir veya daha fazla, benzer formlarda tasvir edilmişlerdir. Söz konusu cam obje içeren minyatürler için bkz. Lowden, 2009, s. 17, 54, 58, 64, 65,69.

²⁵ 12. yüzyıla ait mürekkep şişelerinin masanın üzerinde yer aldığı bir başka örnek, Athos Kutsal Iveron Manastırı'nda bulunan Aziz Markos'un fol.43 kodlu minyatürüdür. Burada yer alan cam şişe de diğer örneklerle benzer şekilde dışa doğru çekik ağızlı, uzun silindirik gövdeli ve olasılıkla vurma diplidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anderson, 1997, s.92.

Resim 11: Minyatür, Aziz Lukas, British Museum, Add MS 5112, f. 3r. (Digitised Manuscripts, http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspxref=Add_MS_5112)

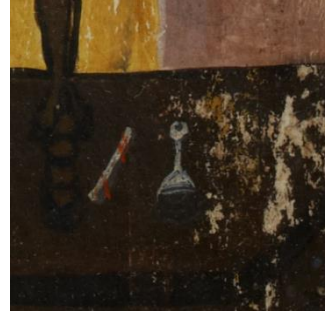
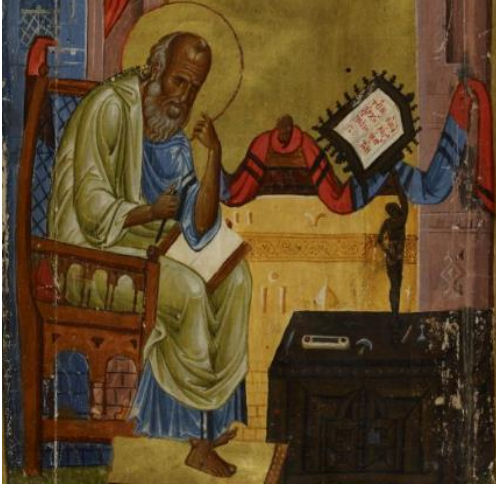
Resim 12: Aziz Lukas'un Mürekkep Şişesi Detayı

Aziz Lukas'ın minyatüründe, masasının üzerinde diğer yazı gereçleriyle beraber resmedilen yarı dolu mürekkep şişesi, küresel gövdeli ve ufak boyutludur (Res. 11, 12). Silindirik uzun boyun kısmına sahip olan şişe, ağız kenarına doğru dışa açılır. Dudak kenarı kap oluşturulduktan sonra olasılıkla tekrar ısıtılıp kalınlaştırılarak yuvarlatılmıştır. Vurma dipli betimlenen şişenin benzer örnekleri 5-7 cm yüksekliğinde ve 4. ve 5. yüzyıla aittir²⁶.

Add MS 5112 numaralı Aziz Yuhanna minyatüründe, dizlerinde İncil'i okurken resmedilmiştir. Minyatürde mürekkep şişesi yine masanın üzerinde yer alır (Res. 13, 14). Kap, Aziz Lukas'ın betimlemesindeki benzer şekildedir. İki örnek arasındaki tek fark Aziz Yuhanna'nın şişesinin boyun kısmının biraz daha ince olmasıdır. Şişenin paralel örnekleri yaklaşık 5-7 cm yüksekliğinde olup 4. ve 5. yüzyıllara tarihlenmektedir²⁷.

²⁶ Benzer şişe örneği için bkz. Özet, 1998, s.154/107.

²⁷ Benzer şişe örneği için bkz. Özet, 1998, s.154/107.

Resim 13: Minyatür Aziz Yuhanna, British Museum, Add MS 5112, f. 134r.
(http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspxref=Add_MS_5112)

Resim 14: Aziz Yuhanna'nın Mürekkep Şişesi Detayı

Yine British Museum'daki 10 – 12. yüzyıla tarihlendirilen MS 5111/2 ve Burney MS 19 numaralı yazmadan Aziz Matta ve Aziz Lukas'ın minyatürlerinde bu kez şişeler masanın kapaklı bölmesinde durmaktadır. Söz konusu kaplar iki ayrı yüzyılın özelliğini yansıtır. Aziz Matta'nın resminde, masanın kapaklı dolaplarında yer alan iki adet içi boş şişe Aziz'in yazma işlemini bitirmiş olduğunu düşündürür (Res. 15, 16). Şişelerin yüksekliklerinin benzer ancak şekillerinin farklı olduğu görülür. Sol tarafta yer alan kap, armudi gövdeli ve uzun silindirik boyunludur. Olasılıkla vurma dipli görünen cam, gövdeye doğru aynı genişlikle devam ederek uzun silindirik boyundan sonra dışa doğru çekik ağız kenarı ile son bulur. Şişelerin benzer örnekleri yükseklik bakımından biraz daha uzun olmasına rağmen, form açısından pek çok örneği Bizans cam kapları arasında mevcuttur.²⁸ Sağda bulunan kap ise küresel gövdeli, kısa silindirik boyunlu ve dışa doğru çekik ağızlı olarak tasvir edilmiştir. Olasılıkla vurma dipli görünen şişenin benzer örnekleri 4. ve 5. yüzyıla tarihlenmektedir²⁹.

Burney MS 19 kodlu minyatürde Aziz Lukas, elinde kalemi ile yazı yazar şekilde tasvir edilmiştir (Res. 17, 18). Şişe bu sefer mavi renkli mürekkep taşır ancak yine masanın kapaklı bölmesinde yer almaktadır. Kap küresel gövdeli ve vurma dipli olarak betimlenmiştir. Çağdaş minyatürlerdeki örneklere göre boyun kısmı epey kısa olup ağız kenarına doğru giderek açılmasıyla farklı formdadır. Benzerleri yaklaşık 6-8 cm arası yükseklikte olup 4. ve 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

²⁸ Benzer örnekler için bkz. Lightfoot, 1992, s.131/78; Özet, 1998, s.151/104.

²⁹ Benzer örnekler için bkz. Atilla-Gürler, 2009, s.28/23; Isings, 1957, s.40/26; Lightfoot, 1989, s.84/29; Özet, 1998, s.107/67; Rutti, 1991, s.118/132.

Resim 15: Minyatür, Aziz Matta, British Museum, Add MS 5111/2, f. 12.

(http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspxref=Add_MS_5111)

Resim 16: Aziz Matta'nın Mürekkep Şişesi Detayı

Resim 17: Minyatür, Aziz Lukas, British Museum, Burney MS 19 ff. 101v-164r. (Buckton, 1995, s. 161)

Resim 18: Aziz Lukas'ın Mürekkep Şişesi Detayı

Geç Bizans Dönemi'ne ait el yazma eserlerdeki dört İncil yazarına ait minyatürlerde mürekkep şişelerinin bazılarının tek kulplu olarak tasvir edildiği görülür (Parani, 2005, s. 158). Bu döneme kadar söz konusu kaplarda kulplu olamamasına rağmen 13. yüzyıl ile birlikte çeşitli minyatür ve duvar resimlerinde tek kulplu mürekkep şişelerine rastlanmaya başlanır³⁰.

³⁰ Athos Prataton Kilisesi'nde Aziz Lukas'a ait duvar resminde masanın kapaklı bölmesinde iki adet şişe yer almaktadır. Bu iki mürekkep şişesi birbirine form olarak benzese de biri tek kulplu diğeri ise kulpsuzdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parani, 2005, s.158.

Resim 19: Minyatür, Aziz Lukas, British Museum, Burney MS 20, ff 142v-226r
(http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Burney_MS_20)

Resim 20: Aziz Lukas'ın Mürekkep Şişesi Detay

Resim 21: Minyatür, Aziz Yuhanna, British Museum, Burney MS 20, ff 226v-288v
(http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Burney_MS_20)

Resim 22: Aziz Yuhanna'ın Mürekkep Şişesi Detay

Yine Geç Bizans Dönemi'ne ait tasvirlerdeki mürekkep şişelerindeki tek farkın kulplu olmadığı, kapların boyut olarak biraz daha büyüdüğü, ayrıca bazılarının yonca ağızlı yapıldığı gözlenir³¹.12. yüzyıla

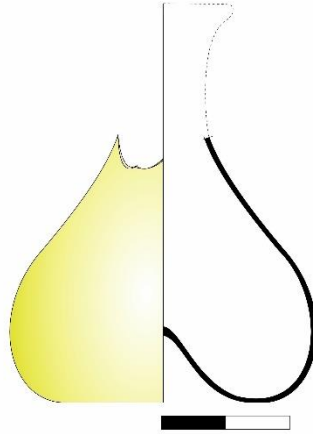
³¹ Athos Büyük Lavra Manastırı'nda bulunan 13. ve 14. yüzyıla tarihlenen Aziz Lukas ve Yuhanna'nın minyatürlerinde yer alan mürekkep şişeleri birbirine benzerdir. Her iki şişe de tek kulplu, uzun silindirik boyunlu ve olasılıkla düz diptir. Aziz Lukas'ın resminde mürekkep şişesi, masanın kapaklı bölümünde yer alırken, Aziz Yuhanna'nın minyatüründe masanın üzerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lowden, 2004, s.285.

ait olan el yazma resimlerinde görmeye başladığımız daha ince uzun mürekkep şişesi formu 13. yüzyıl ile birlikte karakteristik kaplar olarak minyatürlerde yerini almıştır.

British Museum'da Burney MS 20 isimli el yazma eserde Aziz Lukas yazı yazarken resmedilmiştir (Res. 19, 20). Minyatürde, mürekkep şişesi masanın kapaklı bölmesinde görülür. Kap yine yarıya kadar siyah renkli mürekkep ile doludur. Daha önceki tiplerden farklı olarak bu kez mürekkep şişesi tek kulpludur. Yine bu minyatüre kadar görmeye alışkın olmadığımız şekilde mürekkep şişesi yonca ağzılı olarak tasvir edilmiştir. Olasılıkla vurma dipli olan kap kaideden armudi gövdeye doğru genişleyip silindirik boyun kısmında daralarak, yonca şekilli ağız kenarı ile son bulur. Benzer örneğine pek fazla rastlanmayan şişenin paralel örnekleri yaklaşık 7 – 15 cm arası yüksekliğindedir³².

Burney MS 20 kodlu eserde Aziz Yuhanna masa başında otururken tasvir edilmiştir (Res. 21, 22). Minyatürde mavi renkli mürekkep içeren şişe, dikdörtgen formlu masanın alt bölümünde yer alır. Genellikle Geç Bizans Dönemi'ne ait minyatürlerde mürekkep şişelerinin masaların daha çok kapaklı bölmelerinde nadiren de üzerinde buldukları görülür³³. Diğer örneklerden farklı olarak halka kaideli şişe, armudi gövdeli, uzun silindirik boyunlu ve dışa doğru çekik ağızlı görülmektedir. Gövdeden ağız kenarına doğru uzanan, tek kulplu kap muhtemelen vurma diplidir. Halka kaidesi ise şişe yapıldıktan sonra tabana eklenmiştir. Benzer örneklerinin yükseklikleri yaklaşık 10-16 cm arasındadır³⁴.

Minyatürlerde görülen mürekkep şişelerini Bizans cam buluntuları arasında tanımlamak pek kolay değildir. Zira arkeolojik verilerde, camın yapısı nedeniyle içeriklere ilişkin bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Bir başka ayrıntı da şişelerin kırılma yapılarına bağlı olarak, bu amaçla kullanılan kapların da mürekkepleri ile sağlam olarak günümüze gelemedikleri söylenebilir. Yine de minyatürlerdeki örneklerle benzerlikleri nedeniyle Kadıkalesi/Anaia Kazısından bazı parçaların hokka olabileceklerini varsaydık ve buraya ekledik. Ancak bu konudaki araştırmamızın halen devam ettiğini de belirtmeliyiz: Buluntulardan biri kısmen tümlenen çok küçük bir şişe bir diğeri de kırık ve noksan olan, kısmen yonca ağzılı gibi görünen bir şişeden parçadır³⁵.

Resim 23: Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2010 Yılı Buluntusu

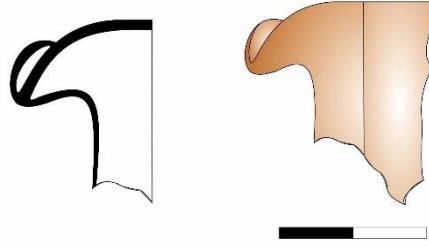
³² Minyatürdeki şişenin birebir benzer örneği olmasa da paralel şişe tipi için bkz. Canav, 1985, s.70/104; Gürler, 2007, s.90/9; Isings, 1957, f. 88b.

³³ 14. yüzyıla ait bugün Londra J. Paul Getty Müzesi'nde bulunan Aziz Markos'un minyatüründe mürekkep şişesi masanın rafında yer alır. Şişe, dışa doğru çekik ağızlı, uzun silindirik boyunlu ve küresel gövdeli oluşu ile çağdaş örnekleriyle benzerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lowden, 2004, s.279. Yine Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen günümüzde Walter Sanat Galerisi'nde bulunan Aziz Yuhanna'nın minyatüründe masanın rafında yer alan mürekkep şişesi çağdaşları ile benzer olup kulpsuz bir örnektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buchtal, 1961, f. 6.

³⁴ Benzer şişe örnekleri için bkz. Akat-Fıratlı-Kocabaş, 1984, s.35/276; Antonaras, 2016, s.378/f.12/7; Canav, 1985, s.72/109; Isings, 1957, f. 121.

³⁵ Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısına ait sözü geçen iki şişe parçası ilk kez bu yayımla tanıtılmaktadır. Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mercangöz, 2013, s.13-58.

Bunlardan ilki 2010 kazı sezonu buluntusu olup serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir (Resim 23). Oldukça ufak boyutlu olan şişenin mevcut yüksekliği 4,2 cm dir. Orijinal boyutunun 7 – 8 cm olacağını tahmin etmekteyiz. Açık yeşil renkli kap üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Resim 24: Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2015 Yılı Buluntusu

Diğer Kadıkalesi/Anaia buluntusunun sadece ağız kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Şişenin ağız kenarı, 13. yüzyıla ait Aziz minyatürlerindeki mürekkep hokkaları örnekleriyle oldukça benzerdir (Resim 24). Ağız ve boyun çapı epey küçük olan kap, özenli işçiliği ve kaliteli cam malzemesi ile günlük kullanım amacı dışında özel bir sıvı için üretilmiş olduğunu düşündürür. Bir tarafı kırık olan ancak yonca şekilli gibi görünen, ağız kenarına sahip şişe, olasılıkla serbest üfleme tekniği ile yapılmıştır. Ağız kenarı ise alet yardımıyla şekillendirilmiştir.

Öte yandan, Selanik Bizans Kültür Müzesi'nde Bizans dönemine ait mürekkep şişesi olarak tanımlanan iki örnek bugün tüm halde sergilenmektedir (Resim 25). 15. ve 16. yüzyıla tarihlenen eserlerin ikisi de serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Kaplar form olarak birbirine benzer şekilde küresel gövdeli, uzun silindirik boyunlu, vurma dipli ve dışa doğru çekik ağızlıdır. Ancak şişelerden biri tek kulplu olup boyun kısmından kap ile aynı renkte tek sıra cam ipi süsleme geçmektedir. Diğer örnek ise kulpsuz ve herhangi bir süslemeye sahip değildir.

Resim 25: Selanik Bizans Kültür Müzesi, 15.-16. yüzyıl (Antonaras, 2010, s. 418)

Sonuç

Dört İncil yazarının resimli minyatürlerinde tasvir edilen mürekkep şişeleri dönemin cam modasını yansıtıyorlardı. Hokkaların tasvir edildiği en erken örnek 10. yüzyıla ait resimlerde karşımıza çıkar ki sahne içindeki yeri ve kapların biçimleri yazmanın ait olduğu dönemin modasına göre değişmektedir.

Resimlerdeki cam hokkaların biçimleri tarihsel süreç içerisinde farklılık gösterse de içerdikleri mürekkeplerin gösterimi pek değişmez; hemen tüm minyatürlerde şişelerin yarısı ya da yarısından çoğu boştur yani mürekkep kabı kısmen doldurulmuştur. Bu da söz konusu yazı malzemesinin zor temin edilen, nadide ve muhtemelen pahalı olduğunu akla getirir. Nitekim enderde olsa bazı Bizans kaynaklarında kaliteli mürekkebin elde edilmesinin kolay olmadığı, bunların bozulmadan korunabilmesi için de cam şişelerde saklandığı gibi bilgilere rastlanılmaktadır: Böyle bir kaynak anekdotuna göre, 14. yüzyılda, Tzykandeles adlı ait bir kişinin mektubunda, çalışanlarından bir kitabın çoğaltılmasında kullanılmak üzere mürekkep istediklerini yazmaktadır. Ancak mürekkep şişeleri geldiklerinde içleri tam dolu değildir; kaplar yarısına kadar mürekkeple dolu teslim edilmiştir (Antonaras, 2010, s. 418). Buradan bir çıkarımla, makalemizde yer verdiğimiz minyatürlerde resmedilen, yarısı dolu mürekkep şişelerinin gösterim gerekçesini anlamak mümkündür.

10. yüzyıla ait ilk örneklerde mürekkep şişelerinin sonraki dönemlere göre daha büyük tasvir edilmesi; şişelerin küresel ya da armudi gövdeli, uzun silindirik boyunlu ve muhtemelen vurma dipli tasvir edilmeleri yaygın bir özelliktir. Kaplar bu yüzyıllarda genellikle azizlerin dikdörtgen formlu masasının üzerinde değil, yerde veya tabure ya da sehpa gibi bir objenin üzerinde durmaktadır. Bu dönem şişelerinde dikkati çeken farklı bir özellik de boyun kısımlarındaki deri bant benzeri bir unsurun varlığıdır. 11. yüzyıla birlikte camlar daha küçük resmedilmeye başlanır; bunlar küresel gövdeli, dışa çekik ağız kenarlı ve silindirik boyunlu şişelerdir. Çoğunlukla masanın/rahlenin üst bölümünde yer alan şişeler, ender olarak yazı masasının açık gösterilen dolabında görülürler. 12. yüzyıldan tasvirler daha önceki örneklerle göre çok daha ince ve uzun camdan hokkalara işaret ederler. Sayıları bir veya iki arasında değişerek ve çoğunlukla masanın kapaklı bölmelerinde görülürler. Biçimleri de küresel gövdeli hafif dışa çekik ağızlı ve silindirik boyunludur. 13. yüzyıl minyatürlerindeki cam kaplar kendinden önceki örneklerden farklı olarak genellikle tek kulplu, armudi gövdeli ve halka kaidelidirler. Bu dönem şişelerinin bir diğer dikkati çeken özelliği de bazı resimlerde, kapların ağız kenarlarının yonca şekilli betimlenmiş olmasıdır. Aslında bu tip küçük boyutlular Roma ve Bizans Dönemi'nde sıklıkla kullanılan kaplardı. Buradan hareketle minyatürlerde gözlenen şişelerin dönemin modasını da yansıttığı söylenebilir. Kaldı ki yine benzer olarak İncilcilerin minyatürlerinde ortamı aydınlatan cam kandillerde tıpkı mürekkep şişeleri gibi devrin zevkine uygun resmedilmiştir. Günümüze ulaşan pek çok duvar resmi ve el yazma eserden ya da diğer küçük buluntular üstünde tasvir edilen cam eşyaların, yaşanan çağın modasından bağımsız olmadığı görülür. Bu bağlamda söz konusu eserlerde yer alan objeler, dönemin cam sanatını anlamamıza yardımcı olurken şişe veya diğer kapların, geçmişte ne amaçla yapılıp, kullanıldıklarını göstermeleri açısından büyük önem arz ederler.

Kaynakça

- Akat, Y., Fıratlı, N. ve Kocabaş, H. (1984). *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu cam eserler kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Anderson, J.C. (1997). Manuscripts. *The glory of Byzantium*. New York: Metropolitan Museum Publications.
- Antonaras, A. C. (2010). Early Christian and Byzantine Glass Vessels: Forms and Uses. *Byzanz*. Köln: Verlag des Römerreich Germanshen Zentral Museums.
- Antonaras, A. C. (2016). *L'artisanaten Grèce ancienne: Filières de production: Bilans méthodes et perspectives*. Athenes: Presses Universitaires du Septentrion.
- Atılğan, M. (2006). Antik Çağın en önemli yazı malzemesi: Papirüs. *Bilgi Dünyası*, 7(2), 292-312. Ankara: Üniversite ve Araştırma Derneği Yayınları.
- Atilla, C. ve Gürlü, B. (2009). *Bergama Müzesi cam eserleri*. Bergama: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Bloom, J. M. (2003). *Kâğıda işlenen uygarlık*. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Kitap Yayınevi.
- Buchtal, H. (1961). A Byzantine Miniature of the Fourth Evangelist and its relatives. *Dumbarton Oaks Papers*, 15, 127-139. Washington: Dumbarton Oaks.
- Buckton, D. (1995). *Byzantium: Treasures of Byzantium art and culture from British Collection*. London: British Museum Press.
- Buringh, E. ve Zanden J. L. (2009). Charting the "Rise of the West": Manuscripts and printed books in Europe, a long-term perspective from the sixth through eighteenth centuries. *The Journal of Economic History*. 69, 409-445. Cambridge: Cambridge University Press.

- Calkins, R. G. (1983). *Illuminated books of The Middle Ages*. New York: Cornell University Press.
- Canav, Ü. (1985). *Ancient glass collection*. İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Yayınları.
- Chatzidakis, Z. (1964). *Byzantine Art: 9th exhibition of the Council of Europe*. Athens: Department of Antiquities and Archaeological Restoration.
- Çakmakçı, Z. (2017). *Ödemiş Müzesi cam eser koleksiyonu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Digitised Manuscripts. (2018, Temmuz 18). <http://www.bl.uk/manuscripts> adresinden erişildi.
- Eker, K. ve Eker, F. (2016). *Tokat Müzesi'ndeki cam kaplar; camın 3D modelleme uygulamaları*. Latvia: Lambert Academic Publishing.
- Erbse, H., Hunger, H. ve Stegmüller, O. (1975). *Die textüberlieferung der antiken literatur und der Bibel*. München: Dt. Taschenbuch-Verl.
- Gürler, B. (2000). *Tire Müzesi cam eserleri*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürler, B. (2007). *Cam eserler. İzmir Ticaret Tarihi Müzesi ve Antik Ege'de Ticaret*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Isings, C. (1957). *Roman glass from dated Finds*. Groningen: J.B. Wolters Press.
- Koch, G. (2015). *Erken Hristiyan sanatı* (A. Aydın, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kubski, J. (2001). The Medieval "Home Office": Evangelist portraits in the Mount Athos Gospel Book, Stavronikita Monastery, MS 43. *Studies in Iconography*, 22, 21-53. Michigan: Medieval Institute Publications.
- Küçükerman, Ö. (1985). *Cam sanatı ve geleneksel Türk camcılığında örnekler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lightfoot, C.S. ve Aslan, M. (1992). *Anadolu antik camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu*. Ankara: Ünal Ofset Yayıncılık.
- Lowden, J. (2004). *Manuscript Illumination in Byzantium. Byzantium: Faith and Power*. New York: Yale University Press.
- Lowden J. (2009). *The Jaharish Gospel: The story of Byzantine book*. New York: Yale University Press.
- Mercangöz, Z. (2013). *Bizanslı ustalar-Latin patronlar/Byzantine craftsmen-Latin patrons*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Nersessian, S. (1965). A psalter and New Testament manuscript at Dumbarton Oaks. *Dumbarton Oaks Papers*, 19, 153-183. Washington: Harvard University.
- Özet, A. (1998). *Dipten gelen parıltı*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Parani, M. G. (2005). Representations of glass objects as a source on Byzantine glass: How useful are they? *Dumbarton Oaks Papers*, 59, 147-171. Washington: Harvard University Published.
- Parpulov, G.R. (2013). The study of Byzantine book illumination: Past, present, and futures. *Palaeo Slavia*, XXI (2), 202-222. Cambridge: Palaeoslavia Published.
- Rutti, B. (1991). "Early enamelled glass" Roman glass: Two centuries of art and invention. *Occasional Papers*, 13, 122-136. London: The Society of Antiquaries of London.
- Salihli, S. (2016). 14. yüzyıl Bizans dönemine ait minyatürlü bir el yazmasının ikonografik ve üslup açısından değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 364-383. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Spatharakis, I. (1981). An unusual iconographic type of the seated evangelist. *Ένας ασυνήθιστος εικονογραφικός τύπος του ένθρονου ευαγγελιστή*. Athens: National Documentation Centre.
- Weitzmann, K. (1944). Constantinopolitan Book Illumination in the Period of the Latin Conquest. *Gazette des Beaux Arts* 25, 193-214.
- Weitzmann, K. (1947). *Illustrations in roll and codex, a study of the origin and method of text illustration*. Princeton: Princeton University Press.
- Weitzmann, K. (1973). *Illustrated manuscripts at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Collegeville: St. John University Press.

**Von Freunden und Fraktionen:
Die Historiendramen von Shakespeare***
Dostlar ve Hizipler Üzerine: Shakespeare'in Tarih Oyunları

Murat ÖĞÜTCÜ**

Öz

Geç Elizabeth Dönemi'nde hizipçilik, özellikle erkekler arası dostluk kavramını karmaşık hale getirmiştir. Kraliyet hazinesinin azalması, hazine gelirlerinin dağıtımındaki gelişigüzel ve tabandan gelen baskılar, hamî ve himaye altında olanlar ile dostlar arasındaki sağlıklı ilişkileri daha da sorunsallaştırmıştır. Yatay ve dikey toplumsal ilişkiler, teatral üsluplarla yürütülürdü; belli bir toplumsal rolü icra edip, kendine ait gerçek düşünceleri olabildiğince mahrem bırakarak. Hile ve takiye, özellikle itibarı hedef alan hizipçiliğin sözlü ve sözsüz araçlarına karşı hayatta kalabilmek için gereklilerdi. Fakat bu, gerçekliğin ve toplumsal davranışların algısını sorunsallaştırmaktaydı. Dostluk, dürüstlikle ilgili olmalıydı. Ancak bu dürüstlük, öz ve biçim arasında ayırt edilebilir bir çizgisi olmayan Geç Elizabeth Dönemi teatral davranışların genel yapısında mevcut değildi. Bundan dolayı basılı ve basılı olmayan nasihatnameler, dostların davranışlarını iyice çözümlenmek ve bunları kendi çıkarları için kullanmak için insanları teşvik ediyorlardı. Destek ve nasihat verebilecek dostların seçiminde dikkatli olunmalıydı. Ayrıca iki taraflı oynayanları ve dalkavukları geri çevirirken de dikkatli olunmalıydı. Söylemle eylemi birleştirmedeki sorunlar, ittifaklar arası geçişlere, iki taraflı oyunmalara ve nasihat ile dalkavukluğu ayırt edememeye yol açıyordu. Shakespeare'in Elizabeth Dönemi tarih oyunlarında, vakayınamelerde bulunabilen Kral John dönemi, Yüzyıl Savaşları ve Güller Savaşı birbiriyle çatışan ve Elizabeth Dönemi'nin olgularına uyarlanan dostluk kavramları sunmuşlardır. Gerek izlenen gerekse okunan bu oyunlar, dostluğun özden çok biçimsel bir eylem olduğu algısını pekiştirmişlerdir. Bundan dolayı bu çalışma Geç Elizabeth Dönemi'ndeki dostluk kavramlarını inceleyip, hizipçiliğin bu kavramları nasıl sorunsallaştırdığını örneklendirecektir.

Anahtar sözcükler: Dostluk, hizipçilik, Elizabeth Dönemi, Shakespeare, tarih oyunları.

Abstract

In the Late Elizabethan Period, factionalism complicated the notion of, especially, male friendship. The scarcity of financial resources of the royal patronage, the arbitrary distribution of favours, and bottom-up pressures of patronesses further problematized a healthy relationship among patrons and patronesses and among friends. The horizontal and vertical social relations were to be conducted within theatricality; by performing a certain social role, while keeping one's real ideas as confidential as possible. Deception and hypocrisy were necessary in order to survive verbal and non-verbal means of factionalism, which targeted, especially one's reputation. This, however, problematized the perception of the reality of social behaviour. Friendship should be about sincerity. Yet, that sincerity was usually non-existent in the overall pattern of Late Elizabethan theatrical behaviour that lacked demarcated lines between essence and appearance in a clear-cut way. Published or unpublished examples of advice literature, therefore, urged a thorough analysis of the behaviours of friends to instrumentalise them in utilitarian ways. One ought to be careful in choosing friends, who should both give support and provide advice. One should also be careful in rejecting double-dealers and

* Alle englischen Übersetzungen wurden von dem Autor dieses Beitrags vorgenommen.

** Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: murat_ogutcu@yahoo.com,

ORCID: 0000-0003-1523-8321

flatterers. The problems to meet practice and theory led to many shifts of allegiance, double-dealings, and the lack to differentiate between advice and flattery. In Shakespeare's Elizabethan history plays, the reign of King John, the Hundred Years War, and the Wars of the Roses found in chronicles provided several conflicting sets of values about the notions of friendships that were adapted to contemporary phenomena in the Post-Armada Period. Whether seen as plays or read in quarto versions, the plays reinforced the perception of friendship as performance liable to be a matter of appearance rather than essence. Therefore, this article will analyse the notions of friendships in the Late Elizabethan Period in Shakespeare's history plays and illustrate how factionalism problematized those notions.

Keywords: Friendship, factionalism, Elizabethan Period, Shakespeare, history plays.

Einleitung

Griechische und lateinische Werke über Freundschaften weisen auf die Wichtigkeit hin gute von schlechten und nützliche von unnützlichen Freundschaften zu unterscheiden (Aristotle, 2000, ss. 143-82; Seneca, 1925, ss. 43-57; Cicero, 1927, ss. 108-211). Aber Fraktionalismus,¹ der geformt wurde um materiellen Interessen zu schützen, komplizierte den Begriff der Freundschaft in der späten elisabethanischen Zeit, insbesondere zwischen Männern. Solche materiellen Motivationen wurden von der wirtschaftlichen Rezession stammenden sozialpolitischen Krisen allmählich angeschürt. Häufige Umweltkatastrophen wie die Pest und Ernteausfälle, hohe Inflation, innenpolitischer Unfriede wegen der Unterdrückung von religiösen Gruppen und unteren Schichten, und der kalte Krieg gegen Spanien in der Niederlande und Irland beschränkte die Geldmittel der königlichen Schirmherrschaft (Guy, 2001, ss. 316-7; Deiter, 2008, ss. 13-25, 79-96; Black, 1959, ss. 408-10). Die Monopolisierung der beschränkten Möglichkeiten der Schirmherrschaft unter den Cecils und ihren Anhängern schloss viele Adlige, wie jenen herum Ferdinando Stanley bis 1594 und jenen herum dem Graf von Essex bis 1601, von der Schirmherrschaft aus (Hammer, 1999, ss. 78-83; Williams, 1995, ss. 342-3; Gajda, 2012, s. 62; Canino, 2007, s. 189; Manley, 2002, ss. 276-9). Die Spannung wegen der Vernachlässigung der Sonderrechte der ausgeschlossenen Adligen eine aktive Rolle in staatlichen und finanziellen Sachen der Monarchie zu haben hat auch ihre Klienten von der Schirmherrschaft ausgeschlossen (Hurstfield, 1973, s. 63; Stone, 1979, s. 446; Tosh, 2016, ss. 175-6). Die Knappheit der Geldmittel der königlichen Schirmherrschaft, die willkürliche Verteilung der Gunsten, und der von der Basis kommender Druck der Klienten problematisierte eine gesunde Beziehung zwischen Schirmherren und Klienten, und insbesondere zwischen Freunden.

Ähnlich wie die Spannungen über die Interessenkollision und über den Begriff der Freundschaft außerhalb der Bühne, die elisabethanischen Historiendramen von Shakespeare befassten sich mit solchen sozialpolitischen Spannungen. Obwohl die Historiendramen von Shakespeare von der englischen Geschichte übernahmen, reflektierten sie mehr über zeitgenössische Verhaltensweise. Zum Beispiel, die Widersprüche über Freundschaft und Feindschaft, die in der Tiefstruktur dieser Dramen waren, waren äußerst aktuell für die Engländer der späten elisabethanischen Zeit. Ob auf der Bühne gesehen oder in Quartos gelesen, die Dramen bestätigten die Anschauung, dass Freundschaft eine Aufführung war, die tendierte mehr Schein als Wesen zu sein. Die Beförderung von Freunden zu königlichen Ämter um einen Einfluss über das Schirmherrschaftssystem zu haben, die Nutzung von verbalen und nonverbalen Mittel um eigene Interessen zu schützen, und die Notwendigkeit für Verstellung zu nutzen waren Angelegenheiten die auf und außerhalb der elisabethanischen Bühne gesehen wurden. Darum wird dieser Aufsatz den Begriff der Freundschaft in der späten elisabethanischen Zeit durch die Historiendramen von Shakespeare analysieren, und veranschaulichen wie Fraktionalismus jenen Begriff problematisierte.

Verbale und nonverbale Mittel

Da die finanziellen Quellen der Schirmherrschaft limitiert waren, versuchten Interessengruppen durch die Erschöpfung der Kräfte ihrer fraktionellen Gegner sich selber zu verstärken. Darum „mochten die Großen ihre eigenen Freunde herum Elizabeth I.“ haben, insbesondere für die Beförderung von Freunden

¹ Über die Themen Fraktionismus und Fraktionsbildung siehe die Dissertation Murat Ögütçü (2016). "Shakespeare's Satirical Representation of the Elizabethan Court and the Nobility in His English History Plays." Hacettepe Universität.

zu königlichen Ämtern (Harrison, 1974a, ss. 16, 38). Dadurch erhielt der Freund eine viel mehr sozialpolitische und wirtschaftliche Bedeutung. Zum Beispiel, obwohl die Cecils „Verwandte“ von Francis Bacon waren, verhinderten sie im Jahr 1594 die Förderung von ihm zugunsten „eines Fremden“ da Francis Bacon ein Klient und Freund des Grafen von Essex, der Rivale der Cecils, war (Harrison, 1974a, s. 285). Im selben Jahr Shakespeares *Richard II* stelle auf der Bühne dar wie materielle Streitpunkte für Förderungen und Degradierungen durch Teil einer Fraktion zu sein beeinflusst wurde. Zum Beispiel, der Herzog von York, der Onkel von Richard II., „verband“ sich mit Henry Bolingbroke, wobei Aumerle, der Sohn des Herzogs, ein Anhänger und „Freund“ des Königs blieb (*RII* 3.2.200; *RII* 5.2.41-5).² Infolge dieser Treue, Aumerles Titel wurde degradiert „da er ein Freund Richards“ war (*RII* 5.2.41-3). Man kann sagen, dass Fraktionalismus die Menschen zwang zwischen Eigennutz und dem Nutzen anderer zu wählen (Lake, 2017a, s. 260). In diesem Sinne kann man behaupten, dass ganz gleich was die familiären Bünde in der späten elisabethanischen Zeit waren, der Freund eines Feindes war stets ein weiterer Feind.

Darüber hinaus, um die Förderung eines fraktionellen Gegners oder seiner Freunden zu verhindern, würden rivalisierende Interessengruppen verbale und körperliche Gewalt benutzen. Die elisabethanische Gesellschaft war eine respektvolle Gesellschaft wo Rang und Vertrauen mit Reputation zusammengebunden waren (Stone, 1979, s. 42; Canino, 2007, ss. 7-8; Fletcher, 1985, s. 93). Darum war einer der grundlegenden Mittel einen fraktionellen Gegner zu verwunden seinen Ruf oder den Ruf seiner Freunden durch Lästern, Gerüchte und Anschuldigungen zu verwunden. Anschuldigungen an Freunden über Missbrauch, Ketzerei und sogar uneheliche Geburt waren mit dem allumfassenden Schema des Fraktionalismus verbunden (Bayne, 1916, ss. 48-78; Williams, 1995, ss. 465-87; Guy, 1995, ss. 126-49; Hammer, 1999, ss. 37). Die zeitgenössischen Rückbesinnungen von Birch beschrieb den späten elisabethanischen „Hof“ als einen Platz voll von „Wetteifer“ und „Neid“ wo „Verleumdung“ benutzt wurde um Gegner zunichte zu machen (zitiert nach Williams, 1995, ss. 341). Um die selbe Zeit, Shakespeares *Henry IV Part 2* erläuterte die Möglichkeit, dass wenn man einen „Freund im Hof“ und „seine Leute“ nicht materiell unterstützt, dass diese dann durch „Verleumdung“ den Ruf ihrer Freunde im und außerhalb des Hofes verwunden würden (*2HIV* 5.1.28-30).³ Da die elisabethanische Gesellschaft den sozialen Ruf sehr wichtig gehalten hat, waren solche verbale Mittel sehr wirksam um fraktionellen Gegnern einen entscheidenden Schlag zu geben. Darum waren die elisabethanischen Zeitgenossen sehr aufmerksam um sich gegen Lästern, Gerüchte und Anschuldigungen zu schützen und diese vielmehr gegen die Gegner zu benutzen.

Neben solchen verbalen Mitteln wurde körperliche Gewalt genutzt um eigene Interessen zu schützen. Durch den Konzept der Ehre wurde die Benutzung der Gewalt in der späten elisabethanischen Zeit legitimiert. Wie James erläutert, als eine Ausdehnung der „seit langem bestehenden militärischen und ritterlichen Tradition, die Nutzung der Gewalt war natürlich und gerechtfertigt, da die Ehre die Nutzung der Gewalt legitimiert als auch sittliche Stützung für die Politik der Gewalt gab“ (James, 1986, ss. 308-9). Diese Gewalt manifestierte sich insbesondere in persönlichen Rapierveden (Stone, 1979, ss. 245-6). Obwohl diese Duelle im Allgemeinen verboten waren und theoretisch bestraft wurden, sah man, dass solche Auseinandersetzungen selbst im Hof passierten (Loades, 1974, ss. 297; Loades, 1992, ss. 89-90; Harrison, 1974a, s. 22). In diesem Sinne, an mehreren Fällen und meistens außerhalb des Hofes, Mitglieder der Cecils Fraktion und des Essex Kreises attackierten sich um ihre Gegner zu verwunden und Solidarität mit der eigenen Fraktion zu zeigen. Im Jahr 1597, beispielsweise, gab es mehrere „Auseinandersetzungen“ und aufgegebene Duelle zwischen den „Großen“ (Harrison, 1974b, ss. 166, 244-5). Im Jahr 1600, gab es sie zwischen den Klienten oder Freunden die sich angriffen und verstümmelten (Boyer, 2003, s. 280), und im Jahr 1601 diese Auseinandersetzungen gefestigten die Sachverhalte über Freundschaft und Glaubwürdigkeit wenn der Graf von Essex „sehr beleidigt“ fühlte wenn nachdem dieser Auseinandersetzung nur sein Freund bestraft wurde (Harrison, 1974c, s. 139). Während der Präsenz dieser Streite, wurden die Quarto-Auflagen von *RII* in den Jahren 1597 und 1598 veröffentlicht, und ein Stück, dass sehr wahrscheinlich einen nahen Plot des *Richard II* von Shakespeare hatte, wurde im Jahr 1601 von der Essex Fraktion genutzt um sich selber und die Bevölkerung von London für einen Putsch anzuspornen (Montrose, 1996, ss. 68-71). Die

² Alle Zitate folgen mit dem Sigel *RII* der Ausgabe William Shakespeare (2002b). *Richard II*. Charles R. Forker (Ed.). London: Arden.

³ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *2HIV* der Ausgabe William Shakespeare (1967a). *Henry IV: Part 2*. A. R. Humphreys (Ed.). London: Methuen.

parallelen Szenen⁴ von Bolingbroke und Mowbray (*RII* 1.1.20-108) und Bagot und Aumerle mit jenen Anschuldigungen und Anforderungen zu Duellen (*RII* 4.1.1-107) stellten dar, dass persönliche Auseinandersetzungen in Wirklichkeit die Widerspiegelung der fraktionellen Fraternität zwischen Richard-freundlichen und –feindlichen Interessengruppen waren. Körperliche Gewalt in der späten elisabethanischen Zeit zwischen Fraktionen beabsichtigte durch die öffentliche Demütigung der Feinde die Kraft eigener Freunde darzustellen. Darum kann man sagen, dass die späte elisabethanische Zeit eine Atmosphäre schaffte in dem man stets gegenüber Angriffe aufmerksam sein musste.

Verstellung

Allerdings, dieses feindselige Umfeld wurde zusätzlich durch das verstellendem und theatralischem Verhalten kompliziert, die in horizontalen und vertikalen Sozialbeziehungen der elisabethanischen Zeit innerhalb und außerhalb des Hofes benutzt wurden. Grundsätzlich, die Verfügbarkeit von griechischen, lateinischen und einheimischen Literaten in der humanistischen Bildungsinhalt in der privaten Bildung, Mittelschulen und Hochschulen die Rhetorik und Dramatik umfassten, haben den großen Teil der Bevölkerung beigebracht wie man Gestik, Mimik und Diktion entsprechend dem Zielpublikum benutzt (Simon, 1979, ss. 4-7, 23; Mack, 2002, ss. 2, 9, 52-3; Gurr, 1987, ss. 80-1; Byrne, 1961, ss. 216-7). Gleichfalls, wenn auch die Behörden der Stadt und der Kirche entsetzt waren, Theaterbesuche, worin Verstellung für Schauspieler „zugelassen“ war, ermöglichte elisabethanische Theaterbesucher ein situiertes Lernen des theatralischen Verhaltens zu kriegen, insbesondere aufgrund der engen Schauspieler-Publikum Interaktion durch die Zuschauerraum hineinreichende Bühne des „thrust-stage[s].“ (Montrose, 1996, ss. 37, 40, 48-9, 55-6; Kastan, 1993, ss. 105-9; Levy, 1995, s. 275; Blatherwick, 1997, s. 70). Demzufolge, die formelle und informelle Ausbildung der Rhetorik und Dramatik ermöglichte den notwendigen Hintergrund für das verstellendes Verhalten, dass so wichtig war in den menschlichen Beziehungen der späten elisabethanischen Zeit.

Zu Freunden und Feinden gleich musste man eine bestimmte soziale Rolle durchführen, während man auch seine eigenen Gedanken so vertraulich wie möglich halten musste um den verbalen und nonverbalen Mitteln des Fraktionalismus zu bestehen. Dies, aber, problematisierte die Wahrnehmung der Realität des sozialen Verhaltens. Freundschaft sollte über Ehrlichkeit sein. Dennoch war Ehrlichkeit im Gesamtbild des theatralischen Verhaltens der späten elisabethanischen Zeit nicht vorhanden, da dieses Verhalten keine Trennlinie zwischen Schein und Wesen hatte. Die Notwendigkeit und die mimetischen Probleme der Verstellung konnte man auch in den Historiendramen von Shakespeare sehen. Zum Beispiel, in *King John*, Philip Faulconbridge behauptete, dass wenn man ein Teil des Hofes bleiben oder überleben wollte musste man „lernen“ wie man täuschen kann so dass man „die Täuschung vermied“ (*KJ* 1.1.205-19).⁵ Gleichfalls, als ein Versteller par excellence, Shakespeares Richard III. benutzte die rhetorische Figur der Paradiastole wenn er gegen die „Täuschung der Welt“ warnte. Er sagte, dass wegen „der äußerlichen Schau“ und den „gezuckerten Wörtern“ der Menschen die „Täuschung“ hinderte einen „Mann“ von einem „falschen Freund“ zu „unterscheiden;“ obwohl er eigentlich seinen Neffen mit seiner sogenannten Ehrlichkeit täuschte (*RIII* 3.1.7-15).⁶ Man sah, dass Verstellung sehr wichtig für Richard war, da es ihm half seine eigenen Gedanken für sich zu behalten um eventuell seine Feinde zu überraschen (Kizelbach, 2014, 95-7, 254). Außerdem zeigt dies, dass die Unterscheidung zwischen „echter“ und „falscher“ Darstellung eine „Vielzahl von Scheinen“ erzeugte (Slotkin, 2007, s. 11), die es schwierig machten Freunde von Feinden zu unterscheiden. Als ein zeitgenössischer Bericht von Sir John Harrington verdeutlichte, der spät elisabethanische Hof war insbesondere ein Platz von „falschen Freunden,“ was auch in einem anderen Bericht im Jahr 1599 bestätigt wurde, wenn ein Höfling die Spannung zwischen Schein und Wesen wie folgt beschrieb:

⁴ Für Diskussionen über diese parallelen Szenen in *Richard II* siehe MacIsaac, 1971, s. 139; Ribner, 1957, s. 160; Low, 2000, s. 270.

⁵ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *KJ* der Ausgabe William Shakespeare (1967b). *King John*. E. A. J. Honigmann (Ed.). London: Methuen.

⁶ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *RIII* der Ausgabe William Shakespeare (2000b). *Richard III*. Anthony Hammond (Ed.). London: Arden.

Es ist eine gefährliche Zeit für Höflinge, da die Spitzen beider Fraktionen im Hof sind, so dass man nicht sagen kann wie man sich gegen diese benehmen soll. Viele beobachten und sind neugierig über die Verhalten von Leuten. [...] [Der Hof ist] so voll von Gefahr, so dass man aufpassen muss was man sagt oder schreibt. (Harrison, 1974c, s. 42-3)

Demzufolge, Fraktionalismus, dass Verstellung im sozialen Verhalten erforderte, problematisierte die Wahrnehmung der Realität, insbesondere, die Realität über die Freundschaft und die Feindschaft.

Der Unterschied zwischen Freunden und Feinden

Wegen solchen problematischen Beziehungen in der elisabethanischen Zeit, gedruckte oder ungedruckte Beispiele von Ratgeberliteratur drängten für die sorgfältige Untersuchung der Verhalten von Freunden um diese zweckmäßig zu nutzen. Während man in der Wahl von Freunden, die Unterstützung und Empfehlung geben sollten, aufmerksam sein musste, sollte man auch sehr aufmerksam sein um Betrüger und Schmeichler zurückzuweisen. Zum Beispiel, Castigliones *Courtier* gab den Rat „Verstellung“ zu nutzen aber es auch zu verbergen um es zu hindern, dass man als „Lügner“ gesehen wird (Castiglione, 1577, ss. Yv^r, Zii^r). Da das Belügen um Lügen zu vertuschen nicht die Anwesenheit von Fälschung aufhob, Begriffe über Vertrauen wurden in Einzelheit überprüft. Insbesondere, William Cecil in seinem berühmten Rat für seinen Sohn warnte ihm „keinem Mann mit seiner Kreditwürdigkeit oder seinem Landgut zu vertrauen: Denn es ist eine reine Torheit sich mit mehr als seinem Freund zu binden.“ (Cecil, 1618, s. 15). Gleichweis, Francis Bacon in seinem Essay „Über Fraktionen“ weißte hin, dass die materiellen Motive des Fraktionalismus die Bedeutung der Loyalität und Freundschaft ständig wechselnde Begriffe machte: „man sieht häufig, dass wenn Leute einmal eine Stelle [im Hof] kriegen, dass sie in eine andere Fraktion eintreten“ (Bacon, 1597, s. C3^v).

In einer ähnlichen Weise, Shakespeare wies an das problematische Verhältnis von Freundschaft und Vertrauen in der Gegenwart von materiellen Motiven. Zum Beispiel, in *Henry VI Part 1*, Jeanne d'Arc erklärte, dass man niemandem „vertrauen“ sollte da die meisten Menschen nur „um das Gewinnes willen“ Freunde wären (*IHVI* 3.3.63).⁷ Die Torheit jemandem völlig zu vertrauen konnte man auch in der theatralischen Darstellung des historischen Freundschaftsdreieckes zwischen Edward IV., seinem Bruder dem Herzog von Clarence und Clares Schwiegervater dem Graf von Warwick sehen (Hall, 1548, s. cxcv^v). In *Henry VI Part 3*, nachdem sich Warwick von Edward IV. entfremdete und sich mit Clarence, der auch von seinem Bruder entfremdet war, verbündete, Warwick sah „Edwards Bruder“ nicht als ein „vortäuschenden Freund“ aber als „lieben Clarence“ und vertrauensvollen Verbündeten (*3HVI* 4.2.1-12).⁸ Sozusagen, der Feind eines Feindes konnte in Krisensituationen zum Freund werden (Lake, 2017a, s. 117). Aber diese Freundschaft war nur vorübergehend. Der „lieber Clarence“ drehte Warwick seinen Rücken zu und kehrte seinem Bruder Edward IV. zurück (*3HVI* 4.2.12; 5.1.81-102), was auch verdeutlichte wie Freundschaft zu materiellen Motivationen und Schein tendierte.

Um solche Beziehungen zu vermeiden, Bacon empfahl „unbeteiligt“ und „neutral“ zu sein (Bacon, 1597, ss. C3^{v-r}). Zum Beispiel, im Jahr 1602, Sir Fortesque sagte zu seinem Sohn, dass er einen Beispiel von seinen Erfahrungen nehmen soll und in Krisensituationen stets „stumm und unbeteiligt“ sein soll (Harrison, 1974c, s. 278). Diese Beispiele zeigen warum die Fraktionsverhältnisse es wichtig für die Engländer in der späten elisabethanischen Zeit machten niemanden, selbst Freunden nicht, zu trauen; welches Verhalten man auch in den Historiendramen von Shakespeare sehen konnte.

In *Richard III*, Hastings betrachtete Richard und Buckingham als seine „verehrten“ Freunde die ihm einen „hohen Wert“ gaben (*RIII* 3.2.68-8), weshalb Hastings ihnen alle seine persönliche Gedanken enthüllte. Aber diese Gedanken waren offenbar gegen die materiellen Interessen von Richard und Buckingham, insbesondere gegen die Interessen über Richards besteigen des Thrones (*RIII* 3.1.191-3).

⁷ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *IHVI* der Ausgabe William Shakespeare (2000a). *Henry VI: Part 1*. Edward Burns (Ed.). London: Arden.

⁸ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *3HVI* der Ausgabe William Shakespeare (2001). *Henry VI: Part 3*. John D. Cox and Eric Rasmussen (Eds.). London: Arden.

Wenn Hastings jedoch sich verstellen würde und einen persönlichen Abstand zwischen sich und jenen hätte, wie die Stanleys es getan haben (*RIII* 4.4.492-3, 4.5.1-20, 5.2.5-6, 5.3.30-7, 5.3.80-103), könnte Hastings vielleicht die Krisensituation überleben.

Im Gegensatz zu Hastings, Hal hat seine Freunde zu Nutze gemacht. Während Hal seine Freunde und andere über seine Vertrautheit in den Gasthausszenen überzeugte (*IHIV* 2.4.3-468);⁹ sein erstes konfessionelles Selbstgespräch (*IHIV* 1.2.185-207), seine Ernsthaftigkeit wenn er sagte, dass er Falstaff „verbannen“ würde nachdem er den Thron bestieg (*IHIV* 2.4.466), und seine letzte Abweisung von Falstaff (*2HIV* 5.5.50) verdeutlichte wie Hal die theatralische Verstellung für sein eigenes Vorteil benutzte. Hal als Henry V. wurde für sein interessenloses Verhalten gegenüber Falstaffs Tod (*HV* 2.1.83-117, 2.3.5)¹⁰ und Bardolphs Hinrichtung (*HV* 3.6.95-110) kritisiert und wurde mit Alexander dem Großen verglichen der seinen „besten Freund getötet hat“ (*HV* 4.7.11-51). Noch früher als diese, die Wichtigkeit des zurückhaltendes Benehmens mit Freunden manifestierte sich wenn Henry V. sich gegenüber seinem Freund Scroop und den anderen Verschwörern verstellte (*HV* 2.2.1-11). Diese anscheinende Freunde benutzten Schmeichelei und belobten die „Regierung“ des Henry V. worin selbst die „Feinde seines Vaters“ ihn befreundeten (*HV* 2.2.25-31). Verstellung machte die sogenannten Freunde von Henry V. „englische Monster,“ obwohl die Verstellung von Henry V. die Wichtigkeit nicht zu eng mit Freunden zu werden darstellte, die vielleicht „die tiefste seiner Seele kennen“ konnten und dies zu Nutze machen würden (*HV* 2.2.73-144). Das Verhalten von Hal/Henry V. mit seinen Freunden war nicht eine Sache von Brutalität, sondern er befolgte die Richtlinien von der zeitgenössischen Ratgeberliteratur. Als William Cecil seinem Sohn mahnte, man sollte hilfsbereit und freundlich zu „Verwandschaft und zu Verbündeten“ sein, diese herzlich „empfangen,“ aber sehr aufmerksam sein um „Parasiten und Schleimer abzuschütteln da diese am Wohlstand sich ernähren würden“ (Cecil, 1618, s. 12). Demzufolge, obwohl Gower sich gegen Fluellen widersprach, dass Henry V. „noch nie einen seiner Freunde tötete“ (*HV* 4.7.38-9) und obwohl der Unstimmigkeit von dies in den Todesfällen von Scroop, Falstaff und Bardolph, Henry V. musste einen Abstand zwischen sich und seinen Freunden haben die seine Freundschaft missbrauchten und missbrauchen würden.

Probleme zwischen Theorie und Praxis

Dennoch, außerhalb der Bühne, das Problem die Theorie und Praxis gleichzuhalten führte zu Veränderungen in der Treue, zu Betrug, und zu Mängel zwischen Rat und Schmeichelei zu unterscheiden. Insbesondere, das Hauptproblem von Essex war, dass er nicht zwischen Rat und Schmeichelei unterscheiden konnte. Dies lag auch an der Lage des Hofes die von Fraktionalismus und Verstellung geplagt wurde. Zum Beispiel, im Jahr 1595 Thomas Lake sagte, dass „die Fraktionen nur Äußerlich ruhig aussahen“ (zitiert nach Williams, 1995, s. 354). Das Problem von Essex war in diesem Sinne, dass er die Äußerlichkeit von der Realität nicht unterscheiden konnte. Darum, mehrere seiner wahren Anhänger mahnten ihm vorsichtig, kalkulierend und verstellend zu sein (Harrison, 1974b, s. 139). Im Jahr 1597, beispielsweise, warnte ein Freund von Essex ihm den Unterschied zwischen Schein und Wesen zu machen. Dieser Freund sagte, dass „[er] 100,000 wahre Herzen hat die ihm ruhige Zufriedenheit und den Fall seiner Feinde wünschen. Und während [er] viele als wahre und geheime Freunde in [s]einem Gunsten hat, sollte [er] sich an Christus erinnern der nur zwölf hatte und einer dieser sich als einen Teufel erwies“ (Harrison, 1974b, s. 235). Gleichfalls, Esses Freund und Klient Francis Bacon schrieb in gleichen Jahr in einem anderem Essay, dass „fraktionelle Klienten die schlimmsten waren, da diese nicht wegen einer Zuneigung an den Schirmherrn, sondern wegen Hass gegen einen anderen zum Schirmherrn gekommen waren“ (Bacon, 1597, ss. B4^v-B5^r).

Obwohl Essex solche Empfehlungen bis 1597 befolgte, wegen seinem allmählichem Sturz, nahm er immer mehr die Freunde die ihm solche gefahrlosen Richtlinien gaben als seine Feinde wahr (Gajda, 2012, s. 257; Tosh, 2016, ss. 175-6). Was ihm blieb waren die Schmeichler die Essex eine aggressive Politik zu befolgen und wieder einen Einfluss in der Verteilung der königlichen Schirmherrschaft zu kriegen angespornt haben um ihre eigenen materiellen Interessen zu schützen. Shakespeares erläuternde Darstellung

⁹ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *IHIV* der Ausgabe William Shakespeare (2002a). *Henry IV: Part 1*. David Scott Kastan (Ed.). London: Arden.

¹⁰ Alle Zitate folgen mit dem Sigel *HV* der Ausgabe William Shakespeare (1995). *Henry V*. T. W. Craik (Ed.). London: Arden.

von Hotspur in *Henry IV Part 1* und *Henry IV Part 2* konnte nicht als Exempel für Essex dienen wenn diese Stücke auf der Bühne zwischen 1596 und 1598 und auf Quartos zwischen 1598 und 1600, in der Zeit des allmählichen Sturzes des Grafen von Essex, zeigten wie ein Adliger von seinen Freunden beirrt werden konnte.¹¹ Hotspur erhielt Rat in mündlicher (*IHIV* 4.3.1-15) und schriftlicher Form (*IHIV* 2.3.9-12) aber er hat diese immer abgewiesen. Alle Freunde und Verbündete von Hotspur waren von der Gunst von Henry IV., der einstmals der Verbündete und „liebster Freund“ von diesen war (*RII* 5.1.55-68; *IHIV* 5.1.33; *2HIV* 3.1.57-61), abgewiesen, und wegen deren Entmündigung drängten ihn zu einem unkalkulierten und katastrophalen Angriff gegen den König um einen neuen König auf den Thron zu besteigen und ihre Plätze wiederherzustellen. Eigeninteresse und Selbstschutz wurden von den sogenannten Freunden und Verbündeten von Hotspur mehr Wert gegeben als die Loyalität (Lake, 2017b, s. 54). Ziemlich ähnlich der theatralischen Darstellung der Befolgung von Empfehlungen von Freunden ohne diese zu überprüfen, das Scheitern von Essex basierte auf seine Vermessenheit in seine Freunde. Im Jahr 1601, viele entrechtete Adlige, Bürger und Soldaten versammelten sich um Essex und spornten seinen Hass gegen die Kontrolle der Schirmherrschaft von den Cecils und die willkürliche Politik von Elizabeth I. (Stone, 1979, s. 483; Williams, 1995, ss. 373-4). Nach einem zeitgenössischen Bericht hat Essex

mehreren Hauptmännern, glücklosen Männern, unzufriedenen Leuten, und jenigen Personen die sehr frech sind wenn sie andere Leute beschimpfen einen Platz an seinen Tisch gegeben und hat seine Ohren gegen die Ratschläge seiner vernünftigen Freunde geschlossen. (Harrison, 1974c, s. 132)

Das nachfolgende Scheitern des Staatsstreiches bestand darin, dass, wie Hotspur von seinen Freunden verlassen wurde (*IHIV* 4.1.28-125; *2HIV* 1.2.1-205), Essex von einigen seiner adeligen Freunden und 1.000 Truppen von Sheriff Smith in 1601 verlassen wurde (Harrison, 1974c, s. 146). Im Laufe der Gerichtsverfahren des fehlgeschlagenen Staatsstreiches, nahezu alle Freunde von Essex würden gegen ihn bekennen (Harrison, 1974c, ss. 146, 161), und nach seinem Tod, Francis Bacon fasste in seiner *Apology* die Wahrnehmung der Freundschaft in der späten elisabethanischen Zeit zusammen. Dementsprechend, „jeder ehrliche Mann würde seinen Freund verlassen, anstatt seinen König,“ (Bacon, 1604, ss. 7-8) was gemeint hat, dass jeder sich um seine materiellen Eigeninteressen kümmern würde anstatt seinen Freunden.

Schlussfolgerung

Die sozialwirtschaftliche Krise in der Nach-Armada Zeit hat die englische Gesellschaft in Fraktionen gespalten. Feinde außerhalb und Freunde innerhalb Fraktionen setzten die Höflinge unter Druck um Verlogenheit und Theatralik zu benutzen um ihre Eigeninteressen mit der Hilfe oder trotz dieser Freunde zu schützen. Die Historiendramen von Shakespeare auf der Bühne oder in Quartos stellten die Probleme der Freundschaft bezüglich über Schein und Wesen dar. Die Zeitgeschichte die von Shakespeare übernommen wurden, war grundsätzlich über Familienmitglieder und Freunde die in Krisensituationen sich treu blieben oder sich verließen. Dieses historische ferne Material, die Ratgeberliteratur, Bücher über Rhetorik, die Anwesenheit des elisabethanischen Theaters mit ihrem zugelassenen Raum für Verstellung, und fraktionelle Auseinandersetzungen im elisabethanischen Hof, bot einen intellektuellen Raum wodurch elisabethanische Theaterbesucher und Leser die vielfältige Begriffe der Freundschaft in der späten elisabethanischen Zeit sehen, lesen und leben konnten.

Literaturverzeichnis

Aristotle (2000). *The Nicomachean Ethics*. Roger Crisp (trans.). Cambridge: CUP.

Bacon, F. (1597). *Effayes: Religious Meditations: Places of Perfwaftion and Diffwaftion*. London: Hooper.

¹¹ Shakespeares Hotspur und der Graf von Essex wurden von mehreren Literaturkritikern mit einander verglichen. Siehe McCoy, 1989, s. 3; Barker, 2003, ss. 302-3; Siegel, 1964, s. 40; Watson, 1960, ss. 76-91.

- Bacon, F. (1604). *His Apologie, in Certaine imputations concerning the late Earle of Effex*. London: Felix Norton.
- Barker, R. (2003). Tragical-Comical-Historical Hotspur. *Shakespeare Quarterly*, 54 (3), 288-307.
- Bayne, R. (1916). Religion. Sidney Lee and C. T. Onions (Eds.), in *Shakespeare's England: An Account of the Life and Manners of His Age* (Vol. 1, ss. 48-78). Oxford: Clarendon.
- Black, J. B. (1959). *The Reign of Elizabeth: 1558-1603*. 2nd ed. Oxford: Clarendon.
- Blatherwick, S. (1997). "The Archeological Evaluation of the Globe Playhouse." J. R. Mulryne and Margaret Shewring (Eds.), in *Shakespeare's Globe Rebuilt* (ss. 67-80). Cambridge: CUP.
- Boyer, A. D. (2003). *Sir Edward Coke and the Elizabethan Age*. Stanford, CA: Stanford UP.
- Byrne, M. St. C. (1961). *Elizabethan Life in Town and Country*. London: Methuen.
- Canino, C. G. (2007). *Shakespeare and the Nobility: The Negotiation of Lineage*. Cambridge: CUP.
- Castiglione, B. (1577). *The Covrtyer*. Thomas Hoby (trans.). London: Denham.
- Cecil, W.. (1618). *Certaine Preceptes or Driections*. Edinburgh: Hart.
- Cicero (1927). De Amicitia. William A. Falconer (trans.), in *De Senectute, De Amicitia, De Divinatione* (ss. 108-211). Cambridge, MA: Harvard UP.
- Deiter, K. (2008). *The Tower of London in English Renaissance Drama: Icon of Opposition*. New York and London: Routledge.
- Fletcher, A. J. (1985). Honour, Reputation and Local Officeholding in Elizabethan and Stuart England. Anthony Fletcher and John Stevenson (Eds.), in *Order and Disorder in Early Modern England* (ss. 92-115). Cambridge: CUP.
- Gajda, A. (2012). *The Earl of Essex and Late Elizabethan Political Culture*. Oxford: OUP.
- Gurr, A. (1987). *Playgoing in Shakespeare's London*. Cambridge: CUP.
- Guy, J. (1995). The Elizabethan Establishment and the Ecclesiastical Polity. John Guy (Ed.), in *The Reign of Elizabeth I: Court and Culture in the Last Decade* (ss. 126-149). Cambridge: Cambridge UP.
- Guy, J. (2001). The Tudor Age: (1485-1603). Kenneth O. Morgan (Ed.), in *The Oxford History of Britain* (ss. 257-326). Oxford and New York: OUP.
- Hall, E. (1548). *The Vnion of the Two Noble and Illufire Famelies of Lancastre & Yorke beeyng long in Continual Discension for the Croune of this Noble Realme*. London: n. p.
- Hammer, P. E. J. (1999). *The Polarisation of Elizabethan Politics: The Political Career of Robert Devereux, 2nd Earl of Essex, 1585-1597*. Cambridge: CUP.
- Harrison, G. B. (1974a). *An Elizabethan Journal: Being a Record of Those Things Most Talked About During the Years 1591-4*. London: Routledge and Keagan Paul.
- Harrison, G. B. (1974b). *A Second Journal: Being a Record of Those Things Most Talked About During the Years 1595-8*. London: Routledge and Keagan Paul.
- Harrison, G. B. (1974c). *A Last Journal: Being a Record of Those Things Most Talked About During the Years 1599-1603*. London: Routledge and Keagan Paul.
- Hurstfield, J. (1973). *Freedom, Corruption and Government in Elizabethan England*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- James, M. E. (1986). *Society, Politics and Culture: Studies in Early Modern England*. Cambridge: CUP.
- Kastan, D. S. (1993). Is There a Class in this (Shakespearean) Text? *Renaissance Drama*, 24, 101-121.
- Kizelbach, U. (2014). *The Pragmatics of Early Modern Politics: Power and Kingship in Shakespeare's History Plays*. Amsterdam: Rodopi.
- Lake, P. (2017a). *How Shakespeare Put Politics on the Stage: Power and Succession in the History Plays*. New Haven and London: Yale.
- Lake, P. (2017b). The Paradoxes of 'Popularity' in Shakespeare's History Plays. Chris Fitter (Ed.), in *Shakespeare and the Political Commoners: Digesting the New Social History* (ss. 40-63). Oxford: OUP.
- Levy, F. (1995). The Theatre and the Court in the 1590s. John Guy (Ed.), in *The Reign of Elizabeth I: Court and Culture in the Last Decade* (ss. 274-300). Cambridge and New York: CUP.
- Loades, D. M. (1974). *Politics and the Nation 1450-1660: Obedience, Resistance and Public Order*. London: Fontana and Collins.
- Loades, D. M. (1992). *The Tudor Court*. Bangor: Headstart History.
- Low, J. (2000). 'Those Proud Titles Thou Hast Won': Sovereignty, Power, and Combat in Shakespeare's Second Tetralogy. *Comparative Drama*, 34 (3), 269-290.
- MacIsaac, W. J. (1971). The Three Cousins in *Richard II*. *Shakespeare Quarterly*, 22 (2), 137-146.

- Mack, P. (2002). *Elizabethan Rhetoric: Theory and Practice*. Cambridge: CUP.
- Manley, L. (2002). From Strange's Men to Pembroke's Men: 2 *Henry VI* and *The First Part of the Contention*. *Shakespeare Quarterly*, 54 (3), 253-287.
- McCoy, R. C. (1989). *The Rites of Knighthood: The Literature and Politics of Elizabethan Chivalry*. Berkeley, CA: U of California P.
- Montrose, L. (1996). *The Purpose of Playing: Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*. Chicago: U of Chicago P.
- Ögütçü, M. (2016). Shakespeare's Satirical Representation of the Elizabethan Court and the Nobility in His English History Plays. Dissertation. Hacettepe Üniversitesi.
- Ribner, I. (1957). *The English History Play in the Age of Shakespeare*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Seneca (1925). IX. On Philosophy and Friendship. Richard M. Gummere (trans.), in *Seneca Ad Lucilium Epistulae Morales* (ss. 43-57). Cambridge, MA: Harvard UP.
- Shakespeare, W. (1967a). *Henry IV: Part 2*. A. R. Humphreys (Ed.). London: Methuen.
- Shakespeare, W. (1967b). *King John*. Ed. E. A. J. Honigmann. London: Methuen.
- Shakespeare, W. (1995). *Henry V*. T. W. Craik (Ed.). London: Arden.
- Shakespeare, W. (2000a). *Henry VI: Part 1*. Edward Burns (Ed.). London: Arden.
- Shakespeare, W. (2000b). *Richard III*. Ed. Anthony Hammond. London: Arden.
- Shakespeare, W. (2001). *Henry VI: Part 3*. John D. Cox and Eric Rasmussen (Eds.). London: Arden.
- Shakespeare, W. (2002a). *Henry IV: Part 1*. David Scott Kastan (Ed.). London: Arden.
- Shakespeare, W. (2002b). *Richard II*. Ed. Charles R. Forker. London: Arden.
- Siegel, P. N. (1964). Shakespeare and the Neo-Chivalric Cult of Honor. *Centennial Review*, 8, 39-70.
- Simon, J. (1979). *Education and Society in Tudor England*. Cambridge: CUP.
- Slotkin, J. E. (2007). Honeyed Toads: Sinister Aesthetics in Shakespeare's *Richard III*. *Journal of Early Modern Cultural Studies*, 7 (1), 5-32.
- Stone, L. (1979). *The Crisis of the Aristocracy: 1558-1641*. Oxford: OUP.
- Tosh, W. (2016). *Male Friendship and Testimonies of Love in Shakespeare's England*. London: Palgrave.
- Watson, C. B. (1960). *Shakespeare and the Renaissance Concept of Honor*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Williams, P. (1995). *The Later Tudors: England 1547-1603*. Oxford: Clarendon.